T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

İBNÜ'L-KIFTÎ'NIN HAYATI ESERLERİ VE ARAP DİLİ VE EDEBİYATINDAKİ YERİ

Faizeh ALGHAFEER
2502210516

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Hatice ARSLAN SÖZÜDOĞRU

İSTANBUL – 2025

ÖZ

İBNÜ'L-KIFTÎ'NIN HAYATI ESERLERİ VE ARAP DİLİ VE EDEBİYATINDAKİ YERİ

Faizeh ALGHAFEER

Bu çalışma, Hicrî VII. / Milâdî XIII. yüzyılın önde gelen tarihçilerinden biri olan Mısır ve Şam tarihçisi İbnü'l-Ḳıfṭî'yi konu edinmektedir. İbnü'l-Ḳıfṭî, dönemin hükümdarları ve emirleriyle geniş ilişki ağları kurmuş; siyaset, tedris ve telif faaliyetlerinde bulunmuştur. Çeşitli alanlara yayılan eserleri, İslâm tarih yazımına önemli katkılar sağlamış; Haçlı Seferleri'nden Moğol istilâsına kadar uzanan ve İslâm dünyasının geniş coğrafyasında derin etkiler bırakan kritik hadiseleri kapsamlı bir şekilde belgelemiştir. İbnü'l-Ḳıfṭî, bu süreçleri titiz bir araştırmacılık anlayışı, nesnel bir bakış açısı ve güçlü bir edebî üslupla ele almış; böylece eserleri, dönemin siyasî, ilmî ve kültürel dinamiklerini anlamada birincil kaynak niteliği kazanmıştır.

Bu bağlamda, çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin şahsî ve ilmî hayatı ele alınmıştır. İkinci bölümde, onun eserleri ve bu eserlerde benimsediği yöntem incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin telif, tertip ve belgeleme anlayışı değerlendirilmiş; Arap kültür tarihi açısından taşıdığı önem ortaya konmuştur.

Ayrıca, onun nahiv âlimleri, dilciler ve şairlere ilişkin biyografileri muhafaza etmedeki rolü, Arap ilimlerinin gelişimini belgelemedeki katkıları ve tarihî eleştiri konusundaki titiz yaklaşımı da ele alınmıştır. İbnü'l-Ḳıfṭî'nin eserlerinin, hem sonraki tarihçiler üzerindeki etkisi hem de çağdaş araştırmalar için vazgeçilmez birincil kaynak değeri taşıdığı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Ḳıfṭî, İslâm Tarihçiliği, Orta Çağ Arap Tarihi, Eyyûbî Tarihi, Memlûk Tarihi, Biyografi Literatürü, Terâcim Kitapları, İẖbâru'l-'ulemâ', İnbâhü'r-ruvât.

ABSTRACT

IBN AL-ḲIFṬÎ, HIS BIOGRAPHY, SCHOLARLY CONTRIBUTIONS AND ROLE IN THE DEVELOPMENT OF ARABIC LANGUAGE AND LITERATURE

Faizeh ALGHAFEER

This study focuses on Ibn al-Qifṭī, one of the prominent historians of Egypt and the Levant during the 7th century AH / 13th century CE. Ibn al-Qifṭī established extensive connections with the rulers and emirs of his time and engaged in political, pedagogical, and scholarly activities. His works, which span various fields, made significant contributions to Islamic historiography by comprehensively documenting pivotal events that deeply influenced the Islamic world — from the Crusades to the Mongol invasions, which caused widespread devastation across vast regions. Ibn al-Qifṭī approached these processes with meticulous research, an objective perspective, and a refined literary style, making his works primary sources for understanding the political, intellectual, and cultural dynamics of the period.

In this context, the study is structured into three main sections. The first section examines the personal and scholarly life of Ibn al-Qifṭī. The second section analyzes his works and the methodology he adopted within them. The third section evaluates his approach to authorship, organization, and documentation, highlighting his significance within the framework of Arab cultural history.

Additionally, the study discusses Ibn al-Qifṭī's role in preserving the biographies of grammarians, linguists, and poets, his contributions to documenting the development of Arabic sciences, and his rigorous approach to historical criticism. It also emphasizes both the influence of his methodology on later historians and the indispensable value of his works as primary sources for contemporary researchers.

Keywords: Ibn Al-Qıfṭî, Islamic Historiography, Medieval Arabic History, Ayyubid History, Mamluk History, Biographical Literature, Works on Tarājim, Ikhbār al-ʿUlamāʾ, Inbāh al-Ruwāt.

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd, Peygamberimiz Hz. Muhammed'e, ailesine ve ashabına salât ve selâm olsun. Cemâlüddîn İbnü'l-Ḳıfṭî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve Arap dili ile edebiyatı alanındaki katkıları üzerine yapılan bu çalışma, uzun soluklu ve sistematik bir emeğin ürünüdür. Araştırma süreci boyunca, döneme ışık tutan klasik kaynaklar titizlikle incelenmiş; İbnü'l-Ḳıfṭî'ye dair bilgilerin izine çeşitli biyografi, tarih ve edebiyat eserlerinde ulaşılmıştır. Yüce Allah'ın yardımıyla, bu çalışmanın temelini oluşturan ilmî malzeme derlenmiş ve sistemli bir biçimde ele alınarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada İbnü'l-Ḳıfṭî'nin konu edinmesinin temel sebebi, onun telif ettiği eserlerin, özellikle dil, nahiv ve edebiyat tarihi açısından birincil kaynak niteliğinde olmasıdır. Hayatı ve ilmî yöntemi üzerine yapılacak ister tahkik ister çözümleme, isterse derleme amacı taşısın her türden çalışma bu kıymetli mirasın yeniden değerlendirilmesine ve ilim dünyasında hak ettiği yeri almasına katkı sağlayacaktır. Kaynakları tararken, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin isminin pek çok klasik eserde geçtiğini ve onun ilmî şahsiyetine dair övgü dolu ifadelerle karşılaşıldığını görmek, onun bilimsel itibarını ve dönemindeki merkezi konumunu açıkça ortaya koymuştur.

Dil, felsefe ve tıp gibi alanlarda derin birikime sahip olan bu seçkin âlimin hayatını ele almak, ilim dünyası açısından önemli ve anlamlı bir katkıdır. Ancak İbnü'l-Ḳıfṭî'nin ilmî ağırlığına rağmen, biyografisine dair bilgilerin klasik kaynaklarda dağınık ve eksik oluşu, araştırma sürecini zorlaştırmıştır. Hakkında bilgi veren çoğu kaynak, daha çok onun eserlerine atıfla yetinmiş; şahsî hayatına dair bilgiler ise farklı eserlerin satır aralarına dağılmıştır.

Araştırmada dayanak noktası oluşturan temel kaynakların başında, kardeşi Muḥyiddîn'in (öl. 648/1250) kaleme aldığı ve İbnü'l-Ḳıfṭî'nin *İḫbârü'l-ʿulemâʾ* adlı eserinin Münih ve Londra nüshalarının sonunda yer alan hayat hikâyesi gelmektedir. Bu metin, ilk defa 1889 yılında Stockholm'de düzenlenen 8. Uluslararası Şarkiyatçılar Kongresi'nde oryantalist Müller tarafından neşredilmiş ve sonrasında İbnü'l-'İbrî'nin *Muḫtaṣar Târîḫi'd-düvel* adlı eserine kaynaklık etmiştir. Yine Yâḳût el-Ḥamevî'nin

(öl. 626/1229) *Mu'cemü'l-büldân* ve *İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb* adlı eserlerinde verdiği bilgiler, İbnü'l-Ḳıfṭî ile doğrudan görüşmesinden dolayı ayrı bir önem taşımaktadır. Ayrıca Ṣafedî'nin (öl. 764/1363) *el-Vâfî bi'l-vefâyât* adlı eserinde yer alan kapsamlı biyografik anlatım da çalışmanın önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Buna karşılık, Celâluddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Hüsnü'l-muḥâḍara* adlı eserinde İbnü'l-Ḳıfṭî'ye dair bilgiler oldukça kısa ve yüzeyseldir.

Çalışmanın kapsamı ve amacı doğrultusunda, elde edilen malzeme sistematik bir yaklaşımla değerlendirilmiş; ilk olarak Eyyûbîler ve Memlükler dönemi siyasî, sosyal ve ilmî bağlamda ele alınmış, ardından İbnü'l-Ḳıfṭî'nin hayatı, ilmî yolculukları, hocaları, öğrencileri, görevleri ve vefatına ilişkin bilgiler incelenmiştir. Sonraki aşamada, eserlerinin genel özellikleri, telif tarzı ve ilmî yöntemi irdelenmiş; nihayet, biyografi anlayışı ve döneminin diğer müellifleriyle karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışma, ulaşılan bulguların ve önerilerin sunulduğu bir sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bana güç ve imkân veren Yüce Allah'a sonsuz hamd ederim. Ayrıca, araştırmanın her aşamasında beni yönlendiren, kıymetli katkı ve önerileriyle rehberlik eden saygıdeğer hocam Doç. Dr. Hatice Arslan Sözüdoğru'ya en derin şükranlarımı sunarım. Aynı şekilde değerli görüş ve destekleriyle çalışmama katkı sağlayan Prof. Dr. Abdullah Kızılcık ve Doç. Dr. Ziyad Ravaşdeh'e de içten teşekkür ederim. Bu emeğin, Allah katında makbul ve faydalı bir hizmet olarak kabul edilmesini temenni ederim.

Faizeh ALGHAFEER

İstanbul, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZ ii
ABSTRACT iii
ÖNSÖZ v
KISALTMALAR LİSTESİ ix
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

CEMÂLÜDDÎN İBNÜ'L-ḲIFṬÎ'NİN HAYATI

1.1. Adı, Lakabı ve Nesebi 45
1.1.1. Doğum Yeri ve Tarihi 46
1.1.2. Vefat Yeri ve Tarihi 50
1.2. Ailesi 51
1.3. Kültürel ve Bilimsel Kaynakları 55
1.3.1. Kullandığı Kaynaklar 56
1.3.2. Sözlü Rivâyetler 69
1.3.3. Hocaları 75
1.3.4. Talebeleri 78
1.4. İlmî ve Edebî Seyahatleri 81
1.5. Mezhebi, İnancı ve Ahlakı 83
1.6. İlmî ve Edebî Kişiliği ile Âlimlerin Onu Övmesi 85
1.7. Yaşadığı Dönemde Sünnî Mezheplerin Yayılmasındaki Rolü 91

İKİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-ḲIFṬÎ'NİN ESERLERİ VE İLMÎ ETKİSİ

2.1. Edebi Eserleri 92
2.2. Biyografi Eserleri 94
2.3. Tarih alanındaki Eserleri 96
2.4. Siyer, Fıkıh ve Hadis Alanındaki Eserleri 98
2.5. Matbû Eserleri 98
2.5.1. İḫbâru'l-'ulemâ' bi-aḫbâri'l-ḥukemâ' eserine dayanan Muḫtaṣaru Târîḫi'l-ḥukemâ 99

2.5.2. İnbâhü'r-ruvât ʿalâ enbâhi'n-nuḥât Adlı Eser 113
2.5.3. el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ' ve eş'âruhum Adlı Eser..... 123
2.5.4. Esâsü's-siyâse Adlı Eseri..... 128
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İBNÜ'L-ḲIFṬÎ'NİN EDEBÎ ÜSLÛBU VE ESERLERİNDE DÜZEN, KAYNAK KULLANIMI VE ELEŞTİRİ YÖNTEMİ
3.1. Edebi Üslûbu 131
3.1.1. İbnü'l-Ḳıfṭî'nin Nesir Üslubu 132
3.1.2. Şiirsel Üslubu 140
3.2. Düzenleme ve Belgelendirme Yöntemi 148
3.2.1. Eserlerinin Tarih Yazımındaki Baskın Etkisi 150
.٣،٢،٢ Biyografi Yoluyla Belgelendirme 150
3.2.3. Konu Çeşitliliği ve Biyografilerin Yeniden Yazımı 151
3.2.4. Küçük Ailelerin Belgelendirilmesi ve Toplumsal Anlamları 152
3.2.5. Yıllık Tarih/Kronolojik Anlayışından Uzaklaşma ve Alfabetik Düzenin Benimsenmesi 152
3.2.6. Hekimlik ve Felsefenin Tarihsel Bütünlüğü..... 153
3.2.7. Zaman ve Din Sınırlarını Aşan Tarih Anlayışı 154
3.2.8. Olaylarla Biyografileri Birleştiren Tarihsel Yaklaşım..... 154
3.2.9. Tarih Aktarımında Metodoloji: İsnad Sistemine Dayalı Rivayet ile Doğrudan Gözlem Arasındaki İlişki 154
3.3. İbnü'l-Ḳıfṭî'nin Eleştiri Yöntemi..... 156
3.3.1. Rivayetlerin Eleştirisine Dair Yöntemi 157
3.3.2. Kişileri Eleştiri Yöntemi 161
3.3.3. Kitap Eleştirisi Üslubu 167
3.3.4. Şiir Eleştirisi Üslubu 170
SONUÇ 174
KAYNAKÇA 175
EKLER..... 200

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e. : Aynı eser
a.g.e. : Adı geçen eser
a.s. : Aleyhisselam
b. : ibn
bk. : Bakınız
C. : Cilt
c.c. : Celle celâluh
çev. : Çeviren
h. : Hicri
Hz. : Hazreti
m. : Milâdî
M.Ö. : Milâttan önce
M.S. : Milâttan sonra
nşr. : Neşreden
öl. : Ölümü
r.a. : radıyallahu anh
r.anha : radıyallahu anhâ
r.anhum : radıyallahu anhum
s.a.v. : sallallâhü aleyhi ve sellem
s. : Sayfa
S. : Sayı
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik Eden
ts. : Tarihsiz
vb. : ve benzerleri
vd. : ve diğerleri
Yay. : Yayınları
yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Araştırma Problemi

Bu araştırma, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin hayatı, eserinde istifade ettiği yazılı ve sözlü kaynakları tanımlamaktadır. Araştırma ayrıca, eserlerinde izlediği yöntem üzerinde durmakta, yer verdiği nahiv ve tarihî meselelere ilişkin görüşlere ve yöntemlere dair analiz sunmaktadır. Bunun yanı sıra dil ve benzeri ilimleri çalışmalarındaki tarihi olaylarla ilişkilendirerek derlemektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, hicrî altıncı ve yedinci yüzyıllar arasındaki dönemde İbnü'l-Ḳıfṭî'nin Mısır ile Şam arasında gerçekleştirdiği seyahatleri çerçevesinde yaşadığı olayları kapsamaktadır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin şahsî ve ilmî hayatı incelenmekte; nesebi, Mısır'ın Yukarı bölgesindeki Kıft şehrinde doğumu, çocukluk dönemi, eğitimi ve sonrasında Halep ile Şam'a yerleşimi ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Ayrıca, onun üstlendiği idarî ve kazâî görevler, dönemin âlimleri ve yöneticileriyle kurduğu ilişkiler ve içinde bulunduğu ilmî-sosyal çevrenin, kişiliğinin ve kültürel kimliğinin oluşumuna etkisi değerlendirilmektedir.

İkinci bölümde, İbnü'l-Kıftî'nin eserleri ve bu eserlerde benimsediği yöntem ele alınmaktadır. Çalışmaları; tarih, biyografi (terâcim), edebiyat ve ilimler olmak üzere çeşitli alanlarda sınıflandırılmakta; bu çerçevede, en meşhur eseri olan *İnbâhu'r-Ruvât ʿalâ Enbâhi'n-Nuhât* ayrıntılı biçimde incelenerek biyografilerin düzenlenişi ve bilgilerin doğrulama yöntemleri açıklanmaktadır. Ayrıca, *Târîhu'l-Hukemâʾ* adlı eserine değinilmekte; bu çalışmasının filozoflar ve bilim insanlarının biyografilerinin korunmasındaki katkısı vurgulanmaktadır. Bunun yanında, edebiyat ve tarih alanındaki diğer eserleri tanıtılmakta ve telif üslubuna ilişkin örnekler sunulmaktadır.

Üçüncü bölümde ise, İbnü'l-Kıftî'nin telif, tasnif ve belgeleme yöntemi ele alınarak, onun Arap kültür tarihçisi olarak önemi ortaya konmaktadır. Nahiv âlimleri, dilciler ve şairlerin biyografilerinin muhafazasındaki rolü, Arap bilimlerinin gelişimini belgelemedeki katkıları, tarihî tenkitteki titiz yaklaşımı ve sonraki tarihçiler üzerindeki

etkisi değerlendirilmekte; nihayetinde, eserlerinin çağdaş araştırmacılar için birincil kaynak niteliği taşıdığı vurgulanmaktadır.

Konu Seçiminin Nedeni ve Önemi

Hicrî yedinci yüzyıla kadarki dönem, nahiv ve dil çalışmalarının da içinde bulunduğu Arap dili ve İslamî ilimler alanlarında gerçek anlamda velûd bir dönem olarak görülmüştür. İbnü'l-Kıftî, bu verimli dönemde, kendi yaşadığı çağa kadar yaşamış ve özellikle nahiv, dil ve diğer ilim dallarında önemli eserler vermiş âlimleri konu alan tarihî çalışmalar kaleme almıştır. Nitekim İbnü'l-Ḳıfṭî, eserlerindeki titiz bilimsel yöntem ile ön plana çıkmakta ve kendisini bu alanda seleflerinden üstün bir konuma getirmektedir. Bu sayede araştırmacılar, onun eserleri ve derlediği bilgilerin çoğunu özellikle nahiv ve nahiv âlimleri konusuyla bağlantılı olarak yaşadığı döneme kadar güvenilir bir kaynak olarak görmektedirler. Araştırma, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin eserlerinin; biyografi ve tarih alanında çalışan araştırmacılar ile bu alanlardan istifade eden okuyucuların üzerinde bıraktığı büyük etkiyi ortaya koymaktadır. Ayrıca, diğer nahiv ve dil kitaplarının birçok meselede İbnü'l-Ḳıfṭî'nin eserlerini dayanak olarak almasının sebebini ve bu eserlerden delil getirme, metin aktarma ve ileri gelen şahsiyetlerin biyografilerini yazma gerekçelerini de ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın en önemli nedenleri hakkında aşağıdaki başlıkları zikredebiliriz:

- İbnü'l-Ḳıfṭî'nin hayatını, telif yöntemini ele alan ve onu tanıtan önceki çalışmaların yeterli ve bağımsız olmayışı.
- Araştırmacının ister basılmış ister yazma yahut kaybolmuş olsun, âlime ait tüm eserleri ortaya çıkarma arzusu ve bunun da henüz gün yüzüne çıkmamış eserlerin tahkik edilmesine alan açması.
- İbnü'l-Ḳıfṭî'nin eserlerinin; dil, biyografi ve tarih araştırmacılarına ve bu çalışmalardan istifade eden okuyuculara sunduğu büyük katkıyı ortaya koyma.
- İbnü'l-Ḳıfṭî'nin kitaplarının hikmet ehli kişileri, nahiv âlimlerini, sözlükçüleri ya da başka alanlarda yüksek konuma sahip büyük şahsiyetleri kapsaması.
- İbnü'l-Ḳıfṭî'nin nahiv âlimlerini ve yöntemlerini inceleme şeklinin, bazı araştırmacıların iddialarına karşı cevap vermede oynadığı önemli rolü gösterme.
- İslam ümmetinin sosyal tarihine katkı sunacak çabaları desteklemektir.

Araştırmanın Amaçları

Bu çalışma, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin eserlerinde izlediği yöntemi tanımlamak ve söz konusu yöntemin güçlü ve sınırlı yönlerini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

- İbnü'l-Ḳıfṭî kimdir?
- Hayatındaki önemli kıstaslar nelerdir?
- Başlıca eserleri hangileridir?
- Neden ilim ve âlimlerin tarihine dair eser telifi yolunu tercih etmiştir?
- Eser teliflerinde esas aldığı kaynaklar nelerdir?
- Eser telifinde, delillendirme sürecinde ve tenkitte takip ettiği yöntemler nelerdir?
- Genel anlamda tarih, özel anlamda ise dil tarihi alanına sunduğu katkılar nelerdir?

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada genel olarak betimleyici, tümevarımsal ve analitik yöntemler benimsenmiştir. Birinci bölümde, İbnü'l-Kıftî'nin hayatı, soyu, ailesi ve seyahatlerinin tanıtımı sırasında betimleyici-tümevarımsal yöntem izlenmiştir. İkinci bölümde âlimin eserleri, üslubu ve bilimsel kaynaklarına ilişkin değerlendirmelerde ise tümevarımsal ve analitik bir yaklaşım benimsenmiştir. Ayrıca tarihî gerçeklere ulaşmak amacıyla, metinler arası karşılaştırmaya dayalı tarihsel yöntem esas alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, İbnü'l-Kıftî'nin eserlerindeki yönteminin incelenmesinde, araştırmacının ileri sürdüğü kuramları gözlem ve veri toplama yoluyla test ederek doğrulamaya çalışan tümdengelimci yaklaşım benimsenmiştir. Şiir beyitlerine atıfta bulunulan yerlerde orijinal metin esas alınmış, rivayetler arasında farklılık bulunduğunda bu husus ayrıca belirtilmiş; ardından, anlam bütünlüğünü koruyarak harfî çeviri yöntemi uygulanmıştır. Çalışma boyunca eser ve şahıs adlarının yazımında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan kullanımlar tercih edilmiş; özel adların transkripsiyonunda ise İSNAD sistemine uygunluk gözetilmiştir.

Literatür Taraması

Ḳıfṭî üzerine yapılan akademik çalışmalar, onun dil ve dil âlimlerine; tarih ve tarihçilere sağladığı katkılarla kıyaslandığında, dilsel, tarihsel ve eleştirel açılardan oldukça sınırlı sayıdadır. Ḳıfṭî'nin şahsiyetini ve çalışmalarını ele alan başlıca çalışmalar şunlardır:

1. August Müller'in, 1889 yılında İsveç'in başkenti Stockholm'de düzenlenen 8. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde yayımlanan, Ḳıfṭî'nin *İẖbârü'l-ʿulemâʾ* adlı eseri ve hayatı üzerine derinlemesine bir inceleme sunduğu Almanca makalesi.[1]

2. Julius Lippert'in İbnü'l-Ḳıfṭî'nin tıpkı basımına 1903'te yazdığı önsöz. Ancak Lippert, Müller'in eserine çok az katkıda bulunabilmiştir. Zira sadece Arapça aslından bazı bilgiler ekleyerek kendisinden öncekilerin çalışmalarından çıkardığı önemli hususları özetlemiş ve bazı yeni notlar ilave etmiştir.[2]

3. Oryantalist Nallino'nun, Müeyyidüddîn olarak bilinen Ḳıfṭî'nin kardeşi İbrâhîm b. Yûsuf İbnü'l-Ḳıfṭî'nin (ö. 658/1260) tercümesinden yararlanarak kaleme aldığı *Târîẖu 'ilmi'l-felek 'inde'l-'Arap* adlı eseri.[3] Bu tercüme, Cemâlüddîn İbnü'l-Ḳıfṭî'nin *İẖbârü'l-ʿulemâʾ* adlı eserinin Sevhac Kütüphanesi'nde mevcut el yazma nüshasının ön kapağı üzerinde yazılmıştır. Zira onun *İẖbârü'l-ʿulemâʾ* adlı eseri, gökbilimcilerin hayatları ve eserleri hakkında bilgi edinmede başvurulan dört temel kaynaktan biri olarak kabul edilmektedir.

4. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm'in, 1370/1950 yılında yayımladığı İbnü'l-Ḳıfṭî'nin *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâ'i'n-nuḥât* adlı eserinin tahkikinde yer alan mukaddimesi.[4] Kendisi eserin titiz bir şekilde tahkikini yapmış ve müellifin hayatına dair üç bölüm hâlinde yayımlanan kapsamlı bir biyografi sunmuştur. Bu sayede Arap literatürüne büyük bir katkı sağlamıştır. Eserin basım ve yayımıyla Kahire'deki Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye ilgilenmiştir. İbrâhîm, Enbârî'nin *Nüzhetü'l-elibbâ'* adlı

[1] August Müller, "Die Werke und das Leben des arabischen Literarhistorikers Djamaladdin al-Kiftī", *Actes du 8e Congrès International des Orientalistes tenu à Stockholm en 1889*, Tome I, Section 1: Sémitique et Islamique (Leiden: E. J. Brill, 1891), 43–116.
[2] İbnü'l-Kiftî, *Taʾrîẖu'l-ḥukamâʾ*, thk. Julius Lippert (Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1903)
[3] Carlo Alfonso Nallino, *'İlmü'l-felek: Târîẖuhû ʿinde'l-ʿArab fī'l-ʿuṣûri'l-vusṭâ* (Roma: Maṭbaʿat Roma, 1911).
[4] Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm, *Muḳaddimetü İnbâhü'r-ruvât ʿalâ enbâhi'n-nüḥât,* mlf. Cemâlüddîn İbnü'l-Ḳıfṭî (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1982).

eserinin tahkikine yazdığı girişte, *İnbâhü'r-ruvât*'taki yöntemini şöyle açıklamaktadır: "Bu eserde, *İnbâhü'r-ruvât* kitabında izlediğim; kaynaklara atıf, metnin tashihi, bozulmuş ifadelerin aslına döndürülmesi, müphem ifadelerin açıkça belirtilmesi, açıklama gerektiren yerlerin izahı, yorum gerektiren kısımlara not düşülmesi ve her biyografinin kaynaklarının dipnotlarda belirtilmesi yöntem esaslarına göre çalıştım."[5] İbrâhîm, kitabın içeriği, müellifi ve tahkiki yapılan yazma nüshaları hakkında genel bilgiler sunduğu kısa mukaddimede belirttiği uygulama adımlarına büyük ölçüde bağlı kalmıştır. Hatime kısmında ise, Kur'ân ayetlerine yönelik özel bir fihrist hazırlamayı ihmal etmiş olmakla birlikte; çeşitli, bilimsel, faydalı ve özenle hazırlanmış fihristlere yer vermiştir.

Âlim Cemâlüddîn İbnü'l-Ḳıfṭî'nin Yaşadığı Dönem

Cemâlüddîn İbnü'l-Ḳıfṭî, başta Eyyûbîler Devleti himayesinde yaşamış bir âlimdir. Bu çevreye Memlük Devleti'nin kuruluşuna kadar ilmi ve çalışmalarıyla katkıda bulunmuştur. Onun yaşadığı dönem, Mısır ve Doğu Arap dünyasının önemli bir dönemine denk düşmektedir. Çünkü bu dönem, dinî, kültürel, ilmî, siyasî, sosyal ve ekonomik alanlarda pek çok gelişmeye tanıklık etmiştir. Hayatıyla bir şekilde toplumda etki uyandırmış olan herhangi bir kişiliği anlamak için, mutlaka onun yaşadığı çevreyi ve o dönemin koşullarını incelemek gerekir. Bu şekilde, söz konusu kişiliğin nüfuz etmesini sağlayan, ortaya çıkışına sebep olan, şekillendiren, kişiliğinde ağır basan hususları ya da takipçisi olduğu faktörleri anlamak mümkün olacaktır. Zira âlimin kişiliğinin oluşumunda, düşüncelerinin gelişiminde ve başarıları üzerinde yaşadığı çevrenin yapısının büyük bir etkisi vardır.

Cemâlüddîn İbnü'l-Ḳıfṭî hayatının son kısmını 647-922/1250-1517 yılları arasında hüküm süren Memlükler Döneminde geçirmiştir. Memlüklerin katı disipliner ve kapsamlı dinî, kültürel ve askerî eğitimlerinin onların oluşumları, yönetim biçimleri ve halkları üzerindeki yansımalarına ilerleyen bölümlerde yer verilecektir. Bu eğitimin, onların zihinlerinde ve bedenlerinde ne türlü zihinsel ve bedensel beceriler ekmiş olduğu görünmektedir. Bu eğitim, egemenliğe, sınırların ve hâkimiyetlerin

[5] Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn 'Abdurraḥmân b. Muḥammed b. 'Ubeydillâh el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ' fî ṭabaḳâti'l-üdebâ'*, thk. Muḥammed Ebu'l-Faẓl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1998), 10.

genişlemesine sebep olmuştur. Tarihçi Taḳıyyüddîn el-Maḳrîzî[6] (öl. 845/1441) de bunu gözlemlemiş ve onlar hakkında şunu söylemişlerdir: "Bu yüzden onlar, ülkeleri yöneten efendiler, Allah yolunda cihat eden komutanlar, güzel davranışlarda abartılı davranan ancak zulmeden veya aşırıya kaçanları caydıran siyasetçilerdi."[7]

Ancak Memlüklerin sarfettikleri çabalara, düzenlemelere ve genişlemelere rağmen, bu devletin yönetimi altındaki hayat, birçok siyasî, itikâdî, ilmî ve mezhepsel anlaşmazlıklarla dolu olmuştur. Aşağıda, bu anlaşmazlıkların en önemlileri ve bunlara yol açan başlıca nedenler ele alınacaktır.

DİNÎ, KÜLTÜREL VE İLMÎ DURUM

1. Dinî Durum

Memluk dönem, İslâmî ilimlerde açık bir gelişmeye şahitlik etmiştir. Bu gelişmenin en önemli nedenlerinden biri, kuruluşunun, Doğu İslam dünyasının Moğol istilası ve Endülüs'ün Haçlı istilası altında olduğu bir zamana denk gelmesidir. Zira istilalar birçok âlimin ülkelerini terk etmeye mecbur kalarak bu topraklara sığınmasına yol açmıştır. Neticede Kahire ve Şam, İslam dünyasının en önemli ilim ve din merkezi olmuştur.

Müslümanlar arasında dini duyguların artışı ve gelişimi, Haçlılara karşı genel seferberliğe katkı sağlamıştır. İdareciler, bu dini duyguları geliştirmek ve faydalanmak amacıyla çaba göstermişler ve sonucunda birçok yöntem izlemişlerdir. Bunlardan biri,

---

[6] Ebû Muḥammed Taḳıyyüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Abdilḳâdir b. Muḥammed el-Maḳrîzî (öl. 845/1441): aslen Bilâdü'ş-Şâm bölgesinde bulunan "Baalbek" kasabasındandır. 766/1364 yılında Kahire'de doğmuş ve burada büyümüştür. Sultan Zâhir Berkuk ile irtibata geçmiş; defalarca hatiplik, hisbe (kamu düzenini sağlama) görevinde bulunmuş ve imamlık yapmıştır. 810/1407 yılında İbn Taġrîberdî'nin Şam'a seyahati sırasında Şam kadılığı kendisine teklif edilmiştir. Maḳrîzî, 845/1441 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Ebû Ġays Muḥammed Ḫayrüddîn b. Maḥmûd b. Muḥammed b. 'Alî b. Fâris ed-Dımaşḳî ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-'Ilm li'l-Melâyîn, 2002), 1/177; Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. 'Alî b. Muḥammed eş-Şan'ânî el-Yemenî eş-Şevkânî, *el-Bedrü'ṭ-ṭâli' bi-meḥâsini men ba'de'l-ḳarni's-sâbi'* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/79-82; Ebu'l-Ḫayr Şemsüddîn Muḥammed b. 'Abdirraḥmân b. Muḥammed es-Seḫâvî, *eḍ-Ḍav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-ḳarni't-tâsi'* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Ḥayât, ts.), 11/227; Ebu'l-Faẓl Celâlüddîn 'Abdurraḥmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḫuḍayrî es-Süyûṭî, *Ḥüsnü'l-muḥâḍara fî târiḫi Mışr ve'l-Ḳâhire*, nşr. Muḥammed Ebu'l-Faẓl İbrâhîm (Kahire: Dâru İḥyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1967), 1/557.

[7] Aḥmed b. 'Ali b. 'Abdulḳâdir Ebû'l-'Abbâs Taḳıyyuddîn el-Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-ḫiṭaṭ ve'l-aṯâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997), 2/213-214.

yönettikleri şehirlere ilk girdiklerinde bir cami inşa etmeleriydi. Bu gelenek, el-Fustat'ı[8] kuran 'Amr b. Âs'ın[9] Mısır'ı fethinden beri Mısır İslam valileri tarafından sürdürülmüştür. Ayrıca, fakihleri bir araya getirip onlarla yakınlaşmaya ve kendilerine çokça ihsan etmeye özen göstermişlerdir.[10] Memlükler, halka yakınlaşmak için kendilerinden önceki idarecilerin izinden gitmişlerdir. Namaza devam etmiş, Kur'an okumuş, hadis dinlemiş, fakir Müslümanlara yardım etmiş[11], cami sayısını artırmış ve Kur'an-Hadis okulları kurmuşlardır. Bu sayede İslâm resmi bir din olarak yerleşmiş ve güçlenmiştir.[12] Eyyûbîler, özellikle Sünnî İslâm kültürünü yayma konusunda sistemli bir yol izlediler. Nitekim Sultan Selâhaddîn-i Eyyûbî döneminden itibaren, Mısır'da Fâtımî etkisini ortadan kaldırmak amacıyla sultanlar tarafından çeşitli yöntem ve araçlara başvurulmuştur. Bu yöntemlerin bir kısmı doğrudan müdahale şeklindeyken; bazıları ise tedricilik ve siyasî manevralar yoluyla uygulanmıştır. Kimi zaman askerî güç kullanılmış, kimi zaman da davet, eğitim ve gönül kazanma gibi yöntemlerle hareket edilmiştir. Bu bağlamda, sosyal, dinî ve hayır amaçlı kuruluşlar ile bunlara tahsis edilen vakıflar vasıtasıyla söz konusu amaçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.[13] Memlükler, özellikle Sünni İslam kültürünü yayma konusunda seleflerinin izinden gitmişlerdir. Bu dönemde dini durum, İslamiyet'in etkisinde olduğu kadar diğer fikir akımlarının da etkisinde kalmıştır.[14]

---

[8] Fustat, Kahire'nin güneyinde bulunan Eski Mısır semtinin bir parçasıdır ve Mısır'ın İslam hâkimiyeti altındaki ilk başkentidir. Müslüman komutan 'Amr b. Âş tarafından Mısır'ın 21/641 yılında fethedilmesinin hemen ardından inşa edilmiştir. Fustat, Mısır'da inşa edilen ilk cami olan 'Amr b. Âs Camii'ni barındırıyordu. Ebû 'Abdillâh Şihâbüddîn Yâḳût b. 'Abdillâh el-Ḥamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Ṣâdır, 1995), 4/263.

[9] Ebû 'Abdullah 'Amr b. Âṣ b. Vâil es-Sehmî el-Ḳureşî el-Kinânî, İslam Sahabesi ve Müslüman bir askerî komutandır. İslam'ın dört büyük komutanından biri olarak Şam'ın fethinde ve Mısır'ın fethinde rol almıştır. Mısır'ın fethinden sonra, oranın ilk Müslüman valisi olmuştur. Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân eẕ-Ẕehebî, *Teẕhîbü tehẕîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl* (Kahire: el-Fârûḳu'l-Ḥadîse li'ṭ-Ṭıbâ'ati ve'n-Neşr, 2004), 7/172; Ebû Nu'aym Aḥmed b. Abdillâh b. İṣḥâḳ el-İṣfahânî, *Ma'rifetü'ṣ-ṣaḥâbe* (Riyad: Daru'l-Vaṭan, 1998), 4/87.

[10] Alî İbrâhîm Ḥasan, *Mıṣr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ min feṭḥi'l-'Arabî ile'l-feṭḥi'l-'Uṣmânî* (Kâhire: Mektebetü'n-Nehḍa, 1954), 218.

[11] Muḥammed Zaġlûl Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî fi'l-'aṣrı'l-Eyyûbî* (İskenderiye: Dâru'l-Ma'ârif, 2005), 63.

[12] İsmail Yiğit, "Memlükler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/90-97.

[13] 'Alî Muḥammed eṣ-Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû fî ḳaḍâ'i 'ale'd-Devleti'l-Fâṭımiyye ve taḥrîri Beyti'l-Maḳdis*, ts., 167.

[14] Menâl 'Alî Kerâr, *Menhecü'l-Ḳıfṭî min ḫılâli kitâbihi inbahü'r-ruvvât* (Yüksek Lisans, Câmi'atü'l-Ḳur'âni'l-Kerîm ve'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, 2010), 8-11.

Tasavvuf hareketinin etkileri sosyal hayatta kendini göstermiştir. Sultanların desteğiyle gücünü artırarak yaygınlık kazanmıştır. Bu destek, *ḫavânıḳ* adı verilen çok sayıda tasavvuf merkezinin inşasıyla belirginlik kazanmıştır. Sultanlar kendilerini tarikatın müritlerinden saymışlardır. Sultan tarafından tayin edilen şeyhin idare ettiği, farklı fırkalara bağlı dergâh ve zâviye sayısında artış yaşanmıştır. Ülkedeki yaygın tarikatlar arasında Bedeviyye[15], Desûkiyye[16], Şâzeliyye[17] ve Rifâiyye[18] öne çıkmıştır. Bu tarikatlar arasında en meşhur olan Bedevî tarikatın kurucusu Aḥmed el-Bedevî'dir.[19] Seyyah İbn Cübeyr[20] ise sûfîlerin hallerini şu şekilde nitelendirir: "Sûfi

[15] Ahmediyye ya da Bedeviyye tarikatı, Şeyh Aḥmed el-Bedevî'ye nispet edilen Sünnî tasavvuf yollarından biridir. Kendisine "Ebu'l-Fityân" lakabı verilmiştir. Tarikatını Mısır'dan, özellikle Tanta şehrinden yaymıştır. Ondan sonra tarikata dair işleri, ilk müritlerinden ve onun halkasında yetişenlerden biri olan Abdü'l-âl devralmıştır. Tarikat, Mısır'dan çıkarak Türkiye, Libya, Sudan gibi İslam dünyasının çeşitli bölgelerine ve diğer Arap, Avrupa ve Asya ülkelerine yayılmıştır. Bu tarikattan birçok farklı kollar türemiştir. 'Abdullah b. Decîn es-Sehlî, *eṭ-Ṭuruḳu'ṣ-ṣûfiyyeti neş'etuhâ ve 'aḳaiduhâ ve âṯâruhâ* (Riyâd: Dâru Künûz İşbîliyâ, 2005), 86; 'Abdulmun'im el-Ḥafnî, *Mevsû'atü a'lâmı'ṣ-Ṣûfiyyeti* (Kâhire: Dâru'r-Reşâd, 1992), 44-49.

[16] Sehlî, *eṭ-Ṭuruḳu'ṣ-ṣûfiyyeti,* 86-88.

[17] Bu Tarikatın Kurucusu Muḥammed Ebu'l-Mevâhib Ebu'l-Ḥasan eş-Şâzelî'dir. Müritleri birtakım tasavvufî düşünce ve inançları benimsemişlerdir. Bu tarikat, müritlerin davranışları ve terbiye yöntemleri açısından diğer tasavvuf yollarından ayrılır. Takipçileri genellikle "Allah" ismini tek ve gizli zikretmeleriyle tanınır. Tarikatın ilk merkezi Mısır'da özellikle İskenderiye şehrindedir. Ayrıca Tanta ve Desûk (Kafrü'ş-Şeyh vilayetinde) gibi şehirlerde de etkindir. Daha sonra bu tarikat diğer Arap ülkelerine de yayılmış, ardından da dünyanın çeşitli yerlerinde birçok alt kola ayrılmıştır. Ḥafnî, *Mevsû'atü a'lâmı'ṣ-Ṣûfiyyeti,* 232-235; Sehlî, *eṭ-Ṭuruḳu'ṣ-ṣûfiyyeti,* 86.

[18] Bu tarikat, müritleri Irak, Mısır, Suriye ve Batı Asya'da yayılmış bir tasavvuf yoludur. Diğer tarikatlardan siyah bayrakları ile ayrılırlar. Bu tarikat, İmam Ahmed b. Ali er-Rifâî'ye nispet edilir. O, 512/1118 yılında doğmuş ve "Ebu'l-'Alameyn", "Şeyhü't-Tarâik", "Şeyhü'l-Kebîr", "Üstâzü'l-Cemâ'a" gibi lakaplarla tanınmıştır. Ẕehebî onun hakkında şöyle demiştir: "Şâfiî mezhebindendi ve az da olsa bu mezhepte fıkıh öğrenmiştir." Hafız İbn Kesîr ise onun için, "Şâfiî fıkhında et-Tenbîh'i ezberlediği söylenir" demiştir. 578/1182 yılında vefat etmiştir. Sehlî, *eṭ-Ṭuruḳu'ṣ-ṣûfiyyeti,* 89-90.

[19] Ahmed b. Ali b. Yahya el-Bedevî el-Hüseynî el-Fâsî, 596/1199 yılında dünyaya gelmiştir. Kendisi Arap asıllı, Sünnî bir sûfî imamdır. Tasavvuf ehli arasında dört büyük velî kutbundan üçüncüsü olarak kabul edilir. Kırmızı sancağa sahip olan Bedeviyye tarîkati kendisine nispet edilmiştir. "Bedevî" lakabını, yüzünü sürekli olarak bir örtüyle kapatmasından dolayı, tıpkı bedevîlere benzemesinden almıştır. En bilinen lakapları arasında "Şeyhü'l-Arab" ve "Sattûhî" (yani "yüzünü örten") yer almaktadır. Soyu baba tarafından Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'e ulaşır. Ahmed el-Bedevî, Fas'ın Fes şehrinde doğmuştur. Gençlik yıllarında ailesiyle birlikte Mekke'ye göç etmiştir. Daha sonra ağabeyi Hasan ile birlikte Irak'a seyahat etmiş, bir yıl sonra tekrar Mekke'ye dönmüştür. Aynı yıl içinde yeniden yola çıkarak Mısır'a, özellikle de Tanta şehrine yerleşmeye karar vermiştir. Bu şehir, tarikatının yayılma merkezi olmuştur. 675/127 6 yılında vefat etmiştir. Ḥafnî, *Mevsû'atü a'lâmı'ṣ-Ṣûfiyyeti,*44-49; Sehlî, *eṭ-Ṭuruḳu'ṣ-ṣûfiyyeti,* 89; Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-i'tibâr,* 4/282, Yiğit, "Memlükler", 29/95.

[20] Ebu'l-Ḥasan Muḥammed b. Muḥammed b. Cübeyr el-Kinânî eş-Şâtıbî, 540/1145 yılında Belensiye'de (Valensiya) doğmuştur. Bağdat ve Şam şehirlerine gitmiş, hac farizasını yerine getirmek için Doğu'ya seyahat etmiştir. Mekke'de hadis rivayetlerini dinlemiştir. 614/1218 yılında vefat etmiştir. En önemli eserlerinden biri, meşhur seyahatnamesi olan *Rıḥletü İbn Cübeyr*'dir. 'Ömer Rıża Keḥḥâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Müṯennâ, Dâru İḥyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 8/145; Ebu'l-Felâḥ 'Abdülḥay b. Aḥmed b. Muḥammed eş-Şâliḥî el-Ḥanbelî İbnü'l-'İmâd, *Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb fî aḫbâri men ẕeheb* (Beyrut: Dâru İbn Keṯîr, 1986), 7/11.

fırka, bu ülkenin asıl sultanlarıdır. Çünkü Allah onların zihinlerini kendisine ibadet etmeleri için maişet sorunlarını düşünmekten uzak tutmuştur. Onları cennetleri hatırlatan saraylarda yaşatmıştır."[21] Mutasavvıflara yönelik bu politikanın çevreye mürit ve takipçi çekmede büyük etkisi olmuştur. Sonuç olarak Mağrip'ten gelip züht hayatına çağrı yapanlar başta olmak üzere Mısır'a gelen sûfî önderler ve şeyhlerin sayısı artmıştır. Bu durum, Mısır toplumunu olumsuz etkilemiş çalışmayan bireylerin sayısında artış yaşanmış ve böylece Eyyûbî Devleti'nin ekonomik yapısı üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır.[22]

Siyasi ve sosyal koşulların halkın inanç ve düşünce sistemleri üzerindeki etkisiyle, daha önce var olmayan yeni dinî inanışlar ve gelenekler ortaya çıkmıştır. Bu durum, Müslümanlar arasında mevcut farklı inanışlar ve köklü medeniyetlere sahip bazı halkların sürdürdüğü diğer inanışların birbirine karışmasıyla gerçekleşmiştir. Manicilik[23] ve Zerdüştlük[24] gibi bazı inanışlara odaklanan Hintliler ve İranlılar[25] birbirlerine karışmış, böylece batıda bir grup farklı gelenekler, ibadetler ve görüşler silsilesi oluşmuştur. Neticede, İslâm dünyasında yayılan bazı tarikatların ortaya çıkıp asıl tasavvufî kaynağından uzaklaşmasına neden olmuştur.[26] Bu nedenle dönem

[21] Ebu'l-Ḥüseyn Muḥammed b. Aḥmed İbn Cübeyr, *Riḥletü İbn Cübeyr* (Beyrut: Dâru'l-Hilâl, ts.), 231.
[22] Yiğit, "Memlükler", 29/90-97.
[23] Bunlar ruh göçüne (tenasüh) inanan bir fırkadır. Bu grubun mensupları, aslında bir Mecûsî (Zerdüştî) olan Mânî b. Mâş'ın takipçileridir. ʿÂmir ʿAbdullâh Fâliḥ, *Muʻcemu elfâẓı'l-ʻaḳîde* (Riyad: Mektebetü'l-ʻUbeykân, ts.), 372.
[24] Bunlar, Mecûsî (Zerdüştî) bir topluluktur ve Zerdüşt'ün takipçileridir. Zerdüşt, hükümdar Zekem Keştasf b. Tehresb zamanında ortaya çıkmıştır. Fâliḥ, *Muʻcemu elfâẓı'l-ʻaḳîde,* 215.
[25] Devletlerinin kurucusu "Erdeşîr b. Bâbek" olup, tüm Fars beylerini birleştiren kişidir. "Kisrâ Enûşirvân", kisrâlar hanedanından biridir ve onun döneminde Hz. Peygamber (s.a.v.) doğmuştur. Muḥammed Sıddîḳ Ḥasan Ḫân el-Ḳanûcî, *Laḳṭatü'l-ʻaclân mimmâ temessu ilâ maʻrifetihî ḥâcetü'l-insân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʻİlmiyye, 1985), 30.
[26] Selâm, *el-Edebü'l-ʻArabî,* 63; Menâl ʻAlî Kerrâr, *Menhecü'l-Ḳıfṭî min ḫılâli kitâbihi inbâhi'r-ruvvât* (Yüksek Lisans, Câmiʻatü'l-Ḳur'âni'l-Kerîm ve'l-ʻUlûmi'l-İslâmiyye, 2010), 8-11.

tasavvufi açıdan çok parlak sayılmaz. Zira Sünnî[27], Eş'arî[28], Mu'tezilî[29] gibi farklı mezhep takipçisi Müslümanlar arasında mezhep ve akaid açısından çeşitli ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bu ihtilaflar, ekollerinin farklılığı sebebiyle fakihler ve felsefeciler arasında da yaşanmıştır. Aynı mezhep ya da inanışa sahip insanların yerleşimcilerine yakın mekânları mesken tutması bu durumun göstergelerindendir. Bu doğrultuda, her merkezî İslam şehrinde Yahudiler, Hristiyanlar ve diğer inanç mensubu bireylerin ikamet ettiği mahalleler teşekkül etmiştir.

Şîa[30], Nureddîn Zengî[31] ve Selâhaddîn-i Eyyûbî'den[32] önce Mısır'da hüküm süren Fatımîler döneminde önemli bir yere sahiptir. Bu iki hükümdarın gelişine kadar

---

[27]İlim, inanç, söz, amel, edep ve ahlak açısından Allah Resûlü (s.a.v.) ve ashabının yolunu izleyen kimselerdir. Sahabe, tâbiîn ve onlara ihsan üzere tabi olan ümmetin selefidir. "Ehl-i sünnet" lafzıyla, üç halifenin Ebû Bekir, Ömer ve Osman (r.anhüm) hilafetini kabul eden kimseler kastedilir. Bu anlamda, Rafızîler (Şiîler) hariç tüm fırkalar Ehl-i sünnet kapsamına girer. Ebu'l-'Abbâs Takıyyüddîn Aḥmed b. 'Abdilḥalîm b. Mecdiddîn 'Abdisselâm el-Ḥarrânî İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî naḳżi kelâmi'ş-Şî'a ve'l-Ḳaderiyye* (Kahire: Maṭba'atü Medenî, ts.), 2/163.

[28] Ebu'l-Ḥasan el-Eş'arî'ye nisbet edilirler. İnançlarına göre, Allah'ın yedi akli sıfatı vardır ki bunlara hayat, ilim, kudret, irade, sem', basar, kelâm denir. Ayrıca, Allah'ın fiillerinde sebep-sonuç ilişkisini reddederler. Onlar, ahad hadislerin iman esaslarını ispat etmek için delil olamayacağını savunmuş, akıl ile nakil arasında çelişki olduğunda aklı nakle tercih etmiş ve sıfat ayetlerini te'vil etmişlerdir. Fâliḥ, *Mu'cemu elfâẓı'l-'aḳîde,* 43.

[29] Son Emevi döneminde ortaya çıkan ve Abbâsî döneminde gelişen bir İslam mezhebidir. Bu mezhep, İslam inancını anlamada saf akıla dayanmış, bazı ithal felsefelerden etkilenmiş ve bu da onları Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat inancından sapmalarına yol açmıştır. Mânî' b. Ḥammâd el-Cühenî, *el-Mevsû'âtü'l-müyesseratü fi'l-edyâni ve'l-meẕâhibi ve'l-aḥzâbi'l-mu'âsırati* (Riyad: Dâru'n-Nedveti'l-'Alemiyye li't-Tıba'ati ve'n-Neşr, 2000); Ebu'l-Fidâ' 'İmâdüddîn İsmâ'îl b. Şihâbi'd-dîn 'Ömer b. Keşîr b. Ḍav' İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. 'Abdullah et-Türkî (Gize: Dâru Hicr li'ṭ-Ṭıbâ'âti ve'n-Neşr, 1999), 14/239.

[30] Şîa, beş ana fırkaya ayrılır: Keyâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye, Ğulât ve İsmâ'îliyye. Fâliḥ, *Mu'cemu elfâẓı'l-'aḳîde,* 247; Cühenî, *el-Mevsû'âtü'l-müyesseratü,* 2/50-56.

[31] el-Meliku'l-'Âdil Ebu'l-Kâsım Nûreddîn Mahmûd b. 'Imâduddîn Zengî, 511/1118 yılında doğmuştur. İmâduddîn Zengî b. Âk Sunkur'un oğludur. "el-Meliku'l-'Âdil" unvanıyla tanınır, ayrıca hastalık sebebiyle vefat etmesine rağmen "Nûruddîn eş-şehîd" lakabıyla da anılmıştır (öl. 569/1174). İmâduddîn Zengî'nin ikinci oğludur. Babasının vefatından sonra Halep'in idaresini üstlenmiş, emîrliğini zamanla genişletmiştir. Babasından Haçlılarla mücadeleyi miras almış, emîrliğini Şam'ın büyük bir kısmını kapsayacak şekilde genişletmiştir. İkinci Haçlı Seferi'ne karşı koymuş, daha sonra Mısır'ı emîrliğine katmış ve Fâtımîler'i ortadan kaldırmıştır. Fâtımîler tarafından uzun süre durdurulan Abbâsî halifesi adına hutbe okunmasını yeniden başlatmış, böylece onların mezhebini durdurmuştur. Bu sayede, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Haçlılara karşı mücadele etmesi ve Kudüs'ü fethetmesi için zemin hazırlamıştır. Dönemi, adaletin tesis edilmesi, Sünnî mezhebin yayılması, eğitim ve sağlığa verilen önem ile öne çıkar. Bazı tarihçiler tarafından Hulefâ-i Râşidîn'in altıncısı olarak kabul edilmiştir. Ebu'l-'Abbâs Şemsüddîn Aḥmed b. Muḥammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr İbn Ḫallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*(Beyrut: Dâru Ṣâdır, ts.), 5/184; Ebu'l-'Abbâs Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Abdilvehhâb b. Muḥammed el-Bekrî et-Teymî el-Ḳureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Veṯâiḳi'l-Ḳavmiyye, 2002), 27/168; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14/239.

[32] Tam adı, el-Melik en-Nâsır Selâhuddîn Yûsuf b. el-Melik el-'Azîz b. Gâzî b. Selâhuddîn el-Eyyûbî'dir. Önce Halep'in sonra Şam'ın hâkimi olmuştur. Babasının vefatından sonra 634/1236 yılında yönetime geçmiştir. Hayatı bir trajediyle sona ermiş, Moğol hükümdarı Hülâgû tarafından 659/1260

geçen uzun sürede de önemini sürdürmüştür. İbn Cübeyr, Şiîlerin Mısır'da garip işleri olduğunu, oradaki varlıklarının Sünnîlerden daha fazla olduğunu ve ülkede kendi mezheplerini yaydıklarını belirtmiştir. O dönemde Rafizîler[33] (Sebeiyye[34]), İmâmiyye[35] ve Hz. Ali'ye uluhiyet atfeden mürted grup Zeydiyye[36] gibi çeşitli Şiî fırkaların mevcut olduğunu söylemiştir.[37] Şîa içinde yıkıcı hedefler ve ilkelere sahip Nizârîler[38] veya Haşîşî-İsmâilî olarak bilinen bir fırka yetişmiştir. Bu fırka, "Alamut Kalesi" gibi İslam ve Arap dünyasının kalbinde yer alan muhkem merkezleri ve Şam'daki Alevî[39] dağlarındaki bazı kaleleri ellerinde tutmuşlardır.[40]

---

yılında öldürülmüştür. Ebu'l-Meḥâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mışr ve'l-Ḳâhire* (Kahire: Vizârati's-Seḳâfeti ve'l-İrşâdi'l-Ḳavmî/Dâru'l-Kütüb, ts.), 7/203; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân eẕ-Ẕehebî, *Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1993), 48/88; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân eẕ-Ẕehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâleti, 1982), 16/396.

[33] Râfızîler, Ehli Beyt'i aşırı derecede yücelten Şiî fırkadır. Bu isim kendilerine, Zeyd b. Ali b. Hüseyin'e gelip Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer hakkında görüşünü sorduklarında, onları övmesi üzerine kendisini terk ettiklerinden dolayı verilmiştir. Zeyd şöyle demiştir: "Onlar, dedemin iki veziriydi." Bunun üzerine gruptan ayrılıp onu reddetmişlerdir. Fâliḥ, *Mu'cemu elfâẓı'l-'aḳîde,* 196.

[34] Bu grup, Abdullah b. Sebe'nin takipçileridir. Hz. Ali'ye (r.a.) şöyle derlerdi: 'Sen gerçek bir ilahsın. Ali ölmedi, bilakis İbn Mülcem, Ali'nin suretine bürünen bir şeytanı öldürdü. Ali ise bulutlardadır; gök gürültüsü onun sesi, şimşek ise onun bakışıdır. O, daha sonra yeryüzüne geri dönecektir'. Fâliḥ, *Mu'cemu elfâẓı'l-'aḳîde,* 223.

[35] Bu terim genelde, Hz. Peygamber'den sonra Ali b. Ebî Tâlib'in açık bir nasla halife olduğuna inanan Şiîler için kullanılır. Bu inançlarını Kur'ân'dan ve hadîs'ten delillerle temellendirmeye çalışırlar. Ayrıca Hz. Ali'nin hilafetten uzaklaştırılmasını başta Ömer b. Hattâb olmak üzere sahâbenin katıldığı bir komplo olarak görürler. Fâliḥ, *Mu'cemu elfâẓı'l-'aḳîde,* 51.

[36] Zeydiyye, Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'in oğlu Zeyd'in takipçileridir. Onlara göre imam, şu dört özelliğe sahip olmalıdır: ilim, züht, cesaret ve Hz. Hüseyin ya da Hz. Hasan koluyla Hz. Fâtıma soyundan olmak. Onlarda imamet, nas ile sabit değildir. Fâliḥ, *Mu'cemu elfâẓı'l-'aḳîde,* 217.

[37] İbn Cübeyr, *Riḥletü İbn Cübeyr,* 227.

[38] İsmâilîlik, Nizâr b. Muiz Ma'ad b. İsmâil el-'Ubeydî el-Mehdî el-Maġribî'ye nispet edilir. O, el-Muntasır billah el-Fâtımî'nin oğlu olup 344/956 yılında doğmuş, Belbîs'te 380/991 yılında ölmüştür. Ẕehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ',* 15/167.

[39] Şam bölgesinde yaşayan dinî bir topluluktur. Bu fırka, şiî İslam'dan türemiştir ve Ali b. Ebî Tâlib'i (r.a.), on iki imam ekolünün ilk imamı olarak kutsallaştırır. Bu fırkanın kurucusu, 9. yüzyılda yaşamış olan ve onuncu İmam Ali el-Hâdî ile on birinci İmam Hasan el-Askerî'nin talebelerinden biri olan Muḥammed b. Naṣîr'dir. Bu nedenle, onlara "Nusayrîler" adı verilmiştir. Bu fırka, bağımsız etnik-dinî bir grup olarak kabul edilir. Kur'ân, onların kutsal kitaplarından biridir; ancak onu yorumlama biçimleri, şiî yorumuyla çok az benzerlik gösterir ve daha çok bâtınîliğin ilk dönemleri ile bazı ğulât (aşırı) fırkalar ile benzerlik taşır. Nusayrîler, pek çok yönden şiîlerden farklıdır. Örneğin, şarap içmelerine dinî törenlerinde izin verilir; çünkü onu ali'nin özü olarak görürler. Bu durum, diğer müslümanların alkolü haram saymasına karşıttır. Ancak toplum içinde ölçülü içki tüketimi teşvik edilir. Bazı nusayrîler, reenkarnasyon (tenâsüh) inancına sahiptir; yani, ruhun ölümden sonra başka bir insan ya da hayvana geçebileceğine inanırlar. Ancak bu inanç, temel bir doktrin olarak kabul edilmez. Ġâlib b. 'Alî 'Avâcî, *Furuḳ mu'âṣıra tentesibu ilâ'l-İslâm ve beyânu mevḳıfi'l-İslâm minhû* (Cidde: el-Mektebetü'l-Aṣriyyeti'ẕ-Ẕehebiyyeti li'ṭ-Ṭıbâ'ati ve'n-Neşr ve't-Tesvîḳ, 2001), 2/546; Cühenî, *el-Mevsû'âtü'l-müyesseratü,* 1/390-393.

[40] İbn Cübeyr, *Riḥletü İbn Cübeyr,* 38.

Bu dönemde, insanların yönetildiği siyasi koşulların etkisiyle bazı kişilerin çıkarlarını erdemli ve ahlaki ilkelerin önünde tutmasının yaygınlaştığı müşahede edilmiştir. Böylece bazı kötülükler ve haksızlıkların ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Ayrıca bu dönemde iktidar peşinde koşanlar, servet arzulayanlar, para, cariye, erkek köle edinmeye çalışanlar ortaya çıkmıştır. Dinar, dirhem, makam ve mevkiye tapınma hali egemen olmuştur. Zenginler, lüks ve yüksek binalardan inşa edilmiş saraylarında huzur ve saadet ortamında bolluk içinde yaşamışlardır.[41].

2. Kültürel Durum

Selçukluların ve Eyyûbîlerin ilkesi, İslâmî ve Arabî ilimlere büyük özen göstermekti. Fıkıh, hadis, siyer gibi ilimlere verilen önem konusunda Memlükler de onları takip etmiştir. Bu alanlarda çok sayıda eser telif edilmiştir. Ayrıca bu dönemde İslam kültürü ağır basmıştır. Dinî kitapların telifi ve insanların bu konuya önem göstermesi belki de sürdürdükleri uzlet hayatlarının doğal bir sonucu olmuştur. Âlimler cihat dışında kalan zamanlarını kitap telifine adamışlardır. Öyle ki, bu dönem kitap telifi açısından en verimli zaman dilimi olmuştur. Bu dönemde pek çok önemli ve tanınmış âlim ortaya çıkmıştır.[42] Eyyûbî sultanlarının ve emîrlerinin ilim ve edebiyata olan sevgisi bu gelişime katkı sağlamış; âlimler ilmî araştırmalarını ve kitap teliflerini devam ettirmişlerdir.[43] Sultanların ilme olan sevgisini gösteren örneklerden biri de bir deve sahibi hakkında anlatılan hikâyede yer almaktadır. Rivayete göre, deve sahibinin gösterdiği tazim, Endülüslü bir âlimin Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen *et-Tenvîr fî mevlidi's-sirâcu'l-munîr* adlı bir eser kaleme almasına karşılık kendisine iki bin dinar ödül vermesiyle neticelenmiştir.[44] Bu ilim sevgisi fıkıh, hadis, İslâm tarihi, siyer gibi muhtelif konularda süregelen çeşitli eserlerin telif edilmesiyle meyvesini vermiştir. Ayrıca bu metinlerde başta Hz. Peygamber (s.a.v.) olmak üzere

[41] Ḥasan, *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ,* 418; Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî,* 4.
[42]Maḥmûd Şâkir, *Silsiletü't-târîḫi'l-İslâmî el-'ahdü'l-Memlûkî* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1991), 10.
[43]Abdünnâṣır Yâsîn, *el-Funûnu'z-zuḫrufiyyetü bi-Mışr fi'l-'Asri'l-Eyyûbî* (İskenderiye: Dâru'l-Vefâ, 2002), 31.
[44] İbn Ḫallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân,* 4/119.

Sahâbe-i Kirâm (r.anhüm) ve Ömer b. Abdülaziz[45] gibi sâlih halifeler gibi şahsiyetlerin biyografileri ele alınmıştır.

3. İlmî Durum

Fikrî ve ilmî hayat, Arap-İslam dünyasının tüm bölgelerinde belirgin çizgilerle şekillenmiş bir birliktelik sergilemiştir. Bu durum, hac farizası ve umre sünnetini yerine getirmek üzere Hicaz'daki kutsal beldelere yapılan düzenli seyahatler ve Kudüs'teki mübarek Mescid-i Aksâ'nın ziyaret edilmesi sayesinde mümkün olmuştur. Pek çok ilim adamının bir şehirde doğup, başka bir şehirde eğitim aldığı ve üçüncü bir şehirde ders verdiği görülmektedir. Bu âlimler bulundukları şehirlerde eserler telif etmiş, toplumu etkilemiş ve aynı zamanda çeşitli kişilerden etkilenmişlerdir. Kimi zaman yüksek idarî görevlerde bulunmuş, evlenmiş ve bazıları ise doğdukları yerlere dönemeden vefat etmişlerdir. Abbâsîler döneminde uygulanmaya başlanan ve zamanla Mısır ile Suriye'de büyük bir zenginlik ve çeşitlilik düzeyine ulaşan vakıf sistemi bu hususta onlara yardım etmiştir. Zira Şam ve Mısır'daki zenginler, önemli mülklerini hayır işlerine ve ilim hizmetine vakfetmişlerdir. Eyyûbî Devleti döneminde ilim ve edebiyatın gelişmesinde tüm bu etkenlerin önemli bir etkisi olmuş ve aynı zamanda Memlükler döneminde fark edilir bir ilmî hareketliliğe zemin hazırlamıştır. Gerçek şu ki, söz konusu iki dönemin modern dönem üzerinde büyük katkısı olmuştur. Eğer bu dönemlerdeki ilmî ve edebî katkılar olmasaydı, önceki dönemlerdeki Arap ilmî ve edebî geleneğinin sonraki dönemlerle bağını kurmak ve Doğu'da Moğolların, Batı'da ise Haçlıların İslam toplumlarına verdikleri zararları telafi etmek mümkün olmazdı. Eyyûbî ve Memlük dönemlerinin katkısı yalnızca bir telafi ve köprü kurma süreciyle sınırlı kalmamış; bilakis Arap dilinin varlığını sürdürmesinin sebeplerinden biri olmakla sınırları aşmıştır.[46]

[45] Mü'minlerin Emîri Ömer b. 'Abdülazîz b. Mervân b. Hakem 60/680 yılında Medîne'de doğdu. Annesi, Âsım b. Ömer b. el-Hattâb'ın kızı Ümmü Âsım'dır. 101/720 yılında Deir Semaan'da vefat etti. Halifeliği iki yıl, beş ay ve on dört gün sürdü. Ebû Abdillâh Ṣalâḥuddîn Muḥammed b. Şâkir b. Aḥmed el-Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât* (Beyrut: Dâru Ṣâdır, 1974), 2/206.

[46] Ebü'l-Ḥasen 'Alâüddîn 'Alî b. Muḥammed el-Cibrînî İbn Ḫatîb en-Nâṣıriyye, *ed-Durru'l-münteḫab fî tekmileti târîḫ-i Ḥaleb* (Kuveyt: Müessesetü 'Abdi'l-'azîz İbn Su'ûd el-Bâbiṭîn eş-Şeḳâfiyye, 2018), 7-8.

Eyyûbîler ve onları takip eden Memlükler, medreselerindeki eğitimi zenginleştirmek için Irak ve Şam'dan gelen Mısırlı olmayan âlimlerin tecrübelerinden yararlanmışlardır. Irak'tan gelenler arasında Ṣadreddîn b. Ḥameviye'nin [47] oğulları bulunmaktadır. Aynı şekilde Şam'dan gelenler arasında es-Sâlihiyye Medresesi'nde[48] müderrislik yapan İzzeddîn b. 'Abdüsselâm[49] bulunmaktadır. Bu dönemde, âlimler ışık saçmış; Fars ve Yunan (Helenistik) düşünce akımlarına karşı Arap-İslam mirasını ve Sünnî düşünceyi savunmak için çaba göstermiştir. Bu noktada özellikle Mısır ve Şam'daki âlimlerin rolü dikkatleri çekmiştir. Memlükler de kaybolma, çözülme ve zayıflama gibi etkenlere karşı kendi asıllarını koruma konusunda büyük bir özveri sergilemiştir.[50] Öyle ki Memlükler döneminde, tıp, astronomi ve mühendislik gibi çeşitli alanlarda büyük bir ilmî gelişmeye şahit olunmuştur. Bu süreçte sultanlar, âlimleri onurlandırmaları, onları kendi meclislerinde bulundurmaları, görüşlerine değer vermeleri ve devlet işlerinde kendileriyle istişare etmeleri bakımından önemli bir rol üstlenmişlerdir. Memlükler dönemi, Mısır ve Şam'da Arap edebiyatı eserlerinin

---

[47] Şeyḫü'ş-Şuyûh Ṣadruddîn Ebü'l-Ḥasen Muḥammed b. 'Ömer b. 'Alî b. Muḥammed b. Hameviyye b. Muḥammed, İmam Şâfiî mezhebine mensup mutasavvıf. Cuveyn'de doğdu. Meşhur *Ta'lîka*'ın sahibi Ebû Ṭâlib el-İsfahânî'den fıkıh öğrendi. Babasıyla birlikte Şam'a geldi. Ḳutbu'n-Nîsâbûrî'den fıkıh öğrendi ve onunla birlikte babasından ve Yaḥyâ es-Seḳafî'den hadis dinledi. Önemli görevler üstlendi. Ḳutbu'n-Nîsâbûrî onu kızıyla evlendirdi, bu evlilikten Ömer, Yûsuf, Ahmed ve Hasan adında dört oğul dünyaya geldi. Kâmilî Devletinde itibarı çok yüksekti. Ḳubbetu'ş-Şâfi'î, Meşhedü'l-Ḥüseyin ve başka yerlerde ders verdi. Sultan el-Kâmil tarafından Haçlılara karşı yardım istemek üzere halifeye elçi olarak gönderildi. Musul'da hastalanarak 617/1284 yılında vefat etti. Ebû Naṣr Tâcüddîn 'Abdülvehhâb b. 'Alî b. 'Abdilkâfî es-Sübkî, *Ṭabaḳâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ* (Kahire: Dâru İḥyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1964), 8/342; Ebü'l-Ḳâsım Kemâlüddîn 'Ömer b. 'Aḥmed b. Hibetillâh b. Muḥammed el-'Uḳaylî İbnü'l-'Adîm, *Buġyetü'ṭ-ṭaleb fî târîḫi Ḥaleb* (Londra: Müessesetü'l-Furḳân li't-Türâṯi'l-İslâmî, 2016), 10/154; Ẕehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ',* 22/79.

[48] Ali Paşa Mübârek, *el-Ḫıṭaṭü't-Tevfîḳıyyetü'l-cedîde* (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Veṯâiḳi'l-Ḳavmiyye, 2004), 1/40.

[49] Tam adı, Ebû Muḥammed 'İzzeddin 'Abdül'azîz b. 'Abdisselâm b. Ebî'l-Ḳâsım b. asan es-Sülemî eş-Şâfiî'dir. "Sulṭânü'l-'ulemâ", "Bâi'u'l-Mülûk" ve "Şeyḫü'l-İslâm" lakaplarıyla tanınmıştır. Fıkıh, usûl, tefsir ve Arap dili alanlarında uzmanlaşmış Müslüman bir kadıdır. el-'İzz b. 'Abdüsselâm, 577/1181 yılında Şam'da doğdu ve burada büyüdü. Şeriat ilimleri ve Arap dili alanlarında eğitim aldı. Emeviyye Camii'nde hatiplik ve Gazâlî Köşkü'nde ders verme görevini üstlendi. Şöhreti arttıkça farklı beldelerden öğrenciler kendisine yönelmeye başladı. Öne çıkan özelliklerinden biri, hakkı söylemekteki cesareti ve yöneticileri doğruya çağırma konusundaki ısrarıydı. Şeriata aykırı gördüğü durumlarda yöneticilere karşı çıkmaktan çekinmezdi. Bu tavrı nedeniyle hapsedildi ve ardından Mısır'a hicret etti. Orada kadılkudât olarak tayin edildi, fetva verdi ve ilim öğretmeye devam etti. Ayrıca Amr b. Âs Camii'nde hatiplik yaptı. Haçlı ve Moğol istilalarına karşı halkı cihada teşvik etti ve bizzat savaşlara katıldı. Uzun bir ömür sürdü ve 660/1262 yılında Kahire'de vefat etti, orada defnedildi. Şihâbüddîn Ebü'l-'Abbâs Aḥmed b. Yaḥyâ İbn Faẕlullâh el-'Ömerî, *Mesâlikü'l-ebṣâr fî memâliki'l-emṣâr* (Abu Dabi: el-Mecma'u's-Seḳâfî, 2002), 27/320; Ebû Muḥammed Cemâlüddîn 'Abdürraḥîm b. el-Ḥasen b. 'Alî el-Ümevî el-İsnevî, *Ṭabaḳâtü'ş-Şâfi'iyye*, ts., 2/199; İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire,* 7/208; Süyûṭî, *Ḥüsnü'l-muḥâḍara,* 1/315.

[50] Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî,* 8.

derlendiği altın çağ olarak nitelenmiştir. Ancak bu sırada Moğol istilası, âlimler arasında bir korku yaratmıştır. 1348 yılındaki büyük veba salgını (Kara Ölüm) da dâhil olmak üzere, Arap şehirlerinin art arda yaşadığı felaketler ve ortaya çıkan güvensizlik ortamı, dönemin âlimlerini seleflerinin mirasını koruma amacıyla ansiklopedik eserler telif etmeye sevk etmiştir.[51] Bu dönemde, saraya yakın seçkin ilim adamları tarafından pek çok ansiklopedik eser kaleme alınmıştır.[52] Bunlar arasında, Şihâbüddîn en-Nüveyrî[53], İbn Fażlullah el-'Ömerî[54], Ebu'l-'Abbâs Aḥmed b. 'Ali el-Ḳalḳaşendî[55] ve Cemâlüddîn el-Vaṭvâṭ[56] gibi isimler öne çıkmaktadır.

---

[51] Aljazeera, "Limâẕâ kâne zemanü'l-Memâlîk ʿaṣran ẕehebiyyen li'l-mevṣû'âti'l-'Arabiyye? (Memlükler Dönemi neden Arap ansiklopedilerinin altın çağı sayılıyordu?)", (Erişim 15 Nisan 2025).

[52] Muṣṭafâ eş-Şek'â, *Menâhicü't-te'lîf 'inde'l-'ulemâ'i'l-'Arab* (Beyrut: Dârü'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 2004), 732-734.

[53] Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed Ebu'l-Ḳâsım Muḥibbuddîn en-Nüveyrî, 801/1399 yılında Yukarı Mısır'da doğdu. Kahire'de eğitim aldı ve kıraat ilmi sahasında öne çıkan bir âlim oldu. Geçimini ticaretle sağladı, kadılık görevini kabul etmedi. 857 /1453 yılında Cemâziyelevvel ayında Mekke'de vefat etti. Ebu'l-Faẓl Celâlüddîn 'Abdurraḥmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḫuḍayrî es-Süyûṭî, *Naẓmü'l-'iḳyân fî a'yâni'l-a'yân* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'İlmiyye, 1928), 166; Seḫâvî, *eḍ-Ḍav'ü'l-lâmi',* 9/246-248; Ziriklî, *el-A'lâm,* 7/47-48.

[54] Şihâbüddîn Ebü'l-ʿAbbâs Ahmed b. Yahyâ b. Faḍlullâh el-Ḳureşî el-'Adevî el-'Umerî ed-Dımaşkî'dir. 697/1298 yılında Şam'da doğdu, bazı kaynaklara göre doğum yılı 700/1301 olarak da zikredilmiştir. Kendisi usta bir imam, hukukçu ve yazar idi. Birçok kaside, manzume ve nazım parçaları kaleme almış, ayrıca çeşitli resmî gelenekler, fermanlar ve imzalı belgeler düzenlemiştir. Eserleri arasında: *Mesâlikü'l-absâr fî memâliki'l-amsâr*, *Favâşilu's-semer fî faḍâ'ili 'Âli 'Umar*, *Ṣabâbetü'l-muṣṭâḳ*, *Dam'atü'l-bâḳî* gibi çalışmalar yer alır. 749/1348 yılında Şam'da vefat etmiştir. Ebû 'Abdillah Şemsüddîn İbnü'ṣ-Ṣâ'iġ, *el-Lemḥa fî şerḥi'l-mulḥa* (Medine: 'Imâdetü'l-Baḥṣi'l-'İlmî bi'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye, 2004), 1/36; Aḥmed b. İbrâhîm b. Muṣṭafâ es-Seyyid el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-edeb fî ṣınâ'ati (edebiyyât ve inşâ'i) luġati'l-'Arab* (Beyrut: Müessesetü'l-Ma'ârif, ts.), 2/205.

[55] Aḥmed b. 'Ali b. Aḥmed b. 'Abdullah el-Ḳalḳaşendî, bilinen adıyla Kahireli Şihâbüddîn Ebu'l-'Abbâs, 756/1355 yılında Kalkaşende'de (Kahire'nin kuzeyine bağlı bir köy) doğmuş, Şafii mezhebine mensup bir edebiyatçı ve fıkıh âlimidir. İyi bir kâtip ve edîp olan Ḳalḳaşendî, çeşitli yazı sanatlarında ve kıraat alanlarında katkılarda bulunmuş, birkaç kadılık görevinde de bulunmuştur. Öne çıkan eserleri arasında: *Ṣubḥu'l-aʿşâ fî ṣınâʿati'l-inşâʾ, Nihâyetü'l-ereb fî maʿrifeti ensâbi ḳabâʾili'l-ʿArab, Ḥilyetü'l-faẓl ve zînetü'l-kerem fi'l-müfâḫare beyne's-seyf ve'l-ḳalem* bulunmaktadır. Ḳalḳaşendî, 821/1418 yılında vefat etmiştir. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âṡârü'l-muṣannifîn* (İstanbul: Vekâletü'l-Ma'ârif, ts.), 1/122; Muṣṭafâ b. 'Abdullah el-Ḳosṭanṭînî el-'Osmânî Hâcı Ḫalîfe Kâtip Çelebî, *Süllemü'l-vüṣûl ilâ ṭabaḳâti'l-fuḥûl* (İstanbul: Ircica Kütüphânesi, 2010), 5/223; Keḥḥâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* 1/317.

[56] Vaṭvâṭ olarak bilinen Cemâlüddîn el-Kütübî, 632/1235 yılında Mısır'da doğmuştur. Kitaplarla olan ilişkisi ve kitapların değerini kavrayışındaki başarısıyla tanınan Kütübî, aynı zamanda güzel bir nesir üslubuna ve çeşitli edebi derlemelere sahipti. Hadis, fıkıh, usul ve tefsir ilimlerinde de bir âlimdi. Etkileyici bir hatipti ve çok sayıda ibadetleri ve zikirleri vardı. Çeşitli eserler kaleme almış, ilmî çalışmalar yapmış ve fetvalar vermiştir. Kudüs'teki hatiplik görevinden sonra, Bakan İbnü's-Sılâs'a çağrılarak Mısır kadılığına atanmış, ardından Şam'a giderek orada kadı olmuş ve Şam'da hatiplik de yapmıştır. Sonrasında İbnü Deki'k el-'Id'in yerine Mısır kadılığına atanmış ve uzun yıllar görevde kalmıştır. Yaşlanıp sağlığı bozulduğunda, 727/1327 yılında Celâlüddîn el-Kuzeyni tarafından kâdılkudât görevinden alınmıştır. Sonrasında mal varlığı artmış, son zamanlarda maaşsız olarak kadılık yapmıştır. Sultan, Kerak'tan döndüğünde görevinden alınmış, yerine Cemâlüddîn ez-Zer'î atanmıştır. Bir yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra, kâdılkudât olarak Bedrüddîn tekrar atanmış ve büyük mevkiler

Bu dönemde, sultanlar ve emîrlerin yanı sıra, ilim hayatına aktif katkıları bulunan bir grup vezir ve müellif de öne çıkmıştır. Bunlar arasında; Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin veziri, üstün yazı üslubu sahibi olarak kabul edilen, çok sayıda resâil telif eden el-Ḳâḍî el-Fâżıl Ebû ‘Ali Muḥyiddîn el-Laḫmî[57]; Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kendisini el-Ḳâḍî el-Fâżıl yerine tayin ettiği, meşhur kâtip ve tarihçi ‘İmâduddîn el-İṣfahânî[58]; Şeyzer Kalesi'nin sahibi Münkızoğulları hânedanına mensup bir emîr olan, Müslümanlar ve Haçlılar arasındaki geleneksel farkların incelendiği *Kitâbu’l-İ‘tibâr* adlı eserin müellifi ‘Usâme b. Munḳız[59]; *en-Nevâdirü’s-sulṭâniyye ve’l-meḥâsinü’l-Yûsufiyye* eserin müellifi, İbn Şeddâd olarak bilinen Bahauddîn Ebu’l-Meḥâsin[60]; el-Melikü’l-Efḍal b. Selâhaddîn Eyyûbî'nin veziri Żiyâüddîn İbnü’l-Eṯîr[61]; *el-Kâmil fi’t-*

elde etmiştir. Kendi yazdığı hutbelerle halkı etkilemiştir. Hadis, ahkâm ve usturlab konularında birçok eseri bulunmaktadır. Ebu’ṣ-Ṣafâ Ṣalâḥuddîn Ḫalîl b. İzziddîn Aybeġ b. ‘Abdillâh eṣ-Ṣafedî, *el-Vâfî bi’l-vefeyât* (Beyrut: Dâru İḥyâi’t-Türâṯ, 2000), 2/14; İbnü’l-‘Adîm, *Buġyetü’ṭ-ṭaleb,* 11/231; Ziriklî, *el-A‘lâm,* 5/297.

[57] Abdürraḥîm b. ‘Ali b. es-Sa‘îd el-Laḫmî (bilinen adıyla el-Ḳâḍî el-Fâżıl), Mısır ve Kahire sultanı Selâhaddîn'in veziri olan önemli bir isimdir. 529/1134 yılında Filistin'in Akka şehrinde doğmuş, İskenderiye ve ardından Kahire'ye göç etmiştir. 597/1200 yılında Kahire’de vefat etmiştir. İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmü’z-zâhire,* 6/156; Ziriklî, *el-A‘lâm,* 3/346.

[58] Muḥammed b. Muḥammed b. Ḥâmid b. Muḥammed b. ‘Abdullah b. ‘Ali b. Maḥmûd b. Hibetüllah (bilinen adıyla el-‘İmâd el-Kâtib), 519/1126 yılında İsfahan’da doğmuş, ardından Şam’a gitmiş ve burada Sultan Nureddîn'in yanında Dîvânü’l-inşâ'da görev yapmıştır. Nureddîn’in ölümünden sonra Selâhaddîn'e katılmış ve 1201/597 yılında vefat etmiştir. İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmü’z-zâhire,* 6/178.

[59] Usâme b. Mürşid b. Ali b. Muḳled b. Naṣr b. Munḳız el-Kinânî el-Kelbî eş-Şîzârî, cesur âlimlerden biriydi. Edebiyat ve tarih alanında eserler vermiştir. 540/1146 yılında Şîzer'de doğmuş, Şam'a yerleşmiş ve sonrasında Mısır'a gitmiştir. Filistin'de Haçlılara karşı birkaç sefere komutanlık yapmış ve Şam'a geri dönmüştür. Daha sonra Hasankeyf’e gitmiş ve buraya Sultan Selâhaddîn'in Şam'ı fethetmesinin ardından bizzat Sultan tarafından davet edilmiştir. 80 yaşını geçmişken davete icabet etmiş ve Şam'da vefat etmiştir. Krallar ve sultanlarla yakın ilişkileri olmuştur. Ziriklî, *el-A‘lâm,* 1/291.

[60] Ebu’l-Meḥâsin Bahâuddîn Yûsuf b. Râfi‘ b. Temîm b. Şeddâd el-Esedî el-Muṣulî, (bilinen adıyla İbn Şeddâd), Selâhaddîn-i Eyyûbî devrini yaşamış, onunla birlikte bulunmuş ve dönemine dair tarih yazmış bir kadı, âlim ve Müslüman müverrihtir. 539/1145 yılında Musul’da doğmuş, Selâhaddîn tarafından ordu kadılığına tayin edilmiştir. Selâhaddîn’in vefatından sonra Halep kadılığına getirilmiş ve burada 632/1234 yılında vefat etmiştir. Bağdatlı İsmâil Paşa, *İżâḥu’l-meknûn fi’ẕ-ẕeyli ‘alâ Keşfi’ẓ-ẓunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn* (Mektebetü’ş-Şâmiletü’s-Sünniyye, 1935), 2/681; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l-‘ârifîn,* 2/553; Ziriklî, *el-A‘lâm,* 8/230; Keḥḥâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn,* 13/299.

[61] el-Feṯḥ Naṣrullah b. Ebi’l-Kerem Muḥammed b. Muḥammed b. ‘Abdülkerîm eş-Şeybânî bilinen adıyla İbnü’l- Eṯîr el-Cezerî, âlim ve usta bir edîptir. Cezîretu İbn Ömer’de doğmuş, orada yetişmiş, ardından babasıyla birlikte Musul’a göçerek burada tahsiline başlamıştır. Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlemiş, hadis, nahiv, lugat, beyân ilmi ve şiir tahsil etmiştir. Şairlerin divanlarını ezberlemiştir. Selâhaddîn-i Eyyûbî, oğlu el-Melikü’l-Efḍal’in yanında itibarını artırmak üzere ona yönelmiştir. Selâhaddîn’in vefatından sonra oğlu Şam’da bağımsız hükümdar olunca, İbnü’l- Eṯîr vezirlik makamına getirilmiştir. Ancak Şam halkına kötü muamelesi nedeniyle, şehir halkı el-Efḍal’in şehri ele geçirmesinin ardından onu öldürmeyi planlamış, fakat Hâcib onu gizlice kapalı bir sandıkla şehirden çıkarmıştır. Daha sonra el-Melikü’l-Mansûr’un nâibliği için Mısır’a gitmiş, ancak el-Âdil Mısır’ı ele geçirince oradan da gizlice ayrılmıştır. Ardından Haleb, Musul, Erbil, Sincar gibi şehirlere uğramış ve sonunda Musul’a dönüp burada 637/1240 yılında vefat etmiştir. En önemli eserleri arasında iki ciltlik *el-Meselü’s-sâ’ir fî edebi’l-kâtib ve’ş-şâ’ir*, *el-Veşyü’l-merkûm fî ḥalli’l-manzûm* ve Ebu Temmâm, Buhturî, Dîkü’l-Cinn ve Mütenebbî’nin şiirlerinden yaptığı büyük hacimli seçkisi yer alır. Ebû Muḥammed eṭ-Ṭayyib b.

târîh adlı eserin sahibi ‘Izzüddîn b. el-Eṯîr[62]; hem vezir hem de üstün bir âlim olan Cemâlüddîn İbnü’l-Ḳıfṭî; Nureddîn Zengî ve Selâhaddin-i Eyyûbî dönemi ve bu dönemdeki haçlı seferlerini konu alan *Kitâbü’r-Ravżateyn fî aḫbâri’d-devleteyn* adlı eserin müellifi Şamlı tarihçi Şihâbüddîn Ebû Şâme el-Maḳdisî; *Vefeyâtü’l-a‘yân* adlı eserin müellifi el-Ḳâḍî Şemsüddîn İbnü’l-Ḫallikân[63]; *Müferricü’l-kürûb fî aḫbâri Benî Eyyûb* adlı eserin müellifi tarihçi Cemâlüddîn b. Vâṣıl el-Ḥamevî; *‘Uyûnü’l-enbâ‘ fî ṭabaḳâti’l-eṭıbbâ* adlı eserin müellifi İbnü Ebî Uṣaybi‘a; Ebû Ṣâliḥ el-Ermenî[64] ve İbn ‘Asâkir ed-Dımeşḳî[65] gibi önemli âlimler ve kâtipler bulunmaktadır. Bağdat’ın 656/1258 yılında Moğollar tarafından ele geçirilmesinin ardından ilim ve bilgi, Bağdat yerine Şam ve Mısır’da kendine bir yer edinmiştir. Zira Moğollar her şeyi yakıp yıkmış ve kütüphaneleri tarumar etmişlerdir. Bu süreçte Şam ve Kahire, İslam dünyasının

---

‘Abdullah b. Aḥmed b. ‘Alî Bâmaḫrama, *Ḳalâdetü’n-neḥr fî vefeyâti a‘yâni’d-dehr* (Cidde: Dârü’l-Minhâc, 2008), 5/154; İbnü’l-‘İmâd, *Şeẕerâtü’ẕ-ẕeheb,* 7/328.

[62] ‘Alî b. Muḥammed b. Muḥammed b. ‘Abdülkerîm el-Cezerî (ma‘rûf bi-İbnü’l-Eṯîr), *el-Kâmil fi’t-târîh* adlı eserin müellifi olan hâfız ve tarihçidir. Lakabı İzzeddîn’dir. Ünlü hadis ve dil âlimi Mecdüddîn (müellifi *en-Nihâye* ve *Câmiʿu’l-uṣûl*) ile *el-Meselü’s-sâʾir*’in müellifi edip ve vezir Ziyâüddîn’in kardeşidir. 555/1160 yılında Cezîretü İbn Ömer’de doğmuş, babasıyla birlikte Musul’a taşınmıştır. Burada Musul hatibi Ebu’l-Fazl, Ebu’l-Ferec Yaḥyâ es-Seḳafî, Müslim b. Ali es-Sîhî ve başkalarından ilim tahsil etmiş; Bağdat’ta Abdülmün‘im b. Kulayb, Yaʿîş b. Sadaka el-Fakîh, ‘Abdülvehhâb b. Sekîne gibi âlimlerden hadis dinlemiştir. Son dönemlerinde hadise yönelmiş, yüksek ve alçak senetli rivayetlerle meşgul olmuş, Şam’da Ebü’l-Ḳâsım b. Sarsarî ve Zeynü’l-Ümenâ gibi muhaddislerden hadis dinlemiştir. 630/1233 yılı Ramazan ayında vefat etmiştir. Sübkî, *Ṭabaḳâtü’ş-Şâfi‘iyyeti’l-kübrâ,* 8/300.

[63] Ahmed b. Muḥammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân, er-Rûmî el-Erîlî, künyesi Ebû’l-ʿAbbâs’tır. 608/1211 yılında Erbil yakınlarındaki bir yerleşim yeri olan Erîl’de doğmuş, bir süre Mısır’da ikamet etmiş ve burada kadılık naipliğinde bulunmuştur. Ardından 681/1282 yılında Şam kadılığına getirilmiştir. En meşhur eserlerinden biri, önemli biyografik kaynaklardan kabul edilen *Vefeyâtü’l-a yân ve enbâʾu ebnâʾi’z-zamân* adlı eseridir. İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmü’z-zâhire,* 7/353; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l-‘ârifîn,* 1/99.

[64] Cürcüs el-Mekîn b. Ebî Ca‘fer el-‘Amîdî, Ebü’l-Mekârim Ebü’ṭ-Ṭayyib, diğer adıyla İbnü’l-‘Amîd el-Mıṣrî (öl. 671/1273); Câmi‘u Aḫbâri'l-‘Âlem adlı eserinde, ilk yaratılıştan 511/1118’e kadar olan tarihi derlemiştir. Bu çalışmasını, Târîḫu İbn Cerîr eṭ-Ṭaberî’nin özeti ve zeyli olarak hazırlamıştır. Eserin yalnızca Hz. Peygamber’den Atabekler Devleti’ne kadar olan kısmı neşredilmiş, bu kısmı Arinus Latince tercümesiyle birlikte Leiden’de 1625’te yayımlamıştır. Cornelius Van Allen Van Dyck, *İktifâü’l-ḳunû‘ bimâ hüve maṭbû‘* (Kahire: Maṭba‘atü’l-Hilâl, 1896), 78; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l-‘ârifîn,* 1/250.

[65] ‘Ali b. el-Ḥasen b. Hibetillâh Ebu’l-Ḳâsım Saḳatüddîn İbn ʿAsâkir ed-Dımaşḳî, Şam bölgesinin önde gelen muhaddislerinden, hâfız, seyyah ve tarihçidir. Bağdat, Mekke ve Nişabur gibi beldelerde hadis rivayet etmiş, doğumu ve vefatı Şam’da gerçekleşmiştir. Ẕehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*, 23/216; İbn Keṯîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 17/611; Ebû ‘Abdullah Muḥammed b. Aḥmed ed-Dımeşḳî eṣ-Ṣâliḥî İbn ‘Abdülhâdî, *Ṭabaḳâtü ‘ulemâ’i’l-ḥadîṯ*, thk. Ekrem el-Bûşî vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle li’ṭ-Ṭıbâ‘ati ve’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 1996), 4/142.

kültür merkezleri haline gelerek Bağdat'ın rolünü üstlenmiştir. Irak'tan kaçan birçok âlim ve şâir, Memlük şehirlerinde kendilerine yeni bir yerleşim yeri bulmuşlardır.[66]

Yukarıda aktarılanlardan hareketle, Arap dünyasında bilgi birikimi ve kitap telifi açısından yoğun bir üretimin yaşandığı sonucuna varılabilir. Tarihî ve coğrafî konuların ele alındığı edebi eserlere olan ilginin artması, Hindistan'dan Mali, Etiyopya ve Endülüs'e uzanan uzak ve çeşitli topraklara yapılan seyahatlerin kayıt altına alınması ve bu bölgelerin tasvir edilmesi, İslam dünyası ile Akdeniz havzasının dört bir yanından gelen seyyahların birçok ilim adamıyla tanışmasına ve bu âlimlerin parlak Memlük saraylarında ilmî çalışmalar yürütmesine imkân sağlamıştır.[67] Bu dönemde yalnızca tarihçilerin sayısında artış yaşanmamış, aynı zamanda tarihin anlamı ve amacı üzerine daha derin bir kavrayış da gelişmiştir. Bir taraftan Haçlı seferlerinin getirdiği sorunlar, diğer taraftan Moğol tehdidinin etkisiyle siyasî ve toplumsal bir uyanış yaşanmıştır.[68] Âlimler ve edîplerin ilmî çabalarının meyvesi, risâleler ve kitaplarla bugüne kadar sürmüştür. Ayrıca ister fıkıh ister dil, edebiyat ve diğer ilmî alanlarda olsun Sünnî mezhep görüşleri, büyük ansiklopedik eserlerde derlenerek varlığını göstermiştir.[69]

4. Eyyûbî ve Memlük Dönemlerinde Medreselerin Durumu

Eyyûbîler döneminde devlet adamlarının ilmî çalışmalara verdiği destek artmış; bu destek özellikle dinî eğitim kurumlarının sayısının artışıyla gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda Şam'da yaklaşık 160, Halep'te 22, Kahire'de 75 ve Feyyum'da da 2 medreseyle ülkenin dört bir yanında ilim merkezleri açılmıştır. Bu yaklaşım, ilme duydukları sevgi, onu öğrenme arzusu ve bu alandaki üstünlükleri sayesinde Memlükler döneminde de devam etmiştir.[70] Bu süreçte Mısır'da medreselerin ve çeşitli eğitim merkezlerinin kurulması, ilmî ve edebî kalkınmanın ilerlemesinde büyük rol oynamıştır. Söz konusu medreseler iki kategoriye ayrılmıştır: İlki, yalnızca öğretim faaliyetine tahsis edilen bağımsız medreseler, ikincisi ise hem

[66] Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî,* 7.
[67] Aljazeera, "Limâẕâ kâne zemanü'l-Memâlîk ʿaṣran ẕehebiyyen li'l-mevṣû'âti'l-'Arabiyye?".
[68] Şâkir Muṣṭafâ, *et-Târîḫu'l-ʿArabî ve'l-müʾerriḫûn* (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1983), 274.
[69] İbn Ḫatîb en-Nâṣıriyye, *ed-Durru'l-münteḫab,* 6.
[70] Yâsîn, *el-Funûnu'z-zuḫrufiyyetü*, 31.

ibadet yeri hem de ilim merkezi işlevi gören cami külliyeleridir. Bu medreseler, kulları Allah'a yaklaştıran ibadethaneler olmanın ötesinde, talebelerin çeşitli dinî ve dünyevî ilimlerden istifade etmeleri için yöneldiği eğitim kurumları hâline de gelmiştir.[71]

Eyyûbîler döneminde devlet adamları, üniversite mesabesinde görülen büyük medreseleri inşa etme konusunda birbirleriyle yarışmışlardır. Kahire'deki medreselerin çokluğu hakkında İbn Cübeyr, şu sözleri sarf etmiştir: *"Bu beldenin faziletleri ve hakikatte sultanına ait olan övünç kaynakları; ilim talebeleri ve ibadet ehli kimseler için kurulan medreseler ve zaviyelerdir."*[72] Eyyûbî döneminde Fustat (Eski Mısır) ve Kahire bölgelerinde kurulan belli başlı medreselerden bazıları şunlardır:

1. Nâsıriyye Medresesi/Zeynü't-Tüccâr Medresesi: Sultan Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından, 566/1170 yılının Muharrem ayı başında Amr b. Âs Camii'nin güneyinde yaptırılmıştır.[73] Bu medrese, Şâfiî mezhebine tahsis edilmiştir. Aynı zamanda bu medrese, devlet himayesiyle Mısır'da kurulan ilk medrese olma özelliğini taşımaktadır. İlk müderrisi, fıkıh âlimi İbn Zeynü't-Tüccâr'dır.[74] İbn Cübeyr, burayı şu sözlerle tarif etmiştir: *"Bu ülkede geniş alanı ve görkemli binasıyla bu medrese gibisi inşa edilmemiştir. İçinde dolaşan biri, burayı başlı başına müstakil bir şehir zanneder. Karşısında hamam ve başka tesisler de bulunmaktadır."*[75]

2. Kamhiyye Medresesi: Yine Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından Amr b. Âs Camii civarında inşa ettirilmiştir. Bu medrese, Mâlikî mezhebine tahsis edilmiştir. Nitekim Feyyum beldesinde çok miktarda buğday hasat edilen bir arazi vakfedilmiştir. Bu buğday hem öğrencilere hem de medrese çalışanlarına dağıtıldığından dolayı medrese, Kamhiyye Medresesi olarak isimlendirilmiştir.[76]

---

[71] Şârimüddîn İbrâhîm b. Muḥammed b. Aydemir el-'Alâî el-Mışrî İbn Doḳmâḳ, *Nüzhetü'l-enâm fî târîḫi'l-İslâm*, thk. Semîr Ṭabbâre (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aṣriyye li'ṭ-Ṭibâ'a ve'n-Neşr, 1999), 39; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 211-212.

[72] İbn Cübeyr, *Riḥletü İbn Cübeyr*, 15.

[73] Poole, ilk medrese inşasının 560/1176 yılında gerçekleştiğini belirtmiştir. Stanley Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire* (Kahire: el-Meşrû'u'l-Ḳavmî li't-Terceme, 2011), 162.

[74] Ebû Muḥammed Cemâlüddîn 'Abdürraḥîm b. el-Ḥasen b. 'Alî el-Ümevî el-İsnevî, *Meṭâli'u'd-deḳâ'iḳ fî taḥrîri'l-cevâmi' ve'l-fevâriḳ* (Kahire: Dâru'ṣ-Ṣurûḳ, 2007), 1/76; Ebû 'Abdillâh Cemâlüddîn Muḥammed b. Sâlim b. Naṣrillâh et-Temîmî el-Ḥamevî İbn Vâṣıl, *Müferricü'l-kürûb fî aḫbâri Benî Eyyûb* (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâ'iḳi'l-Ḳavmiyye, 1957), 1/197.

[75] İbn Cübeyr, *Riḥletü İbn Cübeyr,* 21.

[76] Aḥmed b. 'Ali b. 'Abdulḳâdir Ebu'l-'Abbâs Taḳıyyuddîn el-Maḳrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997), 2/64.

3. Kutbiyye Medresesi: Bu medrese, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin emîrlerinden biri olan Emîr Ḳutbüddîn Ḫüsrev tarafından Kahire'de 570/1175 yılında inşa edilmiştir. Emîr Ḫüsrev bu medreseyi Şafiî mezhebine vakfetmiştir. Bu medrese, Dârü'd-dîbâc'ın mülkiyetleri arasında yer alıyordu. Maḳrîzî, *el-Ḫıṭaṭ* adlı eserinde bu medresenin, 'İsmetüddîn Mu'nise Hâtûn'un kurulmasını vasiyet ettiği Hâtûniyye Medresesi olduğunu belirtmiştir.[77]

4. İbnü'l-Ersûfî Medresesi: Bu medrese, Mısır'da kalburcular sokağının civarında yer alan kumaşçılar çarşısında inşa edilmiştir. 570/1175 yılında inşa edilmiş olup İbnü'l-Ersûfî[78] adıyla bilinmiştir.

5. Süyûfiyye Medresesi: Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından 572/1176 yılında kurulmuş ve Hanefî mezhebine tahsis edilmiştir. Bu medrese, Hanefîler için kurulan ilk medresedir. Medrese, Sanârikîyîn çarşısı/Kılıççılar çarşısı yakınlarında yer almaktadır.[79]

6. Ṣalâḥiyye Medresesi/Ḫıyûşâniyye Medresesi: Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından İmam Şâfiî türbesinin yakınına inşa ettirilmiştir. Bu medrese de Şâfiî mezhebine vakfedilmiştir. İnşa sürecini, Şeyh Necmüddîn b. el-Muvaffaḳ el-Ḫubûşânî denetlemiş ve burada ders vermiştir.[80]

7. Seyfiyye Medresesi[81]: Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kardeşi Seyfeddin Tuğtekin tarafından Kahire'de inşa edilmiştir.[82]

8. İbn Şâş Medresesi: Selâhaddin'in kardeşi Sultan el-ʿÂdil Ebû Bekr b. Eyyûb tarafından, Fustat şehrindeki el-ʿÂdil'in vakıf binalarının yakınlarında kurulmuş ve Mâlikî mezhebine tahsis edilmiştir. Medresede, İbn Şâş'a nisbet edilen Kadı Taḳiyyüddîn Ebû 'Alî ders vermiştir ve medrese onun adıyla anılmıştır.[83]

---

[77] Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-i'tibâr*, 4/208.
[78] Kendisi, Askalânlı tüccar 'Afîfüddîn 'Abdullah b. Muḥammed el-Ersûfî'dir. 593/1197 yılı pazartesi günü Mısır'da vefat etmiştir. Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-i'tibâr,* 4/201.
[79] İsnevî, *Meṭâliud-deḳâ'iḳ,* 1/76; Maḳrîzî, *es-Sülûk,* 2/356-366.
[80] Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire*, 163-164; İsnevî, *Ṭabaḳâtü'ş-Şâfiʿiyye*, 1/16; Yâsîn, *el-Funûnu'z-zuḫrufiyyetü*, 48; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 211-212.
[81] Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-i'tibâr,* 2/268.
[82] el-Melikü'l-'Azîz, Zahîrüddîn, Ṣâḥibu'l-Yemen lakaplarıyla anılan Seyfü'l-İslâm Ebu'l-Fevâris Tuğtekin b. Eyyûb b. Mervân, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kardeşidir. 593/1197 yılında vefat etmiştir. İbn Ḫallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/429; Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 16/258.
[83] Maḳrîzî, *es-Sülûk,* 2/265.

9. Meşhed Medresesi: Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından, el-Meşhedü'l-Hüseynî'nin yakınlarına inşa edilmiştir.[84]

10. Takaviyye Medresesi: Medresenin adı, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin yeğeni olan el-Melikü'l-Muẓaffer Taḳiyyüddîn 'Ömer'e nispet edilmiştir. Bu medrese, Fustat'ta yer alan Cezîretü'r-Ravḍa karşısına inşa edilmiş ve Şafiî mezhebine vakfedilmiştir. Fayyum bölgesi Taḳiyyüddîn 'Ömer'e ikta olarak verildiğinde, burada biri Şafiîler, diğeri Malikîler için olmak üzere iki medrese yaptırmıştır. Ayrıca Doğu vilayetlerine vali olarak tayin edildiğinde, Urfa şehrinde de bir medrese inşa ettirmiştir.[85]

11. Fâzıliyye Medresesi: Medrese, el-Kâḍî el-Fâẓıl Muhyiddîn Abdürrahîm b. Alî el-Beysânî tarafından 580/1185 yılında Kahire'de inşa ettirilmiştir. Ayrıca medresenin yanına yaklaşık 100.000 ciltlik büyük bir kütüphane kurmuştur. Medrese hem Şâfiî hem Mâlikî mezheplerine tahsis edilmiş ve bu sayede iki mezhebin birlikte okutulduğu ilk medrese olma özelliğine sahip olmuştur. Günümüzde, Cemâliyye bölgesine bağlı Ḳaṣrü'ş-Şevḳ mahallesinde yer almaktadır.[86]

12. 'Âdiliyye Medresesi: Caminin kuzey batısında, Şihâbiyye Hankah'ının doğusunda, Carûhiyye Medresesi'nin güney batısında yer almaktadır. Aynı zamanda Zâhiriyye Kapısının karşısında bulunup aralarını bir yol ayırmaktadır.[87] İbn Şeddâd, bu medreseyi ilk inşa ettiren kişinin Nureddîn Mahmud b. Zengî olduğunu belirtir. Bu medrese, Mâlikî mezhebi için vakfedilmiştir. Ancak Nureddin Zengî, medrese tamamlanmadan vefat etmiştir. Sonrasında, yapının bir kısmını el-Melikü'l-'Âdil Seyfeddin inşa ettirmiş, fakat o da tamamlanmadan vefat etmiştir. Ardından onun oğlu el-Melikü'l-Muazzam medreseyi tamamlamış ve hâlâ günümüze kadar süren Düreyc köyünün tamamı ile Rekîs köyünün tamamını vakıf olarak tahsis etmiştir.[88]

---

[84] Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 211-212.

[85] Abdulḳâdir en-Na'îmî ed-Dımaşḳî, *ed-Dâris fî târîḫi'l-medâris* (Şam: Dâru Ruslân, 2014), 62; Ṣârimüddîn İbrâhîm b. Muḥammed b. Aydemir el-'Alâî el-Mışrî İbn Doḳmâḳ, *Kitâbü'l-İntiṣâr li-vâsıṭati ʿiḳdi'l-emṣâr* (Beyrut: İḥyâi't-Türâṯi'l-'Arabî fî Dâri'l-Âfâḳı'l-Cedîde, ts.), 4/93; İbn Ḫallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân,* 3/400.

[86] Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire*, 163-164; İsnevî, *Ṭabaḳâtü'ş-Şâfiʿiyye*, 1/16; İsnevî, *Meṭâli'u'd-deḳâ'iḳ*, 1/76; Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-i'tibâr*, 4: 2/366; Yâsîn, *el-Funûnu'z-zuḫrufiyyetü*, 46; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 211-212.

[87] Na'îmî, *ed-Dâris fî târîḫi'l-medâris,* 79.

[88] Martinus Theodorus Houtsma vd., *Mûcez Dâ'irati'l-Ma'ârifi'l-İslâmiyye* (Şarika: Merkezü'ş-Şâriḳa li'l-İbdâ'i'l-Fikrî, 1998), 3/530.

13. Ezkeşiyye Medresesi: Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin emîrlerinden Abâz Kûc tarafından kurulmuş ve Hanefî mezhebine tahsis edilmiştir.[89]

14. Gazneviyye Medresesi: Bu medrese, Emîrü'l-Cuyûş'un Sûyikesi adı verilen bölgede, Yâzkûciyye Medresesi'nin karşısında yer almaktadır. Meliklerin babası Necmüddîn Eyyûb'un Memlükü olan Emîr Ḥusâmüddîn Ḳaymaz en-Necmî tarafından kurulmuştur. Medresede ders veren Şeyh Şihâbüddîn Ebu'l-Faḍl Aḥmed el-Ġaznevî el-Baġdâdî el-Ḥanefî oraya yerleşmiş ve medrese onun adıyla tanınır hâle gelmiştir.[90]

15. Ḫâtûniyye Medresesi: el-Melikü'l-'Âdil'in[91] kızı 'İşmetüddîn Mu'nise Hâtûn tarafından kurulmuştur. Medrese hem Şâfiî hem de Hanefî mezheplerine tahsis edilmiştir.[92]

16. Şerîfiyye Medresesi: Bu medrese, Kahire'de Darb-ı Karkâme olarak bilinen bölgede, Cevderiyye mahallesinin başlangıcında yer almaktadır. Medrese, Hac ve ziyaret işlerinden sorumlu büyük Emîr Şerîf Faḫruddîn Ṣa'leb Ebu'n-Naṣr İsmâ'îl el-Ca'ferî ez-Zeynebî[93] tarafından 612/1215 yılında kurulmuştur. Ebu'n-Naṣr İsmâ'îl, Eyyûbî Devletinin Mısır emîrlerinden biridir. Ayrıca bu medrese, Şâfiî mezhebi fakihlerinin medreselerindendir.[94]

17. Fâ'iziyye Medresesi: Bu medrese, 636/1238 yılında es-Ṣâḥib Şerefüddîn Hibetullah Ṣâ'id b. Vehîb el-Fâ'izî tarafından, vezirlik görevine başlamasından önce inşa ettirilmiştir. Medrese, Şâfiî mezhebine tahsis edilmiştir. İbn Doḳmâḳ, bu medreseyi ayrıntılı biçimde tasvir ederek bilinmeyen yönlerini aydınlatmıştır. Bu

---

[89] Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-i'tibâr,* 2/364-367.

[90] Tam adı, Ebu'l-Faẓl Aḥmed el-Ġaznevî el-Baġdâdî el-Ḥanefî'dir. Fıkıh alanında bir imam olup, Hâfız es-Selefî ve başka âlimlerden ders almıştır. Hayatının son dönemini Mısır'da geçirmiştir. Dilde fesâhati ve dinde itidalli yaklaşımıyla tanınmıştır. Kahire'de hadis rivayetinde bulunmuştur. Ayrıca yaşlılık ve ömür konularında bir kitap derlemiş; bu eseri kendisinden Ebu'l-Ḥasan es-Seḫâvî, Ebû 'Ömer ve İbnü'l-Ḥâcib gibi âlimler okumuştur. Söz konusu kitabını Hanefî mezhebine vakfetmiştir. Ali Paşa Mübârek, *el-Ḫıṭaṭü't-Tevfîḳıyyetü'l-cedîde*, 6/28; Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-i'tibâr,* 4/234-245.

[91] Muhaddise ve isnad sahibi 'İşmetüddîn Mu'nise Hâtûn, "Dâru İḳbâl" lakabıyla tanınır. O, Ebû Bekr Seyfü'd-dîn el-Melikü'l-'Âdil Muḥammed b. Eyyûb b. Şâdî el-Ḳâhiriyye'nin kızıdır. 603/1207 yılında doğmuş, 693/1294 yılı Rebiyülahir ayında vefat etmiştir. Kendisi hadis öğrenmiş ve ondan hadis râvîleri hadis rivayet etmiştir. Aḥmed Râfi' b. Muḥammed b. 'Abdil'azîz el-Ḥüseynî el-Ḳâsımî eṭ-Ṭahṭâvî, *et-Tenbîh ve'l-îḳâẓ li-mâ fî ẓüyûli Teẕkireti'l-ḥuffâẓ* (Şam: Matba'atü't-Teraḳḳî, 1929), 45; Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-i'tibâr,* 4/208.

[92] İbn Faẓlullâh el-'Ömerî, *Mesâlikü'l-ebṣâr*, 27/275-276; İbn Keṣîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 16/573.

[93] Tam adı, Faḫruddîn Ebu'n-Naṣr İsmâ'îl b. Ḥışni'd-Devle Faḫru'l-'Arab Sa'leb b. Ya'ḳûb b. Müslim b. Ebî Cemîl Dıḫye b. Ca'fer b. Mûsâ b. İbrâhîm b. İsmâ'îl b. Ca'fer b. Muḥammed b. 'Alî b. 'Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Ṭâlib el-Ca'ferî ez-Zeynî'dir. (Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kardeşlerinden el-Melikü'l-'Âdil zamanında hac ve ziyaret kafilelerinden sorumlu emîrdi. Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-i'tibâr,* 4/216.

[94] Ebu'l-'Abbâs Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî el-Ḳalḳaşendî, *Ṣubḥu'l-a'şâ fî ṣınâ'ati'l-inşâ'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1987), 3/357; Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-i'tibâr,* 4/216.

katkısı, medresenin âlimler ve talebeler tarafından ilim yayma amacıyla benimsenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Medrese, mimari açıdan İslamî yapıların arasında modern bir tarzla inşa edilmiştir.[95]

18. Sâhibiyye Medresesi: Ṣafiyyüddîn ‘Abdullah b. Şükr[96] tarafından, eṣ-Ṣâḥib’in sûveyḳat bölgesinde kurulmuştur. Medrese, Mâlikî mezhebine ve Arap dili nahiv ilmine tahsis edilmiştir.[97]

19. Kâmiliyye Medresesi: Bu medrese, Dârü’l-Ḥadîs el-Kâmiliyye olarak bilinmekle beraber el-Melikü’l-Kâmil Ṣa‘bân b. el-Melikü’n-Nâṣır Muḥammed b. Ḳalâvûn tarafından yaptırılmıştır. Uzun süre medresenin şeyhliğini İbn Daḳîḳ el-‘İyd üstlenmiştir.[98]

20. Fahriyye Medresesi: 622/1225 yılında, Sultan el-Kâmil’in saray hizmetinde bulunan Faḫruddîn ‘Oṯmân b. Kızıl el-Bârımî tarafından Kahire’de kurulmuştur.[99]

21. ‘Âşûriyye Medresesi: Bu medrese, Eyyûbî Prensesi ‘Âşûrâ’ bint Sârûḫ el-Esedî tarafından yaptırılmıştır.[100]

22. Mesrûriyye Medresesi.

23. Ṣayrimiyye Medresesi: Sultan el-Kâmil’in emîrlerinden Cemâlüddîn Şuveyḫ b. Ṣayrim tarafından kurulmuştur.[101]

24. İbn Reşîk Medresesi: Malikî mezhebine tahsis edilmiş bu medrese, Mısır’da Hamâmü’r-Rîş semtinde yer almaktadır. 640’lı yıllarda, hac maksadıyla Mısır’a gelen Tekrur kabilelerinden “Kâtim” isimli bir kişi, Kadı ‘İlmüddîn b. Reşîḳ’e bu medreseyi inşa etmesi için bir miktar para vermişlerdir. Kadı burada ders vermiştir. Bu nedenle

[95] Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve’l-i‘tibâr,* 2/367-368; İbn Doḳmâḳ, *Nüzhetü’l-enâm,* 39.
[96] Tam adı, Ebû Muḥammed Ṣafiyyüddîn ‘Abdullah b. ‘Alî b. ‘Abdülḫâlık b. Şükr (öl. 623/1226)’dür. 540/1146 yılında Mısır ile İskenderiye arasında yer alan ed-Demîre’de doğmuştur. el-Melikü’l-‘Âdil’in veziri olmuştur. Ebu’l-Kâsım Şihâbüddîn ‘Abdurraḥmân b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm el-Maḳdisî, *eẕ-Ẕeyl ‘ale’r-Ravżateyn: Terâcimü ricâli’l-ḳarneyni’s-sâdis ve’s-sâbi‘* (Beyrut: Dârü’l-Cîl, ts.), 147.
[97] İsnevî, *Meṭâli‘u’d-deḳâ’iḳ,* 1/76; Ḳalḳaşendî, *Ṣubḥu’l-a‘şâ,* 3/357.
[98] İbn Keşîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 18/34; Lane-Poole, *Sîretü’l-Ḳâhire*, 163-164; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 211-212.
[99] Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve’l-i‘tibâr,* 2/367-368.
[100] Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve’l-i‘tibâr,* 2/368.
[101] Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve’l-i‘tibâr,* 2/367-368.

medrese onun ismiyle bilinir olmuştur. Medrese, Tekrûr[102] şehrinde büyük bir ün kazanmış; halk tarafından bu medreseye yıllarca maddi yardım sağlanmıştır.[103]

25. Sâlihiyye Medresesi: Bu medrese, el-Melikü's-Ṣâlih Necmüddîn Eyyûb tarafından 640/1243 yılında Beyne'l-Kasreyn bölgesinde, Sâġâ semtine yakın bir yere inşa edilmiştir. Medrese, dört mezhebin tümüne tahsis edilmiş olup Mısır'da dört mezhebin aynı anda ders verdiği ilk medrese olma özelliğine sahiptir. Medresenin içinden, Bâbü'z-Zehûte olarak bilinen Büyük Doğu Sarayı Kapısı'na giriş sağlanır. Bu yapının temeli, bânisi el-Zâhir billâh'ın veziri eṣ-Ṣâliḥ b. Ṭalâi' için yaptırdığı bir külliyedir. Bu sebeple el-Câmi' eṣ-Ṣâlih Talâi' şeklinde isimlendirilir. Ayrıca bu yapı, Bâb Züveyle'nin dışında yer almaktadır.[104]

26. Eşrefiyye Medresesi: Bu medreseyi, el-Melikü'n-Nâṣır Muhammed'in oğullarından biri olan Sultan el-Eşref inşa ettirmiştir.[105]

27. Zâhiriyye Medresesi: Bu medrese, 666/1267 yılında el-Zâhir Baybars tarafından, Sâlihiyye Medresesi'nin yanına hem Şâfiî hem de Hanefî mezheplerine tahsis edilmek üzere inşa ettirilmiştir. Medreseye kıymetli eserlerin yer aldığı bir kütüphane de eklenmiştir.[106]

28. Yeni Zâhiriyye Medresesi: el-Zâhir tarafından yaptırılmış, inşası 668/1269 yılında tamamlanmıştır.[107]

29. Mansûriyye Medresesi: el-Melikü'l-Manṣûr Ḳalâvûn tarafından 683/1284 yılında yaptırılmıştır.

30. Yeni Nâsıriyye Medresesi: Sultan el-'Âdil Zeynüddîn Ketboğa el-Mansûrî tarafından inşa ettirilmiş; ancak tamamlanamamıştır. Sonradan medrese, en-Nâṣır Muḥammed b. Ḳalâvûn tarafından 703/1304 yılında tamamlanmıştır. Yapı, Kahire'de

---

[102] Büyük bir Hami kabileler topluluğu, Arap Yarımadası, Irak ve Şam topraklarının aşan geniş bir coğrafyada, Batı Sudan'dan Atlas Okyanusu kıyılarına kadar uzanan çok eski bir Afrika krallığı kurmuştur. Bu krallık, günümüzün siyasi sınırlarıyla Moritanya, Senegal, Mali, Nijerya, Nijer, Çad ve Sudan'daki Darfur sınırlarına kadar olan bölgeleri kapsamaktaydı. Başta Arap tarihçiler olmak üzere bazı tarihçiler, *Tekrûr* adının bugünkü Senegal Nehri üzerinde yer alan bir şehre ait olduğunu ve bu şehrin Tekrûr Krallığı'nın başkenti olduğunu belirtmektedir. Aḥmed b. 'Ali b. 'Abdulḳâdir Ebu'l-'Abbâs Taḳıyyuddîn el-Maḳrîzî, *Resâilü'l-Maḳrîzî* (Kahire: Dâru'l-Ḥadîṯ, 1998), 231.

[103] Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-i'tibâr,* 3/203.

[104] Süyûṭî, *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*, 2/263; Ali Paşa Mübârek, *el-Ḫıṭaṭü't-Tevfîḳıyyetü'l-cedîde,* 1/40; Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-i'tibâr,* 4/374.

[105] Ali Paşa Mübârek, *el-Ḫıṭaṭü't-Tevfîḳıyyetü'l-cedîde*, 1/40; İsnevî, *Meṭâli'u'd-deḳâ'iḳ*, 1/78; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 211-212.

[106] İsnevî, *Meṭâli'u'd-deḳâ'iḳ,* 1/76.

[107] Süyûṭî, *Ḥüsnü'l-muḥâḍara,* 2/193.

insan eliyle yapılmış en ilginç yapılarından biri olarak kabul edilir. Tüm mezhepler için dersler düzenlenmiştir. Orada eğitimin teşvik edilmesi amacıyla; öğrencilere, okuyuculara ve diğer görevlilere her ay şeker benzeri yiyecekler dağıtılmıştır.[108]

31. Tıybersiyye Medresesi: Bu medrese, o zamanlar ordu nakîbi/komutanı olan Emîr ʻAlâüddîn b. Ṭıybers el-Hâznedar tarafından 709/1309 yılında, Ezher Camii'nin yakınında inşa edilmiştir. Medresenin yanında ise büyük bir kütüphane bulunmaktadır.

32. Cemâliyye Medresesi: Vezir ʻAlâeddîn Maġlaṭâvî el-Cemâl tarafından 730/1329 yılında inşa edilmiştir.[109]

33. Akbugaviyye Medresesi: Bu medrese, Sultan en-Nâṣır Muḥammed b. Ḳalâvûn'un saray hizmetleri sorumlusu Emîr Alâü'd-dîn Akboğa Abdülvâḥid tarafından 734/1339 yılında yaptırılmaya başlanmış ve 740/1345 yılında tamamlanmıştır. Medrese, Şafiî ve Hanefî mezheplerine tahsis edilmiştir. el-Ezher Camisine bitişik olarak yapılmış olup, günümüzde el-Ezherü'ş-Şerîf Cami Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.[110]

34. Sargutmuşiyye Medresesi: Emîr Seyfüddîn Sarġutmuş en-Nâṣırî tarafından 757/1356 yılında Hanefî mezhebine tahsis edilmek üzere inşa edilmiştir. Medrese, İbn Tolun Camii'ne bitişik olarak yapılmış ve hadis ilmi çalışmalarıyla öne çıkmıştır.[111]

35. Sultan Ḥasan b. Muḥammed en-Nâṣır Camii Medresesi: Medresenin inşasına 757/1359 yılında başlanmış, ancak yapımı 794/1363 yılında tamamlanmıştır. Kahire İslâm mimarisinin en görkemli eserlerinden biridir. Medresede dört mezhep üzerine eğitim verilmiştir.[112]

36. Tenkutemuriyye Medresesi: Tenku Temir el-Ḥusâmî tarafından 698/1298 yılında inşa edilmiştir.[113]

37. Hundiyye Medresesi: Sultan Muḥammed b. Ḳalâvûn'un kızı Ḫûnd Hatun tarafından 761/1359 yılında yaptırılmıştır.[114]

---

[108] Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire,* 163-164; İsnevî, *Ṭabaḳâtü'ş-Şâfiʿiyye,* 1/16.
[109] Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire,* 163-164.
[110] İsnevî, *Ṭabaḳâtü'ş-Şâfiʿiyye*, 1/15.
[111] Ali Paşa Mübârek, *el-Ḫıṭaṭü't-Tevfîḳıyyetü'l-cedîde,* 1/238-256.
[112] Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire,* 163-164; Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-iʻtibâr,* 2/383; İsnevî, *Meṭâliʻu'd-deḳâ'iḳ,* 1/76.
[113] İsnevî, *Meṭâliʻu'd-deḳâ'iḳ,* 1/76; Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire,* 163-164.
[114] İsnevî, *Meṭâliʻu'd-deḳâ'iḳ,* 1/76; Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire,* 163-164.

38. Fârisiyye Medresesi: Bu medrese, Emîr Fârisuddîn es-Subkî tarafından Hristiyanlarla yaşanan bir çatışma sonrasında Fahhâdîn Kilisesi'nin yıkılması üzerine 656/1258 yılında bu kilisenin yerine inşa edilmiştir.[115]

39. Berkûkîyye Medresesi: Sultan eẕ-Ẓâhir Berḳûḳ[116] tarafından 783/1381 yılında bu medresenin yapımına başlanmış, 788/1386 yılında tamamlanmıştır.[117]

Mısır'da Hanbelî mezhebine ait medreselerin az ve buna karşın diğer üç mezhebin eğitim faaliyetlerini sürdürdüğü medreselerin çok sayıda olduğu fark edilmektedir. Ancak bu durum, Şam'da süregelen duruma aykırı olup[118] yalnızca Şam'da yaklaşık 57 Şafiî medresesi bulunmaktadır.[119]

Medrese Kütüphaneleri

Ayrıca bu medreseler ek olarak Dârü'l-Ḳur'ân ve Dârü'l-Ḥadîs̱ olarak adlandırılan yapılar da bilinmektedir; bunların önemi, bünyelerinde barındırdıkları zengin kütüphanelerden kaynaklanmaktadır. Örneğin Şam'da, sadece 18 kadar Dârü'l-Ḥadîs̱ bulunduğu bilinmektedir.[120] Bunlara ek olarak, hususi ibtidâi medreselerin yanı sıra yetim ve yoksul çocuklar için eğitim veren medreseler de mevcuttu. Ayrıca Memlükler dönemi ve öncesinde kurulan medreselere bitişik çok sayıda ilmî kütüphane bulunmaktadır.[121] Bunlar arasında:

---

[115] Ali Paşa Mübârek, *el-Ḫıṭaṭü't-Tevfîḳıyyetü'l-cedîde,* 1/18; Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-i'tibâr,* 2/382; İsnevî, *Ṭabaḳâtü'ş-Şâfi'iyye,* 1/16.

[116] Tam adı, Ebû Sa'îd Berkûk b. el-Ânsî'dir. Çerkes diyarından getirilmiş, Kırım'da satılmış, ardından Kahire'de Emîr Yelboğa el-Hassekî'ye satılmıştır. Daha sonra "Berkuk el-Osmânî" olarak tanınmıştır. Sultan'ın oğullarına hizmet etmiş, çeşitli görevlerde bulunarak emîrler arasına katılmış, ardından zamanla yükselerek sultan olmuştur. Böylece Çerkes kökenli Memlûk sultanlarının ilki olmuştur. Hükümdarlık süresi yaklaşık yirmi bir yıl sürmüştür. 801/1398 yılında vefat etmiştir. Ali Paşa Mübârek, *el-Ḫıṭaṭü't-Tevfîḳıyyetü'l-cedîde,* 6/4.

[117] İsnevî, *Meṭâli'u'd-deḳâ'iḳ,* 1/78; Houtsma vd., *Mûcez Dâ'irati'l-Ma'ârifi'l-İslâmiyye,* 3/530.

[118] Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire,* 165-167.

[119] Muḥammed Ferîd b. 'Abdi'r-rezzâk b. Muḥammed Kürd Ali, *Ḫıṭaṭü'ş-Şâm* (Şam: Mektebetü'n-Nûrî, 1983), 6/75.

[120] Kürd Ali, *Ḫıṭaṭü'ş-Şâm,* 6/71.

[121] Sa'îd 'Abdü'l-fettaḥ 'Âşûr, *el-Eyyûbiyyûn ve'l-Memâlîk fî Mışr ve'ş-Şâm* (Kahire: Dâru'n-Nahḍati'l-'Arabiyye, 1970), 143; İsnevî, *Meṭâli'u'd-deḳâ'iḳ,* 1/79.

1. **Zâhiriyye Kütüphanesi:** eẕ-Ẓâhir Baybars tarafından medresesine ek olarak kurulmuştur. Bünyesinde çeşitli ilimlere dair temel kaynakları barındırmıştır.[122]

2. **Mansûriyye Kütüphanesi:** Sultan el-Manṣûr Ḳalâvûn tarafından bânisi olduğu Mansûriyye medresesi için yaptırılmıştır. Sultan bu kütüphaneye, Kur'an nüshaları, fıkıh, tefsir, hadis ve diğer çeşitli ilim dallarına ait kitaplar tedarik etmiştir.[123]

3. **Nâsıriyye Kütüphanesi:** en-Nâṣır Muḥammed b. Ḳalâvûn tarafından, Nâsıriyye Medresesi'ne ek olarak yaptırılmıştır.

4. **Tenkutemuriyye Kütüphanesi:** Tenku Temir tarafından kendi adına kurulan medreseye ek olarak inşa ettirilmiştir.

5. **Tıybersiyye Kütüphanesi:** Bu kütüphane, nakîbü'l-cuyûş Emîr 'Alâüddîn b. Ṭıybers el-Hâznedar tarafından, 709/1309 yılında inşa ettirdiği Tıybersiyye Medresesi'ne ek olarak kurulmuştur.

6. **Seyfüddîn Âl-i Melik el-Cukendâr en-Nâṣırî Kütüphanesi:** Bu kütüphane, Emîr Seyfüddîn Âl-i Melik el-Cukendâr en-Nâṣırî tarafından evinin karşısında, el-Meşhedü'l-Hüseynî yolu üzerinde kurulmuştur.

7. **Hûnd Berke Kütüphanesi:** Bu kütüphane, Sultan Ṣa'bân'ın annesi olan Ḫûnd Berke tarafından, 771/1369 yılında inşa ettirdiği medreseye ek olarak kurulmuştur. İçerisinde kıymetli eserler ve mushaf-ı şerifler yer almıştır.

8. **Hundiyye Kütüphanesi:** Sultan Muḥammed b. Ḳalâvûn'un kızı Ḫûnd tarafından kurulan bu kütüphane, kendi adını taşıyan medreseye ek olarak yapılmıştır. Çeşitli ilim dallarına ait eserler içermekteydi.

---

[122] Maḳrîzî, *es-Sülûk,* 1/504; Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-i'tibâr,* 2/1379; İsnevî, *Meṭâli'u'd-deḳâ'iḳ,* 1/79-80.
[123] Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire,* 165-167; İsnevî, *Meṭâli'u'd-deḳâ'iḳ,* 1/79.

9. **Sargutmuşiyye Kütüphanesi:** Bu kütüphane, Emîr Seyfüddîn Sarġutmuş en-Nâṣırî tarafından yaptırılmış ve Sargutmuşiyye Medresesi'ne eklenmiştir. Hanefî fıkhı ve hadis ilmi kitaplarının yanı sıra çok sayıda mushaf içermekteydi.[124]

Bu örnekler, söz konusu yüzyılda ilmî faaliyetlerin gelişmesine katkı sağlayan medrese ve kütüphanelerin yalnızca bir kısmını temsil etmektedir. Bu sayede ilmin ve ilim adamlarının ne şekilde teşvik edildiğine dair parlak bir tablo sunulmuştur.[125]

Görüldüğü üzere, devletin ilmî çalışmaları destekleme biçimleri arasında en öne çıkan husus, hocaların ve talebelerin beslenme ve barınma gibi yaşam masraflarını karşılaması olmuştur. Ayrıca sultanlar, bu medreselerde ders verecek ileri gelen müderrislerin atanmasını bizzat denetlemiştir. Dahası, bu kurumlara sultan tarafından yeterli bütçeler tahsis edilmiş, müderrislere ve talebelere de düzenli maaş sağlanmıştır. Devlet, bu mâlî desteğin sürekliliğini sağlamak amacıyla vakıf sistemini benimsemiştir. Eğitimde özellikle Şafiî ve Hanefî mezheplerine yoğunlaşmakla beraber Sünnî mezheplerin tamamının öğretilmesine önem verilmiştir. Bu durum, Şiî mezhebine karşı mücadeleye katkı sağlamıştır. Tüm bunlara ek olarak, öğrenim tamamen ücretsiz olmuştur. Eğitim; tıp, matematik gibi aklî bilimler ile şeriat ve fıkıh derslerinin yanı sıra, dinî ilimler ve Arap dilini bir arada sunmuştur. Bununla beraber icazet sistemi esas alınarak yürütülmüştür. Tarikatlara bağlı olan cami ve misafirhaneler de bu eğitim kurumlarının bir parçası olarak kabul edilmiştir. Büyük camiler, zengin kütüphanelerle donatılmış olup, dönemin önemli ilim merkezlerinden sayılmıştır. Kadınlar da camilere eğitim amacıyla gitmiş ve Eyyûbî ile Memlük toplumlarında saygı görmüşlerdir.[126]

Eyyûbî Dönemi Mısır'ında medrese kurma çalışmaları üzerindeki ilmî etkilere yönelik yapılan bu araştırma başlığı, bu medreselerin karşılaştıkları zorluklara karşı oynadığı bariz rolü ortaya koymaktadır. Nitekim bu rol iki şekilde kendini göstermektedir; ilki, Fâtımîler döneminde yaşamış Mısırlılar arasında yer alan Sünnî

[124] Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire,* 165-167; İsnevî, *Meṭâli'u'd-deḳâ'iḳ,* 1/79.
[125] İsnevî, *Meṭâli'u'd-deḳâ'iḳ,* 1/80; 'Âşûr, *el-Eyyûbiyyûn ve'l-Memâlîk,* 157.
[126] Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire,* 165-167; Yâsîn, *el-Funûnu'z-zuḫrufiyyetü,* 46; Kerrâr, *Menhecü'l-Ḳıfṭî,* 8-11.

unsurlardan faydalanmaya katkı sağlaması; diğeri ise, Fâtımîlerin hükümranlıkları sürecince Mısırlılara dayattığı kültürel soyutlanmayı kırmadaki etkisidir.

5. Sosyal Durum

Eyyûbîler, kendilerinden öncekiler gibi lüks bir sosyal hayat sürmediler; zira hayatlarına, onlara dayatılan savaş hâli hâkim olmuştu. Ayrıca, cihat inancı halkın duygu ve düşüncelerine egemen olmuş, bu da gösterişli kutlamalara ve lüks yaşam tarzına yer bırakmamıştı.[127] Bu durum, sultanların mimariyi, sarayları ve konutları süslemeye önem vermemelerinden anlaşılmaktadır. Hatta kendi adamlarının dahi bu işlerle ilgilenmelerine izin vermemişlerdir.[128] Örneğin Selâḥaddin-i Eyyûbi'nin züht ve kanaatkârlığının en açık göstergesi hiçbir mülk, emlâk, bahçe, tarla ya da herhangi bir malvarlığı da miras bırakmamış olmasıdır.[129] Ancak Eyyûbîlerin sosyal hayatlarının tamamen sert ve yoksun olduğu düşünülemez. Zira onlar, dini ve din dışı bayramları sürdürmüşlerdir. Ancak bunu aşırılıktan uzak, ölçülü bir şekilde gerçekleştirmişlerdir.[130] Öte yandan devlet, imar faaliyetlerine ve kamu hizmeti odaklı yapılar inşa etmeye büyük bir önem göstermiştir. Nitekim Selâhaddîn-i Eyyûbî, sultanlığı döneminde birçok yükseköğretim kurumu, hastane ve ücretsiz okul kurmuştur. Nereye bir sefer düzenlese, o şehirde çeşitli eğitim kurumları ve kamu hizmeti tesisleri kurmuş; köprüler ve sulama kanalları inşa etmiştir.[131] Ḳalḳaşendî, Eyyûbîler dönemindeki Mısır toplumunu şu sözlerle tasvir eder: "Kahire, görkemli konaklarla, heybetli yapılarla, uzayıp giden çarşılarla ve gösterişli Sufi tekkeleriyle dolup taşmaktaydı. Cami ve medreseleri ile ileri gelenlerinin evleri yontma taştan

---

[127] 'Âşûr, *el-Eyyûbiyyûn ve'l-Memâlîk*, 171; Ḥasan, *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 437-450; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 293-300.

[128] İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 16/500; İbn Vâṣıl, *Müferricü'l-kürûb*, 2/254; 'Abdül'azîz Seyyidü'l-Ehl, *Eyyâm Ṣalâḥuddîn* (Kahire: el-Mecelletü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1964), 41; Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî*, 66/70; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 293-300.

[129] Ebü's-Se'âdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muḥammed b. Muḥammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Eşîr, *el-Kâmil fi't-târîḫ*, thk. ʿÖmer ʿAbdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-ʿArabî, 1997), 10/119; Ebu'l-Kâsım Şihâbüddîn 'Abdurraḥmân b. İsmâ'îl b. İbrâhîm Ebû Şâme el-Maḳdisî, *Kitâbü'r-Ravżateyn fî aḫbâri'd-devleteyn*, thk. İbrâhîm ez-Zeybeḳ (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1997), 4/375; Ebü'l-Meḥâsim Bahâüddîn Yûsuf b. Râfi' b. Temîm el-Mevṣılî el-Ḥalebî İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sulṭâniyye ve'l-meḥâsinü'l-Yûsufiyye* (Kahire: Dârü'l-Ferġânî, 1988), 34; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 293-300; Kürd Ali, *Ḫıṭaṭü'ş-Şâm*, 2/66.

[130] İbn Vâṣıl, *Müferricü'l-kürûb*, 3/14; Ḳalḳaşendî, *Ṣubḥu'l-a'şâ*, 3/506-550; 'Âşûr, *el-Eyyûbiyyûn ve'l-Memâlîk*, 172; Ḥasan, *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 437-450; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 293-300.

[131] Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 293-300.

yapılmış, zeminleri ise mermerle kaplanmıştı... Halkı, konutların yüksek yapılmasına eğilimliydi; öyle ki bazı binalar iki, hatta dört katlıydı. Her katta, kendi içinde yapıları ve donanımlarıyla müstakil birer daire bulunmaktaydı."[132]

Eyyûbîler, Ramazan ve Kurban bayramları, Hicrî yılbaşı, Mevlid kandili gibi dinî merasim ve bayramların ihyasında en çok özen gösteren yöneticiler arasında yer almışlardır. Ancak bu kutlamalarda aşırılığa kaçmamış, ekonomik durumu da gözetmişlerdir. Maḳrîzî'nin aktardığına göre, Selâḥaddîn'in bazı halefleri zaman zaman bu dengeden saparak ziyafet sofraları kurma ve bazı merasimleri canlandırma hususunda israfa kaçmışlardır.[133]

Bu dönemde İslam toplumunun farklı tabiatlara ve ahlâk anlayışlarına sahip Araplar, Türkler, Farslar, Rumlar, Ermeniler ve yerleşip uyum sağlamış bazı Avrupa menşeli çok çeşitli unsur ve milletten oluşan bir yapıya sahip olması toplumu ve kültürü zenginleştirmiştir. Kuşkusuz bu unsurların bir araya gelmesi, ilerleyen süreçte toplum düzeninde, örf ve âdetlerde, edebiyatta, düşünce dünyasında ve din anlayışında pek çok yeni şeyin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Toplum, aynı zamanda sosyal ve sınıfsal çeşitlilik de göstermekteydi. Yöneticiler, askerî sınıf, âlimler, tüccarlar ve çiftçiler gibi birçok sosyal tabaka mevcuttu.[134] Gerçekte, Melikşah ve veziri Nizâmülmülk tarafından şekillendirilen bu iktâ sistemi, güçlü ve disiplinli bir askerî teşkilâtın kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu sistem sayesinde yetiştirilen süvariler ve savaşçılar, Haçlı Seferleri boyunca Avrupa'nın şövalyeleri ve askerî düzenleri karşısında direnç gösterebilmişlerdir. Ancak bu askerî avantajların yanı sıra, sistemin birtakım olumsuz yönleri de bulunmaktaydı. Nitekim Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudilerden oluşan Memlük toplumunun çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar, bu dönemde iki temel sınıfa ayrılmıştır: Birinci sınıf, askerî erk ve iktâ sahipleri olan emirler ile bunlara yakın tüccarlar ve servet sahibi devlet adamlarıdır. İkinci sınıf ise

[132] Ḳalḳaşendî, *Ṣubḥu'l-a'şâ*, 3/419.
[133] Maḳrîzî, *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr*, 4: 1/320; İbn Cübeyr, *Riḥletü İbn Cübeyr*, 37; 'Âşûr, *el-Eyyûbiyyûn ve'l-Memâlîk*, 154; Ḥasan, *Mıṣr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 437-450; Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî*, 66/70; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 293-300.
[134] Ḥasan, *Mıṣr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 437-450; Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî*, 66/70; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 293-300.

toplumun alt tabakasını oluşturan yoksul halktır.[135] Her ne kadar İslâm şeriatı esas alınarak hüküm veriliyor[136] olsa da yetki sahibi kimseler çoğu kez bu hükümleri sultanın arzularına uygun şekilde eğip bükebiliyorlardı. Bu sınıf içinde, sultanın keyfî isteklerine karşı durma cesaretini gösteren İbn Teymiyye[137] ve ʻİzzeddîn b. ʻAbdüsselâm gibi nadir âlimler ise çoğu kez zulme ve baskıya uğramışlardır. Dönemin tarihçilerinden biri olan *Mir'âtü'z-zamân* müellifi, dönemin Bağdat'taki durumunu şu şekilde tasvir eder: "Torpil çoğaldı ve işlerin düzeni bozuldu. Bunun üzerine halife, "Her kim bir başkasını gammazlarsa, malı müsadere edilir!" şeklinde ferman çıkardı.[138] Müslüman halk arasında, yalnızca dinî ve adlî görevlerle sınırlı olmak üzere meclislerde görevlendirilen âlimler ve büyük tüccarlar, toplumda kendilerine saygın bir konum elde etmişlerdir. Bu kesim, halk ile askerî yönetici sınıf arasında bir aracı rolü üstlenmiş ve toplumsal hayatta önemli bir görev icra etmiştir. Ülke nüfusunun büyük bir kısmını ise çiftçiler, küçük esnaf ve zanaatkârlar, küçük tüccarlar ile bedevî Araplar oluşturmaktaydı. Bu gruplar genellikle ekonomik zorluklar içerisindeydi ve tımar sahibi askerlerin topraklarında çalışmaktaydılar.[139] Zamanla bu kesim ciddi ölçüde yoksullaşmıştır. Bu nedenle, geçimlerini çoğunlukla hayvancılıkla sağlayan bedevîler sık sık isyan etmeye yönelmiş ve yöneticiler için büyük sorunlara yol açmışlardır.

Yahudiler ve Hristiyanlar ise inanç özgürlüğüne tam anlamıyla sahiptiler.[140] Sultanlar, Yahudi ve Hristiyan cemaatlerine ait işlerde yetkili olmak üzere, kendi

---

[135] ʻÂşûr, *el-Eyyûbiyyûn ve'l-Memâlîk*, 320; ʻAbdüllaṭîf Ḥamza, *el-Ḥareketü'l-fikriyye fî Mişr ve'l-ʿaṣrayni'l-Eyyûbî ve'l-Memlûkî el-evvel* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-ʻArabî, 1968), 48-49; Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire*, 173; R. Stephen Humphreys, *el-Müctemaʻü'l-İslâmî fi'l-ʻuṣûri'l-vusṭâ*, çev. Muḥammed ʻAnânî (Beyrut: Dârü'n-Nahḍati'l-ʻArabiyye, 2002), 178-180; Ḥasan, *Mişr fî ʻuṣûrı'l-vusṭâ*, 437-450; Selâm, *el-Edebü'l-ʻArabî*, 66-70; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 293-300.
[136] Ḥamza, *el-Ḥareketü'l-fikriyye fî Mışr*, 48-49; Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire*, 173; Humphreys, *el-Müctemaʻü'l-İslâmî fi'l-ʻuṣûri'l-vusṭâ*, 178-180; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 293-200.
[137] Ebü'l ʻAbbâs Taḳıyyüddîn Aḥmed b. ʻAbdilḥalîm b. Mecdiddîn ʻAbdisselâm el-Ḥarrânî ed-Dımaşḳî (661–728/1263–1328) bilinen adıyla İbn Teymiyye, ehl-i sünnet ve'l-cemaât âlimlerinden olup fakîh, muhaddis, müfessir ve müçtehit bir âlimdir. Hanbelî bir çevrede yetişmiş, fıkhı ve usûlünü babasından ve dedesinden öğrenmiştir. Dönemindeki Moğol istilaları sırasında Şam bölgesinde aktif rol oynamış, onlara karşı mücadelenin öncülerinden olmuştur. Ziriklî, *el-Aʻlâm*, 1/144; İbn ʻAbdülhâdî, *Ṭabaḳâtü ʻulemâ'i'l-ḥadîṣ*, 4/280.
[138] Ebü'l-Muẓaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızoğlu et-Türkî el-ʻAvnî el-Baġdâdî Sıbṭ İbnü'l-Cevzî, *Mirʻâtü'z-zamân fî târîḫi'l-aʻyân*, thk. Muḥammed Berakât vd. (Şam: Dârü'r-Risâleti'l-ʻÂlemiyye, 2013), 22/124.
[139] İbn Cübeyr, *Riḥletü İbn Cübeyr*, 120-122.
[140] Selâm, *el-Edebü'l-ʻArabî*, 66-70; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 293-300.

seçtikleri bir din adamını bu iki topluluğun naibi olarak atarlardı. Ayrıca gayrimüslimler, sahip oldukları eğitim ve öğretim kurumları aracılığıyla kendi kurumlarını kurma hakkına da sahipti.[141] Diğer yandan, halk kitlelerinin zaman zaman şiddetli ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmaları da doğal bir durumdu. Bu krizler çoğu kez halkı kasıp kavuran büyük kıtlıklar şeklinde ortaya çıkıyor, binlerce insanın hayatını kaybetmesine yol açıyordu. Böyle bir istikrarsızlık ve gelir dağılımının eşitsiz olduğu ortamda, bazı kimselerin toprağı işleyerek, ticaret yaparak, zanaatla ya da sanayiyle değil; meşru ve doğal olmayan yollarla geçim sağlamaya yönelmeleri de kaçınılmazdı.[142]

Edebiyat da bir geçim aracıydı ve toplumdaki şairlerin çoğunluğu genellikle medih şiirleri gibi toplumsal konularla uğraşmaktaydılar. Emir, sultan, komutan ya da soylu bir şahsiyet, bu şairlerden bir grubunu ya devlet aracılığıyla Dîvânu'r-resâil veya diğer divanlara memur tayin ederek resmî görevlere ya da şahsî olarak belirli bir maaş karşılığında himayesine alırdı. Aynı şekilde din, salah ve takva da bir geçim kapısı hâline gelmişti.[143]

Cihad anlayışı, Eyyûbî toplumunda özellikle Şam bölgesindeki toplumda bazı özel eğlence ve dinlenme biçimlerinin oluşmasına yol açmıştır. Bunların başında avcılık gelmektedir. Eyyûbîler, hayvan avına savaş düzenine benzer bir tertiple çıkar, bu faaliyete büyük önem verirlerdi. Ayrıca, Irak'tan onlara geçen atış sporunu da icra etmişlerdir. Bunun yanı sıra her ne kadar fakihler bu tür oyunlara hoş bakmamış olsalar da Sultan Selâhaddîn'in büyük bir tutkuyla oynadığı top ve savlecân oyunu da yaygın biçimde oynanmıştır. Öte yandan binicilik sporu da krallar ve sultanlar nezdinde büyük ilgi görmüştür.[144]

---

[141] Ḥasan, *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 437-450; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 293-300; Yiğit, "Memlükler", 29/90-97.
[142] Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire*, 173; Ḥasan, *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 437-450.
[143] Ḥamza, *el-Ḥareketü'l-fikriyye fî Mışr*, 48-49; Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire*, 173; Kerrâr, *Menhecü'l-Ḳıfṭî*, 46.
[144] İbn Vâṣıl, *Müferricü'l-kürûb*, 3/14; 'Âşûr, *el-Eyyûbiyyûn ve'l-Memâlîk*, 172; Seyyidü'l-Ehl, *Eyyâm Ṣalâḥuddîn*, 37; Ḥasan, *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 437-450; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 293-300.

6. Ekonomik Durum

Sultanlar ticarete büyük önem vermiş, ticaretin merkezileşmesi konusunda da herhangi bir ihmalkârlık göstermemişlerdir. Hâkimiyetleri altındaki Filistin, Şam ve diğer bölgelerde Arap ve Müslüman tüccarların serbestçe ülkeye girişine izin vermişlerdir. Bu da dönemin ekonomik durumunun, canlı ticaretin yanı sıra tarım ve sanayi sayesinde büyük ölçüde gelişmesini sağlamıştır.[145] Her ne kadar doğu ile batı arasında, hatta doğu içindeki emirlikler arasında süregelen savaşlar nedeniyle genel bir istikrarsızlık söz konusu olsa da bu dönemde ticaret hareketliliği dikkate değer ölçüde artmıştır. Mısır ve Şam'daki birçok insan ticaretle meşgul olmuş ve bu yolla zenginleşmiştir.[146] Doğu ile Batı arasındaki ticaret için güvenli tek güzergâh, Kızıldeniz üzerinden Mısır'a ulaşan ve oradan da deniz yoluyla Avrupa'ya geçen ticaret yoluydu.[147] Eyyûbîler ile Memlükler dış ticareti geliştirme yönünde çeşitli adımlar atmışlardır. Öte yandan, Mısır, Şam ve bölgedeki bazı Arap ülkelerinde ticaret çeşitli kısıtlamalar ve tekellerle denetlenmekteydi. Bazı emirler, vezirler ve büyük tüccarlar belirli ürünlerin ticaretini yalnızca kendileri için tekel altına almışlardı.[148] Ticaretin merkezine dönüşen büyük şehirlerde ise, yabancı tüccarlar için hanlar, kervansaraylar ve temsilcilik ofisleri kurulmuş; ayrıca büyük çarşılar ve pazar yerleri inşa edilmiştir.[149]

Mısır ve Şam, eski dünyada, İslam coğrafyasının ortasında ve Akdeniz'e açılan bir pencere konumunda bulunmaları nedeniyle, doğu ile batı arasındaki ticaretin en önemli merkezlerinden biri hâline gelmişlerdir. Bu dönemde yalnızca ticaret değil, altyapı da geliştirilmiş; su kanalları genişletilmiş ve ulaşım yolları iyileştirilmiştir. Pazarlar canlanmış, her türlü mal ve ürünle dolup taşmış; aynı zamanda bu çarşılar uzmanlaşma ile de öne çıkmıştır. Ayrıca şehirlerarası yollar ve ıssız bölgelerde tüccar

---

[145] Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî*, 64-65; Ḥasan, *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 437-450; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 293-300.

[146] Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî*, 63; Ebü'l-Feṯḥ Sıbṭu İbni't-Te'âvîẕî Muḥammed b. 'Ubeydillâh b. 'Abdillâh el-Baġdâdî Sıbṭ İbnü't-Te'âvîẕî, *Dîvânü Sıbṭ İbnü't-Te'âvîẕî*, thk. S. Margoliouth (Kahire: Maṭba'atü'l-Muḳtaṭaf, 1903), 195; Ḥasan, *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 437-450.

[147] Ḥasan, *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 437-450; Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî*, 63-66.

[148] Ismail Kalash, "el-Iḳtiṣâd fî 'Aḥdi Ṣalâḥiddîn el-Eyyûbî", *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi/The Journal of Social Sciences Academy* 4/2 (Kasım 2021): 205; Ḥasan, *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 437-450.

[149] Ḳalḳaşendî, *Ṣubḥu'l-a'şâ*, 3/506-550; Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî*, 63; Ḥasan, *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 437-450; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 284-290.

ve yolculara hizmet vermek amacıyla pek çok kervansaray inşa edilmiştir. Tarım alanında ise, sulama kanallarına ve altyapıya büyük önem verilmiş, su kemerleri ve köprüler inşa edilerek tarımsal üretim desteklenmiştir. Selâhaddîn-i Eyyûbî, savaşların neden olabileceği kıtlık felaketlerinden ülkeyi korumak amacıyla sulama sistemlerine büyük özen göstermiş; toprağın verimli mahsuller vermesi, çeşitli ve bol ürünler yetiştirilmesi için çaba sarf etmiştir. Hayvancılığa da bu bağlamda büyük önem atfedilmiştir. Ayrıca, köylülerin zulme uğramasını önlemek için iktâ sahiplerine çeşitli yükümlülükler getirilmiş; bu kişilerin, tahsis edilen arazilerde hem malî hem sivil hizmetleri yürütmeleri, adalet ve dürüstlüğü sağlamaları, bölgeyi iyi yönetmeleri, güvenliği ve istikrarı temin etmeleri zorunlu tutulmuştur.[150] Sanayi açısından bakıldığında, Eyyûbî dönemi sanayi ve zanaatta bir canlanma dönemi olmuştur. Kahire, Fustat, Tenis, Dimyat, İskenderiye, Şam ve Halep, Memlük döneminde önemli sanayi merkezleri hâline gelmiş ve devletin başlıca gelir kaynaklarından biri olmuştur.[151] Devlet gelirleri çeşitliydi; başlıca kaynaklar arasında zekât, haraç, ticaret vergileri ve diğer türden vergiler bulunmaktaydı. Bu gelirlerle bîmâristanlara harcamalar yapılmış, tıbbi ilimlere önem verilmiş, orduya büyük bütçeler ayrılmış, surlar ve kaleler inşa edilmiş ve donanmanın güçlendirilmesine yönelik yatırımlar yapılmıştır. Ancak para sistemi açısından, devlet ciddi bir altın ve gümüş sıkıntısı yaşamıştır. Bu da para birimlerinin kendi değerlerinin, içerdikleri madenin gerçek değerinden daha yüksek olmasına yol açmış ve mali yapıyı olumsuz yönde etkilemiştir.[152]

7. Siyasî, İdarî ve Askerî Durum

Fâtımî Devleti, 358/969 yılında Mısır'a geçtikten sonra, Kahire merkezli olarak nüfuzunu Arap Doğusu'nun büyük bir kısmına yaymayı başarmıştır. Ancak sonunda, 567/1171 yılında Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından yıkılmıştır.[153]

---

[150] Şallâbî, *Şelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 284-290.
[151] İbn Cübeyr, *Riḥletü İbn Cübeyr*, 120-122.
[152] Ḳalḳaşendî, *Ṣubḥu'l-a'şâ*, 3/506-550; Ḥamza, *el-Ḥareketü'l-fikriyye fî Mışr*, 51; Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire*, 173; Kalash, "el-Iḳtişâd fî 'Aḥdi Ṣalâḥi'd-dîn el-Eyyûbî", 205; Ḥasan, *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 437-450; Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî*, 63-66; Şallâbî, *Şelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 284-290; Aḥmed b. 'Ali b. 'Abdulḳâdir Ebu'l-'Abbâs Taḳıyyuddîn el-Maḳrîzî, *Şüẕûrü'l-'uḳûd fî ẕikri'n-nuḳûd* (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mışriyye, ts.), 1/45.
[153] Ebû Şâme el-Maḳdisî, *Kitâbü'r-Ravżateyn*, 263.

Fâtımîler, Mağrib'de yalnızca yaklaşık altmış beş yıl hüküm sürebilmişken, Mısır'da iki asırdan fazla varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu nedenle, devletin tarihsel kimliği büyük ölçüde Mısır'la özdeşleşmiş ve ismi genellikle "Arz-ı Kenân" ile birlikte anılmıştır. Fâtımîlerin Mısır'daki yaklaşık iki asırlık yönetim döneminin en dikkat çekici özelliği, ülkenin İslâm tarihinde benzeri görülmemiş şekilde tam bağımsızlığa kavuşmuş olmasıdır. Bu dönemde Mısır, tâbi bir ülke olmaktan çıkıp tâbi tutulmayan, kendisine bağlı bölgeleri yöneten bir devlet hâline gelmiştir. Mısır, Fâtımîler döneminde, Kuzey Afrika, Şam, Yemen, Hicaz ve Sicilya Adası gibi İslâm dünyasının geniş bölgelerini hâkimiyeti altına almıştır. Hatta zaman zaman, başkenti Bağdat olan Abbâsî hilâfetinin merkezi ve en büyük rakibinin hükümranlık alanı olan Irak'a kadar nüfuzunu ulaştırmıştır.[154]

Selâhaddîn-i Eyyûbî, 564/1169 yılında vezirlik görevini üstlendi. Ancak 589/1193 yılında vefatından sonra, miras olarak bıraktığı toprakların oğulları arasında paylaşılmasıyla birlikte iç çekişmeler başladı. Selâhaddîn, tahtı oğlu el-Efḍal'a vasiyet etmişti. Ancak el-Efḍal bu göreve ehil değildi. Bunun üzerine Selâhaddin'in oğulları[155] arasında anlaşmazlıklar baş gösterdi. Sonuçta, kardeşi Selâhaddin'in yerine geçmeyi arzulayan hırslı bir şahsiyet olan el-ʿÂdil'in müdahalesiyle durum kontrol altına alındı. Selâhaddin'in oğlu el-ʿAzîz 589/1193 yılında tahta geçti. 595/1198 yılında vefat etmesinin ardından oğlu en-Nâṣır Muḥammed tahta çıktı. Ancak bu süreçte yeniden bir iç çekişme yaşandı ve nihayetinde el-ʿÂdil 596/1199 yılında iktidarı ele geçirerek 651/1218 yılına kadar hüküm sürdü.[156] Bununla birlikte, el-ʿÂdil'in oğulları el-Kâmil, el-Muʿaẓẓam ve el-Eşref arasında da kısa sürede iktidar mücadelesi baş gösterdi. Bu

[154] Yâsîn, *el-Funûnu'z-zuḫrufiyyetü*, 18.
[155] Selâhaddîn'in oğulları şunlardır: el-Melikü'l-Efḍal Nûreddîn 'Alî , el-Melikü'l-'Azîz 'Osmân ve el-Melikü'ẓ-Ẓâhir Ġâzî. Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Ṣafiyyiddîn Muḥammed b. Ḥâmid el-Kâtib el-İṣfahânî 'İmâdüddîn el-İṣfahânî, *el-Feṭḥu'l-ḳussî fi'l-feṭḥi'l-ḳudsî*, thk. Muḥammed Maḥmûd Ṣubḥ, ts., 327. el-Melikü'l-'Azîz 'Osmân, tam ismiyle el-Melikü'l-'Azîz 'İmâdüddîn Ebu'l-Feṭḥ 'Osmân, Mısır diyarının sultanı ve onun hükümdarı olan el-Melikü'n-Nâṣır Selâḥuddîn Yûsuf b. el-Emîr Necmüddîn Eyyûb eş-Şâdî'nin oğludur. Mısır sultanlığını babasının sağlığında üstlenmiş, babasının 589/1193 yılında vefatının ardından ise ülke, onun idaresinde müstakil hâle gelmiştir. İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 6/120.
[156] İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 6/148-227.

çekişmeler, nihayet eṣ-Ṣâliḥ Necmüddîn Eyyûb'un Mısır'da yönetimi ele geçirdiği 637/1240 yılına ve ardından 647/1249 yılına kadar devam etti.[157]

Taht mücadeleleri, eṣ-Ṣâliḥ Necmüddîn Eyyûb'un 637/1240 ve ardından 647/1249 yıllarında Mısır'da iktidarı ele geçirmesine kadar devam etti. Öte yandan, Milâdî XI. ve XII. yüzyıllarda Moğolların sahneye çıkmasıyla birlikte, Kudüs uğruna başlatılan Haçlı Seferleri de en yüksek düzeyine ulaştı. Haçlılar, bu süreçte başlangıçta ne tam anlamıyla Hristiyan ne de İslâmî karakter taşıyan dört büyük kontluk kurmuşlardı. Gelişen siyasi dengeler karşısında hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar, Moğolları kendi saflarına çekme arayışına girdiler. Hristiyanlar bu konuda daha çok barışçıl bir yöntem olarak misyonerlik faaliyetlerine yönelirken; Müslümanlar, Moğollara karşı uzun süren askerî mücadelelere giriştiler. Bu mücadelelerde özellikle Mısırlı Memlükler, gösterdikleri cesaret ve kahramanlıkla tarihe adlarını altın harflerle yazdırmışlardır.

Avrupa'dan doğuya doğru başlatılan ve Latin kontlukları kurmayı hedefleyen Haçlı Seferleri, İslam tarihinin en dikkat çekici olaylarından biridir. Bu seferler içinde özellikle üç ana Haçlı Seferi öne çıkmaktadır: İlki, 490/1096 yılında gerçekleşmiştir. Bu sefer, Abbâsî ve Fâtımî hilâfetleri arasındaki bölgede Latin Krallığı'nın kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu krallığı yıkmayı ilk kez ciddi şekilde hedefleyen kişi ise kahraman komutan İmâdüddîn Zengî olmuştur. İkinci Haçlı Seferi ise 541/1147 yılında, Nûreddîn Maḥmûd'un hükümdarlığı döneminde meydana gelmiştir. Bu büyük liderin kararlı direnişi sayesinde, bu sefer birincisine kıyasla çok daha az başarı elde edebilmiştir. Üçüncü Haçlı Seferi ise 583/1187 yılında gerçekleştirilmiştir. Ancak bu sefer, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin elde ettiği kazanımları ortadan kaldırmayı başaramamıştır. Selâhaddin, büyük bir askerî deha olarak Mısır'ı tamamen denetimi altına almış, Haçlıları doğudaki Latin kontluklarından sürmüş ve onları sadece dar bir sahil şeridine hapsetmiştir. Daha sonra Selâhaddin'in halefleri ve ardından gelen Memlük sultanları, Haçlılardan geriye kalan son izleri de ortadan kaldırmış ve doğudaki son Haçlı kuvvetlerini bölgeden tamamen çıkarmayı başarmışlardır. Bu durum, Haçlıların Mısır'ı yeniden ele geçirmek amacıyla gerçekleştirdikleri üç

[157] İbn Vâṣıl, *Müferricü'l-kürûb*, 2/252; İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 6/148-227; Ebû Şâme el-Maḳdisî, *Kitâbü'r-Ravżateyn*, 2/180.

başarısız seferin ardından kesinlik kazanmıştır. Söz konusu seferlerde mutlak bir başarısızlık yaşamışlar; sonunda bu hedeflerinden tamamen vazgeçerek ülkelerine geri dönmüşlerdir.[158] Bu dönem, İslâm tarihinin en çalkantılı ve belirsizliklerle dolu zaman dilimlerinden biri olarak kabul edilir. Abbâsî hilâfetinin ve ona bağlı devletlerin otoritesi sık sık sarsılmış; halk, bağımsızlık ile işgal, birlik ile parçalanma arasında gidip gelen karmaşık bir dönem yaşamıştır.[159] Memlük dönemi de siyasi çatışmalar ve savaşlarla dolu bir dönem olmuştur. Fransa Kralı IX. Louis[160], Haçlıların başarıya ulaşamayacağını, Mısır direnişi sürdükçe mümkün olmayacağını düşünerek Yedinci Haçlı Seferi'ne öncülük etmiş ve Mısır'a saldırmıştır. 647/1249 yılında Dimyat'ı ele geçirmiş, ardından Mansûre'yi kuşatıp Kahire'ye doğru ilerlemiştir. Bu sırada, Sultan eṣ-Ṣâliḥ Necmeddîn Eyyûb vefat etmiştir. Ancak eşi Şecerüddür, ordunun moralini korumak amacıyla onun ölümünü gizlemiş; Suriye'de bulunan oğlu Turan Şah'ı derhâl çağırarak, onun gelişine kadar savunmanın başına geçmiştir. Söz konusu savaşta, Emir Baybars el-Bunduḳdârî Mansûre'de kazandığı zaferle öne çıkmıştır. Haçlı orduları geri çekilirken büyük bir bozguna uğramış, sağ kurtulanlar ya öldürülmüş ya da esir alınmıştır. Esir düşenler arasında IX. Louis de yer alıyordu. Zaferle Kahire'ye dönen Turan Şah, kısa süre sonra Memlükler tarafından öldürülmüş ve böylece İbnü'n-Nefîs, Eyyûbîler Devleti'nin sonunu ve Şecerüddür'ün iktidar mücadelesini bizzat şahitlik ederek kayda geçirmiştir. Şecerüddür, 648/1250 yılında Mısır tahtına çıkmış ve seksen gün boyunca hüküm sürmüş, ardından tahttan feragat ederek eşi el-Mu'izz Aybek et-Türkmanî'ye devretmiştir.[161] el-Muʿizz, 655/1257 yılına kadar hüküm sürmüş; bu tarihte Şecerüddür tarafından öldürülmüştür. Ancak kısa bir süre sonra, Mu'izz'in Memlükleri onu cezalandırmış ve Şecerüddür'ü öldürmüşlerdir. Tüm bu gelişmelerin hemen öncesinde, Moğollar, Hülâgû komutasında Doğu İslam dünyasını istila etmeye başlamışlardı. Bugünkü Afganistan ve İran toprakları bu saldırılarla büyük zarar görmüş, şehirler harap edilmiş, binlerce erkek, kadın ve çocuk katledilmiştir. Daha sonra Irak'a giren Moğollar, Bağdat'ı ele geçirmiş, şehrin birçok ilmî ve tarihî eserini

[158] Ḥasan, *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 303-308; Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 302-327.
[159] Ṣallâbî, *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû*, 302-327.
[160] Fransız krallarının en meşhurlarından biri olan IX. Louis, 1214–1270 yılları arasında yaşamış; 1249'de Dimyat'a ulaşmış, Mansûre Savaşı'nda esir alınmış ve 1270'te Tunus'ta vebadan ölmüştür. Louis Maʿluf, *el-Müncid fi'l-luġa ve'l-a'lâm* (Beyrut: Dârü'l-Meşriḳ, 1988), 501.
[161] İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 6/373; Ali Paşa Mübârek, *el-Ḫıṭaṭü't-Tevfîḳıyyetü'l-cedîde*, 5/79.

yok etmişlerdir. 656/1258 yılında Abbâsî Halifesi Mu'taṣım-billâh ve çevresindeki birçok devlet adamı öldürülmüştür. Ardından Şam bölgesine yönelen Moğollar, önlerine çıkan her şeyi yakıp yıkarak Halep ve Şam'ı kısa sürede ele geçirmiş, bu da tüm Doğu dünyasında büyük bir korku ve panik dalgası yaratmıştır. Tüm bu karmaşa esnasında, Suriye'deki bazı Eyyûbî hükümdarları ve Memlük emirleri Moğol tehdidine karşı gerekli ciddiyeti göstermemiş ve ihmalkâr davranmışlardır. Kutuz, büyük bir çabanın ardından Mısır'daki Memlük emirlerini bir araya getirerek yönetimi ele geçirmeyi başardı. 657/1259 yılında resmen sultan ilan edildi ve "Seyfüddîn" unvanını aldı. Ardından, vakit kaybetmeden Moğollarla yüzleşmeye hazırlandı. İbnü'n-Nefîs'in bizzat şahitlik ettiği üzere, Kutuz büyük bir orduyla Mısır'dan Şam'a doğru harekete geçti. Kutuz, 658/1260 yılında gerçekleşen Aynicâlût Savaşı'nda büyük bir zafer kazanarak, Mısır ve Şam'ı Moğol tehlikesinden kurtardı ve Moğolları Irak'ın batı sınırlarına kadar geri çekilmek zorunda bıraktı. Bu zafer, Orta Doğu halkı arasında büyük bir sevinç ve rahatlama yarattı. Ancak bu sevinç uzun sürmedi; zira Kutuz, aynı yıl Mısır'a dönüşü sırasında Bahri Memlükler tarafından suikasta uğrayarak öldürüldü. Kutuz'un ölümünün ardından, suikastı düzenleyen el-Melikü'ẓ-Ẓâhir Baybars tahta geçti ve yeni sultan olarak hüküm sürmeye başladı.

Mısır ve çevresindeki bölgelerde Memlük hanedanları art arda yönetime geçmiştir. Ancak bu durum, Haçlılarla yapılan savaşlar, iç sorunlar ve bunların halk üzerindeki etkileri nedeniyle ülkede sürekli bir istikrarsızlığa yol açmıştır. Memlük valilerinin Mısır'da ve fethettikleri diğer İslâm beldelerinde öncelikli hedeflerinden biri, iktidarlarını sağlam temellere oturtacak güçlü bir merkezî yapı kurmaktı. Bu yapı, hem ordularını barındıracak hem yandaşlarına sığınak olacak hem de devletin çeşitli divanlarını içerecek şekilde tasarlanmıştı.[162]

Memlük Sultanlığı, merkezi eyaletler, emirlikler ve ona bağlı küçük sultanlıklardan oluşan bir yapıya sahipti. Devletin mutlak otoritesi sayılan sultan, yönetimin başında bulunmakla birlikte çoğu zaman büyük emirler arasında arabulucu konumundaydı. Çocuk yaştaki sultanların hüküm sürdüğü dönemlerde ise, devlet işlerini üst düzey askerî ve idarî yetkililer yürütüyordu. Bu isimler arasında, Halep

[162] Ḥasan, *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 218.

hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır Selâḥuddîn Yûsuf b. el-Melikü'l-'Azîz devrinde görev yapmış olan âlim ve devlet adamı Cemâlüddîn el-Ḳıfṭî de yer alır.

Bu dönemde, I. Baybars'ın Abbâsî hilâfetini Kahire'de yeniden tesis etmesinin ardından, ülke Sünnî İslam dünyasının merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Söz konusu hilâfet, sultanlara dinî meşruiyet sağlamakla birlikte, bu meşruiyetin işlevi çoğunlukla sembolikti; zira halifenin devlet yönetiminde herhangi bir fiilî rolü bulunmuyordu. Fiilen, halife sultanın maiyetinden biri konumundaydı; her yeni sultana biat etmekle ve ona hitaben protokol metinleri sunmakla yükümlüydü. Her ne kadar Memlük sultanları hayattayken oğullarından birini veliaht tayin etseler de bu uygulama kalıtsal bir sistem olarak benimsenmemiş ve genel bir kural hâline gelmemiştir. Memlük yönetiminde genellikle saray muhafız birimlerinde yetiştirilmiş azatlı emirler arasından güçlü sultanlar çıkmıştır.[163]

Yönetimsel bölünmeler, Memlük döneminde büyük ölçüde Eyyûbîlerden miras alınan yapıyı korumuş; ancak önemli bir değişiklik olarak 'sancak' birimleri kurumsallaştırılmıştır. Memlükler, Eyyûbîlerden devralınan idarî, siyasî ve ekonomik görevleri büyük ölçüde askerîleştirmiştir. Bu görevlerin icrası emirler tarafından yerine getirilmekteydi. Dinî, yargısal ve meclis görevleri ise toplumun geneline mensup ulemaya havale edilmiştir. Ayrıca, özellikle muhasebe işlerinde görev almak üzere gayrimüslimlerin meclislerde görevlendirilmesi de söz konusuydu. Eyalet ve sancaklar Memlük valileri ya da naibler tarafından yönetilmekteydi. Merkezî idarenin organizasyonundan sorumlu emirlerin başında, Memlük döneminde ilk kez görülen "Naibü's-salṭana" makamı yer almıştır.[164] Bu naip, vezirin yetkilerinin büyük kısmını üstlenmiş; bir tür ikinci sultan gibi davranarak iktâların dağıtımı, üst düzey atama ve görevden alma işlemlerini yürütmüştür. Naibü's-salṭana makamının kaldırılmasından sonra, hiyerarşide sultandan sonraki en yüksek görevli konumuna 'atabek' yükselmiştir. Genç yaşta tahta çıkan sultanlar döneminde, devleti fiilen atabekler yönetmiş ve bu durumda kendilerine "Müdebbirü'l-memleke" unvanı verilmiştir.[165] Vezirlik makamı, naiblik kurumunun ortaya çıkışıyla eski önemini büyük ölçüde

[163] Yiğit, "Memlükler" 29/90-97; Ḥasan, *Miṣr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 214-215.
[164] Ḳalḳaşendî, *Ṣubḥu'l-a'şâ*, 3/550; Maḳrîzî, *es-Sülûk*, 1/353.
[165] Ḳalḳaşendî, *Ṣubḥu'l-a'şâ*, 3/550; Maḳrîzî, *es-Sülûk*, 1/353.

yitirmiş; vezirin yetkileri yalnızca mali işlerle sınırlandırılmıştır. Sultan el-Melikü'n-Nâṣır Muḥammed b. Ḳalavûn döneminde vezirlik makamı tamamen kaldırılmış ve vezire ait görevler üç ana kurula bölünmüştür.[166] Bunlardan biri olan "Dîvânü'l-inşâ[167]", devletin resmî yazışmalarından sorumluydu ve başında kâtib bulunuyordu. Bu göreve, güçlü üslup sahibi ve âlim sınıfına mensup kimseler atanırdı.[168] Aynı kurul, devletin istihbarat ve posta işlerini de yürütmekteydi. "Dîvânü'n-naẓar" ise maliyeden sorumlu kurul olarak, klasik vezirliğin yerine geçmişti ve başında mâli işler bakanı konumundaki 'nâzır' bulunuyordu. Bu divan üç alt birime ayrılmıştı. Bunlardan biri olan "Dîvânü'l-ḫâṣṣ", nâẓîrü'l-ḫâṣṣ tarafından yönetiliyor ve doğrudan sultanın şahsî mülkleriyle ilgili işleri yürütüyordu.[169] En önemli divanlardan biri, ordudan sorumlu olan "Dîvânü'l-ceyş" idi. Bu divan, askerlerle ilgili tüm iş ve işlemleri yürütmekteydi. Devlet işlerinin yürütülmesinde görevli pek çok meclis ve kurul da mevcuttu. Merkezi yönetimde öne çıkan diğer önemli emirlerden biri ise, askerî disiplin ve askerler arası ilişkileri düzenlemekle görevli olan "Ḥâcibu'l-ḥüccâb"dı. Devletin resmî yazışmalarından ve sekreterlik işlerinden sorumlu "Devâdâr-ı Kebîr" ise bir nevi devletin baş sekreteriydi. Sultan'ın Memlük askerlerinin başında bulunan "Reîsü'n-nevbe ve'n-nüvvâb" unvanlı komutan, ordunun başkumandanı konumundaydı. Ayrıca meclisin başkanı olup meclis toplantılarının gündemini belirleme yetkisine sahipti.[170]

Maliye dairesi içinde faaliyet gösteren "Nâibu beyti'l-mâl", devlet hazinesine ait malların alım-satımıyla ilgilenmekteydi. Kamu güvenliği ve asayiş işlerinden sorumlu yapı ise "Şurṭa Teşkilâtı"ydı. Gece güvenliği sağlamak, devriye görevi yapmak ve yangınlarla mücadele etmek gibi görevleri ise "'Ases Teşkilâtı" yürütmekteydi.[171]

Eyyûbîler döneminde "Ḳâḍî'l-ḳuḍât" yalnızca Şâfiî mezhebinden atanırken, Sultan Baybars döneminde bu görev her bir Sünnî mezhepten birer temsilciye

[166] İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 8/90.
[167] Maḳrîzî, *es-Sülûk*, 2/211.
[168] Maḳrîzî, *es-Sülûk*, 1/353; Ḳâsım 'Abduh Ḳâsım, *'Aṣru Selaṭîni'l-Memâlîk* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mıṣriyyetü'l-ʿÂmmetü li'l-Kitâb, 2016), 144-150.
[169] Sa'îd 'Abdülfettaḥ 'Âşûr, *et-Tanẓîmâtü'l-idâriyyetü fi'l-'aṣri'l-Memlûkî* (Kahire: Dârü'n-Nahḍati'l-'Arabiyye, 1970), 88.
[170] Yiğit, "Memlükler", 29/90-97; Süyûṭî, *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*, 2/147-154; Ḳalḳaşendî, *Ṣubḥu'l-a'şâ*, 3/550-570.
[171] Yiğit, "Memlükler", 29/90-97.

verilmiştir. Böylece her mezhebin kadısına ayrı ayrı "Ḳâḍî'l-ḳuḍât" unvanı verilmiştir. Bu yüksek kadılar tarafından başka kadılar da tayin edilirdi. Ancak bu yetki yalnızca sultanın atadığı büyük kadılara aitti. Yargı teşkilatında önemli başka bir görev de "Müftî Dârü'l-vülât"a aitti. Bu kişi, "Ḳâḍî'ṭ-ṭavâri'" niteliğinde olup Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinden tayin edilen ana kadılardan sonra gelen bir konumda bulunmaktaydı. Bu müftüler, dinî konularda fetva vererek karar süreçlerine katkı sunarlardı.[172] Yüksek mahkeme işlevi gören "Mahkeme-i Meẓâlim", sultanın ya da naibinin başkanlığında haftada iki kez "Dârü'l-'adl"de toplanırdı. Bu mahkemenin Şam'da bir şubesi de bulunmaktaydı. Bu üst düzey yargı merci, kamu görevlileri ve hatta sultanın kendisi aleyhine açılan davaları incelemekle yetkiliydi.[173] Yargı görevlileri arasında yer alan "Muḥtesib" ise kamu ahlâkının gözetiminden sorumlu idi. Aynı zamanda bugünkü anlamda belediye hizmetlerinin önemli bir kısmını da üstlenirdi.[174]

Memlükler döneminde Mısır'da son derece gelişmiş bir yargı sistemi mevcuttu. Bu dönemde görev yapan kadılar, dürüstlükleri ve tertemiz sicilleriyle tanınır, yargı makamına duydukları saygıyla öne çıkarlardı. Görevlerine büyük bir vakar ve bağımsızlıkla yaklaşırlar, makamları ne kadar yüksek olursa olsun hiç kimsenin işlerine müdahale etmesine izin vermezlerdi. Onurlarına halel gelmesi veya yargı bağımsızlıklarına yönelik bir müdahale söz konusu olduğunda, çoğu zaman tereddüt etmeden istifalarını sunarlardı. Rüşvet ve hediye kabul etmemeleriyle de tanınırlardı. Bu özelliklerinden dolayı, bu kadılar hem Memlük devleti nezdinde hem de sultanlar, emirler ve halkın tüm kesimleri arasında büyük bir saygı görmüşlerdir.[175] Bu seçkin kadıların örnek şahsiyetleri arasında, daha önce adı geçen büyük âlim ve kadı 'İzzüddîn İbn 'Abdüsselâm; yine kadı Tâḳıyyüddîn 'Abdurraḥmân eş-Şâfi'î (İbnü

[172] İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 7/102.
[173] 'Âşûr, *et-Tanẓîmâtü'l-idâriyyetü*, 172.
[174] Ḳalḳaşendî, *Ṣubḥu'l-a'şâ*, 4/21; Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-i'tibâr*, 4: 2/344; İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 7/102; Ḥasan, *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 407-408.
[175] İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 7/102.

Binti'l-E'az[176]), ve kadı Tâkıyyüddîn Muḥammed b. Daḳîḳu'l-'Îd gibi isimler yer almaktadır.[177]

Haçlıların kutsal topraklardan çıkarılması, Haçlı savaşlarının sona erdiği anlamına gelmemektedir. Tarihî araştırmalar, bu hareketin Orta Çağ'ın sonlarına kadar sürdüğünü ve Akka ile Arvad'ın 1291–1292 yıllarında düşmesinden sonra gerçekleşen tüm Haçlı Seferlerinin kayıt altına alındığını ortaya koymuştur.[178] Bu nedenle, Memlük otoritesi sağlamlaştığında ve özellikle el-Melikü'ẓ-Ẓâhir Baybars'ın Sultan Kutuz'un öldürülmesine katıldıktan sonra Mısır tahtına geçip 656/1258 yılında Moğollar tarafından yıkılan Abbâsî hilâfetini Kahire'de yeniden ihya etmesiyle birlikte, Haçlılara karşı mücadele yeniden öncelikli bir hedef hâline gelmiştir.[179]

Memlükler, bölgede Moğollar ve Haçlılar karşısında kazandıkları askerî başarılar sayesinde tarihsel meşruiyetlerini pekiştirmişlerdir. Bu başarıların ardından güçlü bir kara ve deniz ordusuna sahip olmuşlardır. Memlük ordusu, subaylar, erler ve çeşitli etnik kökenlerden köle askerlerden oluşmaktaydı. Bu askerî sınıf; Türk, Çerkes, Kürt, Rum ve Rus kökenli kölelerin küçük yaşta satın alınıp askerî eğitimle orduya kazandırılmasıyla şekillenmiştir. Düzenli ordu, Dîvânü'l-ceyş'e bağlı olarak "Memâlîkü's-sulṭâniyye", "Ecânidü'l-ḫalḳ", "Memâlîkü'l-umerâ'" gibi kollara ayrılmıştır. Ayrıca Arap, Türkmen ve Kürt birlikleri gibi yardımcı kuvvetler de sefer zamanlarında orduya dâhil edilmiştir. Bu birliklerin kayıtları, emirlerin isimlerine göre düzenli şekilde tutulmuş, Mısır ve Şam için ayrı kollar oluşturulmuştur. Ordunun

---

[176] 'Abdürraḥmân b. 'Abdülvehhâb, Ḳâḍî'l-ḳuḍât Takıyyüddîn Ebu'l-Ḳâsım, el-Mısrî eş-Şâfi'î'dir. Fıkhı babasından ve eş-Şeyh 'İzzüddîn b. 'Abdisselâm'dan öğrenmiş, hadîsi er-Reşîd el-'Attâr ve başkalarından rivâyet etmiştir. İbn binti'l-E'az lakabıyla anılmıştır; bu nisbe dedeleri el-E'az'a nispetle verilmiştir. Dedesi, el-Melikü'l-Kâmil b. el-'Âdil'in veziri idi. Bu kişi, babasının annesi olan Tâcüddîn 'Abdülvehhâb'ın da dedesidir. Fakîh ve imâmdı; bir süre vezirlik görevinde bulundu, ardından istifâ etti. Çeşitli yerlerde ders verdi ve Ḳâḍî'l-ḳuḍât oldu. Fesâhatli ve belâgatli bir şairdi. 695 yılının Cemâziyelevvel ayının on altısında vefat etti. Yerine 'Allâme Takıyyüddîn İbn Daḳîḳ el-'Îd kadı tayin edildi. Ebu'l-Fidâ' 'İmâdüddîn İsmâ'îl b. Şihâbiddîn 'Ömer b. Keşîr b. Ḍav' İbn Keşîr, *Ṭabaḳâtü fuḳahâ'i'ş-Şâfi'iyye*, thk. 'Abdü'l-ḥafîẓ Manṣûr (Bingazi: Dârü'l-Medâr, 2004), 943; Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 2/279; Ẕehebî, *Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr*, 52/261; Sübkî, *Ṭabaḳâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 8/378-386.

[177] Süyûṭî, *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*, 2/167; Ḥasan, *Mıṣr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 409; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/35-36; Ḳalḳaşendî, *Ṣubḥu'l-a'şâ*, 4/21-26.

[178] Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân eẕ-Ẕehebî, *Düvelü'l-İslâm* (Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 2004), 2/367; Ḥasan, *Mıṣr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 303.

[179] Maḳrîzî, *es-Sülûk*, 1/529-532; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/260; Ḥasan, *Mıṣr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 320.

yedek sınıfı ise "Evlâdü'n-nâs" olarak bilinir. Bu grup, sultan ve üst düzey subayların oğullarından oluşmaktaydı.[180] Ancak sonraki kuşaklar bu yapı içinde üst rütbelere ulaşamadıkları için zamanla sivil hayata karışmışlardır. Memlükler, askerî-feodal yapısıyla gerçek anlamda bir iktâ devleti görünümündeydi. Bu bağlamda iktâ arazileri yirmi dört parçaya bölünmüş; dört parça sultana, on parça emirlere ve kalan on parça da ileri gelen soylulara tahsis edilmiştir. Bu sistem, iktâ sahiplerinin sultana sadakatini sürdürmelerini sağladığı gibi, onların kendi bölgelerinde kamu düzenini koruyarak gerektiğinde askerî hizmet vermelerini de zorunlu kılmıştır. Böylece Memlükler, askerî yapısını toprak sistemine entegre ederek merkezî otoriteyi güçlendirmiştir.[181]

Memlükler döneminde askerî yapılanmanın temelini kara ordusu, özellikle de süvari birlikleri oluşturuyordu. Bu ordu, erken dönemlerde okçu süvarilerden oluşan birliklerin tartışmasız üstünlüğünü ortaya koymuştur. Büyük çoğunluğu Kıpçak bozkırları ve Kafkasya'dan getirilen Memlüklerden oluşan bu süvari birlikleri, klasik anlamda savaşların kaderini belirleyen ilk elit birlik örneklerindendi. Memlük süvarileri, üstün nişancılıkları, çevik savaş teknikleri, ani yön değiştirme yetenekleri, başarılı pusu kurma kabiliyetleri ve yüksek manevra güçleriyle dikkat çekmekteydi. Kuşatma savaşlarında ise ateş kapları, mancınıklar ve debbâbe gibi teknik donanımlar kullanılmaktaydı. Her ne kadar barutun varlığından kuruluşlarından itibaren haberdar oldukları ve belki de top kullanan ilk devletlerden biri oldukları düşünülse de ateşli silahların yaygın biçimde kullanımı ancak 15. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir.[182]

Yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere, Cemâlüddîn İbnü'l-Ḳıfṭî Eyyûbîler ve Memlükler döneminde yaşamıştır. Bu dönem, dinî, kültürel, ilmî ve siyasî alanlarda büyük gelişmelere sahne olmuştur. Söz konusu dönem, devletin ilme ve âlimlere gösterdiği ilgiyle, medrese ve kütüphanelerin yaygınlaşmasıyla öne çıkmaktadır. Özellikle Moğol ve Haçlı istilaları gibi dış tehditlere karşı Arap mirasını koruma amacıyla büyük ansiklopedik eserlerin ortaya çıkmasıyla ilmî hareketlilik büyük bir canlılık kazanmıştır. Ḳıfṭî'nin yaşadığı dönem, her ne kadar siyasî ve askerî

[180] İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 8/75.
[181] Maḳrîzî, *es-Sülûk*, 2/210-215; Ḥasan, *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 303-308.
[182] Ḳâsım, *'Aṣru Selaṭîni'l-Memâlîk*, 289-295; Ḥasan, *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ*, 303-308; Yiğit, "Memlükler", 29/90-97.

açıdan zorluklar içerse de ilim ve kültür açısından verimli bir ortam sunmuştur. Bu dönemde mezhebî ve siyasî çekişmelerin yanı sıra tasavvufî akımlar ve çeşitli düşünce ekolleri toplumu etkilemiştir. Ḳıfṭî'nin de bir parçası olduğu eğitim kurumları ve ilim adamlarının oynadığı rol, İslam ve Arap mirasının korunup geliştirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Dönemin dinî ve kültürel çeşitliliği, her ne kadar bazı ihtilaflara yol açsa da entelektüel hayatı zenginleştirmiş; bu da söz konusu dönemi bölge tarihinde dönüm noktası hâline getirmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
CEMÂLÜDDÎN İBNÜ'L-ḲIFṬÎ'NİN HAYATI

1.1. Adı, Lakabı ve Nesebi

Tam adı, Ebü'l-Ḥasen[183] 'Alî b. el-Ḳâḍî el-Eşref Yûsuf[184] b. el-Ḳâḍî el-Evḥed İbrâhîm b. 'Abdülvâḥid[185] b. Mûsâ b. Aḥmed b. Muḥammed b. İsḥâk b. Muḥammed b. Rebî'a b. Ḥâris b. Ebî Evfâ b. 'Amr b. Ḥakîm b. el-Ḥayr b. 'Âdiye b. Ḥayyân b. Mu'âviye b. Teym b. Şeybân b. Sa'lebe b. 'Ukâbe'dir.[186] Âlim el-Ḳıfṭî[187], babasının nisbesi ağır basarak İbnü'l-Ḳıfṭî adıyla meşhur olmuştur. Araştırmalarda İbnü'l-Ḳıfṭî'nin iki lakabını tespit ettik. Biri Cemâlüddîn[188], diğeri de siyasetle ilgilenmesinden ve vezirlik makamını üstlenmesinden dolayı "el-Ḳâḍı el-Ekrem" lakabıdır.[189] Nisbesi el-Ḳıfṭî'dir. Nesebi bilinen, Arap asıllı soylu bir aileye mensuptur. Ailesi, Kûfe'de divan mensubu kimselerin olduğu bir kabileye dayanır.[190] Kabilesi, İslâmî fetihlerin ardından Arap kabileleriyle birlikte Mısır'a göç etmiştir. Ardından Nil Vadisi'nin kuzey ve güney bölgelerine dağılıp, orada rahat bir yaşam sürdürmüşler ve imkânlarını artırmışlardır.[191]

---

[183] Carl Brockelmann, *Târîḫu'l-Edebi'l-'Arabî*, çev. Ya'ḳûb Bekr (Kahire: Dârü'l-Maʿârif, ts.), 6/43.
[184] Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/33-34.
[185] Veya İbn Abdilvehhâb şeklinde geçmektedir. Reşîd 'Abdurraḥmân, "Risâletü Yâḳût el-Ḥamevî ile'l-Ḳıfṭî", *Mecelletü'l-Âdâb*, 13 (1970): 234.
[186] Süyûtî, *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*, 1/554; Ebü'l-Ḥasen Cemâlüddîn 'Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. 'Abdilvâḥid eş-Şeybânî İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât ʿalâ enbâhi'n-nüḥât*, thk. Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1982), 1/10; Ebû 'Abdillâh Şihâbüddîn Yâḳût b. 'Abdillâh el-Ḥamevî *Mu'cemü'l-üdebâ'*, thk. İḥsân 'Abbâs (Kahire: Dârü'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1993), 15/175-202.
[187] Kâf harfi esreli olmak üzere. Vecîhüddîn Manṣûr b. Selîm el-İskenderî İbnü'l-'İmâdiyye, *Ẕeylü Tekmileti'l-İkmâl*, thk. Abdulḳayyûm 'Abdu Rabbinnebî (Mekke: Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ, 1999), 2/525.
[188] Houtsma vd., *Mûcez Dâ'irati'l-Ma'ârifi'l-İslâmiyye*, 1/264.
[189] Ebu'l-Faẓl Kemâlüddîn Ca'fer b. Sa'leb b. Ca'fer el-Üdfüvî, *eṭ-Ṭâli'u's-sa'îdü'l-câmiʿ esmâʾe nücebâʾi'ş-Şaʿîd*, thk. Sa'd Muḥammed Ḥasan (Kahire: ed-Dâru'l-Mışrıyye li't-Te'lîf ve'n-Neşr, 1966), 436-438; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7/40;. Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 15/175; Üdfüvî, *eṭ-Ṭâli'u's-sa'îd*, 436-437; Muḥammed ʿÎsâ Ṣâliḥiyye, *el-Muʿcemü'ş-şâmil li't-türâsi'l-ʿArabî el-maṭbûʿ* (Kahire: Maʿhedü'l-maḫṭûṭâti'l-'Arabiyye, 2008), 4/558.
[190] Van Dyck, *İktifâü'l-ḳunû'*, 58.
[191] İbrâhîm, *Muḳaddimetü İnbâhü'r-ruvât*, 1/9.

1.1.1. Doğum Yeri ve Tarihi

İbnü'l-Ḳıfṭî, 568 /1172 yılında Yukarı Mısır'ın bölgelerinden biri olan[192] "Kıft[193]" şehrinde doğmuştur. Bu şehir, önceleri "Medînetü Kina[194]" olarak adlandırılırken; şu an "Muḥâfaẓatü Kina" olarak bilinmektedir. Yukarı Mısır, eskiden beri büyük âlimlerin yetiştiği seçkin bir bölge olmasıyla öne çıkmıştır. En önemli şehirlerinden Kıft ve Kûs[195], bilim ve ilmin her alanında önde gelen âlimlerin sığınağı olmuştur.[196] Özellikle Kûs'un kuzeyinde yer alan Kıft şehri, eski Mısır tarihinde bilinmektedir. Hakkında çeşitli efsaneler ve menkıbeler anlatılagelmiştir. İslâmî fetihlerin ardından Mısır'ın Arap beldeleriyle bağlantı kurmasıyla beraber Kıft'ın önemi daha da artmıştır. Çünkü bu şehir, 'Aydhâb ve Cidde üzerinden Arap Yarımadası ve Hindistan'a gitmek isteyen tüccarların, seyyahların ve hacıların geçtikleri bir kavşak noktası hâline gelmiştir. Aynı şekilde, bu bölgelerden Mısır'a, Mağrip'e veya Endülüs'e dönenlerin de uğrak yeri olmuştur.[197] Tüm bunların bir sonucu olarak Kıft'ın yıldızı parlamış, halkı zenginleşmiş, ticareti canlanmış, medeniyet yükselmiş ve Hac yolculuğu için Mekke'ye giden ya da dönen birçok âlimi kendisine çekmiştir. Böylece şehirdeki ilmî faaliyetler canlanmış, camiler ve meclisler seçkin âlim ve ediplerle dolmuştur. Bu hareketlilik Kûs, Kına, Edfû ve Asvân gibi diğer Yukarı Mısır

---

[192] Muḥammed Râgıb b. Mahmûd b. Hâşim el-Ḥalebî eṭ-Ṭabbâḫ, *A'lâmü'n-nübelâʾ fî târîḫi Ḥalebi'ş-şehbâ'* (Halep: el-Matba'atü'l-'İlmiyye, 1925), 4/416; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Yuhannâ Mâr Grigorius b. Tâciddîn Ehrûn el-Malaṭî İbnü'l-'İbrî, *Târîḫu muḫtaṣari'd-düvel*, thk. Anṭûn Ṣâliḥânî el-Yasû'î (Beyrut: Dârü'ş-Şarḳ, 1992), 476.

[193] Kıft: Yukarı Mısır'da, doğuda Asvan'a kadar uzanan bir bölgede yer alan bir şehir olup Kinâ vilayetine bağlıdır. Adı, Nûh'un oğlu Hâm'ın oğlu Beyṣar'ın oğlu Mıṣr'ın oğlu Kıft'a nispet edilir. Ḥamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/437.

[194] *İnbâhü'r-ruvât*'ta "İknâ'" olarak geçmektedir. *eṭ-Ṭâli'u's-sa'îd*'de ise şöyle geçer: "Kinâ hakkında şöyle denir: Başı kesreli ya da fethalı, sonu elif maksûra ile okunan *İknâ'* şehrini, halkı *Kinâ* olarak isimlendirmiştir. Muḥammed Remzî, *el-Ḳâmûsu'l-coġrâfî li'l-bilâdi'l-Mıṣriyye min 'ahdi ḳudemâʾ ve'l-Mıṣriyyîn ilâ seneti 591* (Kahire: el-He'yetü'l-Mıṣriyyeti'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1994), 4/278.

[195] "Kıft" (Yâḳût el-Ḥamevî, "kâf" harfini kesra ile kaydetmiştir. Bu, geçmiş dönemlerde edebiyatçıların kullandığı bir telaffuz biçimi olabilir. el-Ḥamevî bu telaffuzu, doğrudan Cemâlüddîn İbnü'l-Ḳıfṭî'den duyarak almıştır. Ayrıca Fîrûzâbâdî de *el-Ḳâmûs* adlı eserinde "kâf"ı kesra ile kaydetmiştir. Şehir isminin Kıptîce metinlerdeki karşılığı ise "Keft" şeklindedir. Bu nedenle, müellifin nisbesinin başka türlü okunması doğru değildir.

[196] es-Seyyid Rızḳ eṭ-Ṭavîl, "el-Ḳıfṭî müʾerriḫan li'n-nuḥât", *Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-ʿArabiyye li'l-benîn*, 9 (1991), 11.

[197] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-büldân,* 3/55-56.

şehirlerine de yayılmıştır. İşte bu sebeple, İbnü'l-Ḳıfṭî bu şehre nispetle "Ḳıfṭî" olarak tanına gelmiştir.[198]

İncelenen biyografi kaynakları arasında, İbn Şâkir el-Kütübî (öl. 774/1372) dışındaki[199] müellifler, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin doğum tarihi konusunda fikir birliği içindedir. el-Kütübî, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin doğum tarihini 560/1164 olarak kaydetmişse de bu bilgi güvenilir biyografi kaynaklarında yer alan tarih ile çelişmekte ve İbnü'l-Ḳıfṭî'nin bizzat kendisinin verdiği bilgilerle de uyuşmamaktadır. Nitekim o, Yâḳût el-Ḥamevî'ye şöyle demiştir: "Hicrî 568/Miladi 1173 yılı Rebiyülevvel ya da Rebiyülahir ayında Yukarı Mısır'ın Cezîre-i Hâlidât'tan biri olan "Kıft" şehrinde dünyaya geldim. Burası, ikinci iklim kuşağının başlangıcında yer alan yirmi dört toprak parçasından biridir ve burada, Ḳıbṭ b. Mışr b. Sâm b. Nûḥ'un kabri bulunmaktadır.[200]"

"el-Ḳâdî el-Eşref" lakabıyla bilinen babası Yûsuf b. İbrâhîm, 548/1153 yılında Kıft'ta doğmuştur.[201] Hayatının bir kısmını burada geçirmiştir. Hattının güzel olması, fesahat ve beyandaki yeteneği ve mektuplaşma sanatında yaratıcılığı sayesinde orada kâtip olarak çalışmıştır. Edebî yönü kuvvetli, saygın bir kişiliğe sahip olup yüksek bir mevkide bulunmuştur. İlme düşkünlüğü, yalnızlığı ve inzivayı sevmesiyle de tanınırdı.[202] Kitaplara karşı tutkulu olup onları edinmeyi severdi.[203] Dinî ve ahlakî yönü güçlü bir kişiliği vardı. Ancak Cemâlüddîn henüz küçük yaştayken şehirde bir fitne çıkıp da[204] şehir halkı, Sultan Selâhaddîn-i Eyyûbî'ye karşı ayaklandığında, babası ailesiyle beraber oradan ayrılmıştır.[205] Ardından aile, Kahire-i Mu'izziyye'ye yerleşmiştir. Cemâlüddîn burada yetişmiş, eğitime başlamış, yazmayı ve okumayı ve

---

[198]İbnü'l-'İmâd, *Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb,* 5/236; Muḥammed Murtażâ el-Ḥüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-ḳâmûs*, thk. bir heyet (Kuveyt: el-Mecma'u'l-Vaṭanî li's-Seḳâfe ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb, 1965), 20/50; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 1/709; Süyûtî, *Ḥüsnü'l-muḥâḍara,* 1/554.

[199] Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 317; Ṣâliḥiyye, *el-Mu'cemü'ş-şâmil*, 4/558.

[200] Ebû 'Abdillâh Şihâbüddîn Yâḳût b. 'Abdillâh el-Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, thk. İḥsân 'Abbâs (Kahire: Dârü'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1993), 15/178.

[201] Muvaffaḳuddîn Aḥmed b. İbrâhîm b. Muḥammed Ebû Ẕer el-Ḥalebî, *Künûzü'ẕ-ẕeheb fî târîḫi Ḥaleb* (Ḥalep: Dâru'l-Ḳalem, 1996), 1/431; Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 29/34-35.

[202] İbnü'l-'İbrî, *Târîḫu muḫtaṣari'd-düvel,* 1/272.

[203] Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* 22/272.

[204] Kıft şehrinde 572/1176 yılında bir fitne çıkmıştır. Sebebi, Benî 'Abdülḳavî kabilesinden bir davetçinin, kendisinin el-'Âḍıd el-Fâṭımî'nin oğlu Dâvûd olduğunu iddia edip insanları etrafında toplamasıydı. Bunun üzerine Sultan Selâhaddîn, kardeşi el-Melikü'l-'Âdil'i beraberinde bir orduyla oraya gönderdi. O da 3000 kişiyi öldürüp, onları sarıkları ve kaftanlarıyla birlikte ağaçlara çivileyerek astı. Maḳrîzî, *el-Mevâiẓ ve'l-i'tibâr,* 1/376.

[205] Ebû Ẕer el-Ḥalebî, *Künûzü'ẕ-ẕeheb,* 1/432.

ardından edebiyat öğrenmiştir. Kendi akranı ediplerle arkadaşlık kurmuştur. Daha sonra Kıft'a dönmüş, fakat burada fazla kalmadan yeniden Mısır'a giderek bir süre âlimlerin meclislerine katılmıştır. Kahire'de Ḳâḍî el-Eṣîr Muḥammed b. Binân el-Enbârî'den (öl. 596/1198)[206] ders almış, onun öğrencisi olmuş ve ondan İbn Düreyd'in "*el-Cemhere*" adlı eserini okumuştur. Ayrıca İskenderiye'de ikamet eden Ebû Ṭâhir es-Silefî'nin (öl. 576/1178) şöhretini duyduğunda onun derslerine katılmak üzere İskenderiye'ye gitmiştir. Orada bir süre derslerine devam ettikten sonra Kıft'a dönmüş[207], ardından Şam bölgesine geçmiş ve bir müddet Kudüs'te kalarak kitap mütalaası yaparak ilmî istifade sağlamıştır. Kudüs'te büyük ilgi görmüş, devlet adamları nezdinde yüksek bir mevkiye ulaşmıştır. İlim, kültür ve sanat çevrelerinde tanınır hâle gelmiştir. Şehir, el-Melikü'l-'Âdil Ebû Bekir b. Eyyûb'un[208] hâkimiyeti altına girdiği zaman vezir İbn Şükr lakabıyla tanınan 'Abdullah b. 'Alî b. 'Abdlḫâliḳ b. Mukarrem ed-Demîrî'ydi.[209] Ancak ed-Demîrî insanlara zulmedip kötü icraatleri olan, özellikle de Ḳıfṭî ailesine karşı kıskançlıktan kaynaklı düşmanca davranan biri olarak biliniyordu. Bu nedenle babası Yûsuf baskılar sebebiyle şehirden ayrılarak Harran'a kaçtı.[210] Zira 608/1211 yılında Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin vefatının ardından Kudüs'te yaşanan kaos sebebiyle orada güvenli bir yaşamın imkânsız olduğunu anladığından babası ve eski bir dostları olan Kudüs ve Nablus vâlisi Fârisuddîn

---

[206] Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn 'Abdurraḥmân b. Muḥammed b. 'Ubeydillâh el-Enbârî. el-Enbâr, Fırat kıyısında bir köye nispet edilmektedir. Kemâleddîn Enbârî, 513/1120 yılında doğdu. Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'nde fıkıh tahsil etti. Hilâf ilmini okudu. Dili İbnü'l-Cevâlîḳî'den, nahvi ise İbnu'ş-Şehrî'den aldı. 577/1182 yılında Bağdat'ta vefat etti. Eserleri arasında *Esrârü'l-ʿArabiyye, Nüzhetü'l-elibbâʾ fî ṭabaḳâti'l-üdebâʾ* ve *el-Beyân fî ġarîbi iʿrâbi'l-Ḳurʾân* yer almaktadır. İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/169; Ebû Muḥammed 'Afîfüddîn 'Abdullah b. Es'ad b. 'Alî b. Süleymân el-Yâfi'î, *Mirʾâtü'l-cenân ve ʿibretü'l-yaḳẓân fî maʿrifeti ḥavâdiṣi'z-zamân*, thk. Ḫalîl el-Manṣûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997), 3/408; Keḥḥâle, *Muʿcemü'l-müellifîn*, 5/183.

[207] Mahmud Kaya, "İbnü'l-Kıftî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 19 Ocak 2024); İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/10; Ṣâliḥiyye, *el-Muʿcemü'ş-şâmil*, 4/558.

[208] Ebû Bekir b. Eyyûb, Sultan Selâhaddin'in kardeşi. Mısır, Bilâdü'ş-Şâm'ın tamamının hükümdarı. 615/1219 yılında Dımaşk'ta vefat etti. Hükümdarlığı 20 yıl sürdü. Ebû Muḥammed Bedrüddîn Maḥmûd b. Aḥmed b. Mûsâ b. Aḥmed el-'Aynî, *'İḳdü'l-cümân fî târîḫi ehli'z-zamân*, thk. Muḥammed Muḥammed Emîn (Kahire: Maṭba'atü Dâru'l-Kütüb ve'l-Veṣâiḳi'l-Ḳavmiyye, 2010), 3/122; el-Ḥasen b. Ebî Muḥammed 'Abdullâh b. 'Ömer b. Meḥâsin b. 'Abdülkerîm el-Hâşimî el-'Abbâsî eṣ-Ṣafedî, *Nüzhetü'l-Mâlik ve'l-Memlûk fî muḫtaṣari sîreti min veliyyi Mısr minel-Mülûk*, thk. ʿÖmer ʿAbdüsselâm Tedmerî (Beyrut: el-Mektebetü'l-ʿAṣriyye, 2003), 132; İbn Keṣîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 17/71; Ebu'l-Kâsım Şihâbüddîn 'Abdurraḥmân b. İsmâ'îl b. İbrâhîm Ebû Şâme el-Maḳdisî, *eẕ-Ẕeyl 'ale'r-Ravżateyn: Terâcimü ricâli'l-ḳarneyni's-sâdis ve's-sâbi'*, thk. es-Seyyid 'İzzet el-'Aṭṭâr el-Ḥüseynî (Beyrut: Dârü'l-Cîl, ts.), 4/486.

[209] Melikü'l-'Âdil tarafından 609/1213 yılında görevden alındı, mallarına el konuldu ve doğuya sürgüne gönderildi. Ebû Şâme el-Maḳdisî, *eẕ-Ẕeyl 'ale'r-Ravżateyn,* 81; Maḳrîzî, *es-Sülûk*, 1/176.

[210] Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* 29/34-35.

Meymûn el-Ḳaṣrî[211] ile beraber Harran'dan Halep'e göç etti. Orada el-Ḳaṣrî'nin yol arkadaşı olması hasebiyle babası rahat bir çalışma ortamı buldu. 598/1201 yılında el-Ḳaṣrî'nin hizmetine girdi. Onun yanında vezirlik, sekreterlik ve kâtiplik görevlerini yürüttü.[212] el-Kasrî'nin işlerini büyük bir özenle yönetti, ordusunu en iyi şekilde idare etti. Böylece el-Kasrî'nin zihnini meşgul eden yüklerini hafifletti. Askerlere memnuniyetle kabul ettikleri iktâlar tahsis etti. Onlar da teşekkürlerini sunarak ayrıldılar. Görevi üstlenip el-Kasrî'nin vefatına kadar geçen süre zarfında hiçbir askerin şikâyetçi olduğu yahut mağduriyet yaşadığına dair bir durum görülmemiştir. Bu sebeple babası el-Kasrî nezdinde itibarlı, saygı duyulan, görüşlerine değer verilen ve fikirlerinden istifade edilen bir şahsiyet oldu.[213]

İbnü'l-Ḳıfṭî, Halep'te ikamet ettiği süre zarfında gerek bölgede ikamet eden gerekse bölgeye dışarıdan gelen birçok âlimle bir araya geldi. Onların ilmi sohbetlerinden istifade etti, tartışma konularına vakıf oldu. Bir yandan bölge âlimleriyle olan ilmî temasları sebebiyle öbür yandan inşa ettiği zengin kütüphanesi sayesinde şöhreti kısa sürede her yere yayıldı.[214] 610/1213 yılında mezkûr emirin vefatından sonra bir yıl birkaç ay boyunca evine çekilmiş, kitap okumuş, kitap istinsah etmiş ve ilmî istifadeye devam etmiştir. Evi, kitap tacirleri, kâtipler, âlimler ve şairlerin buluşma yeri hâline gelmiştir. Ayrıca bu dönemde Halep'te Yâḳût el-Ḥamevî ile tanışmış ve ondan maddî-manevî destek görmüştür.[215] Daha sonra Melikü'ẓ-Ẓâhir Gâzî[216] döneminde tekrar resmî hizmete getirilmiştir. 613/1216 yılında Melikü'ẓ-Ẓâhir Gâzî'nin ölümüne kadar divan işleri görevini sürdürmüştür. Sonrasında tahta oğlu

[211] Fârisüddîn Ebî Sa'd Meymûn b. 'Abdullah el-Ḳaṣrî, Eyyûbî emirlerinden biridir. Nablus hâkimi olup, Sultan Selâhaddin Eyyubî'nin hazînedârıydı. el-Kıftî'nin babasıyla dosttu. el-Kıftî onunla birlikte Halep'te Sultan Selâhaddin'in oğlu Melikü'z-Ẓâhir Gâzî'ye katıldı ve bu sultanın yanında görev aldı. Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ',* 15/189; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 29/19; İbn Vâṣıl, *Müferricü'l-kürûb*, 3/220.

[212] Brockelmann, *Târîḫu'l-Edebi'l-'Arabî*, 6/43; Ṣâliḥiyye, *el-Muʿcemü'ş-şâmil*, 4/558.

[213] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ',* 15/189; Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* 29/34-35.

[214] Kaya, "İbnü'l-Kıftî".

[215] Kaya, "İbnü'l-Kıftî"; Ruḳayyâ 'Abdullah Aḥmed Ebû Leyl, *Yâḳût el-Ḥamevî Şihâbüddîn Ebû 'Abdullâh b. 'Abdullâh ve kitâbuhû Mu'cemü'l-büldân el-Evḍâ'ü'l-iḳtiṣâdiyye: Dirâse târîḫiyye* (Yüksek Lisans, An-Najah National University, 2011), 35.

[216] Tam adı, Ebû Manṣûr Gâzî b. Sultân Selâḥuddîn'dir. Sert, müteyakkız, tebaasının durumlarını yakından takip eden bir hükümdardı. Yüksek hedeflere sahip, iyi bir yönetici ve siyasetçiydi. Âlimleri sever, şairleri desteklerdi. Üç yıl boyunca hükümdarlık yaptı ve babasıyla birlikte birçok sefere katıldı. 613/1217 yılında vefat etmiştir. İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 6/217.

Melikü'l-'Azîz geçmiştir.[217] Bu dönemde evine dönmüş, sultanlardan uzak durarak inzivaya çekilmiştir.[218] Melikü'l-'Azîz'in veziri Şihâbüddîn Ṭuġrul, inziva ve halvete çekilmesini mümkün kılacak şekilde kendi geçimini temin edecek bir maaş tahsis etmiştir. Ancak 616/1219 yılına gelindiğinde, yeniden resmî hizmete ve divan işlerine dönmesi istenmiş; o da bunu kabul etmekten başka seçenek bulamamıştır.[219] 616/1219 yılından 628/1230 yılına kadar uzun bir süre işlerin idaresini en iyi şekilde yürütmüş, emire idari işlerde tavsiyelerde bulunmuş, halkın çıkarlarını gözetmiştir. Görevi isteksizce, içinde bulunduğu zorluklardan ötürü hoşnutsuzluk duyarak kabul etmiştir.[220] 628/1231 ve 633/1236 yılları arasında bu görevine ara vermiştir.[221]

1.1.2. Vefat Yeri ve Tarihi

Melikü'ẓ-Ẓâhir 613/1216 yılında vefat edince, İbnü'l-Ḳıfṭî inzivaya çekilerek evinde yalnız yaşamaya başladı. Büyük Emîr eṣ-Ṣâliḥ en-Nâṣıḥ el-Atâbek Şihâbüddîn, onun bu inziva hayatında kalabilmesi için kendisine geçimini sağlayacak bir maaş bağladı. Melik Muḥammed, veziri Zeynüddîn b. Ḥarb'a öfkelenip onu görevden alınca 25 Zilkade 634 Perşembe günü İbnü'l-Ḳıfṭî'yi vezirliğe tayin etti.[222] Bu makamda, önce Melikü'l-'Azîz'in hükümdarlığı döneminde, ardından onun oğlu en-Nâṣır Selâhaddîn-i Eyyûbî döneminde kalmaya devam etti.[223] İlim ehli arasında, üç Halep hükümdarlarının devlet idaresinde görev alması bakımından İbnü'l-Ḳıfṭî ile yarışabilecek kimse yoktu. Melikü'ẓ-Ẓâhir Gâzî döneminde mâlî düzenlemeler amacıyla Dîvânü'l-mâl'in yönetimini üstlendi. el-'Azîz Muḥammed'in veziri olarak iki kez görev yaptı; ardından onun oğlu en-Nâsır Yûsuf'un vezirliğini de yürüttü.[224] 646/1248 yılı Ramazan ayının on ikinci çarşamba günü Halep'te vefat etmesine kadar bu idari işlerini sürdürdü.[225] Ölmeden önce yaklaşık kırk bin dinar değerinde olan mal

---

[217] Ebû Ẕer el-Ḥalebî, *Künûzü'ẕ-ẕeheb,* 1/105-107.
[218] İbnü'l-'İbrî, *Târîḫu muḫtaṣari'd-düvel,* 1/272.
[219] İbnü'l-'İbrî, *Târîḫu muḫtaṣari'd-düvel,* 1/272; Brockelmann, *Târîḫu'l-Edebi'l-'Arabî,* 6/44.
[220] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/14.
[221] Brockelmann, *Târîḫu'l-Edebi'l-'Arabî,* 6/43.
[222] İbn Vâṣıl, *Müferricü'l-kürûb,* 5/114.
[223] İbnü'l-'İbrî, *Târîḫu muḫtaṣari'd-düvel,* 1/272; Ebü'l-Ḳâsım Kemâlüddîn 'Ömer b. 'Aḥmed b. Hibetillâh b. Muḥammed el-'Uḳaylî İbnü'l-'Adîm, *Zübdetü'l-Ḥaleb min târîḫi Ḥaleb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1996), 485; İbn Vâṣıl, *Müferricü'l-kürûb,* 5/313; Ẕehebî, *Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr*, 14/921.
[224] İbrâhîm, *Muḳaddimetü İnbâhü'r-ruvât*, 1/13-17; Kerrâr, *Menhecü'l-Ḳıfṭî*, 58-89.
[225] İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire,* 6/361; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân eẕ-Ẕehebî, *el-ʿİber fî ḫaberi men ġaber*, thk. Ebû Hâcir Muḥammed es-Saʿîd b. Besyûnî Zaġlûl

varlığını, Halep hükümdarı en-Nâṣır'a vasiyet etti.[226] Cenazesi, Halep dışında babası el-Eşref tarafından "Maḳâmu Ḫalîl" civarında yaptırılmış olan türbeye defnedildi. Bu türbe zarif bir kubbeye sahip, sağlam bir yapıdır. Dış duvarında şu ayet yazmaktadır: "Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi Rabbinin zatı ise bâki kalır."[227] Bu türbe, sonrasında "Turbetü'l-Ḳıfṭî" adıyla anıldı.[228]

1.2. Ailesi

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin ailesi, ilim, fazilet ve itibara sahip bir aileydi. Yâḳût el-Ḥamevî, bu aileyi ve özellikle babasıyla kardeşlerini överek şöyle demiştir: "Onların hepsi, eserleri, şiirleri ve edebî birikimleri bulunan, zeki, anlayışlı ve yüksek fazilet sahibi, seçkin âlim ve kâtiplerdi."[229] Onun yetiştiği ve sürdürdüğü hayat şartları, kişiliğinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu durum, ilim alanındaki yetkinliğini de pekiştirmiştir. Annesinin kökeni, "Ḳuḍâ'a" kabilesine mensup bedevî Araplardandır. Şiir ezberler ve rivayet ederdi. Anneannesi ise Mekke Emîri Ebû 'Azîz Ḳetâde el-Ḥasanî'nin kız kardeşine ait Habeşli bir câriyeydi. Anneannesi, amcaoğullarından biriyle evlendi ve bu evlilikten çocukları oldu. Daha sonra kocası vefat etti. Ardından Belî' kabilesinden bir adamla evlendi ve ondan da erkek ve kız çocuklar dünyaya getirdi. Bu çocuklar arasında İbnü'l-Ḳıfṭî'nin annesi de bulunuyordu. İbnü'l-Ḳıfṭî'nin babası el-Eşref, bir gün Mısır topraklarına yakın çöl bölgesine bir at satın almak için gittiğinde, onu görüp çok beğendi ve ardından onunla evlendi. Sonrasında onu ailesinin yanına götürdü. Kadın, zaman zaman doğup büyüdüğü çöl ortamına ferahlamak için giderdi. Bu seyahatlerinde oğlu 'Alî de bazen ona eşlik ederdi. İbnü'l-Ḳıfṭî'nin babası eşi hakkında şöyle derdi: "O, iyi bir kadındı; namazını kılar, güzelce ibadet eder, fasih bir dille konuşurdu. Ne zaman bir sefere çıkmak istesem, yolculuğum için gerekli hazırlıkları yapar ve bu esnada ağlayarak şöyle derdi:

(Beyrut: Dâru'l-Kütübil-ʿİlmiyye, ts.), 3/255; Ebû Şâme el-Maḳdisî, *ez-Ẕeyl 'ale'r-Ravżateyn,* 154; İbnü'l-'İmâd, *Şeẕerâtü'z-zeheb,* 7/408; Süyûtî, *Ḥüsnü'l-muḥâḍara,* 1/554.

[226] Ẕehebî, *el-ʿİber fî ḫaberi men ġaber,* 3/255; İbnü'l-'İbrî, *Târîḫu muḫtaṣari'd-düvel,* 476.

[227] er-Rahmân 55/26.

[228] Ebû Ẕer el-Ḥalebî, *Künûzü'z-zeheb,* 1/430.

[229] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-büldân,* 4/383.

[بَحر الطَّويل]

أُجَهِّزُ زَيدًا لِلرَّحيلِ وإنَّني بِتَجهِيزِ زَيدٍ لِلرَّحيلِ ضَنِينُ

"Zeyd'i yolculuğa ben hazırlıyorum ama Zeyd'i yolculuğa hazırlamakla gönlüm pek hoşnut değil"

Ḳıfṭî, annesinin kendisini ne derece güzel yetiştirdiğine dair bazı anılarını Yâḳût el-Ḥamevî'ye anlatırken şöyle der: "Henüz bir çocukken, Mısır'dan yeni dönmüştüm. Çocukluk hevesiyle yanımda İsfahan cinsinden bir sinnûr[230] getirmiştim. O sırada evimizde birkaç yavru doğmuştu. Ancak bir gün, erkek bir sinnûr gelip o yavrulardan bazılarını yedi. Bu beni çok üzdü. Bunun üzerine o yavruları yiyen kediyi mutlaka öldüreceğime dair yemin ettim. Bir tuzak hazırladım, evimizin üst katına kurdum ve oturup bekledim. Ardından o kedi gelip tuzağa yakalandı. Elime bir değnek alarak yukarı çıktım; niyetim onu öldürmekti. Komşularımızla aramızdaki duvar yıkılmıştı; ustalar gelene kadar duvarın yerine geçici olarak bir bâriye[231] germişlerdi. O evin sahibinin iki kızı vardı; zannımca yüz, güzellik, şekil ve cilve bakımından onlardan daha güzeli yoktu. Şehirde böyle tanınırlardı ve ikisi de bakireydi. Tam kediyi öldürmeye niyetlenmişken hasırın bir kısmı aralandı ve gözüm onların öyle bir manzarasına ilişti ki, o güzellik yaşlıları bile hayran bırakacak kadar göz kamaştırıcıydı. Öyleyse gençler bu güzellik karşısında ne yapabilirdi ki! O ikisi bana parmaklarıyla işaret ederek kediyi bırakmamı istediler. Ben de kediyi salıverdim ve aşağı indim. Bu esnada ergenlik çağına yeni girdiğimden dolayı içimde karışık duygular vardı. Annem o sırada hasta olduğu için evde oturuyordu. Beni görünce, "O kediyi, niyet ettiğin gibi öldürmemiş gibisin" dedi. Ben de "Aradığım kedi başka bir kediydi" dedim. Annem cevap verdi: "Durumunun böyle olduğunu sanmıyorum. Yoksa sana parmaklarıyla işaret mi ettiler de bu yüzden vazgeçtin?" Ben de: "Kim

[230] Sinnûr (çoğulu senânîr): Yırtıcı, kedigiller familyasından bir hayvan. Vahşi kedi olarak bilinir. Evcilleşmiş türleri evlerde yaşar ve fare avlar. Aḥmed Muḫtâr 'Ömer, *Muʿcemü'l-luġati'l-ʿArabiyyeti'l-muʿâṣıra* (Beyrut: ʿÂlemü'l-Kütüb, 2008), 2/1119.

[231] Kamıştan yapılmış bir hasırdır. Cübrân Mes'ûd, *el-Mu'cemu'r-Râ'id* (Beyrut: Dâru'l-'Ilm li'l-Melâyîn, 1992), 161.

bana işaret edecekmiş ki? Demek istediğin şeyi anlamıyorum" dedim. Bunun üzerine annem şöyle dedi: "Yavrucuğum, sana şimdi ne diyeceğimi iyi dinle:

[بحر الكامل]

ثِنتَانِ لَا أَرضَى انتِهَاكَهُمَا عُرسُ الخَلِيلِ وجَارَةُ الجَنبِ

"İki şey vardır ki, çiğnenmelerine asla razı gelmem: Dostun eşi ve komşunun haysiyeti."

Bu beytin yanında unuttuğum bir beyit daha vardı. Şöyle diyerek ekledi: "Allah'a yemin ederim ki, o beytin tesiriyle sanki su ateşe döküldü de onu söndürdü! Ondan sonra o beldeden ayrılıncaya kadar ne çatıya ne de odaya çıktım. Yaz geldi, sıcağın şiddetiyle baş etmek zorunda kaldım ama yine de o yazlık evin çatısına bir daha çıkmadım. Daha sonra bu beyti, Ebu'l-Aḥvaṣ Muḥammed'e [232] ait şiirler arasında buldum:

[بحر الرَّجز]

قَالَت وَقُلتُ تَخَرَّجِي وَصِلِي حَبلَ امرىءٍ كَلِفٌ بِكُم صَب

صَاحِب إذا بعلي فقلتُ لَهَا الغَدرُ أَمرٌ لَيسَ مِن شعبي

ثِنتان لَا أَصبُو لِوَصلِهِما عرسُ الخليلِ وَجارةُ الجَنْبِ

"Bana, "Ortaya çık ve beni gör; sana sevdalı, aşkıyla tutuşan birinin muhabbet bağını kabul et!" dedi.

Ben de ona, "Eğer evliysen, bil ki ben arkadaşlık etmem. Çünkü hıyanet, benim ahlâkımda asla yer bulmaz." dedim.

---

[232] Ebû ʿÂṣım 'Abdullah b. Muḥammed b. 'Ubeydullah, Hz. Peygamber'in (s.a.v) sahâbesi ʿÂṣım b. Sâbit b. Ebi'l-Aklaḥ el-Ensârî'nin oğludur. Onu, çokça hiciv yazdığı için 'Ömer b. 'Abdülaziz Dahlek Adası'na sürgün etmiştir. Başka bir rivayete göre ise, Halife Süleyman onu, Yezîd'in kızı ʿÂtike hakkında söylediği şu "recez" veznindeki beyitler sebebiyle sürgün etmiştir:

"يا بيت عاتكة الذي أتغزل حذر العدى وبه الفؤاد موكل

إني لأمنحك الصّدود وإنني قسما إليك مع الصّدود لأمْيَل"

Ẕehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 4/593.

İki şey vardır ki, çiğnenmelerine asla razı gelmem: Dostun eşi ve komşunun haysiyeti."

Babası ise el-Ḳâḍî el-Eşref unvanını taşıyordu. Kendisi edebiyatla meşgul, faziletli, güzel yazı yazan bir kâtipti.[233] İlme ve kitaplara düşkün, onları toplamayı seven, sağlam bir inanca sahip kimseydi. Sultana bağlı birçok resmî görevde bulundu. Bunlardan biri de Yukarı Mısır'da Dîvânü'l-inşâ[234] kâtiplerinden biri olarak yürüttüğü görevdi. Ancak 572/1177 yılında Kıft şehrinde, Benî 'Abdulḳavî ed-Dâî'den kişilerin imamlık makamına getirdiği ve kendisinin Dâvûd b. el-'Âḍıd olduğu iddiasında bulunan bir fitne sebebiyle babası şehirden ayrıldı. Bunun üzerine Selâhaddîn-i Eyyûbî, kardeşi el-ʿÂdil Ebû Bekir'i oraya gönderdi. O da Kıft halkından yaklaşık üç bin kişiyi öldürttü ve onları Kıft dışındaki ağaçlara sarık ve kaftanlarıyla birlikte astırdı.[235] Babası, güzel ifade yeteneği ve inşâ alanındaki üstünlüğüyle tanınırdı. Yazışma üslubu ve hattı son derece güzeldi. Bu yönleriyle adı yayılmış, itibarı yüksek bir konuma ulaşmıştı. Daha sonra Belbîs[236] ve çevresinde nâzırlık görevini üstlendi.[237] Selâhaddîn'in huzurunda el-Ḳâḍî el-Fâḍıl adına vekâleten görev yaptı. Ardından Bilâdu'ş-Şam'da el-Melikü'l-Eşref[238] tarafından vezirliğe getirildi. Bu dönemde

---

[233] Ebû Ẕer el-Ḥalebî, *Künûzü'ẕ-ẕeheb,* 1/432.

[234] Dîvânü'l-İnşâʾ: Süyûtî, *Ḥüsnü'l-Muḥâḍara* adlı eserinin ikinci cildinde, İbn Faẓlullah'tan naklen şöyle demiştir: "Şarkta inşa (resmî yazışma) yazımı vezirlere bağlıydı. Bazen sadece bir kişi ve vezirlik mertebesine ulaşmamış kâtipler bu görevle ilgilenirdi. Bu kimseye "Kâtibü'l-inşâʾ" denirdi. Sayının artmasıyla onlara mahsus bir dîvân oluşturuldu ve bu yapıya "Dîvânü'l-inşâʾ" denildi. Başındaki kişiye de "Re'îsü Dîvâni'l-inşâʾ" ya da bazen "Sâḥibü Dîvâni'l-inşâʾ" veya "Kâtibü's-sırr" denilirdi. Yine Süyûtî'nin aktardığına göre, Mısır'da Kâtibü's-sırr unvanı Kalâvûn zamanında ortaya çıkmıştır. Eskiden bu görev vezirliğe bağlıydı ve vezir dîvâna hükmederdi. Dîvânın altında birçok kâtip bulunurdu. Bunlardan biri nüfuzlu biri olup "Sâḥibü Dîvâni'l-inşâʾ" veya "Sâḥibü Dîvâni'r-Resâʾil" olarak anılırdı. Mısır'da başlangıçta herhangi bir Dîvânü'l-inşâʾ yoktu; Ahmed b. Tolun geldiğinde bu dîvânı kurdu. Fatımiler zamanında bu dîvân gelişti, önem kazandı ve ister Müslüman ister gayrimüslim olsun en fasih kâtipler bu işe seçildi. Süyûtî, *Ḥüsnü'l-muḥâḍara,* 2/147-154.

[235] Ebû Ẕer el-Ḥalebî, *Künûzü'ẕ-ẕeheb,* 1/431.

[236] Mısır'ın en eski şehirlerinden biri olup tarihi boyunca stratejik öneme sahipti. İlk çağlarda Mısır'ın doğu kapısı olarak kabul ediliyor ve gelenlerin uğrak noktası oluyordu. Belbîs, Hiksosların merkezlerinden biriydi ve antik Mısır hükümdarlarından birçoğunun 145 yıl boyunca yönetim yeri olmuştu. Bunlar arasında I. Ramses ve II. Ramses de bulunuyordu. "Yedinci başkent" olarak anılırdı. Araplar döneminde el-Ḥûf eş-Şarkî'nin merkeziydi. Fâtımîler devrinde Şarkiye'nin idare merkezi olmuş, Memlûk hâkimiyetinin sonuna kadar bu özelliğini sürdürmüştü. 1832'de, Muḥammed Ali Paşa döneminde Belbîs'teki merkez, ez-Zekâzîk'e taşınmıştır.

[237] Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 22/210; Ebû Ẕer el-Ḥalebî, *Künûzü'ẕ-ẕeheb,* 1/433.

[238] el-Melikü'l-ʿÂdil Seyfüddîn Ebû Bekir b. Eyyûb'un oğlu Mûsâ'dır. Unvanı Ebü'l-Feṯḥ olup Melikü'l-Eşref Muẓaffarüddîn olarak tanınır ve Eyyûbî sultanlarındandır. 578/1183 yılında Kahire'de doğmuştur. İlk olarak 598/1202 yılında Rehâ (Urfa)'ya hâkim oldu. Daha sonra Harran'da mülküne katıldı. Dımaşk'ta bir hadis medresesi yaptırdı ve müderrisliğini Şeyh Taḳiyyüddîn b. eṣ-Ṣalâḥ'a verdi. Melikü'l-Eşref dönemin önemli şairlerini övmüş, onlar da onu methiyelerle anmışlardır. Bu şairler

Beytü'l-Makdis ve civarının idaresini üstlendi. Sonrasında hac yapmak için el-Melikü'l-Eşref'ten izin istedi, o da geri dönmesi şartıyla kendisine izin verdi. Ancak o geri dönmekten vazgeçti ve Yemen'e gitti. Burada Atabek Senḳar[239] tarafından vezir tayin edildi ve bu görevde bir süre kaldı. Daha sonra ise sultanlara hizmet etmekten uzaklaşmaya karar verdi. Oradan "Zî-Ceble[240]" bölgesine gitti ve orada insanlardan uzak, yalnız bir hayatı tercih etti. Münzevî bir şekilde halktan ve ileri gelenlerden uzak bir hayat sürdürdü.[241]

Mü'eyyedüddîn lakabıyla tanınan kardeşi İbrâhîm b. Yûsuf el-Ḳıfṭî, 594/1197 yılında Kudüs'te doğdu. Hadis ilmini öğrendi. Halep ve Şam'da hadis rivayet etti. Kardeşi, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin ardından onun yerini aldı, bir süre Halep'te vezirlik görevinde bulundu.[242]

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin ilim ve okumayla sürekli meşgul oluşu, devlet işlerini büyük bir bağlılık ve özveriyle yürütmesi, evlenmesine engel olmuş; bu nedenle ne çocuğu olmuş ne de kendine ait özel bir evi bulunmuştur.[243]

1.3. Kültürel ve Bilimsel Kaynakları

Ḳıfṭî'nin bilgi ve tecrübe birikimini besleyen en önemli kültürel kaynak ailesidir. Zira ailesi, ilim ve faziletle temayüz etmiş bir aile olarak bilinmektedir. Doğum yeri olan Kıft şehri ise bir ilim merkezi, âlimler ve ediplerin uğrak noktasıdır.

---

arasında İbn 'Anîn, el-Buḫârî ve diğerleri vardır. İbn Ḫallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/331; İbnü'l-Eṯîr, *el-Kâmil fi't-târîḫ*, 10/436-437.

[239] Seyfeddîn lakabıyla tanınan Senkâr b. 'Abdullâh el-Atâbek: Eyyûbî hanedanından üç sultana hizmet etmiş büyük Memlûk emirlerindendir. el-Melikü'n-Nâsır Eyyûb'un eğitimini üstlenmiş ve bu yüzden "el-Atâbek" unvanını almıştır. Başarılı askerî seferler yürütmüş, Zebîd ve Tihâme bölgelerini ele geçirmiştir. Cesareti ve siyaset bilgisiyle tanınmıştır. Taiz, Zebîd ve Ebyen'de medreseler ve camiler yaptırmıştır. Yaklaşık 608/1212 yılında vefat etmiştir. Muvaffaḳuddîn Ebü'l-Ḥasen 'Alî b. el-Ḥasen b. Ebî Bekr el-Ḫazrecî, *Ṭırâẕü a'lâmi'z-zemen fî ṭabaḳâti a'yâni'l-Yemen*, thk. 'Abdullâh Muḥammed el-Ḥabeşî vd. (Beyrut: Dâru'l-Cîli'l-Cedîd, ts.), 1/500; Ebû 'Abdillâh Vecîhüddîn 'Abdurraḥmân b. 'Alî eş-Şeybânî İbnü'd-Deyba', *el-Faẓlü'l-mezîd 'alâ Buġyeti'l-müstefîd fî aḫbâri medîneti Zebîd*, thk. Yûsuf Şelḥad (Beyrut: Dârü'l-'Avde, 1983), 85; Ebû Muḥammed Bedrüddîn Ḥüseyn b. 'Abdirraḥmân b. Muḥammed el-Ḥüseynî el-'Alevî İbnü'l-Ehdel, *Tuḥfetu'z-zemen fî sâdâti'l-Yemen ve aḫbâri mulûkihim ve umarâ'ihim ehli's-sünen*, thk. 'Abdullâh Muḥammed el-Ḥabeşî, t.y., 2/478.

[240] Yemen şehirlerinden biri olan Zî-Ceble, "Zâtü'n-nehreyn" adıyla da bilinir. Yaz kış akan iki nehrin arasında yer alır. Yemen'in en güzel, havası en temiz ve yaşaması en hoş şehirlerinden biridir. Ebû Ẕer el-Ḥalebî, *Künûzü'z-zeheb,* 1/431; Ḥamevî, *Mu'cemü'l-büldân,* 2106.

[241] Ebû Ẕer el-Ḥalebî, *Künûzü'z-zeheb,* 1/432; Ḥamevî, *Mu'cemü'l-büldân,* 3/55.

[242] Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât,* 2/121; Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*,15/175; Ẕehebî, *Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr,* 48/335.

[243] Ebû Ẕer el-Ḥalebî, *Künûzü'z-zeheb,* 1/433.

Annesi, daha önce de bahsi geçtiği üzere Ḳuḍâ'a kabilesine mensup bedevî bir Arap'tı. Ayrıca şiir ezberleyip nakleden yaratılış itibariyle fesahat sahibi bir kadındı. Ḳıfṭî'nin ilmî gelişimine katkı sunan başka unsurlar da vardır. Bunlar arasında Kıft ile Kahire, İskenderiye, Kudüs ve Halep şehirleri arasında yaptığı seyahatler; çeşitli ilim ve sanat dallarında mütehassıs âlimlerle kurduğu temaslar; onların ilmî tartışmalarına, müzâkerelerine katılması ve hem aklî hem naklî ilimlere dair yürütülen sohbetlerde bulunması zikredilebilir. Bu bağlamda Ḳıfṭî'nin ilim, medeniyet ve kültür tarihçisi olduğu söylenebilir. O, âlimlerin sosyal hayattaki rollerini ve siyasî hayattaki etkilerini iyice kavramıştır. İlime ve âlimlerin rolüne olan bu ilgisi, büyük ölçüde siyasî kurumlarda farklı görevlerde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Ḳıfṭî, âlimlerin kendi toplumlarının kâinat, varlık, insan ve doğa anlayışlarının şekillenmesinde oynadıkları rolün farkına varmıştır. Onun ilmî ve edebî şahsiyetini besleyen başlıca düşünsel kaynaklar şu şekildedir:

1.3.1. Kullandığı Kaynaklar

Ḳıfṭî, kitaplara olan sevgisi ve onları temin etme konusundaki titizliğiyle ilmî çalışmaları etkileyen âlimler arasında yer almaktadır. Öyle ki kitap satın alırken zaman zaman aşırılığa kaçmış, kitaplar uğruna değerli şeylerini feda etmiştir.[244] Bu uğurda vaktini kitapları korumaya ve düzenlemeye adamış; nihayet Halep'te bir kitap koleksiyonunun sahibi hâline gelmiştir. Evi, kâtiplerin ve müstensihlerin merkezi hâline gelmiş; çeşitli bölgelerden kitap temin etmek isteyenler ona gelmiştir. Yâḳût el-Ḥamevî onun hakkında şöyle der: "O, kitap toplama konusunda son derece gayretliydi. Kitaplara vâkıf, onları alıp satan ve bu alanda ticaret yapan biri olmama rağmen, kitaplara onun kadar düşkün ve ihtimam gösteren başka kimse görmedim. Onun elde ettiği kitap miktarına kimse ulaşamamıştır."[245]

Sem'ânî'nin *el-Ensâb* adlı eserinin müellif hattıyla yazılmış bir nüshasını temin ettiği, ancak içinde eksikler olduğunu fark ettiği rivayet edilmiştir. Uzun süren incelemeler ve soruşturmalar neticesinde eksik kısımların çoğunu elde etmeyi başarmıştır. Ancak eksik kalan birkaç yaprağın, kavukçu tarafından kalıp yapmak üzere kullanıldığı ve yok olduğu bilgisine ulaşınca büyük bir üzüntüye kapılmış;

[244] Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 22/210; İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/20; Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ',* 5/2029.
[245] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ',* 2/292.

neredeyse hastalanmış ve birkaç gün boyunca saraydaki görevine gitmeyi bırakmıştır. Bu duruma üzülen bazı seçkin kişiler ve ileri gelenler, yakın bir akrabasını kaybetmiş gibi ona taziyede bulunmak için ziyaret etmişlerdir. Ḳıfṭî'nin *el-İnbâh* adlı eserinde çoğunlukla, müellif veya meşhur bir müstensih hatlı eser eline geçtiğinde ya da kendisinden başka kimsenin elinde bulunmayan nadir bir nüshayı temin ettiğinde bu durumdan övünçle bahsettiği görülmektedir. Bir defasında bir kitap gördüğü fakat yanında para bulunmadığı için üzerindeki elbiselerden bazılarını satarak ve o kitabı hemen satın aldığı rivayet edilmektedir.[246] Evli olmadığı ve çocuğu da bulunmadığı için, geride yalnızca kardeşini[247] bırakmıştır. Bu nedenle vefatından önce kitaplarını el-Melikü'n-Nâṣır'a vasiyet etmiştir. el-Melikü'n-Nâṣır bu koleksiyonu aldığında değeri yaklaşık elli bin dinardı.[248]

İslâm medeniyeti mirasında yer alan meşhur özel kütüphaneleri yeniden yapılandırma girişimi kapsamında, Abdulḥakîm el-Enîs[249], İbnü'l-Ḳıfṭî'nin kütüphanesinde yer alan en önemli eserleri tespit etmeye yönelik bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu araştırmada şu temel kaynaklar öne çıkmaktadır[250]:

1. Aristoteles'in *es-Semâ'u'ṭ-ṭabîʿî* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbârü'l-'Ulemâ'* adlı eserinde şöyle der: "Bu kitabı Yahyâ en-Naḥvî şerh etmiştir. Rumcadan Arapçaya tercüme edilmiştir. Geniş hacimli bir eserdir. On cilt hâlinde bir nüshasına sahip oldum. Bu nüshaya Georgius el-Beyrûdî, Themistius'un açıklamalarını eklemişti. Bu nüsha daha önce vezir 'Alî b. 'Îsâ b. el-Cerrâḥ'ın oğlu Îsâ b. 'Alî 'ye aitti. O da eseri Yahyâ b. 'Adî'den okumuş, bu okuma sırasında nüshayı ondan işittiği faydalı bilgilerle

[246] Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/387; Ẕehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ',* 23/227.
[247] Müeyyedüddîn İbrâhîm, Halep'te ikamet etmiş, kâtip ve edipti. Ḥamevî, *Mu'cemü'l-büldân,* 4/373.
[248] Ebü'l-Faẓl Kemâlüddîn 'Abdürrezzâk b. Aḥmed b. Muḥammed eş-Şeybânî el-Baġdâdî İbnü'l-Fuvâṭî, *el-Ḥavâdiṯü'l-câmiʿa ve't-tecâribü'n-nâfiʿa fi'l-miʾeti's-sâbiʿa*, ts., 187; İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/20.
[249] Abdulḥakîm el-Enîs, 1965 yılı doğumlu Müslüman bir âlim, edip ve şairdir. Tefsir, hadis ve yazma eser tahkiki alanlarında çalışmaları vardır. 1998 yılından itibaren Dubai'deki Dârü'l-Buhûs ve İhyâü't-Türâs'ta çalışmıştır. Şeyh Muḥammed b. Râşid'den "Temeyyüz Ödülü" almıştır. Kıdemli âlimler heyeti üyeliği ve birçok saygın ilmi kurumda uzman hakem gibi çeşitli ilmî görevler üstlenmektedir. Bkz. https://portal.arid.my/ar-LY/ApplicationUsers/GetProfile/0004-0849
[250] Abdulḥakîm el-Enîs, "İʿâdetü teşkîli'l-mektebâti'l-ḫâṣṣa: Mektebetü'l-Ḳıfṭî fî Ḥaleb enmûẕecen", *Mektebetü Âlûkeh*, 02 Ekim 2016; İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/22.

zenginleştirmiştir. Hattı son derece düzgün ve iyi durumdaydı."[251] Bu eseri, 'Îsâ b. 'Alî b. 'Îsâ'nın (öl. 391/1001) biyografisinde de anmıştır.[252]

2. Aristoteles'in *el-Ḥayevân* adlı eseri: Yine *İḫbârü'l-ʿUlemâ'*da şöyle der: "Bu eseri Ebû 'Alî b. Ẓur'a Arapçaya çevirmiş ve tashih etmiştir. Allah'a hamdolsun ki bu eserin de bir nüshasına sahip oldum."[253]

3. Öklid'in Onuncu Makalesinin Şerhi: Bu şerhin yazarı "Philîps" adlı eski bir Yunan düşünürüdür. *İḫbârü'l-ʿUlemâ'*da şöyle demektedir: "Eser, Arapçaya çevrilmiş olarak ortaya çıktı. Ben de İbn Kâtib Ḥalîm hattıyla yazılmış nüshasını elde ettim; Allah'a hamdolsun ki şu an bendedir."[254]

4. Yaḥyâ en-Naḥvî'nin *er-Redd 'alâ Proklos el-ḳâil bi'd-dehr* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıftî *İḫbârü'l-ʿUlemâ'*da şöyle der: "Bu büyük bir eserdir. Şu anda benim kütüphanemdedir. Allah'a her türlü hayır için hamd ve minnet ederim."[255]

5. Halîl b. Ahmed'in (öl. 170/787) *Kitâbu'l-'Ayn* adlı eseri: *el-İnbâh* adlı eserinin, Şeyh 'Alî b. Sa'îd es-Sencârî'nin (öl. 560/1165) biyografisi bölümünde şöyle demektedir: "Bu deftere, Şeyh Ebü'l-Ḥasen 'Alî b. Sa'îd b. 'Osmân b. Câbir el-Ḫayr'ın şiirlerinden bulabildiklerimi kaydettim. Bu şiirleri, Ḫalîl b. Aḥmed'in lügat ilmine dair *Kitâbu'l-'Ayn* adlı eserinden alıntılanmış, şeyhin kendi hattıyla yazılmış yapraklarda buldum. Bunlar, çok eski bir zamandan beri elimdeydi."[256]

6. Sîbeveyh'in (öl. 180/797) *el-Kitab'ı*: İbnü'l-Ḳıftî, *el-İnbâh* adlı eserinde, İbn bint Ebî Manṣûr el-Ḥayyât ismiyle bilinen 'Abdullah b. 'Alî el-Muḳri'nin (öl. 541/1147) biyografisinde şöyle der: "Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ı Ebu'l-Kerem b. Fâḫir'den rivayet edilmiştir. Onun rivayetini bizlere icazet alarak Zeyd b. el-Ḥasen b. Zeyd el-Kindî aktarmıştır. Bu eseri ona İbn Sa'dûn el-Ḳurṭubî ve İbnu'l-Bendâr okumuştu. Allah'ın lütuf ve ihsanıyla bu eserin aslı elime geçti."[257] Yine Yahyâ b. Sa'dûn el-Ḳurṭubî'nin

[251] İbnü'l-Ḳıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâ' bi-aḫbâri'l-ḥükemâ'*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2005), 37.
[252] İbnü'l-Ḳıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâ',* 167.
[253] İbnü'l-Ḳıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâ',* 38.
[254] İbnü'l-Ḳıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâ',* 56.
[255] İbnü'l-Ḳıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâ',* 73.
[256] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/279.
[257] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/122.

(öl. 567/1172) biyografisinde şöyle der: "Kur'an'ı, İbn bint Ebî Manṣûr'dan okudu; ondan çok sayıda kitap dinledi. Bu kitaplardan biri de Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ıdır. Allah'a hamdolsun ki bu nüsha şu anda elimdedir."[258]

7. Ebû 'Ubeyd'in (öl. 224/839) *el-Emsâl* kitabı: İbnü'l-Ḳıfṭî, 'Abdullah b. Muḥammed b. Vedâ' el-Ezdî el-Baġdâdî el-Varrâḳ'ın (öl. 230/845) biyografisinde şöyle der: "Ebû 'Ubeyd'in *el-Emsâl* adlı eserini onun el yazısıyla edindim. Benzerini başkasında görmediğim özen ve doğrulukla yazılmıştı. Daha sonra yine onun hattıyla başka edebî kitapları da edindim. Onun hattıyla yazılmış eserlerin kendi döneminde yüksek fiyatlarla satıldığı rivayet edilmektedir. Bugün dahi işi bilenler nezdinde kıymetlidir."[259]

8. İbnü'l-Yezîdî olarak bilinen 'Abdullah b. Ebî Muḥammed Yaḥya'nın (öl. 237/852) *Ġarîbü'l-Ḳur'ân* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıfṭî onun biyografisinde şöyle demiştir: "*Ġarîbü'l-Ḳur'ân* başlığıyla Kur'an'daki garîb kelimeler üzerine alanında güzel sayılan bir kitap telif etti. Onu altı cilt hâlinde gördüm. Kur'an'daki her bir kelimeyi, birer beyit şiirle istişhâd etmektedir. Eseri müellif hattıyla yazılmış olarak edindim. Üzerine Ebû Yûsuf el-Ḳazvînî el-Mu'tezilî tarafından el yazısıyla bir şeyler yazılmış; ancak burada bir hata yapmıştır. Zira eseri, onun babası Ebû Muḥammed'e nisbet etmiştir."[260]

9. İbn Ḳuteybe'nin (öl. 276/890) *el-Ma'ârif* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıfṭî, Ebû 'Abdillah Muḥammed b. 'Abdillah el-Kirmânî'nin (öl. 563/1168) biyografisinde şöyle der: "Güzel yazı yazan, rivayetleri doğru aktaran, insanların hattına rağbet gösterdiği bir kişiydi. Verrâklık yapardı. Onun hattıyla yazılmış İbn Ḳuteybe'nin *el-Ma'ârif* adlı eserini gördüm ve bu nüshayı edindim. Son derece güzel ve iyi durumda bir nüshaydı.[261]"

[258] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 4/43.
[259] İbn Ḫatîb en-Nâṣıriyye, *ed-Durru'l-münteḫab*, 9; İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/134.
[260] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/151.
[261] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 3/155.

10. Ebû Ḥanîfe ed-Dîneverî'nin (öl. 282/896) *Kitâbü'l-Küsûf* adlı kitabı: İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-İnbâh* adlı eserinde şöyle der: "Bu eserin müellif hattıyla yazılmış nüshasını edindim.[262]"

11. Ḥasan b. 'Ulayl el-'Anazî'nin (öl. 290/803) *Kitâbü'n-Nevâdir* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıfṭî onun hakkında biyografisinde şöyle der: "Eserlerinden gördüklerim arasında *Kitâbü'n-Nevâdir* de vardı. Müellifin kendi hattıyla yazılmıştı. Allah'a hamdolsun ki bu nüshayı da edindim."[263]

12. Mufaḍḍal b. Seleme'nin (öl. 290/803) *el-Bâri'* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıfṭî, Yûsuf b. Ebî Sa'îd es-Sîrâfî'nin (öl. 385/995) biyografisinde şöyle der: "Dil kitapları ona bazen rivayet, bazen de dirayet yoluyla okunurdu. Mufaḍḍal b. Seleme'nin *el-Bâri'* adlı kitabını, Yûsuf b. Ebî Sa'îd'in hattıyla buldum. Bu kitap, birçok ciltten oluşan hacimli bir eserdir. Ḫalîl b. Aḥmed'in *Kitâbu'l-'Ayn* adlı eserini düzenlemiş, ona kendi imkânları ölçüsünde dilsel ilaveler yapmıştır. Bu eserin birkaç cildini elde ettim. Üzerlerinde Yûsuf b. Ebî Sa'îd'in hattı bulunmaktadır.[264]"

13. (309/922 yılında hayatta olan) Kurâ'u'n-Neml olarak bilinen 'Alî b. el-Ḥasan el-Hunâ'î el-Ezdî el-Mışrî'nin *el-Munażżad fi'l-luġa* adlı eseri, *el-Munażżad* adlı eserin aynı müellife ait muhtasar eseri *el-Mücerred* ve *el-Mücerred* adlı eserin aynı müellife ait muhtasar eseri *el-Müncid*: Yâḳût el-Ḥamevî şöyle der: "Onun müellif hattıyla yazılmış *el-Munażżad* adlı eserini gördüm. Eseri 307/919 yılında yazmıştı."[265]

14. Aynı müellife ait *Kitâbü'l-Evzân*: İbnü'l-Ḳıfṭî, müellifin biyografisinde şöyle der: "Yazısı düzgün ve az hatalıydı. Genellikle sadece kendi eserlerini istinsah ederdi. Onun hattıyla yazılmış başka bir kitap görmedim. *el-Munażżad* adlı eserinin bir kısmını kendi hattıyla yazdığı nüshadan gördüm. Eserin sonunda, telif ve istinsahını 309/921 yılında tamamladığı yazmıştı." İbnü'l-Ḳıfṭî devamla şunları söyler: "Onun eserlerinden harf sırasına göre düzenlenmiş *el-Munażżad* adlı büyük hacimli sözlüğü, istişhad içermeyen *el-Mücerred* adlı sözlüğü, lafızları aynı olup anlamları farklı olan

[262] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/42.
[263] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/353.
[264] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 4/68.
[265] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 4/1674; İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/240.

kelimeleri içeren *el-Müncid* adlı eseri, kelimeleri fiil vezinleri üzerine düzenlemiş *Kitâbü'l-Evzân* adlı eseri edindim."[266]

15. el-Aḫfeşü's-Ṣaġîr'in Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ına Şerhi: 'Alî b. Süleymân (öl. 315/928).

Yâḳût el-Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'* adlı eserinde onun biyografisini vermiş ve el-Nedîm'in *el-Fihrist* adlı eserinden onun eserlerinin isimlerini aktarmıştır. Bunlar arasında "Şerḥu Sîbeveyh" adlı eser de yer alır. Ḥamevî şöyle aktarır: "Bana, vezir Cêlâlüddîn el-Ḳâḍî el-Ekrem Ebü'l-Ḥasen 'Alî b. Yûsuf İbnü'l-Ḳıfṭî'nin bu eserin beş ciltlik bir nüshasını edindiğini bildirilmişti."[267] Ancak İbnü'l-Ḳıfṭî bu eseri kendi biyografisinde anmamıştır.[268]

16. İbnü'l-Veşşâ' el-A'râbî olarak bilinen Muḥammed b. Aḥmed b. İsḥâk'ın (öl. 325/937) *Zehratü'r-riyâḍ* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıfṭî onun biyografisinde şöyle der: "*Zehratü'r-riyâḍ* adlı bir eseri vardır. Çok ciltli hacimli bir eserdir. Müellif hattıyla yazılmış olduğu söylenen on ciltlik bir nüshasını edindim. Bu eser özenle seçilen hem mensur hem de manzum edebî eserleri konu başlıklarına göre içerir. Bu da müellifin geniş çaplı okuma ve araştırmalar yaptığını göstermektedir.[269]"

17. Ḥasan b. Aḥmed el-Hemedânî'nin (öl. 334/946) *el-İklîl* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıfṭî, onun hakkında şu bilgileri verir: "Eser on ciltli nadir bulunan çok kıymetli bir eserdir. Eserin yalnızca Yemen'den bana ulaşan dağınık bazı ciltlerini gördüm. Bunlar; birinci cilt, az bir kısmı eksik şekilde dördüncü cilt, altıncı cilt, sekizinci cilt ve onuncu cilttir. Her ne kadar dağınık olsa da bunlar neredeyse eserin yarısını oluşturur. Bu ciltler, babamın Yemen'de bulunduğu dönemde elde ettiği ve ölümünden sonra geriye bıraktığı kitaplar arasındaydı."[270] İbnü'l-Ḳıfṭî, babasının 624/1227 yılı Recep ayında Yemen'de vefat ettiğini bildirmiştir. Bu nedenle adı geçen kitap ve daha sonra yer verilecek diğer kitaplar, bu tarihten sonra eline geçmiş olmalıdır.

[266] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/240.
[267] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ',* 5/2024.
[268] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/276-278.
[269] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 3/62.
[270] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/317.

18. Aynı müellife ait *el-Mesâlik ve'l-Memâlik bi'l-Yemen* adlı eser: İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-İnbâh* adlı eserinde şöyle der: "Bu eserin Yemen kitapları arasında bana ulaşan bir nüshası elimde bulunmaktadır. Onu geride bırakana Allah rahmet etsin."[271]

19. Aynı müellife ait *el-Ḳaṣîdetü'd-dâmiġatü'n-nûniyye 'alâ Ma'add ve'l-Fürs* adlı eser: İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-İnbâh*'ta şöyle der: "Bu kitap, uzun bir kasidedir. Yine Yemen kitapları arasında bana ulaştırılmıştır. Onu geride bırakana Allah rahmet etsin."[272] Ayrıca el-Hemedânî'nin "*el-Ya'sûb*" adlı eserini son derece iyi ve edebiyatla ilgilenenler için faydalı bir kitap olarak nitelendirir. *Eyyâmü'l-'Arab* adlı eserini ise "güzel bir kitap" diye tanımlar. Bu tanımlamalar, onun söz konusu iki eseri de görmüş olduğunu gösterir. Muhtemelen bu eserler de babasının Yemen'den getirdiği kitaplar arasında yer almaktadır.[273]

20. İbrâhîm b. Sinân el-Ḥarrânî'nin (öl. 335/947) eserlerine dair bir Risâle: İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbârü'l-'Ulemâ'*'da onun biyografisinde şöyle der: "Hendese alanında çok güzel eserleri vardır. Onun eserlerini tasnif eden bir risâleye ulaştım. Bu risâlede yer alan bilgilere göre onun telif ettiği bazı eserler şöyledir."[274]

21. İbn Dürüsteveyh'in (öl. 347/959) *Kitâbü'l-İntiṣâr li-Kitâbi'l-'Ayn* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıfṭî, Ḫalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî'nin biyografisinde şöyle der: "*Kitâbu'l-'Ayn* adlı kitap hakkında önde gelen âlimlerden bazıları onu Halîl'e nispet ederken, bazıları da Halîl'in yazmadığını ileri sürmektedir. Bu konuda İbn Dürüsteveyh, bu meselenin tamamını ele alan bağımsız bir eser kaleme almıştır. Bu eserin, Tîzûn et-Ṭaberî'nin hattıyla yazılmış nüshasına sahibim. Eser, oldukça faydalıdır.[275]" Tîzûn adlı kişi aslında İbrâhîm b. Aḥmed b. Muḥammed'dir. İbnü'l-Ḳıfṭî onun hakkında şöyle der: "Yazısı güzel ve düzgündü; edebiyat sevgisi, onu kitap elde etmeye yöneltmişti."[276] 355/966 yılında vefat etmiştir.

22. İbn Ḫâleveyh'in (öl. 370/981) *et-Teẕkira* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-İnbâh*'ta onun biyografisinde şöyle der: "Onun *et-Teẕkira* adlı derleme kitabı vardır; müellif hattı olan

[271] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/318.
[272] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/318.
[273] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/316.
[274] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbârü'l-'ulemâ',* 51.
[275] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/378.
[276] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât, 1/193-194*.

nüshasını edindim.[277]" Bu eserden, 'Alî b. Ebî Cerâde el-'Uḳaylî'nin (öl. 461–546) biyografisinde alıntılar yapmıştır.[278]

23. Ebu'l-Fetḥ Muḥammed b. el-Eşres en-Naḥvî en-Nîsâbûrî'nin (öl. 400/1010) *Kitâbu't-Tenbîh fi'n-Naḥv* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıftî onun biyografisinde şöyle der: "Nahiv alanında orta hacimli bir eser kaleme almış ve bu eseri *Kitâbü't-Tenbîh* olarak isimlendirmiştir. Eser, alanında güzel bir kitaptır. Müellif hattıyla değil ama dilci es-Semsemî'nin hattıyla yazılmış bir nüshasını gördüm. Allah'a hamdolsun ki o nüshayı edindim." Ayrıca bu nüshada, İbn Fâḫir en-Naḥvî el-Baġdâdî'nin hattıyla düşülmüş bazı notlar gördüğünü de belirtmiştir.[279]

24. 'Alî b. Muḥammed el-Haravî el-Mışrî en-Naḥvî'nin (öl. 415/1025) *el-Ezhiyye* adlı eseri.

25. Aynı müellife ait *el-Mürşid* adlı eser: İbnü'l-Ḳıftî onun biyografisinde şöyle der: "Âmillerin anlamları üzerine *el-Ezhiyye* adlı bir kitap kaleme almıştır. Bu eserin, oğlu Ebû Sehl'in hattıyla yazılmış bir nüshasını gördüm ve Allah'a hamdolsun ki ona sahip oldum." Ayrıca, onun nahiv alanında yazdığı *el-Mürşid* adlı bir özeti de mevcuttur. Bu eseri de gördüm, edindim. Üzerinde müellifin kendi hattı vardır.[280]

26. (416/1026 yılında hayatta olan) Ebû Manṣûr Muḥammed b. 'Alî b. 'Ömer el-Cebbân er-Râzî'nin *eş-Şâmil* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıftî, *el-İnbâh* adlı eserinde onun hakkında şöyle der: "Dil alanında *eş-Şâmil* adlı bir eser yazmıştır. Bu kitap, harf sırasına göre düzenlenmiş, hacimli bir eserdir. Bu eserin bir kısmına sahibim. Çok sayıda kelime ve az istişhâd içermektedir. Eserin amacı, dildeki kelimeleri ve daha fazlasını toplamaktır.[281]" Ayrıca *el-Künâ* adlı eserinde de şu ifadeye yer verir: "*eş-Şâmil* adlı kitabı dil alanında kaleme almıştır. Eserde dilsel kelimeler çokça yer alırken, istişhâd sayısı az tutulmuştur. Bu yönüyle eserdeki kelime bolluğu bakımından

[277] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/360.
[278] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/286.
[279] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 4/156.
[280] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/311.
[281] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 3/194.

oldukça faydalıdır. Allah'ın lütfuyla on üç ciltlik eserin asıl nüshasının birkaç cildine sahip oldum."[282]

27. el-Ḥasen b. el-Ḥasen b. el-Heysem'in (öl. 432/1040) Hendese'ye dair bir Risalesi: İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbârü'l-ʿUlemâ'*da onun biyografisinde şöyle der: "Onun müellif hattıyla yazılmış bir hendese risalesini gördüm. 432/1040 yılında yazılmıştı. Allah'a hamdolsun ki şu anda kütüphanemde bulunmaktadır."[283]

28. Ebu'l-Ḫayr el-Mübârak b. Şarâra el-Ḥalebî en-Naşrânî'nin (öl. 490/1097) *Muḫtaşaru Kitâbi'l-Târîḫ* adlı eseri: Bu eser, müteahhir dönemden bir âlim tarafından özetlenmiştir. İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbârü'l-'Ulemâ'* adlı eserindeki Ebu'l-Ḫayr'ın biyografisinde şöyle der: "Yakın dönem olaylarını konu alan bir tarih kitabı kaleme almıştır. Eser, Halep'e dair kendi dönemine ait güzel bir bölüm içermektedir. Ne var ki elimde bu eserden sadece Mısır'dan gelen bir muhtasar nüsha mevcuttur. İhtisar eden kişi müteahhir dönem yazarlardandır. Ancak muhtasar eser, içeriği açısından tatmin edici değildir."[284]

29. Demîk olarak bilinen Manşûr b. Müslim et-Temîmî es-Sa'dî el-Ḥalebî ed-Dımaşḳî el-Mü'eddeb'in (öl. 510/1117) *İ'râbü'l-ḥamâse* adlı eserine Ebu'l-Fetḥ b. Cinnî'nin reddiyesi: İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-İnbâh* adlı eserinde şöyle der: "Bu kitap, güzel ve nitelikli bir eserdir. Sahibinin Arap dili konusundaki derin vukûfuna ve incelemedeki yetkinliğine delalet eder. Allah'a hamdolsun ki o eserin müellif hattı nüshasını edindim."[285]

30. (530/1136 yılında hayatta olan) Müslim b. Muḥammed el-Laḥcî el-Yemenî'nin *el-Ütrucce fî şu'arâ'i'l-Yemen* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıfṭî, İbn Ḫâleveyh'nin biyografisinde şöyle der: "Bu, nadir bulunan ve oldukça garip bir eserdir. Câhiliye ve İslâm döneminden zamanımıza kadar gelen Yemenli şairleri içermektedir. Ne bu eserin başka bir nüshasını gördüm, ne de bir kimsenin bu eserden bahsettiğine şahit oldum.

---

[282] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/176; Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 6/2578; Ebu'l-Faẓl Celâlüddîn 'Abdurraḥmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḫuḍayrî es-Süyûtî, *Buġyetü'l-vuʿât fî ṭabaḳâti'l-luġaviyyîn ve'n-nuḥât*, thk. Muḥammed Ebü'l-Faḍl İbrâhîm (Mısır: Maṭbaʿatü 'Îsâ el-Bâbî el-Ḥalebî ve Şürekâh, 1965), 309.
[283] İbnü'l-Ḳıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâ',* 129.
[284] İbnü'l-Ḳıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâ',* 247.
[285] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 3/326.

Elimdeki tek nüsha, babamın Yemen'den getirdiği kitaplar arasında ölümünden sonra bana ulaştı."[286]

31. Edîb ve Nahiv âlimi Selâme b. Ġıyâż eş-Şâmî el-Kufruṭâbî'nin (öl. 534/1140) *Risâle fi faḍli'l-'Arabiyye ve'l-hass 'alâ ta'lîmiha* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-İnbâh*'ta onun biyografisinde şöyle der: "O, sağlam hafızalı ve güzel hat sahibi, araştırmacı ve titiz bir kimseydi.[287] Arapçanın fazileti ve öğretilmesine teşvik konusunda kaleme aldığı bir risalesi vardır. Bu risale, müellif hattıyla bana ulaşmıştır. Gerek içeriği gerek nüshanın sağlamlığı ve derinliği bakımından son derece nitelikli bir eserdir.[288]"

32. Ḳâḍî el-Bîmâristân olarak bilinen el-Ḳâḍî Ebû Muḥammed b. ʿAbdülbâḳî el-Baġdâdî el-Farżî (öl. 535/1141)'nin Öklid'in Onuncu Makalesi Şerhi: İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-İḫbâr*'da şöyle der: "Güzel ve özenli bir şerhtir. Şekilleri sayılarla örneklemiştir. Bu eserin müellif hattıyla yazılmış nüshası kütüphanemde mevcuttur."[289]

33. Kerh bölgesinde Ṭâlibîler'in nâkibi İbnü'ş-Şecerî en-Naḥvî el-Baġdâdî olarak bilinen Ebu's-Sa'âdât Hibetullâh b. 'Alî'nin (öl. 542/1148) *el-İntişâr* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-İnbâh*'ta şöyle anlatır: "Nahiv üzerine derlenen emâlîsini okutmaya başladığında, İbnu'l-Ḫaşşâb bu dersleri kendisinden dinlemek istedi, fakat İbnü'ş-Şecerî bunu kabul etmedi. Bunun üzerine araları açıldı ve İbnü'l-Ḫaşşâb ona bazı hususlarda itiraz etti. Şerîf Ebu's-Sa'âdât da bu eleştirilerden bazılarına ulaştı ve bunlara karşılık verdi. İbnü'l-Ḫaşşâb'ın hatalı olduğu yerleri ortaya koyarak *el-İntişâr* adlı bir eser yazdı. Küçük hacmine rağmen son derece faydalı bir eserdir. Allah'a hamdolsun ki, bu eserin de müellif hattıyla yazılmış nüshasını edindim."[290]

34. 'Alî b. 'Abdullah b. Ebî Cerâde el-'Uḳaylî Ebü'l-Ḥasen'in Ebû ʿUbeyd'in *Garîbü'l-ḥadîs* adlı eseri üzerine kafiyeli olarak yazdığı eser: Kendisi Halep'te zamanının kıymetli âlimlerinden biridir (öl. 546/1152 veya 548/1154). İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-*

[286] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/361.
[287] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/68.
[288] Bu risale "*Risâletü fi'l-ḥażż 'alâ ta'lîmi'l-'arabiyye*" adıyla "el-Müntehab mimma fî Hazâ'ini'l-Kütüb bi Ḥaleb"te yer alır. No:25/452.
[289] İbnü'l-Ḳıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâʾ,* 56.
[290] İbnü'l-Ḳıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâʾ,* 3/286-287.

İnbâh'ta 'Alî b. Ebî Cerâde'nin biyografisinde şöyle der: "Bu çalışmayı edindim. İçeriği zengindir.[291]"

35. Şeyh 'Alî b. Sa'îd es-Sencârî'ye (öl. 560/1165) ait şiirlerin bulunduğu bazı varaklar: Halîl'in *Kitâbu'l-'Ayn* adlı eseriyle birlikte yer almaktadır. İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-İnbâh* adlı eserinde onun biyografisinde şöyle der: "Bu küçük deftere, Ebü'l-Ḥasen 'Alî b. Sa'îd b. 'Osmân b. Câbir el-Ḫayr'a ait bulabildiğim şiirleri yazdım. Bu şiirleri, Ḫalîl'in *Kitâbu'l-'Ayn* adlı dil kitabının bazı sayfaları arasında buldum. Sayfalar, onun hattıyla yazılmıştı ve oldukça eskiydi."[292]

36. Müberrid'in (öl. 286/899) *Tehẕîbü'l-İştiḳâḳ* adlı eseri: Eseri, 'Abdullah b. Muḥammed el-Eşîrî (öl. 561/1166) derlemiştir. İbnü'l-Ḳıfṭî, el-Eşîrî'nin biyografisinde *el-İnbâh*'ta şöyle der: "Bu eseri bizzat gördüm ve gerçekten güzel bir iş çıkarmıştı. Müellif hattıyla yazılmış nüshası elimdedir.[293]"

37. Sem'ânî'nin (öl. 562/1176) *el-Ensâb* adlı eseri: Ṣafedî, yıllara göre düzenlenmiş tarih eserinde, 646/1249 yılı olayları bağlamında onun biyografisine yer vermiştir.[294]

38. Sa'îd b. el-Mübârak İbnü'd-Dehhân el-Bağdâdî'nin (öl. 569/1174) *Zehrü'r-Riyâḍ* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-İnbâh*'ta şöyle der: "Eserleri arasında, *Teẕkira* adlı eser yer almakta olup, ona *Zehrü'r-Riyâḍ* adını vermiştir. Yedi ciltten oluşmaktadır; bu eseri gördüm ve müellifin kendi el yazısıyla yazılmış nüshasını edindim."[295]

39. Abdu'l-mü'min b. 'Alî'nin (öl. 570/1175) saray şairi olan Muḥammed b. Ḥabbûs'un Dîvânı: İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-Muḥammedûn mine'ş-Şu'arâ'* adlı eserinde şöyle der: "Kendisine ait derlenmiş bir şiir divanı vardır. Bu divanı bizzat gördüm ve elde ettim. Ancak bu divanı, Muḥammed b. Muḥammed el-Bekrî'nin Sadr elçiliği sırasında 'Alî b. el-Ḳâsım b. 'Alî b. 'Asâkir benden ödünç aldı ama geri getirmedi. Onun

[291] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/285-286.
[292] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/279.
[293] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/140.
[294] Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 2/121; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/387; Ṭabbâḫ, *A'lâmü'n-nübelâ',* 4/426.
[295] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/50.

şiirlerinden hafızamda yalnızca Abdu'l-mü'min b. 'Alî'nin Bicâye fethinde huzurda irticalen söylediği beyit kaldı.[296]"

40. Neşvân b. Sa'îd el-Luġavî el-Yemenî (öl. 580/1185)'nin *Şemsü'l-'Ulûm ve Şifâ'u Kelâmi'l-'Arab mine'l-Kulûm* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-İnbâh* adlı eserinde onun biyografisinde şöyle der: "Fiil vezinlerine göre düzenlenmiş bir dil kitabı kaleme almıştır. Bu eserin adı *Şemsü'l-'ulûm ve şifâ'u kelâmi'l-'Arab mine'l-kulûm*'dur.[297]"

41. İbnü'z-Zeḳḳâḳ olarak bilinen 'Alî b. Ḳâsım el-İşbîlî el-Muḳrî'nin (öl. 605/1209), ez-Zeccâcî'nin *Kitâbü'l-Cümel* adlı eserine şerhi: Halep'te ikamet etmiştir. İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-İnbâh*'ta şöyle der: "Bu eser dört büyük cilt hâlindedir. Müellif hattıyla yazılmış nüshasına sahibim."[298]

42. Edîb Muḥammed b. Süleymân b. Kutalmış es-Semerkandî el-Baġdâdî'nin (öl. 620/1223) *et-Teberü'l-mesbûk* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-Muḥammedûn mine'ş-Şu'arâ'* adlı eserinde onun hakkında şöyle der: "Edebiyat alanındaki en güzel derlemelerden biri olan *et-Teberü'l-mesbûk* adlı bir eseri vardır. Allah'a hamdolsun ki bu eser benim elime geçmiştir. Edebi yönüyle birçok güzel faydayı içinde barındırır. Bu eseri, eş-Şerîf Ebû Mansûr olarak isimlendirilen arkadaşının oğlu Ebû Ġâlib 'Abdülvâḥid b. Mes'ûd b. el-Ḥuṣayn için kaleme almış ve oğlu vasıtasıyla Halep'e göndermiştir."[299]

43. Yâḳût el-Ḥamevî'nin (öl. 626/1229) *Mu'cemü'l-büldân* adlı eseri: Ḥamevî, eserin mukaddimesinde bu kitabı İbnü'l-Ḳıfṭî'nin kütüphanesine hediye ettiğini açıkça ifade eder: "Bu nüshayı efendimiz, büyük devlet adamı, aziz ve yüce âlim, el-Ḳâḍî Cemâlüddîn el-Ekrem'in kütüphanesine hediye ettim."[300]

44. el-'Alem olarak bilinen Ebu'l-Ḳâsım 'Alâ'ü'd-dîn b. Aḥmed el-Lûriḳî el-Endelüsî en-Naḥvî'nin (öl. 661/1263) *Şerḥu'l-Muḳaddimeti'l-Cezûliyye* adlı eseri: İbnü'l-Ḳıfṭî'den 15 yıl sonra vefat eden bu âlim onun dostuydu.

---

[296] İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şuʿarâʾ ve eşʿâruhüm*, thk. Ḥasan Maʿmerî (Şam: Dâru'l-Yemâme, 1970), 363.
[297] Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/20; İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 3/342.
[298] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/304.
[299] İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şuʿarâʾ,* 357.
[300] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ',* 5/2029.

45. Aynı müellife ait ez-Zemaḫşerî'nin *el-Mufaṣṣal* adlı eserine şerh: İbnü'l-Ḳıfṭî, İmam Muvaffaḳuddîn İbn Ya'îş'in (öl. 643/1246) biyografisinde, Ebu'l-Ḳâsım'a ait bu şerhten bahseder.[301] Her iki eseri Halep'te telif etmiş, ardından Şam'a göç etmiş ve bu eserler üzerinde eklemeler yapmaya devam etmiştir. Ḳıfṭî, müellifin biyografisini verdiği *el-İnbâh*[302] adlı eserinde, bu iki kitabın kendisinde bulunduğuna işaret eden bilgiler aktarır. Müellifle Halep'te karşılaştığını ve o sırada el-A'lem'in 632 yılı Şa'bân ayında Bağdat'a gitmek üzere yola çıktığını belirtir. Müellifin, Bağdat'tan döndüğünde bu iki şerh üzerine yaptığı ilaveleri, Ḳıfṭî'nin elindeki nüshalara ekleyeceğine dair ona söz verdiğini de aktarır. Yaḳût el-Ḥamevî, *Şerḥu'l-Mufaṣṣal*'ın on cilt, *Şerḥu'l-Muḳaddimeti'l-Cezûliyye*'nin ise iki cilt olduğunu belirtir. Ḳıfṭî'nin, Ebu'l-Ḳâsım'a ait *Şerḥu'l-Mufaṣṣal* hakkında, İmam Muvaffaḳu'd-dîn İbn Ya'îş (öl. 643/1246) biyografisinde söylediği bazı ifadeler de bulunmaktadır.[303]

46. *Târîḫu ḥayâti'l-feylesûf İbn Sînâ* adlı eser: İbnü'l-Ḳıfṭî, bazı kitaplarında İbn Sînâ'nın hayatına dair bu kaynaktan aktarımlarda bulunmuştur.[304]

47. Ḥafîdü'l-Muḳtedir lakaplı Ebû Muḥammed el-Ḥasen b. 'Îsâ b. Ca'fer el-Muḳtedir billâh el-'Abbâsî el-Baġdâdî'nin (öl. 440/1049) *et-Tenbîh ve't-ta'rîf fî ṣıfati'l-ḥarîf* adlı eseri: Bu eserin müellif hattı nüshası bugün İstanbul'daki Fatih Camii Kütüphanesi'nde 5303 numaralı mecmuada yer almakta olup toplam 122 yaprak hâlindedir. Bu yaprakların ilk 61'i bu kitaba, sonraki 61'i ise yedi şaire ait seçme şiirlerden oluşan bir ek bölüme aittir. Eserin sonunda şu not bulunmaktadır: "Bu kitabı, Halep şehrinde (hicri) 603 yılı Receb ayında büyük âlim ve devlet adamı el-Ḳaḍı el-Ekrem Cemâlüddîn 'Alî b. Yûsuf eş-Şeybânî'nin kütüphanesi için Ḥasan b. Muḥammed b. İsmâ'îl el-Ḳaylavî yazmıştır. Allah onun yüceliğini daim kılsın." el-Ḳaylavî, Iraklı bir yazardır. Kitap istinsah edip satar, bu işiyle geçimini sağlardı. Yazdığı kitapların sayısı iki bin cildi bulmuştur. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin oğlu Halep hükümdarı el-Melikü'ẓ-Ẓâhir'in hizmetindeydi. Onunla İbnü'l-Ḳıfṭî arasında çeşitli olaylar da vuku bulmuştur. 633/1236 yılında vefat etmiştir.[305]

---

[301] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 4/42.
[302] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 4/161.
[303] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ',* 5/2189.
[304] Ṣâkir Muṣṭafâ, *et-Târîḫu'l-ʿArabî ve'l-müʾerriḫûn*, 372.
[305] Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* 12/137.

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin ilmî ve edebî birikimini elde ettiği bu kaynaklarda dikkat çeken hususlar şunlardır:

1. Bu kaynaklar; doğu kaynakları, batı kaynakları ve Endülüs kaynakları olarak çeşitlilik göstermektedir. Doğuya ait eserler ise Irak, Fars ve Şam bölgesine ait olanlar şeklinde kendi içinde çeşitlilik arz etmektedir.
2. Bu kaynaklar, oldukça bol miktarda ilmî birikim içermektedir ve bilgi bakımından son derece zengin ve çeşitli bir yapıya sahiptir.
3. Ḳıfṭî, bu kaynaklardaki bilgileri büyük ölçüde bizzat müelliflerinden rivayet yoluyla almış ve aktarmıştır. Bu husus, bir sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

1.3.2. Sözlü Rivâyetler

O dönemde bilgi edinmenin en güvenilir yollarından biri, müşâfehe (yüz yüze aktarım) idi. Ḳıfṭî, bilgilerini âlimlerden müşâfehe yoluyla almak için büyük bir çaba göstermiştir. Bu konudaki titizliği, bilgi toplamada gösterdiği hassasiyeti açıkça ortaya koymaktadır. Kendi eserlerinde müşâfehe ifadesini bizzat kullanır. Nitekim şöyle der: "Bana hikmet sahibi Yûsuf es-Sebtî el-İsrâîlî haber verdi. O sırada Bağdat'ta tüccarlık yapıyordum. Günün birinde bir ilim meclisine katıldım, İbnü'l-Mâristânî'nin konuşmalarını dinledim ve elinde İbnü'l-Heysem'in *Kitâbü'l-Hey'e*'sini gördüm..."[306]

Ḳıfṭî'nin müşâfehe yoluyla bilgi aldığı kişiler arasında Ḫuz'al b. 'Asker b. Ḫalîl el-Mışrî[307] yer alır. Kendisi Mısır'ın kırsal bölgelerinde, "Dâru'l-baḳar"[308] adıyla bilinen kuzeydeki bir köyden gelmektedir. Ḳıfṭî, onun hakkında "Onunla yalnızca camide bir defa görüştüm; çok iddiacı ancak ifadesi zayıf biriydi" der.[309] Hocası Sâlih b. 'Âdî el-'Uẕrî el-Enmâṭî el-Mışrî en-Nahvî için ise "Bu sâlih kul, benim hocam olup Kıft'ta ikamet etmektedir" dedikten sonra şunları ekler: "Kendisinden ilim okuduk, istifade ettik. Kıft Camii'nde öğle ile ikindi arasında ders verirdi. Onun sohbetinde bulunan herkes, bereketinden faydalanırdı."[310] 'Abdurraḥmân b. İsḥâk hakkında da

[306] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbârü'l-ʿulemâʾ,* 176.
[307] Mısır'ın kırsallarından Irak'a gitmiş, İbnü'l-Enbârî 'Abdurraḥmân'dan ders almış ve ondan bazı eserleri rivayet etmiştir. Irak'tan Mekke'ye geçmiş, oradan deniz yoluyla Mısır'a varmış ve Yukarı Mısır bölgesinde ikamet etmiştir. İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/388.
[308] Dâru'l-baḳar, Mısır'ın eski köylerinden biridir. Batı bölgelerinde iki yerleşim yeri vardır: Dâru'l-baḳari'l-Baḥriyye ve Dâru'l-baḳari'l-Ḳıbliyye. el-Esʿad b. Memâtî, *Ḳavânînü'd-devâvîn*, thk. ʿAzîz Suryâl ʿAṭiyye (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1991), 134.
[309] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/388.
[310] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/83-84.

şöyle der: “ez-Zeccâcî Ebu’l-Ḳâsım en-Nihâvendî olarak bilinir; Kumre ehlindendir ve aslen Bağdatlıdır. ez-Zeccâc Ebû İsḥâk’a intisâb etmiştir. Bizzat kendisinden işittiğime göre ez-Zeccâc *el-Cümel* adlı eserini telif etmişti. Her bölümün ardından bir hafta boyunca o bölümü tekrar eder, Allah’tan bağışlanma diler ve bu eserden faydalanacaklara dua ederdi. Bu yüzden öğrenciler onun eserinden çokça fayda sağlamıştır.”[311]

Müşâfehe yoluyla bilgi aktarımı, Ḳıfṭî’nin ‘Alî b. Sa‘îd b. ‘Osman b. Cârülḫayr b. Dabbâbe es-Sencârî hakkında aktardıklarında da görülmektedir: “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Bu deftere, Ebü’l-Ḥasen ‘Alî b. Sa‘îd b. ‘Osman Cârülḫayr’dan elde ettiğim bilgileri kaydettim.” ve ardından şunu ekler: “‘Alî b. Ḥasan Sa‘îd b. Dabbâbe işittiğim kadarıyla dindar ve çok akıllı bir adamdı.”[312]

Ḳıfṭî’nin müşâfehe yoluyla bilgi aldığı ve biyografisine yer verdiği âlimlerden biri de Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. ‘Abdirraḥmân b. Muḥammed b. Mes‘ûd b. Aḥmed b. el-Ḥuseyn b. Muḥammed el-Bencedîhî’dir. Bu zât hakkında, Ebü’l-Berakât el-Hâşimî el-Ḥalebî’nin kendisine şöyle anlattığını nakleder: “Hicrî 597 yılında Selâhaddîn-i Eyyûbî Halep’e girdiğinde, vakıf kütüphanesine indi/gitti. Oradan bir dizi eser seçip aldı. Buna engel olan da olmadı. Onu kitapları bir kenarda ayırırken gördüm ki, dil ve edebiyata dair ne bulduysa hepsini toplamıştı.”[313]

Ḳıfṭî’nin müşâfehe yoluyla görüştüğü bir diğer âlim, el-Muvaffaḳ lakabıyla tanınan Ya‘îş b. ‘Alî b. Ya‘îş’tir. Onu “Adil, hatîp, nahiv âlimi, aslen Musullu, Halep doğumlu ve orada yetişmiş biri” olarak tanıtır. Hakkında şunları söyler: “Cuhl Mahallesi’ne taşınana kadar evine yakın oturduğum dönemde notlarından pek çok kıymetli bilgi elde ettim. İnsanların onun evine olan ilgisi giderek arttı; onun ilmî faydaları bana ulaşmaya devam etti. Ancak onun eşsiz yönlerinden uzak kaldım. Yıllardır kendisini bir kez olsun görme imkânı bulamadım. Bu, bir soğukluktan değil, kaderin tayin ettiği buluşma vaktinin henüz gelmemiş olmasındandır. Buna rağmen, öğrencilerinden işittiklerimden ve yanında kalan ya da gelip giden dostlarından topladığım ilmî faydalar, bizzat kendisinden ders almış gibi olmamı sağladı. O

[311] İbnü’l-Ḳıftî, *İnbâhü’r-ruvât,* 2/160-161.
[312] İbnü’l-Ḳıftî, *İnbâhü’r-ruvât,* 2/179-181.
[313] İbnü’l-Ḳıftî, *İnbâhü’r-ruvât,* 3/166.

yanımda olmasa da bu bilgiler bana, onun şahsının yerini tutarcasına ulaştı ve her ne kadar onun yerini tutmasa da ilmî anlamda fayda verme noktasında onu temsil etti. Bu eserin yazımı sırasında ise o, hâlâ öğretmeye ve kendi meşgul olduğu konularda fayda sağlamaya devam etmekteydi.[314]"

Ḳıfṭî'nin müşâfeheye dayalı bilgi aktarımını, Ebû Bekir Yahyâ b. Sa'dûn b. Temmâm b. Muḥammed el-Ezdî el-Kurtubî'nin biyografisinde de görmekteyiz. Şöyle der: "Halep kadısı Ebu'l-Meḥâsin Yûsuf b. Râbi' b. Temîm, bana şunu anlattı: el-Kurtubî Musul'da bulunuyordu. Biz de onun yanında ders okur, kendisinden ilim öğrenirdik.[315]"

Ḳıfṭî'nin biyografik anlatılarında müşâfeheye dayalı bilgi aktarımını esas aldığı başka örnekler de mevcuttur. Nitekim Ebû Ca'fer Aḥmed b. Muḥammed b. Yaḥyâ b. el-Mübârek b. el-Yezîdî el-Berdî hakkındaki biyografide, onun ilimlerde yetkin, şiir ve haberleri rivayet eden bir râvî ve aynı zamanda şair olduğunu belirtir. Ardından şu sözünü nakleder: "Bir gün aklıma bir konu takıldı. Kime sorsam diye düşündüm. Aklıma kapıdaki Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Faẓl geldi ve ona içeri girsin, dedim."[316]

Aynı şekilde Aḥmed b. Muḥammed Ebû Ḥâmid el-Hârizencî el-Beştî'nin biyografisinin de müşâfeheye dayandığı görülmektedir. Ḳıfṭî şöyle der: "Babamız Ebû Hâmid el-Hârizencî'den bizzat işittiğime göre şöyle söylemiştir: "Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarmış yöneticilerine (iyiye yönlendirici) emirler veririz; onlar ise orada günah işlemeye devam ederler, sonuçta o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz." âyet-i kerîmesinde[317] geçen "أمرنا" kelimesi hakkında üç farklı kıraat vardır. Şeddeli olarak okuyanlara göre "çoğalttık"; elifli ve medli olarak okuyanlara göre "istişare ettik" anlamındadır; tahfif üzere okuyanlara göre ise "emir verdik" anlamına gelir. "أن تهلك قريةً" ifadesindeki "ك" harfinin "ق" ile idğâmı veya izhârı hakkında da Ebû 'Amr, Ya'ḳûb ve diğerlerinin kıraatlerinde izhâra

[314] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 4/45-50.
[315] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 4/44.
[316] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/161.
[317] el-İsrâ 17/16.

yer verilir.[318] Ayrıca, cumhura ve Ḥamîd, Mücâhid, A'meş gibi kıraat imamlarının da benimsediği okuyuşa göre "أمرنا" kelimesi mim harfi hafif, elif kısa olacak şekilde okunur. Bu okuyuşa göre anlam, "onlara itaati emrettik, onlar ise isyan edip yoldan çıktılar" şeklindedir. Zemaḫşerî ise bu kelimenin "onlara fıskı emrettik, onlar da fasık oldular" anlamına geldiğini söylemiş, bu okuyuşu Ṭaberî, Ebû 'Ubeyd ve Ebû Ḥâtim de tercih etmiştir."[319]

Aynı durum Sa'leb lakabıyla bilinen nahiv âlimi Sevbânî için de söz konusudur ki; "'Ubeydullah b. 'Ömer el-Ḳavârîrî'den bizzat işittim" der.[320] Yine İbnü'l-Vezzân lakabıyla tanınan nahiv âlimi Ebu'l-Ḳâsım İbrâhîm b. 'Osmân el-Kayrevânî için de müşâfeheye dayalı bir aktarımda bulunur. Onu, "bulunduğu bölgedeki insanların nahiv ilmindeki imamı, Arap dili ve arûzda en önde geleni, iddiasız, dürüst sözlü, alçakgönüllü, açık yürekli biri" olarak tanımlar ve ardından şu ifadeyi aktarır: "Mısırlı nahiv âlimi Neḥḥâs'la oturup sohbet eden kimselerden hem bizim bölgemizden hem de doğudan olan bir topluluktan bu zat hakkında çok şey işittim. Daha sonra da Ebu'l-Ḳâsım onunla bizzat görüşmüştür.[321]"

Ḳıftî'nin müşâfeheye dayalı rivayet yöntemini, Ebû 'Amr İsḥâk b. Mirâr eş-Şeybânî el-Luġavî'ye dair verdiği biyografide de görmekteyiz. Onun hakkında şöyle der: "Bu bilgiyi Ebu'l-Cûd'dan işittiğimde kitapları incelemek için büyük bir gayret gösterdim.[322]"

Ḳıftî'nin müşâfeheye verdiği önem Saymere[323] bölgesinden ez-Zeccâcî olarak bilinen Ebu'l-Kâsım 'Abdurraḥmân b. İsḥâk en-Nehâvendî'nin biyografisinde açık biçimde görülmektedir. Şöyle der: "Kıft'ta ikamet eden Şeyh Ebu'l-Beḳâ Ṣâlih b. 'Âẕir el-'Uẕrî el-Enmâṭî en-Naḥvî'den bizzat işittiğime göre ez-Zeccâcî *el-Cümel* adlı

---

[318] Ebü'l-Ḫayr Şemsüddin Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed b. 'Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-ḳırâ'âti'l-'aşr*, thk. 'Alî Muḥammed ed-Ḍabbâ' (Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyye, ts.), 2/99.

[319] Muḥammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrü'l-muḥîṭ*, thk. Ṣıdḳî Muḥammed Cemîl el-'Aṭṭâr vd. (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 7/23; İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/142.

[320] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/174.

[321] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/208.

[322] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/260.

[323] Saymere: Bilâdü'l-Cebel ile Hûzistan arasında yer alan bir şehirdir. Ma'kıl Nehri'nin girişinde bulunan bir mevkiidedir. Ebû Sa'd 'Abdülkerîm b. Muḥammed b. Manṣûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb* (Beyrut: Maṭba'atü Muḥammed Emîn Demec, 1984), 8/127.

eserini Mekke'de telif ederken her bölümü bitirdiğinde bir hafta boyunca tavaf eder, Allah'tan mağfiret diler, bu eseri okuyacak kişilere faydalı olması için dua ederdi. Bu sebeple talebeler ondan büyük fayda sağlardı."[324]

Müşâfehe yoluyla bilgi aktarımının bir örneği de 'Alî b. Sa'îd b. 'Osmân b. Câbir el-Ḫayr b. Diyâb es-Sincârî'nin biyografisinde de görülmektedir. Ḳıfṭî burada şunları aktarır: "Şeyh Ebü'l-Ḥasen 'Alî b. Sa'îd b. Dabâbe'nin dayılarından bizzat işittiğime göre bu zat, dindar ve aklı başında bir kimseydi. Dindarlığına dair işitilen bir diğer husus şu şekildedir: Bir kimse onu, Sincâr'daki[325] eṣ-Ṣamed b. 'Îsûn gibi bazı nahiv âlimleriyle karşılaştırarak daha üstün tuttuğunda ve ardından bu kişi ders almak üzere onun yanına geldiğinde kendi üzerinde böyle bir üstünlük inancı taşıyan birine ders vermemeye yemin etmiş ve onu okutmayı reddetmiştir."[326]

Ḳıfṭî'nin müşâfeheye dayalı bilgi aktarımına verdiği önemi, "Dârü'l-baḳar"da ikâmet eden 'Alî b. 'Asker b. Ḫalîl b. el-Mehdî'nin biyografisinde de görmek mümkündür. Ḳıfṭî onun hakkında şöyle der: "Kıft Camii'nde kendisiyle bir araya geldim. Onu düşüncelerine şiddetle bağlı olarak gördüm. Arapçaya dair birtakım yüzeysel bilgilere sahipti. Hocamız Ebu'l-Beḳâ Ṣâliḥ b. 'Âẕir el-'Uẕrî en-Naḥvî'nin ders halkasına katılmıştı. Bir defasında ona gereksiz yere bir soru yönelterek dedi ki: "Arapları "مِنْتُن" demekten alıkoyan şey neydi de "مُنْتِن" dediler?"[327]

Ḳıfṭî'nin müşâfeheyle Ṣâliḥ b. 'Âdî el-'Uẕrî el-Enmâṭî el-Mışrî en-Naḥvî için ise şunları aktarır: "Hocam Kıft'ta ikamet etmekteydi. Kendisinden ilim tahsil ettik ve ilminden istifade ettik. Öğle ile ikindi arasında Kıft Camii'nde ders verir, beraberinde bulunan herkes onun ilminden faydalanırdı. Ömrünün sonlarına doğru bir tür felç geçirdi. Bu sebeple konuşamaz hale geldi. Ancak buna rağmen vefat ettiği Hicrî 593 yılına kadar ibadet ve ilimle meşgul olmaya devam etti. Vefatının ardından Kıft'ta defnedildi. Allah ona rahmet etsin.[328]"

[324] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/160-161.
[325] Sincâr: Günümüzde Kuzey Irak'ta yer alan Musul kentine bağlı ilçedir.
[326] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/281.
[327] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,*1/388.
[328] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/84.

Müşâfehe, Ḳıfṭî'nin Ebü'l-Ḥasen 'Alî b. Sa'îd b. 'Osmân b. Câbir'e dair aktardığı biyografisinde de açıkça görülmektedir. Şöyle der: "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu deftere, Ebü'l-Ḥasen 'Alî b. Sa'îd b. 'Osmân b. Câbir el-Ḫayr'dan ulaştığım şiirleri yazdım. Bu bilgileri, uzun zaman önce kendi hattıyla yazılmış olan *el-'Ayn* adlı kitabın sayfalarına düşülmüş notlardan elde ettim."[329]

Ḳıfṭî'nin müşâfeheye dayalı aktarımı, 'Îsâ el-Cezûlî el-Maġrîbî el-Berîdî es-Sünnî'nin biyografisinde de açıkça görülmektedir. Şöyle der: "Cezûle, Berberî kabilelerinden bir kabile olup adı oralarda oldukça yaygındır. Bazen bu kelime kef harfiyle Kazûle şeklinde de söylenir." Ardından şu bilgiyi aktarır: "Daha önce bahsi geçen muallim Ebu'l-Ḳâsım b. el-Muvaffaḳ en-Naḥvî el-Endelûsî ile görüştüm ve ona Cezûlî hakkında soru sordum. O da şöyle dedi: Cezûlî, Berîdî bölgesinde *mizvâr*'dı ve kendi topluluğunun önde gelenlerindendi."[330]

Yukarıda zikredilen tüm örnekler, Ḳıfṭî'nin başvurduğu kaynaklardan verdiği nakillerin büyük ölçüde rivayet yoluyla olduğunu göstermektedir. Ḳıfṭî, tarihî anlatılarında da benzer şekilde *Ḫarîdetü'l-ḳaṣr*'dan rivayetle: "Bu eserin müellifi el-'İmâd Muḥammed b. Muḥammed b. Ḥâmid bize haber vermiştir" ifadesini kullanmıştır. Bu da gösteriyor ki, Ḳıfṭî'nin aktarımları eserlerin müellifleri ve musannıflarına isnâd edilmekte, yani bir rivayet zinciriyle aktarılmaktadır. *Ḫarîde* hakkında söylenen bu durum, başka kaynaklar için de söylenmektedir. Bunlar arasında İbn 'Asâkir'in *Târîḫu Dımaşḳ* adlı eseri de vardır. Bu eserde de Ḳıfṭî'nin isnâdları İbn 'Asâkir'e dayanmaktadır. Ancak burada rivayet yöntemlerinden *mükâtebe* (yazışma) ile açıklanmıştır. Nitekim İbn 'Asâkir'in bir öğrencisi ona bu kitabın içeriğini ve isnadlarını yazıyla bildirmiştir. Buradan hareketle Ḳıfṭî'nin isnadları "Muḥammed b. Hibetullâh ed-Dımaşḳî yazmıştır" şeklinde tekrarlanmaktadır. Aynı durum *Târîḫu Baġdâd* ve İbn Diḥye el-Kelbî'nin *el-Muṭrib fî eş'âri ehli'l-Maġrib* adlı eseri ayrıca *Ḫarîde* müellifi 'İmâdüddîn el-İsfahânî'den yaptığı rivayetler için de geçerlidir. Eğer Ḳıfṭî'nin doğrudan rivayet yoluyla elde ettiği bilgilerle, rivâyetin kitaplardan naklen aktardığı birbirine geçmiş bilgileri ayırmaya kalkışılırsa, bu oldukça zahmetli bir araştırma olur. Bu nedenle burada üzerinde durulan rivayet kavramı, özellikle Ḳıfṭî'nin

[329] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/379.
[330] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/379.

râvîlerin ağzından bizzat duyduğu aktarım yoluyla elde ettiği bilgileri ifade etmektedir.[331]

1.3.3. Hocaları

Daha önce de belirtildiği üzere o dönemde Kahire, Doğu ve Batı'da benzeri olmayan bir fikir ve kültür merkezi olarak kabul edilmekteydi. Zengin kütüphanelerinin yanı sıra şehirdeki cami ve medreseler, sınırları aşmaktaydı. Ḳıfṭî, Kahire'deki bu büyük ilmî kalkınmaya tanıklık etmiş; bundan derin bir şekilde etkilenmiştir. Bütün benliğiyle bu tükenmeyen ilim ve kültür kaynağından yararlanmaya yönelmiştir. Bu bağlamda birçok âlimin çevresinde bulunarak onların ilminden istifade etmiştir. Ayrıca Şeyh el-Ḳâḍı el-Ekrem'in büyük İslâm coğrafyasına gerçekleştirdiği uzun yolculuklar ve Halep'teki ikameti, ona dönemin en önde gelen âlimlerinden pek çoğu ile bir araya gelme, bizzat onlardan işitip ilim alma fırsatı tanımıştır. Âlimler, doğdukları şehir veya bölge dışında başka bölgelerde uzun süre kalıp ilim tahsil etmeleriyle dikkat çekerdi.[332] Bu durum, onun yaşadığı dönemin önde gelen ve birçok tanınmış âlimden faydalanma konusundaki gayreti sayesinde ilmî yönüyle en ağır basan âlimlerinden biri olmasına olanak tanımıştır.

Aşağıda Ḳıfṭî'nin çağdaşı olduğu ve bu tarihi süre zarfında bizzat kendilerinden ilim aldığı kıymetli hocalara yer verilecektir. Etkilendiği bu isimlerden bazıları şu şekildedir:

1. Ṣâliḥ b. 'Âdî el-'Uẕrî el-Enmâṭî en-Naḥvî (öl. ٥٩٣/١١٩٧):: Aslen Mısır'ın bir köyündendir. Ataları da Mısır'da yaşamıştır.[333] Ṣınâ'atü'l-enmâṭ[334] (Kelime kalıpları oluşturma) alanına duyduğu özel bir ilgi vardı. İbn Berrî'nin müteahhir dönem hocalarından ders almıştır. Onu, Ḳıfṭî'nin babası olan el-Ḳâḍî el-Ḫaṭîb Ebü'l-Ḥasen 'Alî b. Aḥmed b. Ca'fer el-Ḳıfṭî[335] himayesine almış ve geçimini temin etmiştir. Böylece elli yıl boyunca onun yanında son derece rahat ve ikram dolu bir hayat

[331] Kerrâr, *Menhecü'l-Ḳıfṭî,* 79.
[332] Franz Rosenthal, *'İlmu't-târîḫ 'inde'l-müslimîn*, çev. Ṣâliḥ el-'Alliyy (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1983), 235.
[333] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/83.
[334] Enmâṭ: Serilen döşek. Remzî, *el-Ḳâmûsu'l-coğrâfî,* 2/389.
[335] 'Alî b. Aḥmed b. Ca'fer b. Abdi'l-Bâḳî, Ḫaṭîbü'l-Ḳıfṭ, Ebü'l-Ḥasen el-Ḳıfṭî'dir. Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât* adlı eserinde ondan söz ederek: "Ondan daha edepli, daha faziletli ve daha zeki birini görmedim." demiştir. Üdfüvî, *eṭ-Ṭâli'u's-sa'îd,* 365; İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/84.

sürmüştür. O dönemde Yukarı Mısır'da tanınmış bir âlim olarak şöhret bulmuştur. Nahiv kurallarına dair bilgiye sahipti ve bu ilme dair esasları bizzat kendi hattıyla kaleme almıştır. Çalışmaları titizliliği ve güvenilirliği ile göze çarpmaktadır. Nahiv kitaplarını tutkuyla okurdu. Ayrıca takvâlı, zühd sahibi ve iffetli bir kimseydi. Gecelerini ibadetle geçirir, Allah da duasına icabet ederdi. Hac farîzasını yerine getirmiş ve bu vesileyle geçtiği Kıft'ta halkın ısrarı üzerine orada kalmaya karar vermiştir. el-Ḫatîb Ebü'l-Ḥasen el-Ḳıftî, onu tekrar himayesi altına alarak geçimini sağlamış ve elli yıl boyunca onun evinde ikamet etmiştir. Bu süre zarfında ailesiyle iç içe yaşamış, yüksek ilmî konumuna rağmen kendi elleriyle onlara hizmet etmiştir. Yanında bulunan herkes, onun birikiminden istifade etmiştir. Öğle ile ikindi arasında Kıft Camii'nde ders verirdi. Hayatının son demlerinde konuşma yetisini etkileyen bir hastalığa yakalanarak 593/1197 yılında Kıft'ta vefat etmiştir.[336] Detayları takip eden, dağınık konularını toplayan, esasları derinlemesine bilen, kıyas ve şâz bilgisine hâkim nahiv alanında ön plana çıkmış bir âlimdi. Ḳıftî onunla güçlü bir ilişki kurmuş ve sahip olduğu derin bilgisiyle ondan fazlasıyla istifade etmiştir. Kahire'den doğduğu yer olan Kıft'a döndüğünde onunla görüşmüş, bu buluşmadan *İnbâhu'r-ruvât* adlı eserinde söz etmiş ve şöyle demiştir: "Kendisinden ilim okuduk ve ondan istifade ettik.[337]" Ayrıca kendisinin edebiyatta da bir etkisi vardır. Bu minvalde nahiv illetleri (ta'lîlât) ve edebî lafızlara dair birçok bilgiyi de ondan almıştır.[338]

2. Ebû Ṭâhir es-Silefî Aḥmed b. Muḥammed b. Aḥmed b. Muḥammed b. İbrâhîm Silefe el-Ḥâfız el-Mu'ammer el-İsfahânî (öl. 576/1180): Ṣadruddîn lakabıyla anılırdı ve Şâfiî mezhebine mensuptu. Mısırlıların kaynaklarına göre 472/1080 yılında doğmuştur. Bağdat'a gelmiş ve el-Ḫatîb Ebû Zekeriyâ Yaḥyâ b. 'Alî et-Tebrîzî'den dil öğrenmiştir. Hadis alanında çok sayıda rivayet dinlemiş, hadîs talebiyle uzak diyarlara yolculuğa çıkmış ve ileri gelen birçok âlimle görüşmüştür. 511/1117 yılında İskenderiye'ye yerleşmiş, burada Halîfe el-Ẓâfir'in veziri el-ʿÂdil Ebü'l-Ḥasen 'Alî b. es-Sellâr onun için bir medrese inşa ettirmiş ve yönetimini kendisine vermiştir. Bu medrese hâlen onun ismiyle, birçok emâlîsi ve taʿlîḳâtı ile anılmaktadır. Hâfız Abdulġanî el-Maḳdisî, onun Nizâmülmülk'ün 548/1154 yılında Bağdat'ta

[336] Üdfüvî, *eṭ-Ṭâli'u's-sa'îd*, 267; İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/83-84.
[337] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 2/83-84.
[338] Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 16/150; Üdfüvî, *eṭ-Ṭâli'u's-sa'îd,* 436-437; Süyûtî, *Buġyetü'l-vuʿât,* 2/9.

öldürülmesini hatırladığını, o sırada yaklaşık on yaşında olduğunu nakletmiştir. 576/1181 yılında İskenderiye'de vefat etmiştir.[339] Ḳıfṭî, bu büyük hadis âlimiyle hicri yedinci yüzyılda babasıyla birlikte İskenderiye'ye giderek görüşmüş ve henüz dokuz yaşındayken hadis ilminde ondan icâzet almıştır. Bu sebeple, es-Silefî onu ilim yolunda yürüme konusunda teşvik etmiştir.[340]

3. ʻİmâdü'd-dîn el-İsfahânî Muḥammed b. Muḥammed b. Ḥâmid (öl. 688/1289): Nazım ve nesirde maharet kazanmış, bu alanda ismini duyurmuş önemli şahsiyetlerdendir. İsfahan'da doğmuş, oradan Bağdat'a gitmiş ve burada Ebû Manṣûr b. er-Rezzâz'dan fıkıh öğrenmiştir. Aynı zamanda ilmu'l-ḫilâf, nahiv ve edebiyat alanlarında da yetkinlik kazanmıştır. 597/1201 yılında vefat etmiştir. Ḳıfṭî, *İnbâhu'r-Ruvât* adlı eserinde yer verdiği üzere ondan genel bir icâzet almıştır.[341]

4. Ḳâḍî el-Fâżıl ʿAbdurraḥîm b. ʻAlî es-Saʻîd el-Laḫmî el-Beysânî (öl. 596/1200): Döneminin en önemli kâtiplerindendir. Sultan Selâhaddîn el-Eyyûbî'nin veziri ve yakınlarından biri olup ondan başka kimseye hizmet etmemiştir. Onun çabaları sayesinde Mısır'daki camilerin talebelerle dolmasında onun etkisi yadsınamaz. Aynı şekilde onun katkılarıyla Mısır bir kez daha İslâmî kültür halkasına dâhil olmuş; Fars, Türkistan, Kurtuba ve İşbîliyye gibi uzak coğrafyalardan gelen âlimler burada bir araya gelmiştir.[342] el-Ḳâḍî el-Fâżıl, 586/1191 yılında Mısır'dan ayrılmıştır. Ebû Şâme şöyle nakletmektedir: "Zilhicce ayında el-ʻAsker el-Manṣûr'a ulaştı. Sultan, onun gelişini büyük bir hasretle beklemekteydi. Zira Mısır'daki devlet işleri onun varlığıyla dengede olmasına rağmen ayrılıkları iki yıl kadar uzamıştı. Sultan el-Melikü'l-ʻAzîz, onun makamında hem heybet hem de muhabbeti bir araya getirmişti. Ayrıca sultan, onun konumuna son derece güvenmekte, sürekli olarak onun iyi niyetine ve prensiplerine itimat etmekteydi. Onu çağırırsa arkadaki işlerin aksayacağından korkar; ancak onu kendine bırakınca da idari işlerin yürütülmesinde derin bir yalnızlık hissederdi. Bu yüzden kendisine mektuplar gönderip, durumu anlatırdı."[343] Rivayet olunur ki Sultan Selâhaddîn-i Eyyûbî şöyle demiştir: "Zannetmeyin ki ülkeleri sizin

[339] İbn Keṯîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14/306; İbn Ḫallikân, *Vefeyâtü'l-aʻyân*, 1/105; Yâfiʻî, *Mirʾâtü'l-cenân*, 3/305.
[340] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/171.
[341] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/364; Sübkî, *Ṭabaḳâtü'ş-Şâfiʻiyyeti'l-kübrâ*, 8/378-386.
[342] Lane-Poole, *Sîretü'l-Ḳâhire*, 172.
[343] Ebû Şâme el-Maḳdisî, *eẕ-Ẕeyl ʻale'r-Ravżateyn*, 2/182.

kılıçlarınızla fethettim bilakis el-Fâżıl'ın kalemiyle fethettim!"[344] el-Fâżıl, çok sayıda risale yazmıştır. Kâhire'de basılan bazı risâleleri bize ulaşmıştır. Yâḳût el-Ḥamevî, onun yüz yirmi bin ciltlik bir kütüphane bıraktığını, kütüphanesinin fihristinin bile birçok cilt tuttuğunu aktarır.[345] Ḳıfṭî, onunla Şam'da görüşmüş ve ondan ilim tahsil etmiştir. Kitabet tarzından onun üslubu ve işlerinden etkilendiği açıkça görülmektedir.[346]

1.3.4. Talebeleri

Ḳıfṭî'nin döneminin birçok büyük âlimiyle karşılaşması ve onlardan ilim ve icâzet alması, onu çağının öne çıkan âlimlerinden ve ilmî açıdan en meşhurlarından biri olmasına fırsat tanımıştır. Bu durum, evini ve meclislerini ziyarete gelen âlim ve edipler için önemli bir durak hâline getirmiştir. Kendisinden istifade eden en meşhur talebeleri arasında şu isimler sayılabilir:

1. **İbn Ebî Uṣaybi'a Muvaffaḳu'd-dîn Ebu'l-'Abbâs Aḥmed b. el-Ḳâsım (öl. 668/1270):** *'Uyûnü'l-enbâ' fî ṭabaḳâti'l-eṭıbbâ'* adlı eserin müellifi olup Ḳıfṭî'nin en meşhur talebelerindendir. İbn Ebî Uṣaybi'a, söz konusu eserinde Ḳıfṭî ile görüştüğünü ve ondan istifade ettiğini yazmıştır. Görüşmeleri yaklaşık 630/1233 yılında Halep'te gerçekleşmiştir.

2. **el-Ḥâfız Ebû 'Abdillâh Muḥammed el-Baġdâdî (öl. 629/1232):** Ḳıfṭî hakkında şöyle demektedir: "Onunla bir araya geldiğimde, kendisini fazilet sahibi, farklı ilim dallarında derinleşmiş, aydınlatıcı fâideler sunan, kıymetli, cömert, güler yüzlü ve güzel huylarla donanmış biri olarak tanıdım. Ayrıca nahiv, dil, fıkıh, hadis, Kur'ân, usûl, mantık, astronomi, hendese ve tarih gibi ilimlerin erbâbıyla eş düzeydeydi."[347]

3. **İbnü'l-Eṯîr Mecdü'd-dîn Ebü's-Se'âdât el-Mübârek b. el-Cezerî (öl. 606/1210)**: Ḳıfṭî hakkında: "Bana, tüm telifleri, işittikleri ve rivâyet ettikleri hakkında toplu bir icâzet yazdı" şeklinde açıklamada bulunmuştur.[348]

---

[344] Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/346.
[345] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 1563; İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 6/156; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/346.
[346] Yâsîn, *el-Funûnu'z-zuḫrufiyyetü*, 31.
[347] Üdfüvî, *eṭ-Ṭâli'u's-sa'îd*, 436.
[348] Feṭḥî Aḥmed ʿAlîyyüddîn, *Muḳaddimetü el-Bedîʿ fî ʿilmi'l-ʿArabiyye*, mlf. İbnü'l-Eṯîr Ebü's-Se'âdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muḥammed b. Muḥammed eş-Şeybânî el-Cezerî (Mekke: Menşûrât Câmiʿati Ümmi'l-Ḳurâ, 2000), 35.

4. **Yâḳût el-Ḥamevî (öl. 626/1229):** Ḳıfṭî hakkında şöyle der: "Halep'te hizmetine girdiğimde onu, fazîlet sahibi, asil, zeki, şeref sahibi, cömert, güler yüzlü biri olarak tanıdım. Evine devamlı giderdim. Nahiv, dil, fıkıh, hadis, Kur'ân ilimleri, mantık, matematik, tıp ve hendese gibi ilimlerin erbâbı ona giderdi." Devamında ise onu şu dua ve övgüyle yâd eder: "Allah, ilmin kendisini ve ehlini; İslâm'ı ve mensuplarını, kendilerine bağışladığı nimetlerle, ihsanlarıyla, ikramlarıyla yüceltsin. Bu lütuflar, efendimiz; yüksek derecelerin sahibi, nimetlerin velîsi, büyük vezir ve devlet büyüğü; âdil âlim, desteklenmiş ve zaferle parlatılmış; dünya ve dinin ziyneti, İslâm'ın ve Müslümanların izzet kaynağı, âlimlerin efendisi, fazilet sahiplerinin hâkimi, ümmetin yardımcısı, fitnenin kırbacı, kralların ve sultanların tâcı; bizim efendimiz en büyük vezir, en şerefli ve yüce kadı olan zatın üzerine olsun. Allah, ordularını ve destekçilerini daim eylesin, kudretinin ve yaratışının nişanelerini onda göstersin. Mazlumları ve halkı onunla korusun; rızıkların yeryüzünde adilce dağıtılmasını onun eliyle sürdürsün. Ömrünü uzun kılsın, konumunu 'illiyyûn derecelerine yükseltsin; ona, eskiyip tükenmeyecek, sayısı ve sınırı bilinmeyecek nimetler bağışlasın. Allah, onun devletini dünya ve din için ebedî kılsın, düşmanlarını hezimete uğratsın, onun şanını yüceltsin, eserlerini güzelliklerle donatsın, izlerini bereketli kılsın; nurunu yaygınlaştırsın, onun sayesinde her şey ışık bulsun. Onun görevlerinden biri de o mübarek güzellik nişanesi adına basılan sikke ile birlikte, selâmın ve yüceltmenin gönderilmesi, ellerin uzatılması ve öpülmek üzere kabul edilmesidir."[349]

Yâḳût el-Ḥamevî ile vezir Ḳıfṭî arasındaki ilişki, birbirleriyle aynı dönemde yaşayan âlimler arasında yaşanan en karmaşık tarihî örneklerden biridir. Bu ilişkide, çok sayıda toplumsal, psikolojik ve ilmî etken iç içe geçmiştir. Yâḳût el-Ḥamevî, 596/1199 yılında efendisi 'Asker el-Ḥamevî'den bir anlaşmazlık nedeniyle ayrıldı. Yâḳût'un kötü huylarının bu ayrılığın sebebi olması muhtemeldir. Bundan sonra Yâḳût, 609/1212 yılında kitap istinsahı ve satımı işine başladı. Bu faaliyet, Yâḳût'un vezir Ḳıfṭî ile tanışmasına vesile oldu. Onunla ilk kez Halep'te, kendisine iki kitap sattığı sırada karşılaştı. O sıralarda Ḳıfṭî, Halep Sultanının veziriydi. Ḥamevî zamanla

[349] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/2024; İbn Ḫallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/129-130; Ebû Leyl, *Yâḳût el-Ḥamevî Şihâbüddîn Ebû 'Abdullâh b. 'Abdullâh*, 35.

onun meclisine girip çıkmaya başladı. Ancak Ḳıfṭî, Yâḳût'u ilk görüşte ondan olumsuz bir intiba edinerek şöyle der: "Onun dış görünüşünü ve iç dünyasını dikkatle inceledim. Sezgilerim beni yanıltmadı, onda bazı şeyleri hemen sezdim ve onun arkadaşlık için uygun biri olmadığını anladım."[350] Onun için; zor kavrayışı, inatçı yapısı ve insanlarla uyum sağlayamaması gibi sebeplerle düzensiz bir gelecek öngörmüştü. Ayrıca, tutarsız davranışlara sahip olduğunu ve dinî inançlarının sağlıklı olmadığını da belirtir. Buna rağmen, hisleri böyle değilmişçesine onunla arkadaşlık etti; çünkü Ḥamevî'nin seyahatlerinden getirdiği bazı kitapları ondan satın alıyordu. Sonrasında ise Ḥamevî onu bırakarak Horasan taraflarına yöneldi.[351]

Yâḳût el-Ḥamevî, Horasan'daki zor günlerinin ardından Ḳıfṭî'ye uzun bir mektup yazarak yardım talebinde bulunmuştur. Bu durum, Ḳıfṭî'nin insânî duyarlılığını ortaya koymaktadır. Ḳıfṭî mektubu dikkatle okur, derinlemesine düşünür ve onun kırılmış, zayıf düşmüş ve aşağılanmış olduğunu anlar. Ona karşı kötü bir kanaate sahip olmasına ve daha önce yüz çevirmiş olmasına rağmen, bu çağrıya kayıtsız kalmaz. Ḥamevî için meclisinde özel bir yer ayırır ve ona "Seninle rızkımı paylaşacağım" der. Böylece Halep'teyken birlikte parlak bir dönem geçirirler. Ḥamevî, onun evini sürekli ziyaret ederek, ilmî toplantılarına katıldığını ve meclisinde ilim ve fazilet ehli hazır bulunduğunu aktarmıştır.[352]

Yâḳût el-Ḥamevî'nin çalışmalarına gelince; o dönemde *Mu'cemü'l-üdebâ'* ve *Mu'cemü'l-büldân* gibi büyük eserlerini tamamlamıştır. Özellikle *Mu'cemü'l-büldân* adlı eserini 621/1225 yılında tamamladıktan sonra, onu Ḳıfṭî'nin kütüphanesine hibe etmiştir.[353] Ancak Ḳıfṭî, Ḥamevî'nin bu büyük başarılarından hiç söz etmemiş; onun faaliyetlerini yalnızca ticaret maksadıyla kitap istinsah etmekle, küçük hacimli iki kitap telif etmekle ve Halep ile Mısır arasında kârlı ticaret yapmakla sınırlandırmıştır.[354]

[350] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/81-82.
[351] Reşîd 'Abdülḳâdir İḥsân 'Abbâs, *Dirâse fî Yâḳût ve kitâbihi Muʿcemü'l-udebâʾ* (Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1993), 7/2900.
[352] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/2024.
[353] İbrâhîm, *Muḳaddimetü İnbâhü'r-ruvât*, 13.
[354] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 7/2899.

Yâḳût el-Ḥamevî, *Mu'cemü'l-büldân* adlı eserinin bir nüshasını tamamlayarak el-Ḳâḍî el-Ekrem'in kütüphanesine bırakmıştır. İbnü'l-'Adîm de *Buġyetü'ṭ-ṭaleb* adlı eserinin çeşitli yerlerinde *Mu'cemü'l-büldân*'ı gördüğünü, ondan faydalandığını ve aynı durumu *Mu'cemü'l-üdebâ'*'da müşahede ettiğini belirtir.[355]

Öte yandan Ḳıfṭî, Ḥamevî'yi *er-Red 'alâ İbn Cinnî* ve *Esmâ'ü'l-evzân ve'l-ef'âl* adlı iki kitabı kendisinden ödünç aldığı eserlerden derleyerek yazmakla itham eder. Ayrıca bu iki eserde değerli olanla değersizi birbirine karıştırdığını ileri sürer. Ḳıfṭî bu kitabı neşretmemesi tavsiyesinde bulunduğunu ve hatalı yerleri ona gösterdiğini ancak Ḥamevî'nin bu tavsiyeye kulak asmadığını bildirir. Bunun üzerine Ḳıfṭî, Ḥamevî hakkında başka şeyleri dile getirmekten kaçınır.[356]

Ḳıfṭî'nin neden *Mu'cemü'l-büldân* ve *Mu'cemü'l-üdebâ'* gibi eserleri görmezden geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Bu durum, söz konusu kitapların yalnızca nahiv âlimleri ve onların eserleriyle sınırlı olmasıyla ilişkilidir. Ancak incelendiğinde Ḳıfṭî'nin, 'Alî b. el-Ḥüseyn el-İsfahânî'nin biyografisinde *el-Eġânî* adlı eserinden ve aynı şekilde nahiv ve dille alâkalı olmayan diğer eserlerinden de bahsettiği görülmektedir. Dolayısıyla Ḳıfṭî'ye atfedilen kıskançlık veya düşmanlık duygularını reddetmek, onun bu tür ithamlardan uzak olduğuna inanmak daha isabetlidir. Bu konu hakkında sadece Ḥamevî'ye dair verdiği tercümenin eksik olduğunu söylemekle yetinilmelidir. Nitekim iki büyük âlim arasında yaşanan bu tür tutarsızlıklar, ilmî mirasa karşı ihtiyatlı bir duruş sergilenmesi gerektiğini; neyin alınıp neyin bırakılacağı, neye inanılıp neyin reddedileceğine mezhep ve akîde ya da sevgi ve nefret gibi hislerden uzak sorgulayan bir bakış açısı, tarafsız bir duruşla karar verilmesi gerektiğini açıkça göstermektedir.[357]

1.4. İlmî ve Edebî Seyahatleri

Ḳıfṭî'nin yaşadığı dönemde, Memlükler'in genç imparatorluğu himayesinde bir tür istikrar ve güven ortamı sağlanmıştı. Memlük sultanları genişleme çabası içindeyken, tarih ve coğrafya alanında kaleme alınmış edebi eserler, Hindistan'dan

[355] İbnü'l-'Adîm, *Buġyetü'ṭ-ṭaleb*, 155.
[356] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/85.
[357] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ',* 7/2899-2900; Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî*, 303; 'Abdu'r-raḥmân, "Risâletü Yâḳût el-Ḥamevî ile'l-Ḳıfṭî", 13/223-226.

Mali'ye, Habeşistan'dan Endülüs'e kadar uzak ve çeşitli bölgelerin tasvirine yönelik ilgi artışı göstermişti. Pek çok âlime, gelişen Memlük sarayında çalışma imkânı sunulmuştu. Bu sayede İslâmla ve Akdeniz coğrafyasının dört bir yanından gelen seyyah ve yolcularla karşılaşma şansı bulunmuştu.[358] Ḳıfṭî, şer'i ilimler, Arap dili ilimleri ve felsefede geniş bir bilgiye sahip olmasına rağmen, farklı ilimleri, mezhepleri ve kültürleri tanımak amacıyla Suriye, Irak ve Hicâz dâhil olmak üzere birçok ülkeye ilmi seyahatler gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Kahire, doğu ve batıda benzeri olmayan bir fikrî ve kültürel ışık merkezi olarak görülmekteydi. Câmileri ve medreseleri sayılamayacak kadar çoktu ve bunlara ek olarak zengin kütüphanelere de sahipti. Ḳıfṭî, Kahire'de tanık olduğu bu büyük ilmî uyanış karşısında hayranlık duymuş ve tükenmez bu kültürel kaynaktan istifade etmeye yönelmiştir. Buradaki âlimlerin çevresinde toplanarak onların ilminden ve birikiminden istifade etmiştir. Ardından İskenderiye'ye yönelmiş ve orada kendisine gelen âlimlerin halkasına dâhil olmuş ve ondan büyük ölçüde istifade etmiştir. Daha sonra doğduğu yer olan Kıft'a karşı büyük bir özlem duymuş ve yolunu oraya sürmüştür. Burada fakihlerin ve edebiyatçıların çevresinde bulunmuş; daha önce yer verildiği üzere o dönemde Yukarı Mısır bölgesinde tanınan bir âlim olan Ṣâliḥ b. 'Âdî el-'Uẕrî ile buluşmuştur. Ḳıfṭî, ona bağlanmış ve ondan istifade etmiştir.[359] Ḳıfṭî, Ḳâhire'ye ikinci dönüşünde burada uzun süre kalmamış; 591/1194 yılında Kudüs'e yönelmiştir. Bu şehirde bir süre ikamet etmiş, halkı tarafından sevilmiş ve kendisi de onları sevmiştir. Kudüs halkı ona güven duymuş ve kendisine valilik teklif etmiştir. Ancak o bunu reddederek, ilim meclislerine ve derslere katılmayı ayrıca ilmi hazırlıklarla meşgul olmayı tercih etmiştir. Ancak çıkan fitne nedeniyle babasıyla birlikte Harran şehrine, oradan Yemen'de yer alan Cible şehrine geçmiştir. Babası 624/1226 yılında burada vefat etmiş ve aynı yere defnedilmiştir. Bunun üzerine Ḳıfṭî, mesafe bakımından en uzak ancak bununla beraber kültürel anlamda en ileri seviyede yer alan şehirlerden biri olan Halep'e yönelmiştir. Ḳıfṭî bu beldenin özlemini çekmekteydi. Burada güven içinde yaşamış ve daha önce zikredildiği gibi babasının yakın dostu ve Halep'teki yol arkadaşı olan

[358] 'İmrân 'Abdullâh, "Limâẕâ kâne zemenu'l-Memâlîk 'aṣran ẕehebiyyen li'l-mavsû'âti'l-'Arabiyye?", *el-Cezîre.net* (Erişim 25 Temmuz 2025).
[359] Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 16/150; Üdfüvî, *eṭ-Ṭâli'u'ṣ-ṣa'îd*, 436-437; Süyûtî, *Buġyetü'l-vuʿât*, 2/9; İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/83-84.

Meymûn el-Ḳaṣrî ile tanışmıştır. Bu kişi, Ṣelâhaddîn-i Eyyûbî'nin oğlu ez-Ẓâhir olarak bilinen Melik Gâzî nezdinde nüfuz ve itibara sahipti.

1.5. Mezhebi, İnancı ve Ahlakı

Ḳıfṭî'nin ilmi; nahiv, dil, fıkıh, hadis, Kur'ân ilimleri, usûl, mantık, matematik, astronomi, hendese, tarih, cerh ve ta'dîl gibi birçok alanı kapsamıştır.[360] Bu ilimlerin çoğu üstün nitelikler ve yüksek ahlakla tanınmasını sağlamıştır. Yâḳût el-Ḥamevî bu yönünü "çok faziletli, büyük erdem ve yüksek değer sahibi, cömert, güler yüzlü, hoş tebessümlü" şeklinde tanımlanmıştır.[361] Meclisi, âlimlerin ilgisini çeken bir merkez hâline gelmiştir. İctihad bakımından, İslam fıkhında Ḥanbelî mezhebine mensuptur. Ancak diğer görüşlere karşı hoşgörülü ve açık fikirli bir zihniyete sahiptir. Bu durum, onun eserlerinde farklı medeniyetlere mensup âlimlerin isimlerine yer vermesiyle fark edilmektedir. Ayrıca bu tutum, onun gelişime açık, yenilikçi ve entelektüel bir zihniyete sahip olduğunu göstermektedir.[362]

Eserlerinde şahsiyetine dair, Mısırlı, Sünnî ve sağlam bir akîdeye sahip olduğu görülmektedir. el-Ḥanbelî, Ḳıfṭî'yi güzel ahlâklı olarak nitelendirmiş ve biyografisinde onun hakkında "kâmil bir mürüvvet sahibi" ifadesini kullanmıştır.[363] Ayrıca, doğru görüşlü ve adil olduğu da Yâḳût el-Ḥamevî'nin şu aktarımından anlaşılmaktadır: "Bana, saygın vezir eṣ-Ṣâḥib el-Vezîru'l-Ekrem şöyle anlatmıştır: Hicri 618 yılı Zilkade ayının 15. cuma günü, Halep dışına yürüyüş maksadıyla çıktım. Kuveyk nehri kıyısında, beyaz sakallı birtakım şeyhlerin sarhoş olup çıplak şekilde çirkin bir manzara eşliğinde ıslık çalıp dans ettiklerini gördüm. Şeytandan Allah'a sığınarak oradan uzaklaştım ve geceyi bir yerde geçirdim. Sabah olduğunda kaleye çıkmak için bineğime binmiştim ki evsiz barksız bir adam beni karşıladı ve şöyle dedi: "Muttakilerin Allah'a bakacağı gün O'nun sana baktığı gibi hâlime bir bak." Ona, "Neyin var?" diye sordum. Dedi ki: "Ben evsiz barksız fakir bir adamım. Geçimimi sağladığım küçük bir hayvanım vardı. Vali beni tuz çalmakla itham etti. Hayvanıma el koydu ve üstüne bir de vergi istedi. Ben de "Hayvanı al" dedim. "Onu aldım ama başka

[360] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 15/179; Üdfüvî, *eṭ-Ṭâli'u's-sa'îd*, 436-437; Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 3/117.
[361] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 15/179; Süyûtî, *Buġyetü'l-vuʿât*, 2/312.
[362] Ṭavîl, "el-Ḳıfṭî müʾerriḫan li'n-nuḥât", 9/21.
[363] İbnü'l-'İmâd, *Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb*, 3.

vergi de istiyorum" dedi. Bunun üzerine ben de dönemin meliki el-Emîrü'l-Kebîr Atâbek Ṭuġrul ez-Ẓâhirî huzuruna çıktım ve dedim ki: "Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Üç şey insanlara ortaktır: otlak, su ve tuz."[364] Böyle bir hadise meydana geldi. Sen, vaktinin çoğunu kıbleye yönelmiş şekilde seccadede oturarak ve elinde tesbihle geçirirken, böyle şeylerin memleketinde meydana gelmesi sana yakışmaz." Bunun üzerine emir dedi ki: "Derhal bütün bölgelere vergilerin kaldırıldığına ve bu adın tamamen silindiğine dair yazılar gönderilsin. Valilere, Kur'ân ve sünnete göre hareket edilmesi, had gerektiren suçlarda vakit kaybetmeden cezaların uygulanması, hiçbir maddi talepte bulunulmaması emredilsin. Şehirdeki bütün içkiler dökülsün, içki teminatı kaldırılıp şehir dışına çıkarılsın. Aynı karar, hükmüm altındaki tüm bölgelere bildirilsin. Kim bu emre muhalefet ederse dünyada bizim, âhirette Allah'ın azabıyla cezalandırılacaktır." Sonrasında divana oturdum ve hiçbir kâtibin yardımına başvurmaksızın bizzat on üç adet mektubu sınır valilerine yazdım. Ardından şu beyiti inşâd ettim[365]:

[بحر الرَّجز]

وَلَا تَكْتُبُ بِكَفِّكَ غَيْرَ شَيْءٍ يَسُرُّكَ فِي الْقِيَامَةِ أَن تَرَاهُ

Kıyamet gününde görmeyi hoşnutlukla isteyeceğin şeyden başkasını Kendi elinle, yapma.[366]"

Ayrıca, Halep'in hâkimi el-Melikü'n-Nâṣır Ṣelâḥuddîn Yûsuf b. el-Melikü'l-'Azîz'in, saltanatın tek sahibi olması, büyükannesi vefat ettikten ve bulûğa erdiğine şahit olduktan sonra gerçekleşmiş olup bu esnada yaşı yaklaşık on üç idi. Bu süreçte, emir ve komuta Vezîr Ḳıfṭî'deydi. Ḳıfṭî'nin halk nezdinde âdil, ihsan sahibi, merhametli ve şefkatli biri olduğu belirtilmiştir. Halep'teki tüm bölgelerde mevcut zulümler ve ağır vergiler kaldırmıştır. Fakirler, zâhidler, ulemâ ve dindar kimseler onun için öncelikli hale gelmiştir. Onlarla sıkı bağlar kurmuştur. Sadakaları ve ihsanı, kapısına gelen herkese ulaştırmaya devam etmiştir. Onu ziyaret edenler, kırık kalpleri

[364] Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İsḥâḳ el-Ezdî es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Şuʿayb el-Arnaûṭ vd. (Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-ʿÂlemiyye, 2009), 344 (No: 3477).
[365] Recez bahri.
[366] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/2032.

onarılmış ve ihtiyaçları giderilmiş olarak geri dönmüştür.[367] Onun hakkında aktarılanlar arasında dikkat çeken hususlardan biri de Halep'teki sınırlı sayıdaki hamamlardan birinin özel olarak kendi evinde bulunmasıdır. Bu durum, onun temizlik konusundaki hassasiyetine ve dış görünümüne verdiği öneme işaret etmektedir.[368]

1.6. İlmî ve Edebî Kişiliği ile Âlimlerin Onu Övmesi

Biyografi eserlerinde Ḳıfṭî'nin, döneminin seçkin âlimlerinden biri olduğu hem teorik hem de uygulamalı ilimlerde temayüz ettiği yönünde detaylı bilgilere yer verilmiştir. Onun, güçlü edebî yeteneğe sahip bir edip, ezberi kuvvetli, derin bilgi birikimi olan, çok bilgili, donanımlı, maksadı açık, çok sayıda eser telif etmeye muktedir bir âlim olduğu belirtilmiştir. Süyûṭî ve benzeri kişilerin ona dair kaleme aldığı biyografilerinde, onun matematik, astronomi, hendese, cerh ve ta'dîl gibi alanlardaki bilgisiyle birlikte[369], din, tarih ve lügat ilimlerinde de donanımlı olduğu ifade edilmiştir. Tüm bu alanlarda başarı göstermesine rağmen, özellikle nahiv ve lügat çalışmaları diğer ilim dallarına göre daha belirgin bir şekilde ön plana çıkmıştır.[370] Tarihe özel bir ilgi duyduğu bilinmekte olup yirmi yedi telif eserinden on altısının tarih alanında olduğu kaydedilmiştir.[371] Sahip olduğu bu çeşitli kaynaklardan beslendiği, bilgi birikiminin bu zemin üzerinden oluştuğu, düşünce dünyasının bu birikimle bütünlük kazandığı ve özel meclislerinde paylaştığı ya da kütüphanesine emanet ettiği bu hazinelerin bu suretle vücut bulduğu belirtilmektedir.[372]

Ziriklî, Ḳıfṭî'yi *el-Aʿlâm* adlı biyografik eserinde şu şekilde tanımlamıştır: "Saygıdeğer bir makam sahibiydi, kitap edinmeyi severdi; kütüphanesi elli bin dinar değerindeydi. Dünyalık olarak bu kütüphanesinden başka bir malı yoktu. Ne evi ne de eşi bulunmaktaydı. Ḥaleb'de vefat etti. Eserleri arasında *İḫbârü'l-ʿulemâʾ bi-aḫbâri'l-ḥukemâʾ*, üç ciltlik *İnbâhü'r-ruvât ʿalâ enbâʾi'n-nuḥât* ve başka telifler

[367] İbn Vâṣıl, *Müferricü'l-kürûb*, 5/313.
[368] Kâmil b. Ḥüseyin b. Muḥammed b. Muṣṭafâ el-Pâli el-Ḥalebî el-Ġazzî, *Nehrü'z-zeheb fî tarîḫi'l Ḥaleb* (Halep: Dâru'l-Ḳalem, 1998), 1/254.
[369] Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 2/191-192; Selâm, *el-Edebü'l-ʿArabî*, 16; Seyfüddîn Ebû Bekr b. ʿAbdillâh b. Aybek İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmi u'l-ġurer*, thk. Saʿîd ʿAbdü'l-fettâḥ ʿÂşûr (Mısır: ʿÎsâ el-Bâbî el-Ḥalebî, 1972), 7/350-351.
[370] Süyûṭî, *Buġyetü'l-vuʿât*, 2/212.
[371] Ṭavîl, "el-Ḳıfṭî müʾerriḫan li'n-nuḥât", 9/21.
[372] İbn Ḫallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/129-138.

bulunmaktadır.[373]" İbn Şâkir el-Kütübî de onu şu şekilde övmüştür: "Saygın, tam anlamıyla soylu biriydi... el-Ḳâḍî el-Ekrem'in konağında kalmış ve halktan uzak durarak çalışma ve telif ile meşgul olmuştur. Bu şekilde yaşamını sürdürmüş ve 569/1174 yılında Halep'te vefat etmiştir.[374]"

el-Ḳâsım b. el-Ḳâsım b. 'Ömer b. Manṣûr el-Vâsıṭî[375], Ḳıftî'nin kendisini bir göreve tayin etmesi istemiyle onu şiirinde methetmiştir:

[بحر المنسرح]

يَا سَيِّدِيُّ قَدِّ رُمِيتُ مِن زَمَنِيٍّ ... بِحَادِثٍ ضَاقَ عَنهُ مُحْتَمَلَي

وَأَنتَ فِي رُتْبَةٍ إِذَا نَظَرَتْ ... إِليّ صَار الزَّمَانِ مِن قِبَلِي

وَالنَّظْمَ وَالنَّثْرَ قَد أَجَدْتُهُمَا ... فِيكَ فلَا تَتْرُكْ الْإِجَادَةَ لِي

فَدَاكَ قَوْمٌ إذا وَقَفَتَ بِهُم ... رَأَيْتُنِي وَاقِفًا عَلَى طَلَلِ

تَشْغَلُ أَمْوَالُهُمْ مَسَاعِيُهُمْ ... فهُم عَن الْمُكَرَّمَاتِ فِي شُغْلِ

تَحْمِي حِمَاهَا أَعْرَاضَهُمْ فإِذَا ... ماتت حِمَاهَا سُورٌ مِن الْبُخْلِ

مَعَاوِلَ الذَّمِّ فِيهِ عَامِلَةِ ... إِعْمَالِهَا فِي مَغَائِرُ الْجَبَلِ

نَعَلَكَ تَاجُ إِذَا رَفَعَتَهُمْ ... لِرَأْسِ حَافٍ مِنهُمْ وَمُنْتَعِلِ

فاسمعْ حَديثي فَلي مُغَازَلَةٌ ... تبثُّ شكوى في موضعِ الغَزَلِ

قَد كُنتُ في راحةٍ مُكمَّلةٍ ... أُحيي المعَالي بميّتِ الأملِ

---

[373] Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/33; İbnü'l-'İmâd, *Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb*, 7/129-138.

[374] Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 3/117.

[375] Tam adı, Ebû Muḥammed el-Ḳâsım b. el-Ḳâsım b. ʿÖmer b. Manṣûr el-Vâsıṭî olup Arap dili alanında derin bilgiye sahip bir âlimdir. 550/1155 yılında Vâsıt'ta doğmuş, 626/1229 yılında Halep'te vefat etmiştir. İbn Cinnî'nin *"el-Lümaʿ"* adlı eserine şerh, *"et-Taṣrîfu'l-mulûkî"*ye şerh, harf sırasına göre düzenlemiş bir sözlük *olan "Fe'altu ve Ef'altu" adlı eseri* yazmıştır ki bu eseri fakat tamamlayamamıştır; ayrıca *"el-Maḳâmâtü'l-Ḥarîriyye"ye* şerh ve bir hutbeler kitabı da kaleme almıştır. Şiirleri de vardır ve Yâḳût el-Ḥamevî bu şiirlerinden güzel örnekler nakletmiştir. Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 2/128; Süyûtî, *Buġyetü'l-vuʿât*, 380; Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 6/185-196.

أَرفلُ في عِزّة القناعةِ في ذيلٌ على النّائباتِ مُنسَدِل

فَعندما طَالت البَطَالة بي صَار لي حَاجةٌ إلى العملِ

قال أناسٌ نبّه لها عُمَرا[٣٧٦] فقلت حسبي رأيَ الوزيرِ عليّ

قد بِتُّ من وَعدِه على ثِقةٍ أَمِنَت في حِليِها من العَطَلِ

فالأكرمُ ابن الكرامِ لو سَبقَتْ وُعُودُهُ بالشَّبابِ لم يَحلِ

يَفِرُّ من وعدهِ المطّالِ كَمَا تَفِرُّ آراؤُهُ مِن الزَّلَلِ

أخلاقُهُ حُلوَةُ المذَاقِ فَلَو شَبهتَها ما ارتضيْتَ بالعَسَلِ

بمنطقٍ لو سَرَت فَصَاحَتُهُ في اللّكنِ لاستعصمت من الخَطَل[٣٧٧]

تمجّ أخلاقُهُ إذا كُتِبَت ماءُ المنى من أسِنَّةِ الأَسَلِ

وإن سَطَت في مَلَمَّةٍ نسيَت صِفّينَ منهَا وَوَقعةَ الجَمَلِ

تنظِمُ دُرًّا على الطّرُوسِ كَمَا ينظِمُ درّ الحُليّ في الحَلَلِ

مَبيّنٌ عِلمُهُ لِسائلِهِ مُسَائِلًا أَشكَلَت على الأُوَلِ

لِكلِّ عِلمٍ في بابِهِ عِلمٌ يهدي إلى قِبلةٍ من القِبَلِ

أيّ جَمَالٍ ما فيه أجمَله على وجوهِ التَّفصيلِ والجُمَلِ

جَلَّ الذي أظهرَت بَدائِعهُ منهُ مَعَاني الرِّجالِ في رَجُلِ

Ey efendim! Zaman beni öyle bir felâketle vurdu ki, Tahammülüm dar geldi, gücüm yetmedi ona.

---

[376] ʿÖmer b. el-Vebbâr, günümüzde Halep ve kalesi üzerinde hâkimiyet kurmuş Atâbek Tuġrûl Şihâbüddîn el-Ḫâdim'in hâciblerinden biridir.

[377] el-Ḫaṭal: bozuk, çok ve karışık söz. İbrâhîm Muṣṭafâ vd., *el-Muʿcemü'l-Vasîṭ* (Kahire: Mecmaʿu'l-Luġati'l-ʿArabiyye, 1972), 1/245.

Oysa sen öyle yüksek bir makamdasın ki, senin bana bakışınla zaman önümde eğilir.
Nazım ve nesri senin yüceliğinde ustalıkla işledim, O halde lütfen, bu ustalığı benden mahrum bırakma.
Sana feda olsun bir topluluk ki, Onların yanına vardığımda, yıkılmış bir harabe gibi kaldım.
Servetleri uğraşlarını işgal etmiş, onlar meziyetlerden büsbütün uzak düşmüşler.
Şereflerini koruyan ise yalnızca soyları, ama soy da cimriliğin surlarıyla kuşatılmış artık.
Kınayıcıların baltaları, Dağın içlerini oyarcasına üzerlerindedir.
Senin nalın, onların çıplak başına taçtır, Kimisi yalınayak, kimisi ayakkabılıdır yanında.
Dinle şimdi sözümü: bir yakınma bu, Sevda diliyle dökülen şikâyetimdir bu.
Tam bir huzur içindeydim, Ölü ümitlere yeniden hayat veren bir yücelikle.
Kanaatkârlığın izzetiyle, Musibetlere dokunmayan bir eteğin içindeydim.
Ama işsizlik beni uzunca zaman yordu, İş ihtiyacım doğunca...
Dediler ki: Bu işte Ömer'i uyar. Ben de dedim ki: Bana yeter, 'Alî Paşa'nın görüşü.
Ona duyduğum güvenle geceyi geçirdim, Sözünden dolayı kalbimde en küçük bir boşluk kalmadı.
O, asil bir soyun en kerimidir; eğer gençlik sözlerinden önce gelseydi, bozulmazdı hiçbir şey.
Vadinden kaçmak ondan uzak bir şeydir, Görüşleri de yanlıştan uzaktır, fersah fersah.
Ahlâkı tatlı mı tatlı bir içimlik gibidir; Onu benzetmeye kalksam, balı bile beğenmem.
Eğer lisanı, peltek olan birinin dilinden geçseydi, O bile sapmazdı hatadan, fasih olurdu birden.
Eğer yazıya dökülse huyları, Sancaklardan dökülen temennilerin suyuyla yazılırdı.
Bir musibetin ortasına atılsa bile, Sıffin Savaşı'nı ve Cemel Vak'ası'nı unuttururdu.
Yazı levhalarında inciler dizer gibi, O inciler süslü elbiselere dizilir gibi olurdu.
İlmine dair ne sorulsa açıklıkla izah ederdi, Öyle meseleler ki, evvelkileri bile hayrette bırakırdı.
Her ilimde, o ilmin öncüsü gibidir, Her cihetten kıbleyi gösteren bir mihraptır.

Ne güzellik ama! İçindeki güzellikler arasında, Tafsilatıyla da, bütünüyle de en güzel olanıdır.

Onda beliren inceliklerde yücelik vardır, Sanki nice adamların manası, tek bir adamda toplanmıştır.

Modern edebiyatta ise Şevḳî Ḍayf Ḳıfṭî hakkında şu değerlendirmede bulunur: "Eyyûbîler döneminin tabakât alanındaki en büyük tarihçisi, 646/1249 yılında vefat eden 'Alî b. Yûsuf el-Ḳıfṭî'dir. Onun *İnbâhü'r-ruvât* ve *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'* adlı eserleri vardır."[378]

Ḳıfṭî'nin çağdaşı olan ve ondan sonra gelen âlimlerin sözleri, bu şahsiyetin ne kadar önemli olduğunu anlamada esas alınan ölçüttür. Bu da onun şahsiyetine ve hayatının bütün yönlerine dair açık bir perspektif sunmakta ve şu önemli sonuca ulaşmamızı sağlamaktadır: Bu şahsiyetin ilmî alandaki önemi, büyük âlimler tarafından isminin kayıt altına alınması ve doğrulanmasıyla ortaya çıkar.

Âlimin Adı	**Ḳıfṭî Hakkındaki Görüşü**
Yâḳût el-Ḥamevî	Halep'te hizmetinde bulundum. Onu üstün fazilet sahibi, zeki, itibarlı, cömert, güler yüzlü, hoş sohbet biri olarak tanıdım. Evine sürekli giderdim. Nahiv, dil, fıkıh, hadis, Kur'an ilimleri, mantık, matematik, tıp ve hendese alanlarında ilim erbâbı ve fazilet sahibi kişiler ona gelirdi.
İbnü'l-Esîr	Bana kaleme aldığı, dinlediği ve rivayet ettiği tüm eserleri için icâzet yazdı.[379]

[378] Mısırlı tarihçi ve edebiyatçı, 1910 yılında doğmuştur. Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden 1935 yılında lisans, 1942 yılında ise doktora derecesi almıştır. Aynı fakültede çeşitli akademik görevlerde bulunmuş, zamanla Arap dili alanında profesörlüğe yükselmiş, ardından Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-ʿArabiyye'de Arap Dili Bölüm Başkanlığı görevini üstlenmiştir. 1976 yılında Mecma'u'l-Luġati'l-'Arabiyye'ye üye seçilmiş, 1996 yılında ise kurumun başkanı olmuştur. Eserleri arasında *Târîḫu'l-edebi'l-ʿArabî* (fî erbaʿeti eczâ'), *el-Fennu ve mezâhibuhu fi'ş-şi'ri'l-'Arabî*, *el-Fennu ve mezâhibuhu fi'n-naṯri'l-'Arabî*, *el-Medârisü'n-naḥviyyye* ve *en-Naḳdu'l-edebî* gibi çalışmalar yer almaktadır. Velîd b. Aḥmed ez-Zübeyrî vd., *el-Mevsû'atü'l-Müyessera* (Manchester: Mecelletü'l-Hikme, 2003), 3/1491.

[379] ʿAlîyyüddîn, *Muḳaddimetü el-Bedîʿ fî ʿilmi'l-ʿArabiyye*, 35.

Ḥâfız Ebû ‘Abdullah Muḥammed el-Baġdâdî	Onunla görüştüğümde; onu yüksek fazilet sahibi, birçok ilme ve aydınlatıcı bilgiye sahip, itibarlı, cömert, güler yüzlü, güzel huylu, nahiv, dil, fıkıh, hadis, Kur’an ilimleri, usûl, mantık, astronomi, hendese ve tarih gibi tüm ilimlerin erbabıyla paylaşım içinde çalışan biri olarak tanıdım.[380]
Süyûtî	Onun matematik, astronomi, hendese, cerh ve ta‘dîl alanlarındaki bilgisini methetti.
İbn Şâkir el-Kütübî	Saygın, itibarlı ve asil bir kişiydi. Tarif edilemeyecek kadar çok kitap toplamış, bu kitaplarla şöhreti uzak diyarlara ulaşmıştı. Dünyada kitaplardan başka hiçbir şeyi sevmezdi. Ne bir evi ne de bir eşi vardı. Kitaplarını Halep hükümdarı en-Nâṣır’a vasiyet etmişti ve bu kütüphanenin değeri elli bin dinara ulaşmaktaydı. Bu sebeple sultan ona yakınlık gösterdi. el-Ḳaḍı el-Ekrem’in evinde ikamet etti; halktan uzaklaştı, araştırma ve telifle meşgul oldu. Bu hâl üzere yaşamını sürdürdü ve vefat etti.
Ḫayrüddin ez-Ziriklî	Saygın ve itibarlı bir âlimdi; kitap toplamaya tutkundu. Kütüphanesinin değeri elli bin dinarı buluyordu. Dünyada kitaplarından başka hiçbir şeye sahip değildi. Ne bir evi ne de eşi vardı. Halep’te vefat etti.
Şevḳî Ḍayf	Eyyûbîler dönemindeki şahsiyetlere dair eser kaleme alan en büyük tarihçi, 646/1249’da vefat eden ‘Alî b. Yûsuf el-Ḳıftî’dir.
el-Ḳâsım b. el-Ḳâsım b. ‘Ömer b. Manṣûr el-Vâsıṭî	Onu uzun bir şiirle methetti.

[380] Üdfüvî, *eṭ-Ṭâli‘u’s-sa‘îd*, 436.

1.7. Yaşadığı Dönemde Sünnî Mezheplerin Yayılmasındaki Rolü

Daha önce işaret edildiği üzere Yukarı Mısır'da Şîa geniş bir yayılım alanına sahip olsa da bu durum, Sünnî âlimlerin ehl-i sünnet mezhebini müdafaa etmede etkin rol üstlenmelerine engel olmamıştır. Nitekim dindarlığı ve takvâsıyla tanınan Ḳıfṭî'nin hocası nahiv âlimi Ṣâliḥ b. 'Âdî el-'Uẕrî el-Menâṭî, Kıft Camii'nde yaklaşık elli yıl boyunca öğle ile ikindi arasında düzenli dersler vermiştir.[381] Ḳıfṭî de hocasını örnek alarak sahip olduğu idarî yetkiyi Sünnî mezhebinin hizmetine sunmuştur. Bu bağlamda dönemin vezirlerinin Sünnî öğretilerin yayılması amacıyla camileri merkezî eğitim kurumlarına dönüştürmede önemli rol oynadıkları görülmektedir. Özellikle camiler, günümüzdeki üniversite eğitimiyle karşılaştırılabilecek bir yapıya bürünmüş; vezirler buralarda ders vermek üzere Sünnî fakih ve âlimler atamışlardır. Ayrıca işleyiş açısından camilerdeki eğitim faaliyetlerinin denetimi Sünnî kadılara verilmiş, haftalık dersler ise Cuma namazından sonra ikindiye kadar gerçekleştirilmiştir. İlimle meşgul olan bu kimselere aylık maaşlar bağlanmış, onlara cami yakınlarında ikamet edebilmeleri için evler tahsis edilerek eğitim ve araştırma faaliyetlerine kendilerini bütünüyle verebilmeleri amacıyla olanak verilmiştir.[382]

[381] Mezâd Ḫalîfe el-Muḫtâr Kûre, *Devru ʿulemâʾi ehli's-sünne fî ḥifẓi'l-mezhebi's-sünnî fî Mişr ḫilâle'l-ʿaṣri'l-Fâṭimî," Mecelletü Câmiʿati Sirt el-ʿİlmiyye* (Yüksek Lisans, Câmiʿatu'l-Cufra, 2018), 135.
[382] Kûre, *Devru ʿulemâʾi ehli's-sünne,* 120.

İKİNCİ BÖLÜM
İBNÜ'L-ḲIFṬÎ'NİN ESERLERİ VE İLMÎ ETKİSİ

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin Mısır tarihi, Mağrib tarihiyle alakalı rivayetler, Yemen tarihi, Selçuklu tarihi ve diğer konularda çok sayıda eserinin olduğu bilinmektedir. Ḳıfṭî, fıkıh, tefsir, edebiyat, tarih, felsefe, nahiv ve fıḳhu'l-luġa gibi pek çok alanda muazzam bir ilmî miras bırakmıştır.[383] Yaklaşık yirmi tanesinin ismini bildiğimiz çok sayıda eseri olup, bunların çoğu ve en kapsamlı olanları tarihî kaynak niteliğindedir. Ancak bu eserlerin yalnızca çok az bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Bunun başlıca nedeni, yaşadığı ve kadılık görevinde bulunduğu şehir olan Halep'in, onun el yazmalarının ve zengin kişisel kütüphanesinin bulunduğu merkez olmasıdır. Ne yazık ki bu kütüphane, 658/1260 yılında Hülâgû komutasındaki Moğolların şehri istilası sırasında büyük bir yıkıma uğramıştır. Bilindiği üzere bu saldırı Arap kütüphaneleri için büyük bir felaket teşkil etmiştir. Tarihçilerin kaydettiğine göre, Moğollar, İslam dünyasının merkez şehirlerine (Halep, Şam, Bağdat gibi) girdiklerinde, kitapları sistematik şekilde imha etmişlerdir. Bu imha, ya kitapların kütüphane binaları içerisinde yakılması ya da Fırat Nehri'ne atılması suretiyle gerçekleştirilmiştir.[384] Halep'te Eyyûbîler Devleti'nin ortadan kalkması da İbnü'l-Ḳıfṭî gibi bu devlete mensup seçkin kişilerin miraslarının kaybolmasında etkisi olan bir diğer önemli faktördür. Moğol istilası kütüphaneleri koruyan, âlimlere ve yazmaların istinsah edilmesine destek sağlayan idarî ve kültürel yapının çökmesine yol açmıştır. Bu felaketin ardından şehirde geriye kalan yazılı miras için yeterli resmî koruma kalmamış, bu da kayıp ve unutuluş sürecinin devamına katkıda bulunmuştur.[385] Ḳıfṭî'nin eserlerini aşağıdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür:

2.1. Edebi Eserleri

İbnü'l-Ḳıfṭî birçok önemli edebî eser kaleme almıştır. Çoğu günümüze ulaşmamış olmakla birlikte, bu eserlerin varlığı kaynaklarda belgelenmiştir. Aşağıda,

---

[383] Ḥasan Ma'merî, *Muḳaddimetü'l-Muḥammedûn mine'ş-şuʿarâʾ ve eşʿâruhüm*, mlf. Ebü'l-Ḥasen Cemâlüddîn 'Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. 'Abdilvâḥid eş-Şeybânî İbnü'l-Ḳıfṭî (Şam: Dâru'l-Yemâme, 1970), 8.

[384] İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 17/396–402; Ṣâliḥ el-Lüheybî, "Ḍayâʿu'l-maḫṭûṭâti ve'l-evʿiyeti'l-maʿrifiyye ʿabre't-târîḫi'l-İslâmî: el-esbâb ve'd-devâfi'", *Mecelletü Câmi'ati'ş-Şâriḳa li'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâ'iyye* 18/2 (2021): 252; Kaya, "İbnü'l-Kıftî".

[385] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,* 1/24.

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin edebiyat alanında telif ettiği başlıca eserler, içeriklerine dair kısa açıklamalarla birlikte sunulmaktadır:

1. *eḍ-Ḍâd ve'ẕ-ẓâ'*: Telaffuz açısından benzer, ancak yazım bakımından farklılık gösteren kelimeleri konu alan bir eserdir. Yâkût el-Ḥamevî, İbn Şâkir ve Kâtip Çelebi tarafından zikredilmiştir.[386]

2. *el-Muḥallâ fî istî'âbi vücûhi kellâ*: Ḥamevî[387] ve İbn Şâkir[388] tarafından zikredilmiştir.

3. *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*: "Muḥammed" ismini taşıyan şairlere dair alfabetik sırayla düzenlenmiş biyografik bir ansiklopedidir. Câhiliye döneminden müellifin yaşadığı çağa kadar olan süreci kapsar. Şairler babalarının adlarına göre sıralanmıştır (örneğin: Muḥammed b. 'Abdullah, Muḥammed b. Sa'îd). Eser, şairlerin şiirsel üsluplarının edebî eleştirisini ve analizini içermektedir. Günümüze eksik bir nüshası ulaşan bu eser daha sonra neşredilmiştir. Basılı eserler arasında ayrıca ayrıntılı olarak ele alınacaktır.[389]

4. *Işlâḥu ḫaleli'ş-şıḥâḥ li'l-Cevherî:* Ḥamevî[390], Süyûṭî ve İbnü'l-'İmâd el-Ḥanbelî[391] bu eseri kaynaklarında zikretmiştir.

5. *Şerḥu'l-Mufaṣṣal*: Kâtip Çelebi eserinde yer vermiştir.[392]

6. *Aḫbâru'l-müteyyemîn*: Arap edebiyatında aşıkların ve sevda uğrunda deliye dönenlerin (el-müteyyemîn) öykülerini konu edinir. Aşk fenomenini hem edebî hem de psikolojik bir durum olarak inceler. Eser, hikâyeleştirici anlatımla edebî çözümlemeyi birleştirir; bir yandan da meşhur aşk hikâyelerini şiirler ve mensur metinlerle belgelendirir. Yâkût bu eseri *Mu'cemü'l-üdebâ'* adlı eserinde, *ed-Durru's-semîn fî aḫbâri'l-müteyyemîn* adıyla[393]; İbn Şâkir '*Uyûnu't-tevârîḫ* ve *Fevâtü'l-vefeyât*'ta[394]; İbnü'l-'İmâd ise *Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb*'de zikretmiştir.[395]

---

[386] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,*1/23; Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 22/211; Lüheybî, "Ḍayâʿu'l-maḫṭûṭâti ve'l-evʿiyeti'l-maʿrifiyye ʿabre't-târîḫi'l-İslâmî", 252.
[387] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/2028.
[388] Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 3/118.
[389] Bknz. sf. 123.
[390] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/2028.
[391] İbnü'l-ʿİmâd, *Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb*, 7/408.
[392] Kâtip Çelebi, *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, 5/599.
[393] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/2028.
[394] Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 3/118.
[395] İbnü'l-'İmâd, *Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb,*7/408; İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât,*1/22; Bağdatlı İsmâîl Paşa, *Îżâḥu'l-meknûn*, 1431/2010, 1/443.

7. *Eş'âru'l-Yezîdiyyîn*: Üdfüvî eserinde zikretmiştir.[396]

8. *Aḫbâru'l-muṣannifîn ve-mâ ṣannafûhu*: Edebiyat başta olmak üzere çeşitli alanlardaki müellifler ve eserlerine dair bir müellifler ve eserler sözlüğüdür. Eser, dönemindeki düşünsel üretimi kayda geçiren Arapça bibliyografik çalışmaların ilkleri arasında görülmektedir.[397]

9. *Nühzetü'l-ḫâṭır ve nüzhetü'n-nâẓır fî eḫâsini mâ nuḳile min ẓuhûri'l-kütüb* Genel edebiyat üzerine yazılmış bu eser, tarih ve edebiyatı, etkili şahsiyetlerin hayat hikâyeleri aracılığıyla birleştirir. İbnü'l-Ḳıftî, burada âlimlerin kitapların ana metin alanı dışındaki kısımlarına kaydetmeyi adet edindikleri açıklama (ta'lîḳât), ilmî fayda (fevâ'id) ve nükteli notlardan (ṭarf) epey bir miktar toplamıştır. Elinde hatırı sayılır bir yekûn birikince, bunların bir kitap hâline getirilmeye değer olduğuna kanaat getirmiştir. Ancak metnin kaybolması nedeniyle bu esere ilişkin detaylı bilgi çok azdır. Yâkût, İbn Şâkir ve İbnü'l-'İmâd bu eseri kendi kaynaklarında zikretmişlerdir.[398]

2.2. Biyografi Eserleri

İbnü'l-Ḳıftî'nin yaşadığı dönemdeki biyografi ilmi ('ilmü't-terceme) literatürüne yönelik incelememizde, eserlerin meşhur şahsiyetleri (el-'alâm) sıralamada farklı yöntemler izlediğini görmekteyiz. Bu eserlerden bazıları herhangi bir sistematik düzen gözetmeden kaleme alınmışken, bazıları alfabetik sıraya, bazıları tabakât sistemine bir kısmı ise vefat tarihlerine göre tertip edilmiştir. Tüm bu farklı sistematiklere rağmen, bu eserler; dil ve nahiv âlimlerinin tanınmasına, ilmî eğilim ve yaklaşımlarının izinin sürülmesine, İslâm toplumundaki ilmî hayatın genel hatlarıyla tanıtılmasına ve sonraki nesiller ile öncekiler arasında tarihsel bir bağ kurulmasına önemli katkılar sağlamıştır.[399] İbnü'l-Ḳıftî, bu alandaki telif faaliyetlerinde kendisinden önce yazılmış kaynaklardan faydalanmıştır. Eserlerinde yer verdiği bilgileri seçerken terâcim, siyer ve aḫbâr alanında kendinden önce

---

[396] Ali Paşa Mübârek, *el-Ḫıṭaṭu't-tevfîḳiyye*, 14/330; Üdfüvî, *eṭ-Ṭâli'u's-sa'îd*, 437.

[397] Bağdatlı İsmâil Paşa, *İżâḥu'l-meknûn*, 1/443; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 1/709; Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/2028; Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 3/118.

[398] Ẕehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 227; Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 3/118; Kerrâr, *Menhecü'l-Ḳıftî*, 86; Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/2028.

[399] Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 1/25-35; Rosenthal, *'İlmu't-târîḫ 'inde'l-müslimîn*, 328-331; Ẕehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 1/5-6; Maḥmûd Ḫalîl, *Muḳaddimetü Ṭabaḳâtü'l-muḥaddiṯîn*, mlf. İbnü's-Ṣalâḥ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.), 1/34-37; Kaya, "İbnü'l-Kıftî".

yazılmış muteber eserlere dayanmıştır. Bu eserlerden bazıları şöyledir: el-Ḫatîb'in *Târîḫu Baġdâd*'ı,[400] İbn 'Asâkir'in *Târîḫu Dımaşḳ*'ı[401], İbn Yûnus'un *Târîḫu Mıṣr*'ı, İbnu'r-Rebî'in *Târîḫu Nîsâbûr*'u[402], Şîrûye'nin *Târîḫu Hemedân*'ı, Ṣâbî'nin *Tarîḫu Ġarsünni'me*'si, Sâ'îd el-Endelüsî'nin *Ṭabaḳâtü'l-ümem*'i, Ebû Ḥayyân'ın *el-Muḳtebes fî târîḫi'l-Endelüs*'ü, İbn Ḥazm'ın *Ricâlü'l-Endelüs*'ü, İbn Beşkuvâl'in *eṣ-Ṣıle*'si[403], İbn Dürüstüveyh'in *Aḫbâru'n-naḥviyyîn*'i, ez-Zebîdî'nin *Ṭabaḳâtü'n-naḥviyyîn ve'l-luġaviyyîn*"i, Merzübânî'nin *el-Muḳtebes fî aḫbâri'n-naḥviyyîn ve'l-luġaviyyîn*'i, İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'i, İbn Sellâm'ın *Ṭabaḳâtü'ş-şu'arâ'*sı, İbn Ḥabîb'in *el-Muḫtelif ve'l-mu'telif*'i, İbn Reşîḳ'in *el-Ünmûẕec fî şu'arâ'i'l-Ḳayrevân*'ı, Ṣa'lebî'nin *Yetîmetü'd-dehr*'i[404], Bâḫerzî'nin *Dümyetü'l-ḳaṣr*'ı, Beyhakî'nin *Vişâḥu'd-dümye*'si, ve 'İmâdüddîn el-İṣfahânî'nin *Ḫarîdetu'l-ḳaṣr*'ı. İbnü'l-Ḳıftî bu kaynaklardan bir bilgi naklederken çoğu zaman yararlandığı eserin adını açıkça belirtmiş[405], bazen ise bunu belirtmeden nakilde bulunmuştur.[406] Ayrıca Kahire, İskenderiye ve Kıft'ta ders aldığı hocalarından edindiği, Mısır-Şam arasında yaptığı seyahatler sırasında gözlemlediği; Halep'teki ilim meclislerinde öğrendiği ve çeşitli İslam şehirlerindeki âlimlerle gerçekleştirdiği yazışmalardan edindiği özel bilgileri de yukarıda anılan yazılı kaynakların kendisine sağladığı bilgilerin yanına eklemiştir.[407] Bu alandaki en önemli eserleri şunlardır:

1. *Meşyaḫatü'l-Kindî Zeyd b. el-Ḫasen*: Hânefî mezhebine mensup kıraat, nahiv ve dil âlimi Zeyd b. el- Ḥasen b. Sa'îd b. 'İsmet b. Ḥimeyr el-Kindî el-Baġdâdî hakkında biyografik bilgiler sunduğu bir eserdir. Ancak eser kayıptır.

2. *İḫbâru'l-'ulemâ' bi-aḫbâri'l-ḥukemâ'*: Daha sonra detaylı biçimde ele alacağız.

3. *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuḥât*: Nahiv ve dil âlimlerine dair biyografik bir sözlüktür. Bununla birlikte eserde zengin edebî bölümler de yer almaktadır. Yaklaşık

---

[400] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/7-8.
[401] İzzüddîn et-Tenûḫî, "el-Ḳıftî mü'erriḫan", *Mecelletü't-Türâṯi'l-'Arabî* 42 (1991): 118-120.
[402] İbnü'r-Rebîʿ: Yaḥyâ b. er-Rebîʿ b. Süleymân b. Ḥarâz el-ʿAmrî el-Vâsıtî el-Baġdâdî (öl. 606/1210). Ebû Şâme el-Maḳdisî, *eẕ-Ẕeyl 'ale'r-ravżateyn*, 69.
[403] Rıḍvân ed-Dâye, "Meṣâdıru'l-Ḳıftî fî İnbâhi'r-ruvât", *Mecelletü Ma'hedi'l-Maḫṭûṭâtil-'Arabiyye* 28/1 (1984): 90-95.
[404] Dâye, "Meṣâdıru'l-Ḳıftî fî İnbâhi'r-ruvât", 90-95.
[405] İbrâhim, *Muḳaddimetü İnbâhü'r-ruvât*, 33-38; İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/17; 2/102; 3/215.
[406] Sîbeveyh'in biyografisinde İbn Dürüstüveyh'in *Aḫbâru'n-naḥviyyîn* adlı eserinden kaynağını açıkça belirtmeden nakil yapmıştır. İbnü'l-Ḳıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâʾ*, 120.
[407] İbn Ḫallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/165; Kerrâr, *Menhecü'l-Ḳıftî*, 97; Kübra Şenel, *İbnü'l-Kıftî'nin Biyografi Yazımındaki Yöntemi*, İstanbul: Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi, 2017), 42/45-68.

1000 şahsiyete dair bilgiler içerir; bu şahsiyetler arasında edipler, kıraat âlimleri, fakihler ve sûfîler bulunmaktadır. Eserde nadir şiir ve nesir metinlerine yer verilmiş, sözgelimi tanınmayan şairlere ait manzumeler kaydedilmiştir. Ayrıca İbnü'l-Ḳıfṭî'nin sahibi olduğu ve günümüze ulaşmamış olan bazı nadir yazmaların da adı eserde geçmiştir. Bunlardan biri, Ḫalîl b. Aḥmed'e ait *Kitâbu'l-'Ayn*'in tek nüshasıdır. Bu esere dair ayrıntılı değerlendirme, matbû eserler kısmında yapılacaktır.[408]

2.3. Tarih alanındaki Eserleri

İbnü'l-Ḳıfṭî, tarih yazımının hemen her alanında eserler kaleme almıştır: siyer, biyografi, hanedan tarihleri ve devletlerin gelişim süreçleri bu alanlar arasında yer alır. Günümüze ulaşan tarihî eserleri, okuyucuda merak uyandıran, cezbedici bir üsluba sahip olup, dikkat çekici bir tarih anlatımı sergiler.[409] Özellikle medeniyet ve kültür tarihine yönelik araştırma ve belgeleme faaliyetlerine önem vermiş; hayatın çeşitli yönlerini ve toplum yapısını kayıt altına almıştır. İbnü'l-Ḳıfṭî, sosyal kargaşalar, insanların bireysel ve toplumsal durumlarının yükselip alçalması, itibar ve düşkünlük arasında değişimler geçirmesinden bahsetmiştir. Bunlar sıradan ve bilindik olgulardır. Bu kapsamda, büyük insani felaketleri, özellikle kıtlık gibi Mısır, Şam ve Irak bölgelerinde kendi döneminde sıkça yaşanan olayları tasvir etmiştir.[410] Eserlerinin listesi, bunu açık bir biçimde göstermektedir. Sayıca yirmi altı civarında olduğu tahmin edilen bu eserlerin bazıları doğrudan siyasî gelişmeleri ele alsa da genel olarak bakıldığında eserlerin genel karakteri, medeniyet merkezli bir yaklaşıma dayanmakta olup özellikle ilim ve âlimler hakkında yazılmış olmalarıyla öne çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle denilebilir ki, İbnü'l-Ḳıfṭî esasen bir ilim, kültür ve medeniyet tarihçisidir. O, ilim adamlarının toplumsal yaşamda oynakları rolü ve siyasî yaşam üzerindeki etkilerini kavramıştır.[411] el-Ḳıfṭî'nin âlimlerin rolüne duyduğu bu özel ilgi, kendisinin siyasi kurumlarda çeşitli görevlerde bulunmuş olmasından kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Bu deneyimleri sayesinde, âlimlerin toplumlarının evren ve içindeki varlıklar ile insan ve doğasına ilişkin inançlarının gelişiminde oynadıkları büyük rolün bilincine varmıştır. Bu etkin rolün bir göstergesi

[408] Kaya, "İbnü'l-Kıftî".
[409] Muḥammed İsmâ'îl Zâhir, "el-Ḳıfṭî mütercimü'l-ḥukemâ'", *el-Ḫalîc*, erişim: 03 Mart 2025.
[410] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 7/3348-3351.
[411] 'Abdurraḥmân el-Bedevî, *Mevsû'atu'l-müsteşrıḳîn* (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1993), 512.

olarak, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin tarih eserinin başında, düşünce tarihi kitaplarında sıklıkla ele alınan önemli bir meseleyi irdelediğini görürüz: Hikmetin (felsefenin) kaynağı meselesi ve insanoğlu arasında bu konu hakkında ilk konuşan kişinin kim olduğu sorusu.[412] Ne yazık ki İbnü'l-Ḳıfṭî'nin bu türdeki eserlerinin büyük bir kısmı kayıptır. Tarih literatüründe adları sıkça geçen ve kaybolmuş olan tarih konulu en önemli tarih eserlerinden bazıları şunlardır:

1. ***Târîḫu Mışr min ibtidâ'ihâ ilâ eyyâmi Ṣalâḥi'd-dîn:*** Altı ciltten oluştuğu belirtilir.

2. ***Men elveti'l-eyyâmu 'aleyhi fe-refe'athu ṣümme elvet aleyhi fe-veḍa'athu.***[413]

3. ***Târîḫu'l-Maġrîb" veya "Aḫbâru'l-Maġrîb.***[414]

4. ***Târîḫu'l-Yemen.***[415]

5. ***Târîḫu'l-Ḳıbṭ.***[416]

6. ***Târîḫu Benî Büveyh***: Bu eser Süyûṭî tarafından *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*'da zikredilmiştir.[417] Bu eserde beşinci hicrî yüzyılın ortasına tekabül eden bir dönemi kaleme almıştır. Abbâsî hilâfetinin, Şiî eğilimli olmalarıyla bilinen Büveyhîler'in hâkimiyetinden kurtulup, Sünnîliğe sıkı bağlılıklarıyla tanınan Türk Selçukluların hâkimiyetine geçiş sürecini anlatmıştır. Selçuklular, Bağdat'taki Abbasi halifeliği üzerindeki egemenliklerinin yanı sıra, Ermenistan, Küçük Asya, Suriye, Filistin ve Kudüs'ü de kontrol altına almayı başarmışlardır. Bu şekilde Fatımi hilafetinin merkezinde büyük bir korku uyandırmış, aynı zamanda Bizans İmparatorluğu'nun yüreğine daha da derin bir dehşet salmışlardır.[418]

---

[412]İbrâhîm Şemsüddîn, *Muḳaddimetü İḫbârü'l-ʿulemâʾ bi-aḫbâri'l-ḥükemâʾ*, mlf. Ebü'l-Ḥasen Cemâlüddîn 'Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. 'Abdilvâḥid eş-Şeybânî İbnü'l-Ḳıfṭî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2005), 5-10; Muḥammed Ḥâmid İsmâʿîl, "Menhecü'l-Ḳıfṭî fî kitâbihi târîḫu'l-ḥukemâʾ", *Mecelletu Âdâbi'r-Râfideyn* 23/380.

[413] Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ʿârifîn*, 1/709; Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/2028; Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 3/118.

[414] Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 1/709; Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/2028.

[415] Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 1/709; Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/2028; Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 3/118.

[416] Muḥammed ʿAlî Müderris et-Tebrîzî, *Reyḥânetü'l-edeb fî terâcimi'l-ma'rûfîn bi'l-künye ve'l-laḳab* (Tahran: Mektebetü'l-Ḥayyâm, 1950), 1/422.

[417] Süyûṭî, *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*, 1/554.

[418] 'Abdüllaṭîf Ḥamza, *Edebü'l-ḥurûbi'ṣ-ṣâlîbiyye* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, 1948), 15.

7. *Aḫbâru's-Selcûḳiyye münẕü ibtidâ'ihim ilâ nihâyetihim*: Bu eseri Ḥamevî, İbn Şâkir ve *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*'da Süyûṭi zikretmiştir. Ayrıca Kâtip Çelebi de bu eseri zikretmiş[419] ve "Târîḫu Âl-i Selcûk" adıyla kaydetmiştir.[420]

8. *el-İsti'nâs fî aḫbâri âl-i Mirdâs*: 5. yüzyılın büyük kısmında Halep'i yöneten Mirdâsîler hanedanı hakkında kaleme aldığı bir çalışmadır.[421]

9. *Târîḫu Maḥmûd b. Sebüktegîn ve benîhi*: Başladığı ancak tamamlamadığı bir çalışmadır.[422]

10. *et-Târîḫ 'ale's-sinîn*: Zaman içerisinde "Târîḫu'l-Ḳıfṭî" adıyla anılır olmuştur. Daha sonra bu eserin telhisi, 749/1348 yılında vefat eden Tâcüddîn Aḥmed b. 'Abdülḳâdir b. Mektûm tarafından hazırlanmıştır.[423]

2.4. Siyer, Fıkıh ve Hadis Alanındaki Eserleri

- ***el-Kelâm 'ale'l-muvaṭṭa'*.**
- ***er-Red 'ale'n-naṣârâ ve ẕikru mecâmi'ihim*.**
- ***el-Kelâm 'alâ ṣaḥîḥi'l-Buḫârî*.[424]**

2.5. Matbû Eserleri

Moğolların 658/1260 yılında Halep'e düzenledikleri saldırılar sırasında İbnü'l-Ḳıfṭî'nin kişisel kütüphanesinin yakılmasından, İslamî ilim mirasının ortadan kaldırılmasını ve kökünün ve kaynaklarının yok edilmesini amaçlayan tahribatların yaşanmasından dolayı, günümüz araştırmacıları, Ḳıfṭî'ye aşağıda sayılan eserler dışında neredeyse başka hiçbir kitap nispet edememektedir. Burada bu eserleri ele alıp her birinin yöntemini ortaya koymak suretiyle okuyucuya onun çalışmalarının ilmî değerinin yanı sıra, dili, edebiyatı ve o dili konuşanların tarihini koruma hususundaki belirgin rolünü de göstermiş olacağız.

---

[419] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbârü'l-ʿulemâʾ*, 1/7–8.
[420] Kâtip Çelebi, *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, 1/216. Yazma eser, Süleymaniye Kütüphanesi arşivinde bulunmaktadır. Bknz. *Fihrisu kütübi'r-raḥalât ve't-târîḫ ve'l-coğrâfiyâ ve'l-buldân*, 69-70.
[421] Şâkir, *et-Târîḫu'l-ʿArabî ve'l-müʾerriḫûn*, 363; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ʿârifîn*, 1/709; Ḥamevî, *Muʿcemü'l-üdebâʾ*, 5/2028.
[422] Ḥamevî, *Muʿcemü'l-üdebâʾ*, 5/2028.
[423] Kâtip Çelebi, *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, 2/274.
[424] Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ʿârifîn*, 1/709.

2.5.1. İẖbâru'l-'ulemâ' bi-aẖbâri'l-ḥukemâ' eserine dayanan Muẖtaṣaru Târîẖi'l-ḥukemâ

İẖbâru'l-'ulemâ' bi-aẖbâri'l-ḥukemâ' yahut *Ṭabaḳâtu'l-ḥukemâ' ve aṣḥâbi'n-nücûm ve'l-eṭıbbâ'* adlı eserine[425] dayanan *Târîẖu'l-ḥukemā'* filozoflara dair tarihî bir sözlük niteliği taşımaktadır. İbn Ebî Uṣaybi'a'nın *'Uyûnü'l-enbâ'* adlı eserinde zikrettiği üzere[426], özgün eser *Târîhü'l-ḥukemâ'* adıyla meşhur olup, filozofların biyografilerini içeren büyük bir ansiklopedik çalışmadır. Ancak, daha önce belirttiğimiz gibi, büyük kısmı 658/1260 tarihinde gerçekleşen Moğol istilası sonucu Halep'te kaybolmuştur. Bugün bilinen kısa versiyon, eserin tam hâli değil, özetlenmiş bir nüshadır. Eserin asıl başlığı, İbn Ebî Uṣaybi'a'nın *'Uyûnü'l-enbâ'* adlı kitabında belirttiği şekildedir.[427] Eserin yazılış tarihi bilinmemekle birlikte, babasının vefatından sonra, yani 605/1227 yılından sonra kaleme alınmış olduğunda şüphe yoktur. Zira yazar, babasından bahsederken "Allah rahmet eylesin (raḥimehullâh)" ifadesini kullanmıştır.[428] Bu ansiklopedik eser, Zevzenî tarafından *el-Münteẖabâtü'l-mülteḳaṭât min kitâbi târîẖi'l-ḥukemâ'* adıyla ihtisar edilmiştir. Nallino *İlmü'l-felek* adlı eserinde bu durumu şu şekilde açıklamıştır: "Günümüzde bilinen *Târîhu'l-ḥukemâ*' eseri, orijinal eserin yalnızca bir özeti olup, bu alanda İbnü'l-Ḳıfṭî'nin mirasından geriye kalan başat kaynaktır. Bu durum, bazı nüshalarda yer alan ifadelere terstir, zira bazı nüshalarda eser İbnü'l-Ḳıfṭî'ye nispet edilirken diğer bazılarında ise müellif adı belirtilmemiştir. Bunun asıl eserin muhtasarı olduğuna dair deliller çok sayıdadır. Bunlardan bazıları şöyledir:

1. Bazı nüshaların başlıkları eserin muhtasar olduğunu açıkça belirtmektedir. Berlin'de bulunan iki nüshadan birinde ve Leiden'deki iki nüshadan birinde kitabın başlığı şu şekildedir: "*el-Münteẖabâtü'l-mülteḳaṭât min kitâbi târîẖi'l-ḥukemâ'*, Vezîr Cemâlüddîn İbnü'l-Ḳıfṭî'nin te'lîfi." Bu başlık, Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'ẓ-ẓunûn* adlı eserinde de yer almaktadır.[429]

---

[425] Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ʿârifîn*, 1/709.
[426] Ebü'l-'Abbâs Muvaffaḳuddîn Aḥmed b. el-Kâsım b. Ḫalîfe b. Yûnus es-Sa'dî el-Ḫazrecî İbn Ebû ʿUṣaybiʿa, *'Uyûnü'l-enbâ' fî ṭabaḳâti'l-eṭıbbâ'*, thk. Nizâr Rıḍâ (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Ḥayât, ts.), 2/87.
[427] İbn Ebû ʿUṣaybiʿa, *'Uyûnü'l-enbâ'*, 547.
[428] Nallino, *ʿİlmü'l-felek*, 57–58.
[429] Nallino, *ʿİlmü'l-felek*, 56.

2. **"**Viyana ve Leiden'de bulunan ikişer nüshadan birer tanesinin son kısımlarında yer alan şu ifadeler: Bu, tarih kitabının sonudur ve derlenmesi ve seçilen kısımlarının istinsahının tamamlanması, Allah'ın en zayıf kullarından olan Muḥammed b. 'Ali b. Muḥammed el-Ḫatîbî ez-Zevzenî tarafından gerçekleştirilmiştir."[430] Bu ifadeler, Paris'teki iki nüshadan birinin sonunda da aktarılmaktadır. Seçme metnin telifi ise 647/1249 yılı Recep ayında tamamlanmış olup, bu tarih, Cemâlüddîn İbnü'l-Ḳıftî'nin vefatından bir yıldan daha kısa bir süre sonrasına denk gelmektedir."

3. İbn Ebî Uṣaybi'a'nın orijinal kitaptan aktardığı kısım ile günümüzde mevcut olan nüsha arasında yapılan karşılaştırmada, İbn Ebî Uṣaybi'a'nın kitabında aktarılan metnin daha kapsamlı bir içeriğe ve daha tamamlanmış bir ifadeye sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, elimizdeki versiyonun eserin tam hali değil muhtasarı olduğuna kesin bir delil teşkil etmektedir. Orijinal kısaltmanın başlığı *el-Münteḫabâtü'l-mülteḳaṭât min kitâbi târîḫi'l-ḥukemâ'* olmakla birlikte, zaman içerisinde kısaltma yoluna gidilerek *Târîḫu'l-ḥukemâ'* adıyla anılır olmuştur.[431] Bunun bir benzeri, çoğu insanın Ṭaberî'nin tefsir eserinden söz ederken *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* şeklindeki tam adını söylemek yerine *Tefsîru't-Ṭaberî* demesinde görülebilir.[432] "Bazı bilginler, bunlardan biri olan Carl Brockelmann[433], Paris'te mevcut olan iki nüshadan birinin, dolaşımda olan muhtasar mı olduğu yoksa Muḥammed b. 'Ali ez-Zevzenî'nin kendisine ait başka bir orijinal eser mi olduğu konusunda şüpheye düşmüşlerdir." Bu şüphe, Paris'teki Arapça el yazmalarının kataloğunu hazırlayan Baron de Slane'ın söz konusu nüshayı tavsif ederken şöyle demiş olmasından kaynaklanmıştır: "Harf sırasına göre düzenlenmiş bu kitabın, 'Ali b. Yûsuf İbnü'l-Ḳıftî'nin *Ṭabaḳâtu'l-ḥukemâ*' adlı eserinin muhtasarı olduğu iddiası yanlıştır." Onun böyle bir kafa karışıklığı yaşamasına yol açan husus başında

---

[430] Nallino, *'İlmü'l-felek*, 56.
[431] Kaya, "İbnü'l-Kıftî".
[432] Nallino, *'İlmü'l-felek*, 57.
[433] 1285/1868 yılında doğan Carl Brokelmann, önde gelen bir Alman Oryantalistidir. Arapça öğrenimine daha lise yıllarında başlamış, bunun yanında Süryanice ve yazılı Aramiceyi de öğrenmiş; ayrıca İbraniceyi ileri düzeyde edinmiştir. Üniversite öğrenimine doğu dilleri alanında devam etmiş, bunun yanında Yunanca ve Latince gibi klasik dillerde de eğitim almıştır. Bu süreçte tanınmış Oryantalist Theodor Nöldeke'nin öğrencisi olmuştur. 1956 yılında Rostock şehrinde vefat etmiştir. En önemli eserleri arasında, İbnü'l-Eṯîr'in *el-Kâmil fi't-târîḫ* adlı eseri ile Ṭaberî'nin *Târîḫu'r-rusül ve'l-mulûk* adlı eseri arasındaki ilişkiyi incelediği doktora tezi ve *Târîḫu âdâbi'l-'Arabiyye* adlı kapsamlı çalışması yer almaktadır. Abdurrahman Bedevî, *Mevsû'atü'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984) 98-105; Şevḳî Ebû Ḫalîl, *Carl Brockelmann fi'l-Mîzân* (Şam: Dâru'l-Fikr, 1987), 12-23.

"Muḥammed b. 'Ali b. Muḥammed el-Ḫatîbî el-Zevzenî'ye ait *Târîḫu'l-Ḥukemâ* yazılı olan bu nüshada, Ḳıfṭî'nin isminin hiç geçmemiş olmasıdır. Ayrıca nüshanın sonunda, Zevzenî'nin adı telif tarihi eşliğinde bir kere daha anılmıştır. Bundan dolayıdır ki, Baron de Slane, eserin, daha önce bahsettiğimiz diğer nüshalarda Cemâlüddîn İbnü'l-Ḳıfṭî'ye nispet edilmiş olan eserden farklı bir eser olduğunu sanmıştır. Ancak Louis Sedieu'nun söz konusu Paris nüshasından seçtiği ve 1263/1847 yılında *Zîci Uluġ Beg* adlı Farsça eserin bir cildinin neşrinin önsözünde yayımladığı pek çok uzun pasaj incelendiğinde bu kanının geçersiz olduğu kesin olarak anlaşılmıştır. Bu metinlerin tamamının, *Târîḫu'l-ḥukemâ*'nın matbu nüshasıyla uyumlu olduğunu gördüm. Ayrıca, Mîḫâ'il el-Ġazîrî'nin *Escorial* nüshasından seçtiği ve 1173/1760 yılında yayımladığı kitabına dâhil ettiği kısımlarla da uyumlu olduğunu gördüm."[434]

Bu muhtasarın müellifinin adı ve telif ettiği tarih bilinmektedir. Ancak Arapça biyografi kaynaklarında onun biyografisine ilişkin bilgi bulamadık. Zevzenî ismi "Zevzen" veya "Zûzen" beldesine nispet edilir. Bu belde, Nîsâbûr'un güneyi ile Herât'ın batısı arasında konumlanan kuzeydoğu Acem beldelerinden, Ḳûhistan adlı bölgeye bağlı meşhur bir yerleşim yeridir. Yâḳût el-Ḥamevî, *Mu'cemü'l-büldan* eserinde bu kasaba hakkında şöyle demiştir: "'Küçük Basra' olarak bilinir; çünkü buradan birçok seçkin isim, edebiyatçı ve ilim adamı çıkmıştır."[435] Eserin bazı yerlerinde birtakım karışıklıkların ve yanlış anlamalara yol açabilecek ifadelerin bulunmasının sebebi, hiç şüphesiz, Muḥammed ez-Zevzenî'nin eseri ihtisar ederken asıl metnin bazı kısımlarını çıkarmış olmasıdır. Muhtemeldir ki, geride kalan ve kabul edilebilir bulunan kısımları da tam anlamıyla tashih etmemiş; ayrıca, hazfedilen yerlerden önceki ifadelerle sonraki ifadeler arasında sağlam ve tutarlı bir irtibat da kurmamıştır. Bu da anlamda zaman zaman hafif bir dağınıklığa yol açmıştır. Söz konusu metin, 1320/1903 yılında Şarkiyatçı Julius Lippert tarafından neşredilmiştir.[436]

---

[434] Nallino, *'İlmü'l-felek*, 57–58.
[435] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3/158; Nallino, *'İlmü'l-felek*, 58–59.
[436] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbârü'l-'ulemâ'*, nşr. Julius Lippert, 47–50; İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 8; Brockelmann, *Târîḫu'l-edebi'l-'Arabî*, 6/43.

Bu muhtasar, en eski dönemlerden müellifin yaşadığı çağa kadar yaşamış, felsefe, matematik ve tıp alanlarında temayüz etmiş Yunan ve Arap âlimlerinden (414) şahsın biyografisini içermektedir. Biyografisi verilen şahısların isimleri, her harf içinde kronolojik bir sıra gözetilerek, alfabetik düzene göre sıralanmıştır. Ḳıfṭî'nin geniş bir ilmî birikime sahip olması ve çok sayıda nadir ve önemli eseri toplaması göz önünde bulundurulduğunda, eserinde nadir, saf ve zengin kaynaklardan alınmış kıymetli bilgilerin yer alması şaşırtıcı değildir. *el-Vişaḥ, Yetîmetü'd-dehr ve el-Fihrist* topladığı bu eserler arasında sayılabilir.[437] Müellif, sahip olduğu veya incelediği nadir kitaplardan ve kendisine doğrudan sözlü olarak bilgi veren şahıslardan sıkça bahsetmiştir. Bunun bir örneği, "Öklid" maddesinin sonunda yer alan şu ifadesidir: "Öklid'in kitabının onuncu makalesinin bir şerhini gördüm. Yazarı eski Yunanlı bir kişi olan Plîps'tir. Bu eser Arapçaya çevrilmiştir ve İbn Kâtib Ḥalîm'in hattıyla istinsah edilmiş bir nüshası bana ait olup, hamdolsun hâlâ elimdedir. Onuncu Makale'nin Ḳâḍî'l-Bîmâristân olarak bilinen el-Ḳâḍî Ebû Muḥammed İbn 'Abdülbâḳî el-Baġdâdî el-Ḳarḍî tarafından yazılmış bir şerhini de gördüm. Güzel ve tatmin edici olan bu şerh sayılarla ilgili problemi örnekler. Müellif hattı nüshası, hamdolsun benim elimdedir. Ebu'l-Ḥasen el-Ḳuşeyrî el-Endelüsî, bu kitap üzerine Endülüs'ten birisine ait bir şerhin olduğunu söyledi, şerhin adını da belirtti ama sonradan unuttum. Bunu bana, hicri 595 yılının içerisinde Kudüs'te bulunduğumuz sırada söyledi."[438]

Kitap, Yunanlardan önceki eski dönemlere ait birtakım kadim efsane ve hurafelere yer vermesi gibi bazı zayıf yönlerinden dolayı tenkit edilmiştir. Örneğin İdris ve Hermes hakkında aktardıkları böyledir. Ancak şunun unutulmaması gerekir ki, bu hikâyeler Araplar arasında uzun süredir revaçta olup Araplar bazılarını Yunan ve Süryani kaynaklarından almıştır. Yazar, kaynaklarındaki farklılıklar, tahrifler ve metin yazımı yanlışları sebebiyle yanılgılara düşebilmiş, o kadar ki bazen aynı kişiyi iki farklı şahıs gibi göstermiştir. Ayrıca bazı yerlerde özetlemenin yol açtığı karışıklıkların varlığından söz edilmiştir. Buna rağmen, bu küçük sürçmeler ve

[437] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbârü'l-ʿulemâʾ*, nşr. Julius Lippert, 47–50; Kaya, "İbnü'l-Kıftî".
[438] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbârü'l-ʿulemâ,* 95

hatalar, kitabın yüce faziletleri göz önünde bulundurulduğunda önemli sayılmamalıdır.[439]

Muhtasarın dayandığı asıl metin, yani İbn Ebû Uṣaybi'a'nın *'Uyûnü'l-enbâ'* eserinde bahsettiği *İḫbâru'l-'Ulemâ' bi-Aḫbâri'l-Ḥukemâ'* adlı tarihî filozoflar sözlüğü ise hicrî yedinci asırda kaleme alınmış önemli İslâm tarihî eserleri arasında yer almaktadır. Araştırmacılar, kayıp orijinal eserin %80'ini aktaran İbn Ebû Uṣaybi'a'nın nakillerine dayanmışlardır. Bu dönemin müellifleri tarih yazımlarında iki yöntemi takip etmişlerdir: biri yıllara göre tarih, diğeri ise konulara göre tarih. İkinci yöntemde tarihçi, tarih yazımını devletler, halifeler, yöneticiler, biyografiler ya da tabakaları esas alarak gerçekleştirir; İbnü'l-Ḳıfṭî de eserinde bu yöntemi benimsemiştir.[440] İbnü'l-Ḳıfṭî, eserini oluştururken, içinde ele aldığı âlimlerin isimlerinin indekslenmesi yöntemine dayanan bir usul benimsemiştir. Eser, bilindiği üzere harf sırasına göre alfabetik olarak dizinlenmiş bir sözlüktür. Başlangıcında ismi *elif* harfi (veya kendisinin ifade ettiği üzere 'hemze' harfi) ile başlayan âlimlerin listesi yer almakta, sonunda ise ismi *yâ'* harfi ile başlayan âlimlerin listesi bulunmaktadır.[441] Eserinin önemi, müellifin dikkatini özellikle Arap-İslâm medeniyetinde ilmin ve ilim adamlarının tarihine yoğunlaştırmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, söz konusu âlimlerin toplumsal hayatta oynadıkları rolü ortaya koymuştur. Müellifin eserinde odaklandığı 'hikmet', kendi çağının hikmetidir. Yani çoğunlukla tıp ve felsefe ile ilişkilidir. Tarih çalışmasını, Hindistan'dan Yunan'a ve İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerine kadar filozof ve hekimlerin biyografileri üzerinden yürüttüğünü gözlemleriz.[442] Birçok âlim, bu eseri tarih yazımının örneklerinden biri olarak değerlendirmiştir. Zira müellifi, ilmî faaliyetin seyrini ve İslâm medeniyetinde âlimlerin işgal ettikleri konumun tarihini yazan bir biyografik sözlük oluşturma gayesiyle bu eseri kaleme almıştır. Söz konusu eser, aynı zamanda Müslüman bilim zihniyeti ile yabancı düşünce arasında gerçekleşen ilmî diyaloğu yansıtan zengin bir tarihî kayıt niteliğindedir. Bu ilmi diyalog, Müslüman aklın incelediği yabancı akla ait eserlerin kaydı üzerinden kendini

[439] Nallino, *'İlmü'l-felek*, 58–59.
[440] İbrâhîm Heyşem Cemâl eş-Şirbînî, "el-Kitâbetü't-târîḫiyye fî'l-ḳarni's-sâbi'i'l-hicrî", *el-Mecelletü'l-'İlmiyye li-Külliyyeti'l-Âdâb* 10/2 (2021): 10.
[441] İsmâ'îl, "Menhecü'l-Ḳıfṭî", 23/383.
[442] Zâhir, "el-Ḳıfṭî mütercimü'l-ḥukemâ'", *el-Ḫalîc*.

gösterir. Ayrıca önceki kuşaklara ait Müslüman âlimlerle sonraki kuşaklar arasında gerçekleşen ilmî diyalog da eserde yansıtılmıştır.[443] Eser ayrıntılı incelendiğinde, iki temel özelliğinin öne çıktığını gözlemlenmektedir:

1. Müellif, Arap-İslam kültürünün yabancı kaynaklarını tanıtan zengin bir bilimsel içerik sunmuştur. Bu, başka medeniyetlerin evlatları olan âlimlerin isimlerini zikretmesiyle gerçekleşmiştir. Müslüman aklın bu âlimlerle doğrudan bağlantısı, Batı kaynaklı kitaplara sahip olması veya sözlü olarak bilgi aktaran kişiler aracılığıyla bu kaynaklardan haberdar olmasıyla gerçekleşmiştir. Bu sayede günümüzde ulaşılması mümkün olmayan değerli bilgilere erişilmiştir. Dolaylı bağlantı yoluyla bilgi edinilmesi ise Müslüman Arapların elinde dolaşan tercümeler yoluyla olmuştur.[444]
2. İlmin ve Arap-İslâm medeniyetinin ilerlemesine katkı sağlayan Müslüman Arap âlimlerinin isimlerini derlemiş; Arap ve Arap olmayan hekimler ile âlimlerin biyografilerini kaleme alarak, ilim adamlarının üstlendikleri büyük rolü kayıt altına almıştır. Müellif, çok sayıda âlimin biyografisini kaleme alarak onların icra ettikleri ya da yayılmasına katkı sundukları ilimlerin tarihini kayıt altına almak suretiyle, eserini bir medeniyet tasnifi hüviyetine kavuşturmuştur. Söz konusu âlimleri bu eserde alfabetik sırayla zikretmiştir.[445]
3. Eserin önemi, Arapların Yunan eserlerine dair bilgisini gözler önüne sermesinde de açığa çıkmaktadır.

Ḳıfṭî'nin bu eseri, müellifinin titizlikle doğruluğu ve ilmî kesinliği gözettiği klasik bir ilim kitabından ziyade, nadir bilgiler ve ilginç rivayetlerle bezenmiş bir derlemeye daha çok benzemektedir. Örneğin, Yunan filozoflarına dair verdiği bilgiler sınırlı olup, genel olarak bilimsel doğrulamadan yoksundur. Ancak yine de araştırmacılar için vazgeçilmez bir kaynaktır. Yunan filozoflarından birisi hakkında uzunca bilgi verdiğinde, söz konusu anlatım büyük bir değer taşır; ancak kısa tuttuğunda genellikle nadir bir bilgi veya ilginç bir anekdotun aktarımıyla sınırlı kalır. Bunun bir örneği olarak, eserinde şair Homeros'u 'Ûmîrûs' ismiyle zikretmiş ve şöyle

[443] Ṭavîl, "el-Ḳıfṭî müʾerriḫan li'n-nuḥât", 17.
[444] İsmâʿîl, "Menhecü'l-Ḳıfṭî", 23/380-385.
[445] İsmâʿîl, "Menhecü'l-Ḳıfṭî", 23/375; Kerrâr, *Menhecü'l-Ḳıfṭî*, 86.

demiştir: “Bu zat, şiir sanatı ve mantık alanlarında emek vermiş ve bu sahalarda ustalaşmış Yunanlılardan biridir.”[446]

Bu istatiksel verinin zikredilmesi, ilme ve âlimlere ilişkin tarih yazımının öneminin açık bir göstergesidir. *Târîḫu'l-ḥukemâ'* kitabını okuyan bir okuyucu, eserin diğer medeniyetlere mensup âlimlerin isimlerini kayıt altına alarak sunmasının, tarih yazımında özgün bir yöntem olduğunu fark eder. Bu, aynı zamanda Arap aklının hiçbir zaman kapalı bir zihin olmadığını, aksine açık, gelişen ve yenilenen bir zihin olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Müslüman Arap aklı ile yabancı akıl arasında ilmî ve medenî diyaloğun sürekli devam ettiğine dair bir başka önemli kanıttır.

Eserinin başında, düşünce tarihi literatüründe önemli bir yer tutan bir mesele ele alınır: hikmetin menşei meselesi ve bu hikmet hakkında ilk kez söz söyleyen insanın kim olduğu sorunu. Esasen, Ḳıfṭî'nin düşünce ve bilginin serüvenini yorumlayışında kayda değer bir görüşü vardır: Ona göre, hikmetin menşei her ne kadar doğu olsa da bu hikmet bir medeniyetten diğerine intikal ederek bir seyir yani döngü takip etmiştir. Ḳıfṭî'ye göre hikmet, başlangıçta doğuda ortaya çıkmış, ardından Yunanlara intikal ettiği bir döneme girmiş, sonrasında ise tekrar doğuya dönerek İslâm medeniyetinde hayat bulmuştur. Bu konuda Ḳıfṭî şöyle der: “Farklı milletlere mensup âlimler, hikmetin ve onun riyâzî, mantıkî, tabî'î ve ilâhî gibi temel disiplinlerinin kurucusu olan ilk kişi hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Her topluluk, kendi nezdinde ilk kabul ettiğini zikretmiştir, ancak bu zikredilenler hakikatte ilk olan kişi değildir. Meseleye derinlemesine eğilen araştırmacılar, hikmetin aslında Peygamber İdrîs'e indirilen bir nübüvvet olduğunu görmüşlerdir. Diğer âlimler nezdinde ilk olarak anılanların tümü ise, gerçekte Peygamber İdrîs'in öğrencilerinin veya onların öğrencilerinin aktarımlarından ibarettir. Allah'ın tevkifiyle, her kavim ve ümmetten eskisinden yenisine, kendi dönemime kadar şöhretiyle öne çıkan hikmet ehli kimseleri, onların özgün görüşlerini, telif ettikleri eserleri yahut kendilerine nispet edilen ve bizzat ortaya koydukları hikmetli düşünceleri zikretmeye azmettim.”[447]

---

[446] Ḥamza, *el-Ḥareketü'l-fikriyye fî Mışr*, 306; Ṭavîl, “el-Ḳıfṭî müʾerriḫan li'n-nuḥât”, 17.
[447] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbârü'l-ʿulemâʾ*, 7; İsmâʿîl, “Menhecü'l-Ḳıfṭî”, 23/380-385.

İbnü'l-Ḳıfṭî, eserinde 283 Arap ve Müslüman âlim ile filozofa yer vermiştir. Bu noktada, bu eserde yer alan âlimlerin sayısını ve onların icra ettikleri ya da yayılmasına katkıda bulundukları ilim dallarını istatistiksel bir çerçevede ortaya koymanın önemli olduğu görülmektedir. Bu istatistiğin zikredilmesi, ilim tarihi yazımının önemine açık bir delil teşkil etmektedir; zira bu büyük âlim sayısı, salt bir rakam olmayıp, ilmî ve medenî dönüşüm sürecine dâhil olmuş, ölçülebilir bir ilmi çabanın tezahürüdür. Zira onların uzmanlık alanları, milletlerin ve halkların hayatında önemli ve kritik öneme sahip tüm bilimsel ve beşerî ilim dallarını kapsamaktadır.

Bu noktadan hareketle, Ḳıfṭî'nin en önemli ve en meşhur eserlerinden birini, ilmin ve âlimlerin siyasal, toplumsal, ekonomik hayattaki ve hatta Arap-İslâm milletinin medenî hayatındaki rolünü ortaya koymaya ayırmakla isabetli bir iş yaptığı söylenebilir.[448] Müellifin kaynakları oldukça fazladır; bunlar arasında İbnü'n-Nedîm, İsḥâḳ b. Ḥuneyn, Ebû Ḥayyân et-Tevḥîdî, el-Kindî, Yaḥyâ en-Naḥvî ve daha pek çok isim yer almaktadır. Aşağıda bu kaynakların detaylı bir dökümü sunulacaktır.[449]

2.5.1.1. İbnü'l-Kıftî'nin İḫbârü'l-ʿulemâʾ Eserini Telif Ederken Dayandığı Bilgi Kaynakları

İbnü'l-Ḳıfṭî, bu eserinde daha önce de belirttiğimiz üzere okuduklarıyla işittiklerini, tarihsel verilerle efsane ve sözlü rivayetleri bir araya getirmektedir. Ediplerin tarih ve biyografilerini yazmaya yönelik tutkusunda, bu türden yazın geleneğinin uzun geçmişine dayanmıştır. Bu bağlamda, tarih ve biyografi alanında kendisinden önce kaleme alınmış ansiklopedik nitelikteki birikime yaslanmıştır. Başvurduğu en önemli kaynaklardan bazıları şunlardır:

1. Genel Tarih Kaynakları: el-Ḫatîbü'l-Baġdâdî'nin *Târîḫu Baġdâd*, İbn 'Asâkir'in *Târîḫu Dımaşḳ* ve İbn Yûnus'un *Târîḫu Mışr* eserleri.
2. Hususi Bir Alana İlişkin Tabakât ve Tercüme Eserleri: Ṣâʿîd el-Endelüsî'nin *Ṭabaḳâtü'l-ümem*, Zebîdî'nin *Ṭabaḳâtü'n-nuḥât ve'l-luġaviyyîn* ve Merzübânî'nin *el-Muḳtebes fî aḫbâri'n-nuḥât ve'l-luġaviyyîn* eserleri.

[448] Kerrâr, *Menhecü'l-Ḳıfṭî*, 86.
[449] Kerrâr, *Menhecü'l-Ḳıfṭî*, 86.

3. Edebî ve Biyografik Eserler: Ş‘lebî’nin *Yetîmetü’d-dehr*, ‘İmâdüddîn el-İşfahânî’nin özellikle şairlere yoğunlaşan *Ḫarîdetü’l-ḳaṣr* eseri ve İbnü’n-Nedîm’in IV. hicrî yüzyıla kadar olan eserler ve âlimler hakkında en kapsamlı kaynaklardan biri kabul edilen *el-Fihrist* eseri.[450]

Bu soruya doğru bir şekilde cevap verebilmek için *İḫbârü’l-ʿulemâʾ* adlı eserin içeriksel bir incelemesinin yapılması, metinleri dikkatli bir biçimde okumak suretiyle bilim insanlarını sınıflandırılması ve basit hesaplamalarla, Arap-Müslümanların değişik bilimsel bilgi alanlarında ulaştıkları sonuçları öğrenmek amacıyla kendileriyle medeni diyaloğa girdiği ortak insanlık medeniyetine mensup âlimlerin sayılarının belirlenmesi gerekmektedir. Bunun yanında, eserde adı geçen Arap ve Müslüman bilim insanlarının da sayıca tespit edilmesi gerekir. Bütün bu çabanın nihai amacı, İbnü’l-Ḳıfṭî’nin başvurduğu bilgi kaynaklarını, yani âlimler hakkındaki malumatını nereden elde ettiğini ortaya koymaktır.[451]

Bu bağlamda, eserin dikkat çeken özel bir yönünün daha bulunduğunu söyleyebiliriz: İbnü’l-Ḳıfṭî, ele aldığı her bir âlimin şahsiyetine dair tasvirde bulunmakta, onların uzmanlık alanlarını, faaliyet sahalarını ve ilmî üretimlerini ayrıntılı şekilde tespit etmektedir. Onun ‘‘ḥukemâ’" tabiriyle kastettiği kişiler tıp, ilâhiyat, mantık, ahlâk, hendese, matematik, astronomi, astroloji ve şiir gibi alanlarda bilgi sahibi olan kimselerdir.[452]

Ḳıfṭî'nin kitabında adı geçen bilim insanlarının listesi, farklı uzmanlık alanlarını kapsamakta olup, bu kişilerin mensup olduğu milletler ve toplumlar da çeşitlilik göstermektedir. Bu nedenle, bilgilerini, bu bilim insanlarının hayatlarını ele alan kaynaklardan ya doğrudan ya da dolaylı bir şekilde, daha önce belirttiğimiz gibi Arapça'ya yapılmış alıntılar ve çeviriler yoluyla elde ettiği söylenebilir. Arap kökenli Müslüman âlimler söz konusu olduğunda ise, genel tarih kaynakları ve özellikle bunlar arasında ilmî içerikli olanlar bu alimlerin biyografileri, çalışmaları ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Belki de söylediklerimize en güçlü kanıt, Ḳıfṭî’nin belirttiği isimlerin listesi olup, bu listede 700'den fazla yabancı ve Müslüman Arap bilim insanı yer almaktadır. Bu listeden sayıları 283 olan Müslüman

[450] Zâhir, “el-Ḳıfṭî mütercimü’l-ḥukemâ’”, *el-Ḥalîc*; Kaya, “İbnü'l-Kıftî”.
[451] Kerrâr, *Menhecü’l-Ḳıfṭî*, 86.
[452] İsmâʿîl, “Menhecü’l-Ḳıfṭî”, 23/380.

Arap bilim insanını çıkarırsak, Ḳıfṭî'nin tarihinin ilmi açıdan ortak bir medeniyet tarihi niteliği taşıdığı, Arap bilim mirasına katkı sunmuş farklı medeniyetlere mensup yabancı âlimlerin sayısının yaklaşık 417 olduğu ortaya çıkmaktadır.[453] Bu durum, Müslüman Arapların, diğer milletlerin ve halkların mirasıyla gerçekleştirdiği bilimsel kültürel diyaloğun, Arap milletinin diğer halkların mirasına karşı sergilediği hümanist bakış açısının göstergesi olduğunun bir başka kanıtıdır.[454]

İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbârü'l-ʿulemâʾ* adlı eserini telif ederken benimsediği yönteme, eserin son sayfalarında farklı bir usul daha eklemiştir. Dikkatle bakıldığında, başlangıçta izlediği âlimleri alfabetik sıraya göre fihristleme yönteminden ayrılarak, yeni bir sıralama sistemi benimsediği görülür; bu sistemde ise şahısları künyelerine göre tasnif etmiştir. Bu iki yöntemden ilki, yani alfabetik düzene göre tertip, daha kapsamlı ve genel nitelikteyken; ikincisi, yani künyelere göre yapılan fihristleme, daha dar kapsamlı ve sınırlı bir yöntemdir. Bununla birlikte, bu iki fihrist tarzı, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin *İḫbârü'l-ʿulemâʾ* adlı eserinin telifinde benimsediği iki temel özellik olarak dikkat çekmektedir.[455]

2.5.1.2. Târîḫu'l-ḥukemâʾ Eserinin Telif Yöntemi

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin bu eserindeki yaklaşımı, ilmî bir metodolojiye dayanarak bilgi malzemesini derleme çabasıyla öne çıkar. Yazar, yazılı ve sözlü kaynakları bir arada kullanmış; kitaplardan okuduklarından olduğu kadar işittiği sözlü rivayetler ve mitolojik anlatılardan da faydalanmıştır. Daha önce de değinildiği üzere İbnü'l-Ḳıfṭî, değeri eli bin dinar olarak tahmin edilen nadide yazmaları barındıran büyük bir kütüphaneye sahipti. Söz konusu nadide yazmalar arasında, nahvin ortaya çıkışını açıklarken kaynak olarak kullandığı, 'Ali b. Ebî Ṭâlib'e nispet edilen Ebü'l-Esved ed-Dü'elî kitabının bir nüshası da yer almaktadır.[456] Ayrıca İbnü'l-Ḳıfṭî, İskenderiye'de Ebû Ṭâhir es-Silefî ve Kahire'de Muḥammed b. Bennân el-Enbârî gibi hocalarından naklettiği bilgileri de eserine dâhil etmiştir. Bu yöntemi, özellikle eski dönemlerde yaşamış bilginlerin biyografilerini kaleme alırken açıkça görülmektedir. Örneğin, Peygamber İdrîs'in (a.s.) biyografisini, Mısır geleneğinde

[453] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbârü'l-ʿulemâ*, 8.
[454] İsmâʿîl, "Menhecü'l-Ḳıfṭî", 23/380.
[455] İsmâʿîl, "Menhecü'l-Ḳıfṭî", 23/380.
[456] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbârü'l-ʿulemâ*, 3–4.

yer aldığı şekliyle "Hermesü'l-Herâmise" adı altında sunarken bu yönteme bağlı kalmıştır.[457] Yunan ve Hint filozoflarına ait, 'Empedokles'in hayatı'[458] ve 'Kenke'nin hayatı'[459] gibi eserlerin çevirilerinden faydalanmış, bunları elinde bulunan nadir Arapça nüshalara dayanarak kullanmıştır.[460] Kaynakları titizlikle belgelemeye özen göstermiştir; bu nedenle araştırmacılar, kaynaklarına yaptığı atıfların doğruluğunu övmüşlerdir. Örneğin, Ḳıftî'nin, *Yaḥya en-Naḥvî'nin Proklos* felsefesini eleştirdiği kitabını, yalnızca kendisinde bulunan bir nüshaya dayandırarak zikretmesi buna örnektir.[461]

İbnü'l-Ḳıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâʾ* eserini telif ederken, ele aldığı âlimlerin isimlerini alfabetik bir sistemle fihristleyerek düzenleme yöntemini benimsemiştir. Nitekim eser, daha önce belirttiğimiz üzere bir tür alfabetik sözlük olarak tertip edilmiştir. Bu çerçevede, kitabın başında, ismi *elif* harfiyle (ya da onun ifadesiyle "hemze" harfiyle) başlayan âlimlerin listesi yer almakta; sonunda ise ismi *yâ'* harfiyle başlayan âlimlerin biyografileri bulunmaktadır.[462]

Eserin ayrıntılı biçimde okunması, bizi İbnü'l-Ḳıftî'nin eserinde ele aldığı ilimler ve âlimlerle ilgili tablolar oluşturmaya sevk etmektedir. Bunu yapmaktaki amacımız, *İḫbârü'l-ʿulemâ*'nın telifinde izlediği yöntemi daha kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktır. Bizim, İbnü'l-Ḳıftî'nin yöntemini tespit etme çabamız, *İḫbârü'l-ʿulemâʾ* adlı eserindeki bilimsel materyali tablolarla düzenleme yöntemine dayanacaktır. İlk olarak, *İḫbârü'l-ʿulemâʾ* kitabında yer alan *elif* harfiyle başlayan bilim insanlarının listesini ele alacağız. Bu liste, eserdeki *elif* harfiyle başlayan bilim insanlarını içeren bir tablo olarak sunulacaktır.

	Felsefe	Astronomi	Matematik	Tabiî Bilimler	Tıp	Şiir ve Nesir	Ferâset (Fizyonomi)
Araplar / Müslümanlar	7	7	3	1	42		

[457] İbnü'l-Ḳıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâ*, 5–7; Kaya, "İbnü'l-Kıftî".
[458] Pisagor olarak da bilinen mantık ve matematik âlimi.
[459] Hintli âlim.
[460] İbnü'l-Ḳıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâ*, 98–101.
[461] İbnü'l-Ḳıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâ*, 215.
[462] İsmâʿîl, "Menhecü'l-Ḳıftî", 385; Ṭavîl, "el-Ḳıftî müʾerriḫan li'n-nuḥât", 17; İbnü'l-Ḳıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâ*, 4.

Yunanlılar	18	2	10	2	4	2	1

Elif Harfi Altında Yer Alan Âlimlerin İsim Listesi Tablosu

Kitaptan, Ḳıfṭî'nin söz konusu eseri kaleme aldığı sırada bir tür entelektüel baskı altında olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu baskı, Arap-İslâm ilim ve fikir çevrelerinde etkili olmuş tanınmış isimlerin oluşturduğu listeden kaynaklanmaktadır.

İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbârü'l-ʿulemâʾ* adlı eserini oluştururken, özellikle elif harfiyle başlayan âlimler listesinde, Yunan ve Müslüman Arap bilim insanlarından oluşan bir topluluğa dayanmıştır. Sadece elif harfi altında yer alan âlimlerin toplam sayısı 63 olup, bu âlimlerin dağılımı aşağıdaki şekilde gösterildiği gibidir:

- Müslüman Arap âlimler: 24 kişi
- Yunan âlimler: 39 kişi

Eğer Yunan ve Müslüman Arap âlimlerin toplam sayısı bu şekilde ise, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin eserinde Yunan âlimlerine belli bir üstünlük tanıdığı dikkat çekmektedir. Özellikle aşağıdaki bilim dallarında bu eğilim açıkça görülmektedir: Felsefe alanında Yunan âlimlerinin sayısı 18 iken, Müslüman Arap âlimlerin sayısı 7'dir. Matematik alanında ise Yunan âlimleri 10 kişiyle temsil edilirken, Müslüman Arapların sayısı 3'tür. Ancak bu tabloda o dönem için Arapça o alanlarda yazılmış eser olmadığından Müslüman Arap âlimlerin astronomi alanında üstünlüğü göze çarpmaktadır. Şiir ve tıp alanlarında ise iki grup arasında sayı açısından bir denklik söz konusudur.

Bâ harfiyle başlayan âlimlerin listesi, aşağıdaki tabloyu oluşturmamızı sağlamaktadır:

	Felsefe	Astronomi	Matematik	Doğa Bilimleri	Tıp	Biyografi / Tefsir	Su Mühendisliği
Müslüman Araplar						4	
Yunanlılar	2	1	2	3	2	1	
Hintliler							1

Bâ Harfi Altında Yer Alan Âlimlerin İsim Listesi Tablosu

Bu tablonun sunduğu bilgiler, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin kitabının bu bölümünde yer âlimlerin listesini oluştururken dikkate aldığı bazı önemli gerçeklere işaret etmektedir:

1. Arap ve diğer milletlerden olmak üzere toplam âlim sayısı, 16'dır.

2. Arap âlimlerin toplam sayısı 4'tür.

3. Yunan âlimlerin toplam sayısı 11'dir.

4. Diğer milletlerden gelen bilim insanlarının etkisi, Müslüman Arap bilim insanlarının kültürel kaynaklarının oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Burada kastedilen, Hint uygarlığının bilim insanlarıdır. Tabloda, Arap-Müslüman düşüncesindeki müteakip tartışmalarda etkili olacak önemli bir mesele bağlamında, bir Hintli âlime dair hem isimsel bir atıf hem de anlamlı bir gösterge yer almaktadır.

5. Toplamda Yunan âlimlerin sayısı üstün olsa da Arap âlimlerin tıp alanında anlamlı bir üstünlüğünün olduğu gözlenmektedir. Bu hem medeniyet seviyesi hem de bilimsel açıdan önemli ve anlamlı bir husustur.

6. Tablo, Yunanlıların tarihsel biyografilerle ilgilendiklerine dair önemli bir gösterge sunmaktadır; çünkü onlardan, tarihsel biyografiler ve ilgili konulara ilgi duyan bir kişi zikredilmiştir.[463]

Tâ' harfiyle başlayan âlimler listesi, aşağıdaki tabloyu oluşturmamızı sağlamaktadır:

	Astronomi	Matematik	Tıp
Araplar	1	1	2
Müslümanlar			

Târîḫu'l-ḥukemâʾ eserinde tâ' harfi altında yer alan âlimlerin sayısına ilişkin tablo

Bu tablonun sunduğu bilgiler, Müslüman Arap bilim insanları lehine bir gerçeği ortaya koymaktadır; çünkü sayılarının 4 olduğu belirtilmiştir. Bu durum, tıp alanında üstünlüğün Müslüman Arap tıp bilim insanlarından yana olduğu anlamına gelir. *Sâ'* harfiyle başlayan bilim insanları hakkında sağlanan bilgiler, aşağıdaki tabloyu oluşturmamızı sağlamaktadır:

	Felsefe	Matematik	Astronomi	Tıp	Hitabet	Şiir
Araplar		1	2	2		
Yunanlılar	3	2		1	1	1

Târîḫu'l-ḥukemâʾ eserinde sâ' harfi altında yer alan âlimlerin sayısına ilişkin tablo

Bu tablonun sunduğu bilgiler, aşağıdaki gibi bir dizi gerçeği ortaya koymaktadır:

[463] Ṭavîl, "el-Ḳıfṭî müʾerriḫan li'n-nuḥât", 17; İsmâʿîl, "Menhecü'l-Ḳıfṭî", 385.

1. Toplam âlim sayısı 13 olup, Arapların payı 5, Yunan âlimlerin sayısı ise 8'dir.[464]
2. Araplar astronomi ve tıp alanlarında üstünlük sağlarken, Yunanlar felsefe, hitabet ve şiir disiplinlerinde tek başlarına öne çıkmaktadırlar.

Cîm harfiyle başlayan bilim insanları hakkında sunulan bilgiler, bizi, aşağıdaki tabloyu hazırlamaya sevk eden önemli veriler sağlamaktadır:

	Felsefe	Matematik	Doğa Bilimleri	Astronomi	Tıp
Araplar	2		1	2	4
Yunanlılar					1

Târîḫu'l-ḥukemâʾ eserinde cîm harfi altında yer alan âlimlerin sayısına ilişkin tablo

Bu tablo bize şu verileri sunmaktadır: Söz konusu listede yer alan âlimlerin toplam sayısı 10 olup, bunların 9'u Arap, 1'i Yunan'dır. Bu durum, Arap âlimlerin belirgin bir sayısal üstünlüğe sahip olduğunu ve bu üstünlüğün tıp alanında da kendini gösterdiğini ortaya koymaktadır.

İbnü'l-Ḳıftî'nin künyeler listesiyle ilgili bölümünde sunduğu veriler, aşağıdaki tabloyu oluşturmamızı sağlamaktadır:

	Felsefe	Matematik	Doğa Bilimleri	Astronomi	Tıp
Araplar	5	5	9	25	1

İḫbârü'l-ʿulemâʾ eserinde, "künye"ye listesinde yer alan âlimlerin sayısına ilişkin tablo

Bu tablo, Ḳıftî'nin *İḫbârü'l-ʿulemâʾ* eserinin büyük bölümünde izlediği yöntemden farklı, yeni bir yaklaşıma işaret etmektedir. Zira eserinin bu bölümünde, Müslüman Arap âlimlere özel bir bölüm ayırmıştır. Bu durum, etkilenme, alıntı ve taklit çerçevesinin dışına çıkılan, medenî yaratıcılık ve özgün bilimsel üretim aşamasını temsil ediyor görünmektedir.[465]

Künye listesinde yer alan Arap âlimlerin sayısı 45 olup, bu sayının tıp ilminde yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Onu astronomi, matematik ve felsefe takip etmektedir. İbnü'l-Kıftî, eserinin son kısmında ayrıca ''ebnâ'" başlığıyla başka bir bilginler listesi daha sunmaktadır.[466] Bu listede sunduğu veriler bizi aşağıdaki tabloyu hazırlamaya sevk etmiştir:

	Tıp	Felsefe
Araplar	8	8

[464] İsmâʿîl", "Menhecü'l-Ḳıftî", 23/380.
[465] İsmâʿîl, "Menhecü'l-Ḳıftî", 23/380.
[466] İbnü'l-Ḳıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâ*, 520–549.

İḫbârü'l-ʿulemâʾ eserinde (el-Ebnâ') listesinde yer alan âlimlerim sayısına ilişkin tablo

Bu tablo, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin önceki bir yönteminin, Arap âlimlerin künyelerine dayanarak liste oluşturma yönteminin başka bir uygulanışını ortaya koymaktadır.[467]

Söz konusu listede yer alan âlimlerin toplam sayısı 16'dır. Bu listede astronomi ile tıp bilimleri arasında sayısal üstünlük bakımından eşitlik göze çarpmaktadır. Bu durum, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin, Müslüman Arap âlimlerin başkalarının etkisinden uzak bir biçimde ortaya koydukları katkıları titizlikle kaydettiğini teyit etmektedir.

Eser, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin Arap-İslâm kaynaklarının yanı sıra Yunan ve Hint felsefi metinleri gibi tercüme edilmiş eserler ve *Empedokles* hakkında yaptığı açıklamalar sırasında adını andığı "el-Beytü'l-Muḳaddes" kütüphanesi gibi büyük kütüphaneler vasıtasıyla önceki medeniyetlere dair geniş bir bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, kitabı, Araplar ile önceki medeniyetlerin mirası arasındaki kültürel diyalogun bir aynası haline getirmekte ve Ḳıfṭî'nin, bilgiyi pek çok farklı kaynaktan aktaran ansiklopedik tarihçi rolünü pekiştirmektedir. Bu kitap, Arap İslam medeniyetinin derinlikli boyutlarına dair önemli bir belge ve güçlü bir teyit niteliği taşımaktadır. Bu medeniyetin bazı yönleri, özellikle de ilim ve ilim insanlarının biyografileri hakkında sundukları, daha önce ifade ettiğimiz hususların açık bir göstergesi niteliğindedir.[468]

2.5.2. İnbâhü'r-ruvât ʿalâ enbâhi'n-nuḥât Adlı Eser

Bu eser, İbn Ḫallikân'ın *Vefeyâtü'l-Aʿyân* eserinde ve Kâtip Çelebî'nin *Keşfü'ẓ-ẓunûn* kitabında geçen doğru başlıktır. Buna karşılık, Ṣafedî ile İbn Şâkir el-Kütübî esere *Kitâbu Aḫbâri'n-naḥviyyîn* adını vermektedir. Süyûṭî, *Buġyetü'l-vuʿât* ve *Ḥüsnü'l-muḥâḍara* adlı eserlerinde bu kitaptan *Târîḫu'n-nuḥât* adıyla bahseder. Aynı zamanda İbnü'l-Ḳıfṭî, bu eserini *Târîḫu'l-ḥukemâ'* kitabında zikreder ve ona *Kitâbu'n-nuḥât* adını verir.[469]

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin bu eserdeki amacı, alanda kendisinden önce yazanların gözden kaçırdığı bazı seçkin nahiv âlimlerinin haberleri hususunda dil ve tarih

[467] Ṭavîl, "el-Ḳıfṭî müʾerriḫan li'n-nuḥât", 17.
[468] İsmâʿîl, "Menhecü'l-Ḳıfṭî, 23/380–390; Ṭavîl, "el-Ḳıfṭî müʾerriḫan li'n-nuḥât", 17.
[469] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbârü'l-ʿulemâ*, 5–7; Nallino, *ʿİlmü'l-felek*, 55; Fuat Sezgin, *Târîḫu't-türâṯi'l-ʿArabî*, çev. Maḥmûd Ḥicâzî (Riyad: Câmi'atü'l-Muḥammed bin Su'ûd el-İslâmiyye, 1991), 4/201.

bilginlerinin eksiklerini kapatıp onlara hatırlatmada bulunmaktır. Bu nedenle, tanınmış dilbilimci ve nahiv âlimlerinin biyografilerine özel bir önem vermiştir. Kitabın başlığı uzunluk, titizlik, açıklık ve eserin içeriğiyle uyumluluk gibi özellikler taşımaktadır. Kendisi bu kitabı şöyle tasvir etmiştir: "Dilbilgisi, dil ve diğer alanlardan birçok âlimi kapsamış eksiksiz bir kitaptır; içindekiler arasında önceden tanıdıklarımız da vardır, daha önce hiç tanımadıklarımız da."[470]

İnbâhü'r-ruvât eseri, hicri altıncı ve yedinci asırlarda ortaya çıkan bir yazın türünü doğru bir şekilde yansıtır. Bu dönem, bilgi birikiminin çokluğu, sanatların çeşitliliği, kitapların bolluğu, âlimlerin birbirleriyle iletişimi ve Batı'da Endülüs'ten Doğu'da Fars sınırlarına kadar uzanan geniş bir bilim kültürünün var olması sonucu kapsamlı tarihi eserlerde önemli bir genişleme ile kendini göstermiştir. Bu eser, Ebü'l-Esved ed-Dü'elî'den hicri yedinci asra kadar uzanan dönemde faaliyet göstermiş nahiv ve dil bilimin öncülerinden olan âlimlerin biyografilerini kapsayan kapsamlı bir derlemedir.[471] Müellif eserinde şöyle der: "Bu derleme herhangi bir çağa ya da belirli bir bölgeye mahsus değildir; bilakis, Hicaz toprağı, Yemen, Bahreyn, Ummân, Yemâme, Irâk, İran ve dağlık bölgeleri, Horasan, Germesir, Gazne, Mâverâünnehir ve Azerbaycan, Mezar, İrminiyye, Musul, Diyarbekir, Diyar-ı Mudar, başkentler, Şam, Sahil, Mısır, Afrika, Orta ve Uzak Mağrib, Endülüs Adası ve Sicilya Adası'nda adı anılmaya değer kim varsa hepsini kapsamaktadır."[472] Rosenthal**,** Ṣâliḥ el-ʿAlî tarafından çevrilen *ʿİlmü'l-târîḫ ʿinde'l-müslimîn* adlı eserinde, Zehebî'nin bu kitabı ihtisar ettiğini ve kitabın günümüzde kayıp olduğunu belirtmiştir.[473]

[470] İbnü'l-Ḳıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâ*, 10; İbrâhîm, *Muḳaddimetü İnbâhü'r-ruvât*, 1/24–25; Cum'a Zerrûḳî, "Menâhicü't-te'lîf fî'l-mü'ellefâti'n-naḥviyyeti'l-müte'alliḳa bi-terâcimi ve-siyeri'l-luġaviyyîn ve'n-nuḥât", *Mecelletü'l-Eşer* 26 (2016): 156-159.
[471] Zerrûḳî, "Menâhicü't-te'lîf fî'l-mü'ellefâti'n-naḥviyye", 26/156; İbrâhîm, *Muḳaddimetü İnbâhü'r-ruvât*, 1/24–25.
[472] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/25.
[473] Rosenthal, *ʿİlmu't-târîḫ ʿinde'l-müslimîn*, 566; Zerrûḳî, "Menâhicü't-te'lîf fî'l-mü'ellefâti'n-naḥviyye", 26/156–159.

2.5.2.1. Ḳıfṭî'nin İnbâhü'r-ruvât ʿalâ enbâhi'n-nuhât eserindeki yöntemi

Bu kitap, nahiv âlimlerinin biyografilerini müstakil bir şekilde ele alan ilk ansiklopedik eserlerden sayılmaktadır ve nahiv âlimlerinin biyografileri arasında kronolojik sıralamada yedinci sırada yer almaktadır. Bu eser, yazıldığı dönemin bir yansımasıdır; zira burada kıraat âlimleri**,** fakihler, muhaddisler, kelamcılar, mutasavvıflar, aruz âlimleri, edebiyatçılar ve şairler, yazarlar, tarihçiler ve astrologlar gibi, dile en ufak bir katkısı olan ya da nahivle ilgili herhangi bir bilgisi bulunan pek çok kişinin biyografisine yer verilmiştir.[474] Örneğin, **ʻ**Ali b. el-Ḥüseyin el-İṣfahânî'yi ele alırken, onun *el-Eġânî* adlı eserini ve dil ve nahiv ile doğrudan ilişkisi olmayan diğer kitaplarını da zikretmiştir.[475] Müellif şöyle der: "Ve nahiv ve dil ilimlerinde ders veren, eserler yazan ve rivayetlerde bulunan, şu bölgelerdeki şeyhlerimi zikrettim: Hicaz, Yemen, Bahreyn, Umman, Yemâme, Irâk, Fars toprağı, dağlık bölgeleri, Ḫorasan, Germesir, Gazne, Maveraünnehir ve Azerbaycan, Meẕar, İrminiyye, Muṣul, Diyarbekir, Diyâr-ı Muḍar, başkentler, Şam, Sahil, Mısır, Afrika, Orta ve Uzak Maġrib, Endülüs Adası ve Ṣicilya Adası. Böylece eserde yaklaşık bin âlimin biyografisi bir araya getirilmiştir. Yazar devamla şöyle der: "Ve bunu alfabetik sıralamaya göre düzenledim, böylece Allah'ın izni ve kudretiyle kolayca ulaşılabilir hale geldi. Yücelik sahibi olan Allah'tan başka ilah yoktur, O'ndan başka rab da yoktur."[476] Kitabının bölümlerini oluştururken; derleme, isti'âb, istinbât, özetleme ve istitrâd yöntemlerini kullanmıştır.[477]

İbnü'l-Kıftî kitabını alfabetik sıralamaya göre düzenlemiştir. Ancak eserin tahkikli neşrini gerçekleştiren muhakkikin de belirttiği gibi kitap alfabe harflerine göre tasnif edilmiş olmakla birlikte, kesin bir sıralama gözetilmemiştir. Mesela, İbrâhîm b. 'Abdullah'ı İbrâhîm b. İsḥâḳ'tan önce, Ḫalîl b. Aḥmed'i ise Ḫalef b. Muḥarrer'den önce zikretmektedir ve buna benzer birçok örnek bulunmaktadır.

---

[474] İbrâhîm, *Muḳaddimetü İnbâhü'r-ruvât*, 1/24–25.
[475] Ḥamevî, *Muʿcemü'l-üdebâʾ*, 7/2899.
[476] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/37.
[477] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/36–37; Ḥasan Ḫamîs el-Mulaḫ, "Menâhicü taḥḳîḳi kütübi terâcimi'n-nuḥât", *Mecelletü't-Turâṯ* 6 (14 Nisan 2013): 91-111; Ṭavîl, "el-Ḳıftî müʾerriḫan li'n-nuḥât", 15–22; *Mevsûʿatü Sefîr li't-târîḫi'l-islâmî*, 10/445; Zerrûḳî, "Menâhicü't-te'lîf fî'l-mü'ellefâti'n-naḥviyye", 26/156–159.

Muhakkik bizzat bu sıralamanın kendisine ait olmadığını, bunun müstensihin işi olduğunu açıkça belirtmiştir."[478] İbnü'l-Ḳıftî şöyle demektedir: "*Onların biyografilerini, ilk kısmın başında sıralı bir biçimde ayrı sayfalarda hazırlamıştım; tâ ki müstensih bunları hazırladığım sıraya göre temize çekebilsin. Ancak eserin hazırlanma sürecinde derleme aşaması sıralamayı eksiksiz biçimde uygulamaya vakit bırakmayacak biçimde aceleye geldi. Düzgün bir biçimde iş yapmak isteyenler bunu bilsin inşallah.*"'"[479]

Kitabını üç ana bölüme ayırmıştır: Birinci bölümde, isimleri elif harfinden ḫâ' harfine, ikinci bölümde dâl harfinden ġayn harfine, üçüncü bölümde ise fâ' harfinden hâ' harfine kadar olan önemli şahsiyetler hakkında bilgi verilmiştir.[480]

Birinci bölümün başında, nahiv ilminin ilk kez kim tarafından ortaya konduğundan bahsedilmiş[481] ve bu konuda rivayet edilen görüşlere yer verilmiştir. Nahiv ilminin ortaya konulması hakkında, Ebü'l-Esved ed-Dü'elî ile Hz. 'Alî (r.a.) arasında geçen olay anlatılmıştır. Sonra, Emîrü'l-Mü'minîn 'Alî b. Ebî Ṭâlib (r.a.) hakkında bilgi ve kısa bir özet verilmiş, ardından Ebü'l-Esved ed-Dü'elî ve onun hakkında bazı bilgiler zikredilmiştir.[482] Ardından, nahiv âlimlerinin isimleri, alfabetik sıralamaya göre düzenlenerek verilmiştir. Müellif şöyle der: "Bu tertip sayesinde bu âlimler hakkındaki bilgileri öğrenmek isteyen kişinin işi kolaylaşmış olsun. Böylece onlardan herhangi bir kişi, kendi bölümünde zikredildiğinde, onun hakkındaki bilgilerden ve ait olduğu dönemden onun hangi tabakadan olduğu kolayca anlaşılır."[483] Çalışmasına şu şekilde başlamıştır:

Elif Harfi: Bu bölümde, dil ve nahiv alanından seksen sekiz önemli ismin biyografisini vermiştir. Bölümü, nahivci Aḥmed b. İbrâhîm es-Siyyârî ile başlatmış ve nahivci Aḥmed b. 'Abdullah b. 'Abdülcelil et-Tedmîrî el-Endelüsî ile bitirmiştir.[484] Burada pek çok dil ve nahiv âlimine önemli bir yer ayrılmıştır. Bu kısmın ardından,

---

[478] Muḥammed 'Accâc Ḫaṭîb, *Lemaḥât fi'l-mektebe ve'l-baḫṣ ve'l-meṣâdir* (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2001), 335; Ṭavîl, "el-Ḳıftî müʾerriḫan li'n-nuḥât", 21.
[479] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/26.
[480] Zerrûḳî, "Menâhicü't-te'lîf fî'l-mü'ellefâti'n-naḥviyye", 26/156; Ali Rıza Karabulut-Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemu târîḫi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-'âlem* (Kayseri, Dâru'l-'Aḳabe, ts.), 3/2220.
[481] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/48.
[482] Ebu'l-Ferec Muḥammed b. İsḥâḳ en-Nedîm, *el-Fihrist* (Londra: Müessesetü'l-Furḳân li't-Turâṯi'l-İslâmî, 2014), 1/104.
[483] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/44.
[484] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/400.

elif harfiyle başlayan şahsiyetleri alfabetik düzene göre sıralayıp aktarmaya başlamıştır. Bu bölüm, dil âlimi İbrâhîm b. ʿAbdillâh Ebû İsḥâḳ el-Ġazzâl el-Hemeẕânî ile başlamakta[485], Yemenli nahiv âlimi el-Ehnevî en-Naḥvî el-Yemenî ile sona ermektedir.[486] Müellif bu bölümde altmış iki önemli şahsiyete yer vermiştir. Bu şahsiyetler arasında, nahiv âlimi Ebû İsḥâḳ ez-Zeccâc bu çalışmada geniş bir incelemeye mazhar olmuştur.[487] Aynı şekilde, el-Baġdâdî diye tanınan nahiv âlimi Ebû ʿAlî el-Ḳâlî İsmâ'îl b. el-Ḳâsım b. Hârûn b. ʿAyẕûn da önemli ölçüde ele alınmıştır.[488]

Bâ' Harfi: Bu bölümde dokuz önemli şahsiyete yer vermiştir. Bölümü nahiv âlimi el-Berr el-Ḳarḳasî'yle başlatmış[489], Bendâr b. 'Abdülḥamîd b. Lerre adlı âlimi kısa bir şekilde zikrederek bitirmiştir.[490]

Tâ' Harfi: Sadece iki önemli şahsiyete yer vemiştir: Nahivci Tevfîk b. Muḥammed b. Ḥüseyin b. 'Ubeydullah b. Muḥammed b. Zerîk Ebû Muhammed eṭ-Ṭrablûsî[491] ile İbnü't-Teyyânî Ebû Ġâlib el-Endelüsî el-Mursî diye tanınan dil âlimi Temmâm b. Ġâlib.[492]

Ṯâ' Harfi: Sadece dört önemli şahsiyete yer vermiştir. Bu âlimlerin hepsinin ismi Ṯâbit'tir. İlki Ṯâbit b. Ebî Ṯâbit Ebu Muḥammed el-Luġavî[493]; dördüncüsü ise nahivci Ṯâbit b. Muḥammed el-Cercânî el-'Adevî Ebu'l-Fütûḥ'dur.[494]

Cîm Harfi: On iki önemli şahsiyete yer vermiştir. Bu bölümü Basralı nahivci Ca'fer b. Şâẕân ile başlatmış[495], Endülüslü nahiv âlimi el-Cerfî ile bitirmiştir.[496]

Ḥâ' Harfi: Dil ve nahiv âlimlerinden oluşan elli dokuz önemli şahsiyete yer vermiştir. Bölümü, nahivci Ebû 'Ali el-Fârisî el-Ḥasen b. Aḥmed b. 'Abdülġaffâr b.

---

[485] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/189.
[486] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/274.
[487] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/194.
[488] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/239; Zerrûḳî, "Menâhicü't-te'lîf fi'l-mü'ellefâti'n-naḥviyye", 26/156–159.
[489] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/276.
[490] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/292.
[491] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/293.
[492] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/294.
[493] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/296.
[494] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/298.
[495] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/300.
[496] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/307.

Süleymân Ebû ‘Ali el-Fârisî el-Naḥvî ile başlatmış[497] ve kıraat âlimi ve nahivci Ḥumrân b. A‘yen et-Ṭâ’î ile bitirmiştir.[498]

Ḫı Harfi: On dört önemli şahsiyete yer vermiştir. Bölümü büyük âlim Ḫalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî ile başlatır[499]; bu âlimin biyografisine ve *el-‘Ayn* kitabına geniş yer ayırmıştır. Bölümü, Ḫamîs b. ‘Ali b. Ḥasan el-Ḥûzî Ebu’l-Kerem adlı âlim ile bitirir.[500]

Dâl Harfi: Bu harf altında üç önemli şahsiyetin biyografisine vermiştir. Bunlar dil âlimi Dumâẕ Ebû Ġassân Refî‘ b. Seleme[501], nahiv ve dil âlimi Dumey el-Kûfî el-Arûḍî[502] ile nahivci Dehmec b. Muḥarrez el-Başrî’dir.[503] Biyografiler oldukça kısa tutulmuş olup, bu konuda tarihçi İbnu’n-Nedîm’in onlar hakkında aktardığı rivayetlere dayanılmıştır.[504]

Ẕâl Harfi: Burada yalnızca tek bir önemli şahsiyetin biyografisine yer vermiştir. Bu kişi Mısırlı nahivci *Zâkir*’dir.[505]

Râ’ Harfi: Bu harfin altında ise râvî Rebî‘a el-Başrî’nin biyografisini çok kısa olarak vermiştir.[506]

Zây Harfi: Burada sekiz kişinin biyografisine yer vermiştir. Bölümü Kindî’nin kapsamlı biyografisiyle başlatmış[507], nahiv ve kıraat âlimi Ferruḳbî’nin biyografisiyle bitirmiştir.[508]

Sîn Harfi: Ḳıftî, bu bölümde, otuz bir önemli şahsiyetin biyografisine yer vermiştir. Bölümü nahiv âlimi Mervezî ile başlatmıştır.[509] Burada çoğu âlim hakkında faydalı biyografiler yer almıştır, özellikle dilbilimci Ebû Zeyd el-Enṣârî Sa‘îd b. Evs

[497] İbnü’l-Ḳıftî, *İnbâhü’r-ruvât*, 1/308.
[498] İbnü’l-Ḳıftî, *İnbâhü’r-ruvât*, 1/374.
[499] İbnü’l-Ḳıftî, *İnbâhü’r-ruvât*, 1/376.
[500] İbnü’l-Ḳıftî, *İnbâhü’r-ruvât*, 1/393.
[501] İbnü’l-Ḳıftî, *İnbâhü’r-ruvât*, 2/5.
[502] İbnü’l-Ḳıftî, *İnbâhü’r-ruvât*, 2/6.
[503] İbnü’l-Ḳıftî, *İnbâhü’r-ruvât*, 2/7.
[504] İbnü’l-Ḳıftî, *İnbâhü’r-ruvât,* 1/409; Zerrûḳî, “Menâhicü’t-te’lîf fî’l-mü’ellefâti’n-naḥviyye”, 26/156–159.
[505] İbnü’l-Ḳıftî, *İnbâhü’r-ruvât*, 2/8.
[506] İbnü’l-Ḳıftî, *İnbâhü’r-ruvât*, 2/9.
[507] İbnü’l-Ḳıftî, *İnbâhü’r-ruvât*, 2/10.
[508] İbnü’l-Ḳıftî, *İnbâhü’r-ruvât*, 2/18.
[509] İbnü’l-Ḳıftî, *İnbâhü’r-ruvât*, 2/20.

b. Ṣâbit[510] ile el-Aḫfeş el-Evsaṭ[511] öne çıkar. Bölümü Sîbeveyh es-Sincârî'nin biyografisiyle bitirmiştir.[512]

Şîn harfi: Ḳıftî bu bölümde yedi önemli şahsiyetin biyografisine yer vermiştir. Bölümü, Basralı nahiv âlimi ve mürebbî Şeybân b. 'Abdurraḥmân Ebû Mu'âviye et-Temîmî en-Naḥvî ile başlatmış[513], edip Şurayḥ b. Aḥmed eş-Şecerî ile sonlandırmıştır.[514]

Ṣâd harfi**:** Bu bölümde altı önemli şahsiyetin biyografisine yer vermiştir. Bölüm, nahiv âlimi Ṣâliḥ b. İsḥâḳ Ebû 'Amr el-Cermî ile başlamış[515], faziletli edîb Ṣâliḥ el-Verrâḳ en-Nîsâbûrî Ebû İsḥâḳ ile sona ermiştir.[516]

Ḍâd harfi: Bu bölümde yalnızca bir âlimin biyografisine kısaca yer verilmiştir; o da Ḍaḥḥâk'tır.[517]

Ṭâ' harfi: Bölümü, Kûfeli nahiv âlimi Ṭavvâl ile açıp[518], altıncı ve son âlim Ṭâhir b. Aḥmed b. Babşaẕ'ın biyografisiyle tamamlamıştır.[519]

Ẓâ' harfi**:** Bu harfe dair herhangi bir biyografi bu ciltte yer almamaktadır. Ancak muhtemelen Ḳıftî bu harfe ait başlığı kaleme almış ve burada yalnızca bir şahsiyeti zikretmiştir: Ẓâlim b. 'Amr Ebu'l-Esved ed-Dü'elî. Bazı rivayetlerde ismi **'**Amr b. Ẓâlim şeklinde de geçmektedir. Bu şahsiyet, birinci ciltte tanıtılan ilk isimdir.[520]

'Ayn harfi**:** Bu bölüm, kitabın en geniş kısmını teşkil etmektedir; nitekim bu durum, klasik tabakât literatürünün hacimli eserlerinde de yaygın biçimde görülmektedir. Burada yüz yirmi altı şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir. Bölümü, muallim Ebû Ḥâkim **'**Abdullâh b. İbrâhîm el-Ḫaberî ile başlatmış[521], dil âlimi **'**Abbâd

[510] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/30.
[511] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/36.
[512] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/71.
[513] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/72.
[514] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/78.
[515] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/80.
[516] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/90.
[517] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/91.

[519] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/95.
[520] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/48.
[521] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/98.

b. Kesîb ile bitirmiştir.[522] Bu bölümde çok sayıda âlimin kapsamlı biyografisine yer verilmiştir Bunlar arasında Aşma'î, bu bölümde en hacimli yeri alan Kûfeli nahiv âlimi 'Ali b. Ḥamza el-Kisâ'î, ayrıca İbn Cinnî ve Sîbeveyh gibi isimler yer almaktadır.[523]

Ġayn harfi: Bu bölümde yalnızca iki şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir. Bunlar, Ġânim b. Velîd al-Maẖzûmî el-Mâlaḳî en-Naḥvî el-Üstâẕ Ebû Muḥammed el-Edîb ile el-Ġavrî'dir.[524]

Fâ' Harfi: Burada çok kısa bir biçimde altı şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir. Bölümü râvî el-Faḍl b. el-Ḥabbâb Ebû Ḫalîfe el-Cemhî ile başlatmış[525], el-Feḳ'asî ile bitirmiştir.[526]

Ḳâf Harfi: Dil ve nahiv âlimi on dört şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir. Bölüm, Ebû Ẕekvân el-Ḳâsım b. İsmâ'îl ile başlatılmış, ancak onun biyografisi detaylandırılmamıştır.[527]

Kef Harfi: Beş şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir. Bölüm, Keysân Mu'arref b. Dehşem el-Luġavî ile başlatılmış[528]; nahiv âlimi Kâmil b. el-Fetḥ b. Ṯâbit b. Sâbûr Ebû Temâm eḍ-Ḍarîr en-Naḥvî Ẓâhîrüddîn ile bitirilmiştir.[529]

Lâm Harfi: İki şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir: el-Leyṯ b. Naṣr b. Seyyâr el-Ḫorasânî el-Luġavî en-Naḥvî[530]; ayrıca çok kısa bir biçimde Luġẕe el-İṣbehânî.[531]

Mîm Harfi: Bu bölüm, eserin üçüncü cildinde oldukça geniş bir yer tutan "Muḥammed adını taşıyanlar bölümü (Bâbu'l-Muḥammedîn)" olarak adlandırılmıştır. Âdeta Allame İbnü'l-Ḳıftî, bu eserine ikinci bir sözlük daha dâhil etmiş gibidir. Bu kısmı "Muḥammedlerin babaları bölümü (Bâbu Âbâ'i'l-Muḥammedîn)" olarak isimlendirmiştir. Okuyucu bu bölüme girdiğinde, kendisini büyük bir isim yığınıyla karşı karşıya bulur ve bu isimleri saymak ya da incelemek

[522] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/388.
[523] Zerrûḳî, "Menâhicü't-te'lîf fî'l-mü'ellefâti'n-naḥviyye", 26/156–159.
[524] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/389.
[525] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/5.
[526] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/9; Zerrûḳî, "Menâhicü't-te'lîf fî'l-mü'ellefâti'n-naḥviyye", 26/156-159.
[527] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/10.
[528] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/38.
[529] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/41.
[530] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/42.
[531] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/43.

karşısında âcizlik duyar. Ancak çok geçmeden bir çıkış yolu bulur. Ḳıfṭî, bu bölümü baplara ayırmış ve onu sözlük harfleri sırasına göre düzenlemiştir. Örneğin, "Bâbu'l-Muḥammedîn" bölümünün "*Elif* harfi bâbı" altında, yüz altı şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir.[532] Bunlardan bazılarının biyografileri kapsamlı bir şekilde verilmiş, bazılarının ise ayrıntılı verilmemiştir. Örneğin, Muḥammed b. Ebî'l-Ezher Ebû Bekir en-Naḥvî'nin biyografisi hakkında şunları söylemiştir: Yalnızca Müstemlî Ebu'l-'Abbâs el-Müberrid'in derslerini yazıya geçiren kişidir.[533] Ayrıca, "Bâbu'l-Muḥammedîn" bölümünün "*Bâ'* harfi bâbı" altında, yalnızca bir şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir: nahiv âlimi Muḥammed es-Sa'îdî en-Naḥvî.[534] Benzer şekilde, "Bâbu Âbâ'i'l-Muḥammedîn" bölümünün "*Ṯâ'* harfi bâbı" altında yalnızca nahivci el-Vâsıṭî'nin biyografisi bulunmaktadır.[535] Ayrıca, "Bâbu Âbâ'i'l-Muḥammedîn" bölümünün "*Cîm* harfi bâbı" altında sekiz şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir. Bunun yanında, dil ve nahiv alanından yirmi şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir. "Bâbu Âbâ'i'l-Muḥammedîn" bölümünün "*Ḥâʾ* harfi bâbı" altında dört şahsiyetin biyografisine kısaca yer verilmiştir. Bunların ilki olarak Muḥammed b. Ḫâlid b. Baḫtîyâr er-Rezzâz Ebû Bekir el-Muḳri' en-Naḥvî aḍ-Ḍarîr**[536]**, ve dördüncüsü olarak, Muḥammed b. Ḫulṣe eş-Şeẕûnî el-Endelûsî**[537]** yer almaktadır. Ayrıca, "Bâbu Âbâ'i'l-Muḥammedîn" bölümünün "*Râ'* harfi bâbı" altında yalnızca iki şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir. "Zây harfi bâbı" altında ise on şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir. "Bâbu Âbâ'i'l-Muḥammedîn" bölümünün "*Şın* harfi bâbı" altında yalnızca bir şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir. "*Ṭâʾ* harfi bâbı" altında ise sadece üç şahsiyet zikredilmiş ve bunlar son derece kısaca tanıtılmıştır. "Bâbu Âbâ'i'l-Muḥammedîn" bölümünün "'*Ayn* harfi bâbı" altında ise kırk iki (42) şahsiyetin biyografisi sunulmuştur. "*Fâʾ* harfi bâbı" altında ise yalnızca üç şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir. "Bâbu Âbâ'i'l-Muḥammedîn" bölümünün "*Ḳâf* harfi bâbı" altında yalnızca bir şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir. "*Mîm* harfi bâbı" altında ise nahiv ve dil âlimi olan on üç (13) şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir.

[532] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/44.
[533] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/70.
[534] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/78.
[535] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/80.
[536] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/123.
[537] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/125.

"Bâbu Âbâ'i'l-Muḥammedîn" bölümünün "*Nûn* harfi bâbı" altında iki şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir. "Bâbu Âbâ'i'l-Muḥammedîn" bölümünün "*Vav* harfi bâbı" altında dört şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir. "Bâbu Âbâ'i'l-Muḥammedîn" bölümünün "*Hâ'* harfi bâbı" altında iki şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir. "Bâbu Âbâ'i'l-Muḥammedîn" bölümünün "*Yâ'* harfi bâbı" altında dokuz şahsiyetin biyografisine yer verilmiştir. İbnü'l-Ḳıfṭî, "Bâbu Âbâ'i'l-Muḥammedîn" bölümünde *ḳâf* harfini alfabetik sıralamadaki yerinde zikretmemiş, bunun yerine *yâ'* harfinden sonra ele almıştır.[538]

Nûn Harfi: Bu bölümde İbnü'l-Ḳıfṭî, toplam on beş şahsiyetin biyografisine yer vermiştir. Bölüm, Muṭarrizî ile başlamış[539], Kufeli nahiv âlimi Ebû 'Amr Nu'aym b. Meysere ile sona ermiştir.[540]

Vâv Harfi: Bu bölümde yalnızca bir şahsiyetin biyografisi yer alır: el-Velîd b. Muḥammed et-Temîmî el-Mışrî.[541] Ayrıca dikkat çekici olan, Ḳıfṭî'nin *vâv* harfini, *hâ'* harfinden önce ele almış olmasıdır.

Hâ Harfi: Bu bölümde on üç şahsiyetin tercümesine yer verilmiştir. Kıftî bu bölümü Hâşim b. Aḥmed b. 'Abdülvâhid b. Hâşim Ḫaṭîbu Haleb ile başlatmış[542], râvî ve ahbar âlimi Heyṯem b. 'Adiyy et-Ṭâ'î ile sonlandırmıştır.[543]

Bu eserin ilmî değeri yüksek olmakla birlikte, bazı âlimlerin ona yönelik bazı tenkitleri bulunmaktadır. Bunlardan biri, Ḳıfṭî'nin kimi zaman alıntı yaptığı kaynakları açıkça belirtirken, kimi zaman ise bunu hiç belirtmeden nakilde bulunmasıdır ki, bu duruma muhakkikin de mukaddimede dikkat çektiği görülmektedir. Eserde biyografisi verilen şahsiyetleri sıralamada titiz bir düzen gözetmemesi ve az sayıda da olsa bazı biyografileri farklı isimlerle tekrar etmesi de eleştirilen hususlardandır.[544] Yine de bu eser, hakkında dile getirilen eleştirilere, gözlemlenen kusurlara rağmen, dilbilim alanındaki herhangi bir araştırmacının kendisinden müstağni kalamayacağı eserler arasındaki yerini korumaya devam

[538] Zerrûḳî, "Menâhicü't-te'lîf fî'l-mü'ellefâti'n-naḥviyye", 26/156–159.
[539] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/339.
[540] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/352.
[541] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/354.
[542] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/355.
[543] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/365.
[544] İbrâhîm, *Muḳaddimetü İnbâhü'r-ruvât,* 1/26; Zerrûḳî, "Menâhicü't-te'lîf fî'l-mü'ellefâti'n-naḥviyye", 26/156–159; Muḥammed 'Abdürrezzâḳ el-Mekkî, *İtticâhâtu't-te'lîf fî'l-edeb ve'l-luġa ḳırâ'at fî meṣâdîri't-türâṯi'l-'Arabî* (Mısır: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, 2014), 198.

etmektedir. Zira bu eser, Kurân-ı Kerîm'in dilini ve onunla alakalı her şeyi koruma yolunda hiçbir çaba, maddi imkân veya zamanı harcamaktan kaçınmamış olan, önde gelen dil âlimlerinden birinin büyük bir çabasının ürünüdür. *İnbâhü'r-ruvât* eserinin bölümleri dikkatle incelendiğinde şu sonuçlara ulaşmak mümkündür:

- Müellif, alfabetik düzeni esas almakla birlikte başlıklarda yerleşim hataları yapmıştır.
- Eser, hicrî 7. yüzyıla kadar dil ve nahiv âlimleri başta olmak üzere çeşitli alanlardan âlimlerin biyografilerini içerir.
- Mukaddimede nahvin doğuşuna değinilmiş ve öncü isimlerin biyografileri verilmiştir.
- Başka kaynaklarda bulunmayan tercümelerle benzersiz bir değer taşır.
- Yaklaşık bin şahsiyetin biyografisi yer almaktadır.
- Biyografilerde sabit bir yöntem izlenmemiştir.
- Bazen birinde adıyla, diğerinde ise künyesi ya da lakabıyla olmak üzere aynı şahsın biyografisini iki kere yazdığı olmuştur.
- Eser, birçok ilmî gerçeği aktarmasıyla yüksek tarihî ve ilmî değere sahiptir. Bu yönüyle kitap, günümüzde dolaşımda olan eserlere kıyasla eşine az rastlanır bir tarihi ve ilmi değer taşımaktadır.

2.5.3. el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ' ve eş'âruhum Adlı Eser

Ḳıftî, bu eserde adı "Muḥammed" olan şairleri seçmiş ve onları, babalarının isimlerini de göz önünde bulundurarak alfabetik düzene göre biyografik olarak tanıtmıştır.[545] Bu eserini hazırlarken, elinin altında bulunan ve araştırmaları sonucu temin edebildiği malzemelere yer vermiştir. Çoğu zaman alıntı yaptığı kaynakları açıkça belirtmiş; müellifin adını, kitabının ismini ve başlığını zikretmiştir. Ancak bu durum her zaman geçerli değildir.[546] Ayrıca, kendi döneminin önde gelen bazı âlimlerini de bizzat tanımıştır. Bunlardan biri, Muḥammed b. Yaḥyâ b. Sa'îd ed-Dübeyṯî (558/1163–637/1239) olup, onunla mektuplaştıkları ve bu sayede Ḳıftî'nin ondan önemli ve değerli bilgilere ulaştığı anlaşılmaktadır.[547]

---

[545] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şuʿarâʾ*, 11.
[546] 22, ḥâşiye 1; 23, ḥâşiye 1; 199, ḥâşiye 1; 238.
[547] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şuʿarâʾ*, 225/256/320 numaralı biyografi.

Bu eserden günümüze yalnızca bir kısmı ulaşabilmiştir. Nitekim müellif, şair Muḥammed b. İsmâ‘il Ebû ‘Abdillah el-‘Atâhiyye hakkında konuşurken şöyle der: “Onun şiir ve nesrinden bazı kısımları, kitabın sonunda künyeler bölümünde zikrettim.”[548] Müstensih, bu ifadeye düştüğü notta şunu belirtir: “Zikrettim” ifadesi, kitabın kendisinden istinsah edildiği nüshanın son kısmının eksik olduğunu göstermektedir.” Aynı zamanda eserin sonunda şunu da belirtir: “Bu, müellifinin el yazısıyla bulabildiğim son kısımdır. Ne var ki kitabın başında müellifin bu harften sonraki bazı harflere gönderme yaptığını da görüyoruz. O halde kitabın bir kısmı mı kayboldu, yoksa eseri tamamlamadan önce eceli mi geldi, bilemiyorum.”[549] *el-Muḥammedûn mine’ş-şu‘arâ’ ve eş‘âruhum* eseri, alfabetik sıraya göre düzenlenmiş, 328 biyografi içeren bir derlemedir. Şiir seçkilerine oldukça geniş biçimde yer verilmiştir. Eserin elimizde olan kısmı, Muḥammed b. Aḥmed er-Raḳḳî’nin biyografisiyle başlar ve Muḥammed b. Sa‘îd el-Baġdâdî ile son bulur.[550] Ḳıftî, Câhiliye döneminde ve İslâm’ın ilk devirlerinde yaşamış şairlerle birlikte, hicrî yedinci yüzyılın başlarına kadar olan dönemdeki şairlerle de ilgilenmiştir.[551]

Kitaptaki bazı biyografiler oldukça kısadır. Dârü’l-Yemâme neşri (1390/1970) esas alındığında, bu durum şu örneklerde görülebilir: Biyografi 74 (s. 109), Biyografi 83 (s. 116), Biyografi 114 (s. 146), Biyografi 122 (s. 153)

Buna karşılık, bazı biyografiler ise birden fazla sayfa tutmakta, doyurucu ayrıntılar ve çok sayıda haber içermektedir. Örneğin:

Biyografi 11: el-Müfecci‘[552]

Biyografi 18: el-Ebiyûrdî[553]

Biyografi 171: İbn Düreyd[554]

Biyografi 225: Ebû Şücâ‘[555]

Biyografi 254: İbn Şibl el-Baġdâdî (En uzun biyografidir)[556]

[548] İbnü’l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine’ş-şu‘arâ’*, 127.
[549]Paris’teki Ulusal Kütüphane nüshası, 142.
[550] İbnü’l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine’ş-şu‘arâ’*, 367.
[551] Ma‘merî, *Muḳaddimetü'l-Muḥammedûn mine’ş-şu‘arâ’*, 11-12.
[552] İbnü’l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine’ş-şu‘arâ’*, 30–39.
[553] İbnü’l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine’ş-şu‘arâ’*, 47–50.
[554] İbnü’l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine’ş-şu‘arâ’*, 201–204.
[555] İbnü’l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine’ş-şu‘arâ’*, 245–249.
[556] İbnü’l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine’ş-şu‘arâ’*, 270-290

Biyografi 269: es-Senbesî[557]

Biyografi 273: Ebû Bekir el-İṣfahânî[558]

Ancak kabul etmek gerekir ki bazı biyografik anlatımlarda İbnü'l-Ḳıftî'nin birtakım hataları olmuştur. Mesela bazen aynı şair için iki ayrı biyografiye vermiştir:

Biyografi 75: Muḥammed b. İbrâhîm b. 'Ömer el-Ḳafṣî[559]

Biyografi 82: Muḥammed b. İbrâhîm b. 'Ömer el-Faḳṣî[560]

Biyografi 215: Muḥammed b. el-Ḥasen el-Baṣrî Ebû Ya'lâ eṣ-Ṣûfî[561]

Biyografi 220: Muḥammed b. el-Ḥasen b. el-Faḍl Ebû Ya'lâ eṣ-Ṣûfî[562]

Biyografi 293: Muḥammed b. Sulṭân el-Maġribî[563]

Biyografi 303: Muḥammed b. Sulṭân el-Eḳlâmî el-Maġribî[564]

Biyografi 295: Muḥammed b. Süleymân İbnü'l-Ḥannât[565]

Biyografi 323: Muḥammed b. Süleymân İbnü'l-Ḥayyât[566]

Ayrıca bazı bilgilerin farklı biyografilerde tekrar edildiği görülür ki bu durum, onun bilgiye olan iştiyakını göstermektedir. Örneğin: sayfa 303/309, ḥâşiye 3; sayfa 312, ḥâşiye 3; sayfa 313, ḥâşiye 1; sayfa 298/299.

Bazı şiir beyitleri, aşağıdaki işaret edilen örneklerde, farklı şairlere isnat edilmiştir. Bunlar, 11.[567], 306.[568]; 68.[569]; 131.[570]; 175.[571] ve 184. biyografilerdir.[572]

Bununla birlikte, bazı beyitler yanlışlıkla, onlarla ilgisi olmayan şairlere nispet edilmiştir: 23. biyografide olduğu gibi.[573]

Her ne kadar bu eserde bazı hatalar bulunsa da içeriğinde çok sayıda ilmî fevâ'id ve şiir örneği mevcuttur. Ḳıftî bu eserinde, kendi döneminde mevcut olan ve

---

[557] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 303–309/312-313
[558] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 313–319.
[559] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 101.
[560] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 115.
[561] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 234.
[562] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 240.
[563] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 334.
[564] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 342.
[565] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 336.
[566] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 359.
[567] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 30.
[568] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 343.
[569] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 101.
[570] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 162.
[571] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 146.
[572] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 215.
[573] İbnü'l-Ḳıftî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 54.

bir kısmı günümüze ulaşmamış kaynaklarda bulabildiği tüm bilgileri derlemiştir; öyle ki, eseri neredeyse başka hiçbir kaynağa ihtiyaç bırakmayacak niteliktedir. Dahası, sıkça bu kaynaklara kendi katkılarını da eklemiş; önceki eserlerde yer almayan ilmî fevâ'id ve taḳyîdât ilave etmiştir. Bu çalışmasıyla birçok şairin biyografisini ve seçkin şiir parçalarını unutulmaktan kurtarmıştır. Bu yönüyle eser, şairlerin biyografileri ve şiirleri aracılığıyla farklı dönemlerdeki Arap şiirinin incelenmesinde önemli bir kaynak niteliğindedir.[574]

2.5.3.1. İbnü'l-Ḳıfṭî'nin el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arā' ve eş'âruhum Eserinde Yararlanmış Olduğu Bilgi Kaynakları

Ḳıfṭî, bu çalışmasında, elinin altında bulunan ve araştırmaları sonucu temin edebildiği malzemeleri kullanmıştır. Bu kaynakları genellikle, müellifin ismini, eserinin adını ve başlığını açıkça belirterek zikretmiştir; ancak bunu her zaman yapmamıştır. Ayrıca, kendi döneminin önde gelen bazı âlimlerini bizzat tanıdığını da ifade eder. Bunlardan biri, Muḥammed b. Yaḥyâ b. Sa'îd ed-Dübeyṯî (558/1163–637/1239) olup onunla mektuplaştıkları ve bu sayede İbnü'l-Ḳıfṭî'nin ondan önemli ve değerli bilgilere ulaştığı anlaşılmaktadır.[575]

Aşağıda, Ḳıfṭî'nin *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'* adlı eserini kaleme alırken başvurduğu en önemli bilgi kaynaklarını[576] gösteren bir tablo yer almaktadır:

Kitap	**Müellif**
Ebniyetu Sîbeveyh	Zebîdî
el-Utruccetü	el-Müslim b. Muḥammed el-Laḥcî
ʾİḫticâcü'l-ḳurrâʾ	İbnü's-Serrâc
Aḫbâru'l-ḳuḍât ve tevârîḫuhum ve aḫkâmuhum	Vekîʿ
Aḫbâru'n-nuḥât	Zebîdî
el-İştiḳâḳ	İbnü's-Serrâc

[574] Ma'merî, *Muḳaddimetü'l-Muḥammedûn mine'ş-şuʿarâʾ*, 12–15.
[575] İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şuʿarâʾ*, 356.
[576] İbnü'l-Ḳıfṭî, *el-Muḥammedûn mine'ş-şuʿarâʾ*, 380.

Eşʿâru'l-luṣûṣ	Sükkarî
Eşʿâru'n-nudemâʾ	Müteyyem el-İfrîḳî
el-Uṣûl fi'n-naḥv	İbnü's-Serrâc
el-İklîl	Hemedânî
el-Elfâẓ	İbnü's-Sikkît
et-Târîḫ	ʿAbdullâh b. Şîrân el-Ehvâzî
Târîḫu Ebîverd ve Nesâ	Ebîverdî
Târîḫu Iṣbehân	İbn Mende
Târîḫu'l-umem ve'l-mulûk	Ṭaberî
Târîḫu Baġdâd	el-Ḫaṭîbü'l-Baġdâdî
et-Taḥrîr li-aḫbâri İbn Cerîr	İbnü'l-Ḳıftî
Cinânü'l-cinân ve riyâżu'l-eẕhân	er-Reşîd b. ez-Zübeyr el-Esvânî
el-Ḥadâʾiḳ	Aḥmed b. Ferec el-Ceyyânî
ed-Dürretü'l-ḫaṭîre fî şiʿri ehli'l-Cezîre	İbnü'l-Ḳaṭṭâʿ eṣ-Ṣıḳıllî
Dümyetü'l-ḳaṣr	Bâḫerzî
Dîvânü'l-İslâm fî târîḫi Dâri's-Selâm	Ebû Bekr İbnü'l-Mâristâniyye
ez-Zeḫîre	İbn Bessâm
eẕ-Ẕeyl ʿalâ Târîḫi Baġdâd	Semʿânî
Zînetü'd-dehr	Ebû'l-Meʿâlî el-Ḫaṭîrî
Sırru'ṣ-ṣınâʿa	İbn Cinnî
Ṭabaḳâtu'ş-şuʿarâʾ	İbn ʿAbdirraḥîm el-Baġdâdî
ʿUḳûdü'l-cevâhir	ʿAlî b. el-Heysem
Muʿcemü'ş-şuʿarâʾ	Merzübânî

el-Muḳtebes	İbn Ḥayyân
Vişâḥu'd-dümye	Ebu'l-Ḳâsım el-Beyhaḳî

el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ' eserinin kaynakları

Böylece, *el-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ' ve eş'âruhum* adlı eser, şairlerin biyografileri ve şiirleri aracılığıyla şiir tarihinin çeşitli dönemlerini incelemede önemli bir kaynak teşkil eder; İslami dönemin çeşitli aşamalarındaki şiir hareketini belgeler. Eseri inceleyen kimse, şairlere dair haberler, ilginç anekdotlar, nükteler ve nevâdir gibi aradığı her türlü bilgiyi bulabilir. Hatta, kimi zaman, klasik Arap nahiv âlimlerinin kaleme aldığı sarf ve nahiv eserlerinde dahi bulamayacağı bazı ilmî meselelere bu eserde rastlayabilir. Ayrıca, eserde şiir tarzlarındaki çeşitlilik ve kültürel çevrenin edebi yaratıcılığa etkisi açıkça görülmektedir. Bu nedenle eser, dil ve nahiv çalışmaları açısından da ayrı bir önem taşımaktadır.[577]

2.5.4. Esâsü's-siyâse Adlı Eseri

Bu kitap, kitabın tenkitli neşrini gerçekleştiren Celîl el-'Atîyye tarafından İbnü'l-Ḳıfṭî'ye nispet edilmiştir. Yâḳût el-Ḥamevî'nin *Mu'cemü'l-üdebâ'* eserinde Ḳıfṭî'nin eserleri arasında anılmamasına rağmen, bu eserin gerçekten Ḳıfṭî'ye ait olduğunun nasıl teyit edildiği hususunu ise adı anılan araştırmacı incelemesinin önsözünde şöyle açıklamaktadır: "Eserin gerçek müellifi olan Ḳıfṭî'ye nispet edilmiş ikinci bir yazma nüshanın daha mevcut olduğunu hayretle fark ettim; bu nüsha, İstanbul'daki "Ḫâliş Efendi" koleksiyonunda muhafaza edilmektedir. Bu nüshaya, 1366/1947 yılında, *et-Te'âlîfü'l-İslâmiyye fi'l-'ulûmi's-siyâsiyye ve'l-idâriyye* adlı değerli çalışmasında 'Abdullah Muḫliş tarafından işaret edilmiştir.[578] Bu çalışma, Şam'daki Mecelletü'l-Mecma'i'l-'İlmiyyi'l-'Arabî de yayımlanmıştır.[579] Aynı şekilde, Bağdat'ta 1383/1964 yılında yayımlanan Ṣâbi'i'nin (448/1056) *Rusûmu Dâri'l-Hilâfe* eserinin merhum Mîḫâ'il 'Avvâd (1912–1995) tarafından kaleme alınan önsözünde de bu hususa yer verilmiştir.[580]

---

[577] Ma'merî, *Muḳaddimetü'l-Muḥammedûn mine'ş-şu'arâ'*, 12; Zerrûḳî, "Menâhicü't-te'lîf fi'l-mü'ellefâti'n-naḥviyye", 26/156–159.

[578] Geçen yüzyılda Filistin'in en önde gelen âlimlerinden biridir.

[579] 'Abdullah Muḫliş, "et-Teʾâlîfü'l-İslâmiyye fi'l-ʿulûmi's-siyâsiyye ve'l-idâriyye", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-'İlmiyyi'l-'Arabî* 18/18 (1943): 340.

[580] Ebu'l-Ḥüseyn Hilâl b. el-Muḥassin eṣ-Ṣâbiʾ, *Rüsûm-u Dâri'l-Ḫilâfe*, thk. Mîḫâ'îl 'Avvâd (Bağdat: Maṭba'atü'l-'Ânî, 1964), 51.

Kitabın tahkikini yapan araştırmacının görüşüne göre Ḳıfṭî, bu eseri gençlik yıllarının ortasında telif etmiştir. O dönemde, haklı olarak kendi çağının Arap edebiyatının önderi kabul edilen Ḳâḍî el-Fâḍıl ʿAbdürraḥîm b. ʿAlî el-Beysânî (öl. 596/1199) ile sıkça görüşmektedir. Ḳıfṭî'yi teşvik eden de onun için ileride hak ederek erişeceği parlak geleceği öngören de bilindiği üzere o olmuştur. Bu kitabın adını veya başlığını *Esâsü's-siyâse* olarak koyan da yine Ḳâḍî el-Fâḍıl'dır. Ḳıfṭî, bu özgün ve yenilikçi eserini el-Melikü'l-ʿAzîz Oṣmân b. Yûsuf için kaleme almıştır. Bu hükümdar, Eyyûbîler'in en parlak hükümdarlarından biri olarak kabul edilir; tarihçiler onun geniş İslâmî kültüre ve derin hadis bilgisine sahip olduğunu ve ayrıca tebaası tarafından da büyük saygı gördüğünü aktarırlar.[581]

Ḳıfṭî *Esâsü's-siyâse*'yi Kahire'de, hicrî 589 ile 596 yılları arasında kaleme almıştır; bu dönem, el-Melikü'l-ʿAzîz'in Mısır'da tek başına hükümdar olduğu yıl ile Ḳâḍî el-Fâḍıl'ın vefat yılı arasına denk gelmektedir. Ḳıfṭî Hicri 568 yılında doğduğundan dolayı, bu eseri 21 ila 28 yaşları arasında kaleme almış olması gerekir ki, bu yaş aralığı telif, yaratıcılık ve ilmî sorumluluklar açısından uygun bir dönemdir. Ancak, 591/1195 yılında babasıyla birlikte Kahire'den Kudüs'e göç etmiş olup, eserini muhtemelen bu tarihler civarında kaleme almıştır. Zira o dönemde ilmî sorumlulukların küçük yaşlardan itibaren üstlenildiği bilinmektedir.[582]

2.5.4.1. Esâsü's-siyâse Eserinin Yöntemi

Bu kitap, *Naṣiḥatü'l-mülûk* ya da *Edebü'l-merâyâ* ve *el-Âdâbu's-sulṭâniyye* olarak bilinen eserlerden[583] birisi sayılır. Vezir Ḳıfṭî bu eserinde, siyasî ve fikrî görüşlerini dolaylı bir biçimde dile dökmüş; Fars, Yunan ve İslâm kültürlerini mezcederek bir araya getirmiştir. Kitap bize asırlar içerisinde intikal eden az sayıdaki

---

[581] Celîl el-'Aṭiyye, *Muḳaddimetü Esâsü's-siyâse*, mlf. Ebü'l-Ḥasen Cemâlüddîn 'Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. 'Abdilvâḥid eṣ-Ṣeybânî İbnü'l-Ḳıfṭî (Beyrut: Dâru'ṭ-Ṭalî'a, 2008), 12-13.
[582] el-'Aṭiyye, *Muḳaddimetü Esâsü's-siyâse*, 23.
[583] Bunlar, hükümdara sunulan bir dizi öğütten oluşan yazılardır. Bu siyasi düşünce yöneliminin başlıca ortaya çıkışı, Abbasi Hilafeti'nin ilk dönemine denk gelir. Bu anlayışın Doğu Arap coğrafyasındaki manevi öncüsü, hicrî ikinci yüzyılda yaşamış olan ʿAbdurrahmân b. el-Muḳaffâ'dır. Mağrib bölgesindeki öncüsü ise, hicrî beşinci yüzyılda yaşamış olan Muḥammed Murâd b. ʿAlî el-Murâdî el-Ḥüseynî el-Ḥanefî'dir. O, bu yazım tarzını uygulayan ilk isimdir. Bu yazılar, hükümdara sundukları "öğütleri" aktarma çabaları çerçevesinde birkaç belirgin özelliğe sahiptir; bunların en önemlileri, otoritenin güçlendirilmesi ve siyasi veya pratik bir yöntemle yönetimin ya da "saltanatın" süresinin uzatılmasıdır. *el-Âdâbu's-sulṭâniyye* metinlerindeki düşünce ve tezler, üç temel düşünce sistemi ve siyaset tecrübesi üzerine kuruludur: Fars/Sasani mirası, Yunan yönetim sistemi ve Arap/İslam siyasi mirası. 'İzzüddîn el-'Allâm, *el-Âdâbu's-sulṭâniyye* (Kuveyt: el-Mecelletü'l-Vataniyye li's-seḳâfeti ve'l-fünûn ve'l-âdâb, 2006), 324; el-'Atiyye, *Muḳaddimetü Esâsü's-siyâse*, 12–13.

siyasî metinde görmeye hiç alışık olmadığımız özgün bir tarza sahiptir; zira fikirler dilsiz hayvanların değil, câriyelerin diliyle aktarmıştır. Böylece Arap kadınının, özellikle de kendilerine aşağılayıcı gözle bakılan cariyelerin itibarını yükseltmiştir. Söz konusu aşağılayıcı bakış, bilindiği üzere, İslam'ın kadının değerini yüceltmiş olmasına rağmen gerçekleşmiştir.[584]

Esâsü's-siyâse'de iç içe geçmiş, heyecan verici hikâyeler ve menkıbeler yer almakta olup, bunların tümü büyük bir hazinedir. İslâm siyaset düşüncesiyle ilgilenenlerin bunları derinlikli ve dikkatli bir şekilde incelemeleri gerekmektedir. Bu stratejik hedefin yanı sıra, eser edebiyatçılar ve romancılar için de verimli bir kaynak teşkil ettiği gibi sinema, tiyatro ve televizyon alanı için de kaynak teşkil eder.[585]

Ḳıfṭî'nin elimizde bulunan kitapları üzerine yaptığımız inceleme neticesinde, bunların ilmî, edebî ve tarihî değer taşıdığını görmekteyiz. İlmi açıdan, Ḳıfṭî eserlerinde kaybolmuş bazı kitaplardan pasajlar muhafaza etmektedir; bu durum, onları İslâm ilim mirasının incelenmesinde vazgeçilmez kaynaklar haline getirmektedir. Bunun yanı sıra eserleri nahiv, felsefe, şiir ve tarih gibi çeşitli alanları kapsamaktadır, bu da onun ilminin ve kavrayışının genişliğini göstermektedir. Tarihî değer açısından ise, onun kitapları İslâmî çağlarda ilim ve edebiyatın seyrini belgelendirirken, medeniyetler arasındaki kültürel alışverişe de vurgu yapmaktadır. Edebî değeri ise, bilimsel titizlikle edebî güzelliği bir araya getiren üslubunda kendini gösterir; bu da eserleri biyografik edebiyat ve tarihî anlatım açısından olağanüstü örnekler haline getirir.

[584] el-'Aṭiyye, *Muḳaddimetü Esâsü's-siyâse*, 12–13.
[585] el-'Aṭiyye, *Muḳaddimetü Esâsü's-siyâse*, 12–13.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İBNÜ'L-ḲIFṬÎ'NİN EDEBÎ ÜSLÛBU VE ESERLERİNDE DÜZEN, KAYNAK KULLANIMI VE ELEŞTİRİ YÖNTEMİ

3.1. Edebi Üslûbu

İbnü'l-Ḳıfṭî, yaşadığı dönemde hem nesir hem de nazım alanında öne çıkan yazarlar arasında yer almıştır.[586] Haçlı Seferleri'nin yaşandığı bu dönemde Arap edebiyatı, şiir, divan ve kardeşlik risaleleri, hutbeler, cihat ve kahramanlık temalı eserler ile Arap beldelerinin özelliklerini konu alan metinler gibi farklı türlerde zenginleşmiştir. İbnü'l-Ḳıfṭî'nin de içinde bulunduğu bu edebî ortam, İslami zihniyetin üç temel yönü olan idrak, vicdan ve irade boyutlarına hitap eden eserler üretmiştir. Nitekim bu yönlere hitap edilmeden, Arap insanını bu savaşlara hazırlamak mümkün değildir.[587] Dolayısıyla, söz konusu dönemin edebiyatı genel olarak güçlü bir anlatım ve samimi bir duygusallıkla karakterize edilir. Edebî temalar açısından bakıldığında, geleneksel konular korunmuş olmakla birlikte[588], yeni türler ortaya çıkmış ve bu türler zamanla gelişip çeşitlenmiştir. Özellikle savaş edebiyatı, savaşın teşviki, orduların ve savaş araçlarının tasviri, kalelerin betimlenmesi gibi temalar ön plana çıkmıştır. Bu eserlerde cesaret, asalet, kahramanlık ve fedakârlık gibi değerler yüceltilmiştir. Bu tür edebi faaliyetlerde hem şairler hem de yazarlar bir arada yer almıştır.

Cihat edebiyatına dair yazılar, tarihî söylentiler ve büyük olayların tasvirleriyle iç içe geçmiştir. Bu sebeple, sultanların gerçekleştirdiği büyük askerî faaliyetlere dair müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bu gelişme, tesadüfî değildir, aksine İslam dünyasında korkudan umuda, umuttan tekrar korkuya geçişin hızlı yaşandığı azametli bir dönem olmuştur. Buradan hareketle yaşanan çağdaş olaylar tarihçiler açısından oldukça dikkat çekici hâle gelmiştir.[589]

Bahsedilen yazılar arasında, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin kaleme aldığı risaleler de yer almakta olup, bu risalelerde savaşlara ve kuşatmalara dair çok sayıda tasvir bulunmaktadır. İbnü'l-Ḳıfṭî hem nazımda hem nesir türünde kendine özgü bir üslup

[586] Ḥanbelî, *Şezerâtü'ẕ-ẕeheb*, 408.
[587] Ḥamza, *Edebü'l-ḥurûbi'ṣ-ṣalîbiyye*, 20.
[588] Ḥamza, *Edebü'l-ḥurûbi'ṣ-ṣalîbiyye*, 174.
[589] Rosenthal, '*İlmu't-târîḫ 'inde'l-Müslimîn*, 240.

geliştirmiştir. Her ne kadar anlatımında zaman zaman yapaylık ve aşırılık sezilse de eserlerinde oldukça başarılıdır. Bu başarı, onun çocukluğundan itibaren babasından aldığı eğitim ve Divanü'l-inşâ'daki vazifesinden edindiği tecrübeyle açıklanabilir. Bu vazife, onun bilgi birikimini artırmış ve hayatının çoğu vaktini okuma-yazmaya ayırabilme fırsatını yakalamasını sağlamıştır.[590]

3.1.1. İbnü'l-Ḳıfṭî'nin Nesir Üslubu

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin yaşamış olduğu dönemde nesir, özellikle secî gibi belirgin özellikler taşımaktaydı. Secî sanatı, hususiyen hitabet sanatında düz yazıya kıyasla daha güçlü bir şekilde görülmekteydi. Secî ve diğer söz sanatlarıyla süslenen nesir, sanatın gerçek anlamıyla buluştuğu bir düzeye ulaşmaktaydı.[591] Bu konuda William Marçais[592] şu cümleleri sarf etmiştir: *"Secili nesir hakkında sert hükümler vermemek gerekir; çünkü bu tarz, Arapçaya edebî cevherler kazandırmış ve sanatın en saf biçiminin örneği olabilecek nitelikte yüksek işçilik ve zarif süslemeler içeren metinler üretmiştir. Bu da 'sanat için sanat' anlayışının Arap edebiyatındaki yansımasıdır*."[593]

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin saltanat divanında vazifelendirilmesi ve divan risalelerini yazmak gibi önemli bir görevi üstlenmesi, onun kendi döneminin en önde gelen nesir yazarlarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu önemli görev, dönemin diğer

[590] Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî*, 188.
[591] Ḥamza, *Edebü'l-ḥurûbi'ṣ-ṣalîbiyye*, 264.
[592] Arap dilleri ve lehçeleri konusunda derin bilgiye sahip bir Fransız Oryantalisttir. 1289/1872 yılında doğmuş, 1316/1898 yılında Cezayir'in Tilimsan kentindeki okulda müdürlük yapmıştır. Arapça ve Berberice'yi mükemmel düzeyde öğrenmiştir. Abdurrahman Bedevî, *Mevsûʿatü'l-Müsteşrikîn* (Beyrut: el-Müessesetü'l-'Arabiyye, 2003) 547; 'Ömer Ferrûḫ, *Gubârü's-sinîn* (Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 1985) 75.
[593] William Marçais, *el-Luġatu'l-'Arabiyye*, (Mecelletü'r-Risâle, 15 Teşrîn'il-Evvel), 13/641.

güçlü kalemleri olan İbnü'l-Ḫallâl[594], Ḳâḍı el-Fâḍıl 'İmâdüddîn el-İṣfahânî[595], Ḳâḍı İbn Şeddâd, şâir İbn Memâtî[596], vezir Ẓiyâüddîn İbnü'l-Eṯîr ve eṣ-Ṣâḥib el-Behâ Züheyr[597] gibi isimlerle aynı seviyede yer almasını sağlamıştır. O dönemde nesir

[594] Ebu'l-Ḥaccâc Muvaffaḳüddîn Yûsuf b. Muḥammed b. el-Ḥüseyin (öl. 566/1171), "İbnü'l-Ḫallâl" lakabıyla tanınan, hicri 6. yüzyılda yaşamış Mısırlı bir şairdir. 566/1170 yılında doğmuştur. Fâtımî halifesi Ḥâfıẓ li-dînillâh döneminde Dîvânü'l-inşâ'nın başına getirilmiş, görevini el-'Âḍıd li-dînillâh'ın hilafeti döneminde de sürdürmüştür. Yaşının ilerlemesi ve görme yetisini kaybetmesi üzerine görevinden çekilmiş, yaşamının geri kalanını evinde geçirmeyi tercih etmiştir. İbnü'l-Ḫallâl, şiir yazımında yetkin olmakla birlikte, özellikle nesir alanındaki maharetiyle tanınmıştır. Gazel, mersiye ve tasvir türlerinde şiirler kaleme almıştır. Ünlü edîb el-Ḳâḍî el-Fâḍıl, inşâ sanatını ondan öğrenmiş ve İbnü'l-Ḫallâl'ı hocaları arasında saymıştır. Şair, 566/1171 yılında Mısır'da vefat etmiştir. Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Ṣafiyyiddîn Muḥammed b. Ḥâmid el-Kâtib el-İṣfahânî 'İmâdüddîn el-İṣfahânî, *Ḫarîdetü'l-ḳaṣr ve cerîdetü'l-ʿaṣr*, ts., 695; Ziriklî, *el-Aʻlâm*, 247; Ebu'ṣ-Ṣafâ Ṣalâḥu'd-dîn Ḫalîl b. İzzi'd-dîn Aybeġ b. 'Abdillâh eṣ-Ṣafedî, *Nektü'l-himyân fî nüketi'l-'umyân*, thk. Muṣṭafâ 'Abdülḳâdir (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2007), 301.

[595] Ebû Abdillâh 'İmâdüddîn Muḥammed b. Ṣafiyyiddîn Muḥammed b. Ḥâmid el-Kâtib el-İṣfâhânî, "el-Kâtib el-İṣfahânî" lakabıyla tanınan, 519/1125 yılında İsfahan'da doğmuştur. Eğitimini Bağdat'taki Nizâmiye Medresesi'nde tamamlamış, çeşitli idari görevlerde bulunduktan sonra Basra ve Vâsıt nâzırlıklarına atanmış, daha sonra vezir İbn Hubeyre'nin yardımcılığını yapmıştır. 562/1166 yılında, vezir İbn Hubeyre'nin vefatının ardından Şam'a yerleşmiştir. Burada Nûreddîn Zengî tarafından, sonradan "el-Medresetü'l-ʿİmâdiyye" olarak anılacak olan Nûriyye Medresesi'nde müderris olarak görevlendirilmiş; daha sonra Dîvânü'l-inşâ'nın başına getirilmiştir. Nûreddîn'in 568/1173 yılındaki vefatından sonra tüm görevlerinden azledilmiş ve saraydan uzaklaştırılmış, bunun üzerine Musul'a gitmiştir. Daha sonra, Ṣalâḥuddîn el-Eyyûbî'nin Şam'a seferlerinden dönüşünü haber alarak, onun veziri el-Ḳâḍî el-Fâḍl ile irtibata geçmiş; bu sayede Dîvânü'l-inşâ'da el-Ḳâḍî el-Fâḍıl'ın yardımcısı olarak tekrar göreve getirilmiştir. Hayatının geri kalanını Şam'da geçirmiş, Ṣalâḥuddîn'in hayatı boyunca yanında bulunmuş ve savaşlarına eşlik etmiştir. Ṣalâḥuddîn'in 589/1193'teki vefatından sonra resmi görevlerinden el çekerek inzivaya çekilmiş, 597/1201 yılına kadar vaktini te'lif faaliyetlerine ayırmıştır. Ziriklî, *el-Aʻlâm*, 26.

[596] Ebü'l-Mekârim el-Es'ad b. el-Müheẕẕeb (veya İbnü'l-Ḫaṭîr) b. Minâ b. Zekeriyâ b. Memâtî, Müslüman Mısırlı bir yazar, şair, idareci ve tarihçidir. Soyu, Yukarı Mısır'daki Asyut şehrinden gelen Hristiyan Memâtî ailesine dayanır. Ailesi, Fâtımîler döneminde yüksek mevkilere erişmiş ve itibarlı bir konum kazanmıştır. el-Esʿad, 544/1149 yılında Kahire'de doğmuş, çocukluğu ve gençliği, evinde ilmî ve edebî meclisler düzenleyen babasının himayesi altında geçmiştir. Bu ortam, onun edebiyata duyduğu ilgiyi pekiştirmiştir. Eyyûbî Sultanı en-Nâṣır Ṣalâḥuddîn tarafından Dîvânü'l-mâl'in başına getirilmiş; böylece el-Es'ad, Ṣalâḥuddîn'in hükümdarlığı boyunca hem Dîvânü'l-ceyş hem de Dîvânü'l-mâl'in başkanlığını yürütmüştür. Bu görevlerini, Ṣalâḥuddîn'in oğulları el-ʿAzîz ʿOsmân ve el-Manṣûr Muḥammed dönemlerinde de sürdürmüştür. Ancak, Ṣafiyuddîn b. Şükr vezirliğe getirildiğinde, aralarında eskiye dayanan bir husumet bulunduğu için İbn Memâtî'ye karşı komplolar gerçekleştirmiş ve onu zor duruma düşürmüştür. Neticede görevden alınarak gözden düşürülmüştür. Halep Hükümdarı eẕ-Ẓâhir Ġâzî b. Ṣalâḥuddîn durumu öğrendiğinde onu himayesine almış ve kendisine maaş bağlamıştır. İbn Memâtî, Cemâziyelevvel 606/1209 tarihinde Halep civarında vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. İbn Ḫallikân, *Vefeyâtü'l-aʻyân,* 210-213; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 6-7; İbnü'l-'Adîm, *Buġyetu'ṭ-ṭaleb*, 30-33.

[597] Züheyr b. Muḥammed b. 'Alî b. Yaḥyâ Bahâüddîn, 581/1186 yılında Mekke-i Mükerreme yakınlarında, Vâdî Nehle'de dünyaya gelmiştir. Eğitimini Yukarı Mısır'da yer alan Ḳûṣ şehrinde almış ve burada yetişmiştir. Şiire olan yeteneği ve zekâsı henüz genç yaşta ortaya çıkmış; bu durumu fark eden Ḳûṣ'un ileri gelen yöneticileri ona büyük iltifatlarda bulunmuş, o da karşılık olarak onları öven kasideler kaleme almıştır. Zamanla şöhreti Mısır dışına taşmış ve Eyyûbîler tarafından özel bir ilgiyle karşılanmıştır. O da bu ilgiyi, Eyyûbî hanedanına yazdığı çok sayıda methiye ile karşılamıştır. Bilhassa el-Melikü'ṣ-Ṣâliḥ Eyyûb ile güçlü bir dostluk ve bağlılık kurmuştur. Ṣâliḥ Eyyûb'un Şam, Ermenistan ve Arap beldelerine düzenlediği seferlerde kendisine eşlik etmiştir. Züheyr, 656/1258 yılında Mısır'da

yazmak, çoğu zaman şiir yazmaktan daha zor kabul edilmiştir. İbnü'l-Ḳıfṭî'nin de içinde bulunduğu dönem yazarları, üstün sanatlarıyla övünmüş ve şairlerden üstün olduklarını düşünmüşlerdir. Yazarlar, yazılarında estetik kaygıya dayalı ince bir üslup benimsemiş ve yazılarında çok çeşitli edebî tekniklerini başarıyla uygulayabilmiştir. Bu yönden, onun nesir sanatı, hatta çoğu yönüyle, yapay şiirden daha güçlü unsurlar taşımıştır.[598] Divan risalelerinin yanı sıra, ihvânî risaleler de kaleme almış; bunlar arasında tebrikler, mizahî ifadeler, özlem ve çeşitli sosyal konular işlenmiştir. Ayrıca, belirli bir muhataba hitap etmeyen ve daha çok modern anlamda makaleyi andıran serbest yazıları da bulunmaktadır. Bu tür yazılarda; savaşların, kalelerin, şehirlerin ve insanların tasvirleri yer almaktadır. Diğer risale türleri arasında ise edebî münazaralar, şehirlerin özellikleri ya da felaketlerinin ele alındığı yazılar dikkat çekmiştir. Mısır, İskenderiye, Şam, Halep gibi şehirler hakkında yazmış olduğu bu yazılar, yalnızca bürokratik değil, aynı zamanda yüksek edebî değere sahip metinlerden sayılmaktadır. Buradan hareketle, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin risaleleri, onun iç dünyasını, sanat anlayışını ve dil hâkimiyetini yansıtan önemli belgeler niteliğinde görülmektedir.[599]

İbnü'l-Ḳıfṭî, tarihî olayları yüksek edebî düzeyde anlatmaya özel bir önem göstermiştir. Çağdaş olayları ve kişisel anılarını ele alırken kullandığı üslup, dilin estetik yönlerine olan hâkimiyetini ortaya koymuştur. Kendi döneminin üslubuna uygun olarak secîli ve söz sanatlarıyla süslü bir dil kullanmıştır. Carl Brockelmann, bu dönemin tarihçilerinin dilsel süslemelere öylesine önem verdiğini ve bazen okuyucunun konunun kendisinden çok dilsel anlatıma odaklanmak zorunda kaldığını belirtmiştir.[600] Ancak İbnü'l-Ḳıfṭî, bu konuda diğerlerinden ayrılmaktadır. Çünkü o, secîli anlatımı ustalıkla yönlendirmiş ve zenginleştirmiş bir yazar olmuştur. İnsanların beğenisini kazanmayı başarmıştır. Sözcükleri secî ve sanatlı anlatıma uygun şekilde seçmiş, biçimlendirmiş ve doğal bir ahenk yaratmıştır.

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin nesir eserlerine bakıldığında, beyân ve bedî sanatlarına olan hâkimiyeti açıkça fark edilmektir. Onun bu üslubu benimsemesinde hocası Ḳâḍı el-

vuku bulan büyük bir veba salgınında vefat etmiştir. İbn Taġrîberdî, *el-Menhelü'ṣ-ṣâfî ve'l-müstevfî ba'de'l-vâfî* ,369-372; İbn Ḫallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 328-332; İbn Doḳmâḳ, *Nüzhetü'l-enâm*, 236.

[598] Ḥamza, *Edebü'l-ḥurûbi'ṣ-ṣalîbiyye*, 175.

[599] Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî*, 197

[600] Brockelmann, *eş-Şu'ûbû'l-İslâmiyye*, 216.

Fâḍıl'ın etkisi altında olduğu anlaşılmaktadır. Onun gibi, kelime süslemelerine, seciye, tevriye ve cinas gibi sanatsal anlatım biçimlerine yönelmiştir. Özellikle biyografilerinde bu süslemeli anlatım dikkat çekmiştir. Yazarların eserlerinde secî sanatını çok fazla kullanmalarında birçok etken rol oynamıştır. Ayrıca tarihçi, kaynaklarından aktardığı metinleri harfiyen nakletmekle yükümlü olduğundan, bunlar üzerinde herhangi bir değişiklikte bulunmaktan kaçınmak zorundadır. Bu durum, geçmişin tarihinin genellikle ilk dönem yazarlarının ciddi ve ağırbaşlı üslubuyla yazılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla tarihçilerin anlatımlarında secî kullanmaları doğal bir tercih hâline gelmiştir. Bunun yanı sıra secî, yazarın farklı bir duyguyu aktarmak istediği durumlarda, olayı doğrudan sunmaktan kaçınarak daha örtük bir biçimde ifade etmesinde de bir araç olarak kullanılmıştır.[601]

Bu duruma, İbnü'l-Ḳıftî'nin Trabluslu dil âlimi İbn Ṣadaḳa el-Murâdî hakkında yazmış olduğu biyografisi örnek olarak gösterilebilir. Zira İbnü'l-Ḳıftî, el-Murâdî hakkında şunları dile getirmiştir: *"Dil konusunda derin bilgi sahibiydi; konuşmalarında öne çıkan bir şairdi ve süslü ifadeler kullanmayı severdi."*[602] Aynı şekilde, edebiyatçı Şüreyḥ b. Aḥmed eş-Şecerî'ye dair biyografisi de dikkate değerdir. Hakkında el-Bâḫarzî'nin övgüyle söz ettiği Şecerî için şu ifadeleri kullanır: *"Onu Timrûz vilayeti doğurdu; adı dillerde dolandı, şöhreti ufukları aştı. Dört bir yanı sardı, diyarlara yayıldı. Nice edebiyle fayda sağladı, ismi gibi gönülleri aydınlattı. Ne var ki şiirde pek yetenekli değildi; şiirle anılmazdı, râvîler onu bu yönüyle dile getirmezdi."* [603] İbnü'l-Ḳıftî'nin bu tür anlatılarında özellikle cinas kullanımı dikkat çekmiştir. Cinas türünü büyük bir çaba harcamadan ustalıkla kullandığı izlenimi verse de cinasları bulup yerleştirmek için hatırı sayılır bir gayret gösterdiği açıktır. Böylece cinas ve secî, onun üslubuna ardışık ve melodik bir ritim kazandıran temel biçem unsurları olmuştur.[604]

İbnü'l-Ḳıftî ayrıca, Kur'ân-ı Kerîm'den doğrudan veya dolaylı olarak yaptığı alıntılarla üslubuna hem anlam hem de ritmik derinlik kazandırmıştır. Ayetleri bazen

[601] Rosenthal, *'İlmu't-târîḫ 'inde'l-müslimîn*, 242; Ḥamza, *Edebü'l-ḥurûbi'ṣ-ṣalîbiyye,*186.
[602] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 210.
[603] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 78.
[604] Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî*, 224; Ṭavîl, "el-Ḳıftî müʾerriḫan li'n-nuḥât", 15-22.

doğrudan tam hâliyle, bazen de ima ve telmih yoluyla metne yerleştirmiştir.[605] Bu yöntemle, kutsal metinle olan bağı okuyucuya hissettirmiştir. Bu hususta da hocası Ḳâḍı el-Fâẕıl'ın etkisi büyük olduğu görülmektedir. İbrahim b. Muḥammed el-Enṣârî'nin biyografisini ele alırken; "İlim talebine yöneldi, dünyalık dostlarından yüz çevirdi" ifadesini kullanarak Kehf suresi 46. ayetten şöyle alıntı yapmıştır: *"Mal ve evlat dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi işler ise Rabbin katında hem sevap hem de ümit bakımından daha hayırlıdır."*[606] Yine, Muḥammed b. Aḥmed b. Manṣûr'un biyografisinde Meâric suresi 19-21. ayetlere telmihte bulunmuştur: *"Gerçekten insan, pek hırslı ve tez canlı yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğunda sızlanır, feryat eder. Bir iyiliğe konunca da iyice cimrileşir, onu başkalarıyla paylaşmak istemez."*[607]

Ḫalîl b. Aḥmed'in biyografisini ele aldığında, Cennet kavramını mecazî bir anlamda şu şekilde kullanmıştır: *"Dünya malına karşı zahitti. Ne insanlara borç bilir ne de kendini borçlu hissederdi. Cennet ise onun için* '*gökler ve yer kadar genişti'*."[608] İbnü'l-Ḳıftî'nin Kur'ân-ı Kerîm'i kendi üslubuyla harmanlayarak kullandığı örneklerden biri de Yâḳût el-Ḥamevî'ye dair yaptığı tanıtımda görülmektedir.[609] Kur'an ayetinden bir bölümü kendi ifadesiyle ustalıkla birleştirerek şöyle ifade etmiştir*: "Gayba inanan, namazı dosdoğru kılan ve kendilerinden önceki ilim ve edebiyat ehlinin yolunu izleyen kimselerdendi."* Burada, Bakara Suresi'nin 3. ayetinden *"Onlar gayba inanırlar ve namazı dosdoğru kılarlar"*[610] ifadesi alınmış, İbnü'l-Ḳıftî'nin kendi sözleriyle birleştirilmiştir. Bu tür bir birleştirme yöntemi, onun ayetleri sadece doğrudan alıntılamakla yetinmediğini, aynı zamanda onları üslubuna anlamca ve biçimce ustalıkla yedirdiğini göstermektedir. İbnü'l-Ḳıftî'nin bu yaklaşımı, anlatıma dinî bir derinlik kazandırırken aynı zamanda metne retorik bir güç de katmaktadır. Böylelikle ayetleri kendi diliyle iç içe geçirerek onların doğrudan bir metin parçası gibi görünmesini sağlamıştır. Bu durum hem Kur'an'a olan hâkimiyetini hem de dilsel estetik becerisini ortaya koymaktadır. Üslubunda, ayetleri doğrudan zikretmeksizin onlara telmihte bulunma özelliği sıkça görülmektedir. Nitekim bir

[605] Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî*, 222; Ḥamza, *Edebü'l-ḥurûbi'ş-şalîbiyye*, 179.
[606] el-Kehf 18/46; İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 139.
[607] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 271.
[608] Âl-i ʿİmrân 3/133.
[609] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 114.
[610] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 86.

âlimin biyografisini aktarırken kullandığı şu ifadeyi kullanması örnek gösterebilir: *"Sözü dinleyip en güzeline uyanlardandı."*[611] Bu sözüyle, *"Sözü dinleyip en güzeline uyanlar"*[612] ifadesiyle geçen ayete açıkça telmihte bulunmuştur. Ayrıca, kimi zaman ayetlerin lafzi belâgatinden yararlanarak, onları bağlamlarından farklı bir anlamda kullanmıştır. Örneğin, *"Allah'ın kendisine ilim ve beden bakımından genişlik verdiği kimselerdendi."*[613] şeklindeki ifadesi, Kur'an'da Tâlût[614] için kullanılan "*Allah ona ilim ve vücutça genişlik vermiştir"* ayetinden alınan ifadeleri içermekte; ancak söz konusu ifadeleri farklı bir boyutta, başka bir şahsiyetin ifadesinde kullanmaktadır. Daha önce zikredilen örnekler, onun Kur'an-ı Kerim'den ayetleri metinlerine farklı şekillerde ustalıkla dâhil edebildiğini ortaya koymaktadır. Ayetleri üslubuna doğal bir şekilde yerleştirmesi, onları metnin ayrılmaz bir parçası gibi göstermiş ve bu durum, kendisinden önce bu yöntemde maharet göstermiş olan hocasının üslubundan ne denli etkilendiğini de teyit etmiştir.[615]

Yazar, eserlerinde tasvirî anlatımı yoğun bir biçimde kullanmıştır. Edebi üslubuyla insanlığın büyük felaketlerini, özellikle Mısır, Şam ve Irak'ta sıkça meydana gelen kıtlıkları tasvir etmiştir. Bu çerçevede kaleme aldığı *"Zamanın darbelerine uğrayıp yükselen, sonra zamanın kıskacına girip düşen kimseler"* adlı eserinde, yaşadığı dönemde vuku bulan kıtlıkları ve fitneleri betimlemiş, insanların refah içinden felakete sürüklenişini gözler önüne sermiştir. Eserde ayrıca devlet görevlileri ve çalışanların durumları da eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmıştır.[616] Bu yönüyle yazar, dönem edebiyatının genel çizgisiyle uyumlu bir tavır sergilemiştir. Zira bu dönemin edebiyatında, önceki dönemlerin ihmal ettiği veya yeterince önem göstermediği konular, özellikle de halkın gündelik yaşamına dair meseleler edebi metinlerde yer bulmaya başlamıştır. Kamusal alanların tasviri, geleneklerin, bazı bireylerin kabul edilmeyen kötü davranışları, devlet çalışanları; vergi memurları ve divan görevlileri eleştirisi gibi temalar dönemin edebi anlayışında önemli bir yer tutmuştur. Yazar bu çerçevede, toplumsal yaşamın çeşitli yönlerini, sosyal çalkantıları,

[611] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 317.
[612] ez-Zümer 39/18.
[613] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 235.
[614] el-Bakara Suresi 2/247.
[615] Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî*, 222; Ḥamza, *Edebü'l-ḥurûbi'ş-şalîbiyye*, 179.
[616] Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 118.

bireylerin toplum içindeki yükseliş ve düşüşlerini, itibar ve çöküş arasında gidip gelen hayatlarını derinlikli bir biçimde ele almıştır.[617] Bu temalar, o dönemin edebiyatında yaygın biçimde işlenen ve okuyucunun dikkatini çeken konular arasında yer almaktadır. Onun eserlerinde derlediği ya da kaleme aldığı tüm bilgilerde bu görülebilmektedir; zira o, araştırma ilkesine dayanmıştır. Verdiği birçok isim hakkında yeterli bilgi bulunmamakla beraber aynı şekilde birçok kitap başlığı da günümüze kadar ulaşmamıştır. Biyografi yazımına ilişkin olarak tarihî yazılarına dair önceki açıklamalarda da belirtildiği üzere İbnü'l-Ḳıfṭî, biyografi metinlerinde uzun anlatıma meyillidir; öyle ki, bir kişinin biyografisi bazen birkaç sayfaya kadar uzanabilmektedir.[618] Nitekim Müberrid'e dair kaleme aldığı biyografi on iki sayfayı bulmaktadır.[619] Aynı şekilde, Sîbeveyhî olarak tanınan Ömer b. Kuşeyrî'ye dair yazdığı biyografi yirmi altı sayfayı bulmaktadır.[620] Ebü'l-'Alâ el-Ma'arrî'ye dair kaleme aldığı biyografi de yirmi yedi sayfaya ulaşmaktadır. Çoğu kişinin biyografisini yazarken uzun uzadıya ele almış ve bu yöntemi uygulamıştır.[621] Bahsedilen uzun uzadıya ele alma durumunu, kardeşlik temalı şiirlerini, divanlarını, kaleme aldığı biyografileri ve risalelerini de kapsamıştır. Onun kaleminden çıkan çok sayıda risale günümüze ulaşmış olup, kendine özgü üslubunu yansıtmaktadır. Aynı şekilde, eserlerinin çeşitli bölümlerinde yer alan nesir türündeki edebî ifadelerinde de aynı üslubu sürdürdüğü görülmektedir.

İbnü'l-Ḳıfṭî, tek bir üslup ya da yazım tarzıyla sınırlı kalmamıştır. Risalelerinde bu çeşitlilik açıkça görülmektedir. Nitekim risalelerin birinde şöyle der: *"Ve eğer bir kimse, bir maksada ulaşmak için gündüzün kızıla çalan atına binmişse, onlar da o sonuca engel olmak üzere gecenin simsiyah atına binmişlerdir. Benden bir söz işittiklerinde hemen yayarlar; işitmediklerinde ise ellerinden geldiğince kitaplardan farklı yorumlar üretirler. Artık ben, sanki bir yılan yuvasında yaşayan kimse gibiyim; her an sokulma korkusuyla yaşarım. Ya da bir ateşin yanı başında duran kişiye benzerim; onun şerrinden sakınır, ama sıcaklığına da muhtacımdır. Allah'tan dileğim,*

[617] Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî*, 191.
[618] İbrâhîm, *Muḳaddimetü İnbâhü'r-ruvât*, 1/9.
[619] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*,3/ 241-253.
[620] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/246–260.
[621] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/81–118.

yollar daraldığında genişlik vermesidir. Umudumuz, sultanların kalplerine kendi mülkleri hakkında ıslah ilham etmesidir. Zira O, mülkün Rabbi ve gerçek sahibidir."[622]

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin eserlerine dikkatle bakıldığında, medeniyet ve kültür alanlarına yönelik araştırma ve telif faaliyetlerine büyük bir ilgi gösterdiği açıkça görülebilmektedir. İbnü'l-Ḳıfṭî'nin eserleri bu ilgiyi somut biçimde ortaya koymaktadır. Her ne kadar yirmi altı eserinden bazıları siyasî olayları ele alsa da bu eserlerde ilmî ve kültürel yön ağır basmakta; ilim ve âlimler üzerine yapılan tasvirler ön plana çıkmaktadır.[623] Eserlerinin mukaddimelerinde bu durum açıkça ifade edilmektedir: *"Nahiv ve lugat âlimlerine dair biyografilerin edebiyat kitaplarında, şehir tarihlerinde, âlimler tabakâtında ve diğer çeşitli kaynaklarda dağınık bir şekilde yer aldığını gördüğümde, bu dağınık bilgileri onların hayat hikâyeleri, nesep bilgileri, vefat tarihleri ve ilginç anekdotlarıyla birlikte bir araya getirmeyi uygun gördüm."*[624] Bu ifadeler, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin sistematik bir şekilde kültürel ve ilmî mirası derlemeye yönelik bilinçli çabasını yansıtmaktadır. Ḫalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî'nin biyografisini kaleme alırken ilmî başarılarını ayrıntılı biçimde ele almış olmasında bu sistematik düzen açıkça görülmektedir. Ferâhîdî ile ilgili şu sözleri sarf etmiştir: *"O, aruzu ilk defa sistemli bir şekilde ortaya koyan ve bölümlerini sınıflandıran kişidir. Aynı şekilde, musiki ilmini ilk defa temellendiren de odur. Bu alanda son derece kıymetli bir eseri bulunmaktadır."* Bu ifadeler, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin ilmî ve medenî başarıların kayda geçirilmesine verdiği önemi açıkça göstermiştir. İlim tarihine katkıda bulunan şahsiyetlerin ilmî bilgilerini ve eserlerini belgelemeye yönelik bilinçli çabası, tarih yazımındaki temel eğilimlerinden biri olarak değerlendirilebilmektedir.[625] Aynı şekilde, Sîbeveyhî'nin biyografisini ele alırken eserinin ilmi yöndeki etkisini vurgulamış ve şunları belirtmiştir: *"Onun nahiv alanındaki kitabı, bu sahada imam kabul edilmiştir; önceki ve sonraki tüm âlimler bu esere dayanmıştır. Ondan önce de sonra da onun benzeri bir eser yazılmamıştır."* İbnü'l-Ḳıfṭî'nin bu değerlendirmesi, ilmî eserlerin medeniyet üzerindeki etkisine dair bakış açısını yansıtmıştır. Özellikle

[622] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/2026.
[623] Ṭavîl, "el-Ḳıfṭî müʾerriḫan li'n-nuḥât", 15-22.
[624] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 5-6.
[625] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 145-146.

temel kaynak niteliğindeki kitapların, ilim tarihinde oynadığı rolü vurgulaması, kültürel mirasın belgelenmesine yönelik tarih yazım anlayışını da ortaya koymuştur.[626]

İbnü'l-Ḳıftî, Aristoteles'in biyografisini aktarırken ilmî ve felsefî mirasını şu sözlerle ifade etmiştir: *"Aristoteles'in, tüm sanatlar ve ilimlere dair görüşleri bulunmaktadır. O, kendisinden sonra gelen filozoflar için bir temel ve esas kaynağı teşkil etmiştir. Ondan önce gelen filozoflar arasında, onunki kadar sağlam tasniflere ve üstün bir telif kalitesine sahip bir eser ortaya koyan bulunmamaktadır."*[627], İbnü'l-Ḳıftî, Câbir b. Ḥayyân'ın kimya ve tıp alanlarındaki katkılarını ayrıntılı biçimde ele almış ve şöyle demiştir: *"Kimya ilmiyle ilgili olarak kaleme aldığı kitapların sayısı yüzü aşmaktadır... Bu eserlerde, uygulamalarda kullanılan alet ve edevata da yer vermektedir."*[628] Aynı şekilde Kindî'nin biyografisinde çeşitli alanlardaki katkılarını vurgulamış ve şu sözleri dile getirmiş: *"Felsefi ilimlerdeki üstünlüğüne ek olarak, matematik, müzik, tıp, mantık ve astronomi alanlarında da ileri seviyedeydi."*[629]

3.1.2. Şiirsel Üslubu

İbnü'l-Ḳıftî dönemindeki şiir, iki belirgin özelliğiyle öne çıkmıştır: güç ve duygu. Güç unsuru, şiirin Haçlı ve Moğol savaşları gibi zorlu dönemlerde İslami hamâseti yansıtmasından kaynaklanmaktaydı. Duygusal yönü ise, Müslümanların manevi âleminde derin bir şekilde kökleşmiş dinî hissiyatla sıkı ve güçlü bir bağ kurmasından ileri gelmekteydi.[630] Bununla beraber, doğum ve yetişme bakımından Mısırlı şairlerin kaleme aldığı "saf Mısır şiiri", bazı ayırt edici özellikler göstermiştir. Bu şiirler, dildeki sade ve akıcı üslubun yanı sıra, sevinç ve neşeye dair duyguların abartılı bir biçimde dışavurumuyla dikkat çekmiştir. Buradan hareketle sevinç duygusu çoğu zaman övünç ve gurur temasının önüne geçtiği anlaşılmıştır. Söz konusu

[626] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 89-90.
[627] İbnü'l-Ḳıftî, *Târîḫu'l-ḥukemâ'*, 28-29.
[628] İbnü'l-Ḳıftî, *Târîḫu'l-ḥukemâ'*, 105-106.
[629] İbnü'l-Ḳıftî, *Târîḫu'l-ḥukemâ'*, 232-233.
[630] Ḥamza, *Edebü'l-ḥurûbi'ş-şalîbiyye*, 174.

özellikler, İbnü'n-Nebîh'in[631] şiirlerinde daha bariz olduğu gibi, Bahâ Züheyr[632] ve Cemâlüddîn İbn Maṭrûḥ'un[633] eserlerinde açık bir biçimde görülmekte ve bu eğilim, kendilerinden önce gelen İbn Senâ'ü'l-Mülk'ün[634] şiirlerinde de fark edilmiştir.

Mısırlı şairlerin şiirlerinde tevriye ve hiciv eğilimi de dikkat çekmiştir. Haçlı seferleri sırasında, Mısır'ın yoğun baskı altında olduğu bir dönemde diğer bölge şairlerine nazaran daha belirgindir. Haçlılara karşı alaycı dil kullanan şairler arasında İbn Matrûh'un önemli bir yer tuttuğu söylenebilir.[635] İbnü'l-Ḳıfṭî'nin şiirlerinde sanatkârlık öne çıkmış ve bu şiirlerde yapaylık ve yoğun duygusallık yer almıştır. Ancak şiire pek fazla yönelmediği, dönemin diğer entelektüelleriyle kıyaslandığında bu alanda daha sınırlı kaldığı görülmüştür.[636] Şiirlerinde dilbilgisi ve nahiv bilgisinin izleri barizdir. Aşağıdaki iki mısrada kullandığı gramer terimleri önem arz etmektedir[637]:

---

[631] Kemâlüddîn Ebü'l-Ḥasen 'Alî b. Muḥammed b. Ḥasan b. Yûsuf b. Yaḥyâ el-Mışrî hakkında tarihçiler, şahsî hayatına dair fazla bilgi vermemektedir. Bununla birlikte, Eyyûbî hanedanını öven şiirler kaleme almış, şiirleri yayılmış ve el-Melikü'l-Eşref'e yakınlık göstermiştir. Hayatının bir döneminde Nusaybin'e yerleşmiştir. 619/1223 yılında vefat ettiği kabul edilmekle birlikte, bazı rivayetlerde 621/1224 yılına kadar yaşadığı da aktarılmaktadır. Şiirleri hakkında Ẕehebî, onun bazı beyitlerinde Allah'a karşı küfre varacak derecede aşırı ifadeler bulunduğunu belirtmiştir. Ẕehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, 22/178; Süyûṭî, *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*, 1/566.

[632] Ebu'l-Faḍl Züheyr b. Muḥammed b. ʿAlî b. ʿÂṣım el-Muhallabî el-ʿUtkî, "Bahâʾuddîn el-Kâtib" lakabıyla bilinir. Döneminin en seçkin şahsiyetlerinden biri olup, şiir ve nesirdeki yetkinliğiyle, hattındaki zarafetle ve yüksek merhamet duygusuyla tanınmıştır. 581/1186 yılında Mekke'de doğmuş, gençliğini Yukarı Mısır'daki Kûs şehrinde geçirmiştir. Daha sonra Kahire'ye gitmiş ve el-Melikü'ṣ-Ṣâliḥ'in hizmetine girmiştir. Melik Ṣâliḥ'in Dımeşk'i ele geçirmesinin ardından onunla Şam'a geçmiş ve burada görevine devam etmiştir. 656/1258 yılında vefat etmiştir. İbn Ḫallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân,* 2/332-335; Ḥanbelî, *Şezerâtü'ẕ-ẕeheb*, 7/476-477; Süyûṭî, *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*, 1/567.

[633] Sâhib Cemâlüddîn Ebü'l-Ḥasen Yahyâ b. 'İsa b. İbrâhîm b. Maṭrûḥ el-Mışrî, önemli şairlerden biridir ve edebiyat alanında faydalı eserler kaleme almıştır. Bir süre Kûs'ta yaşamış, ardından çeşitli hizmet ve görevlerle şehirlerarasında dolaşmıştır. 654/1256 yılında vefat etmiştir. Süyûṭî, *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*, 1556; İbn Ḫallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/258-259; Ḥanbelî, *Şezerâtü'ẕ-ẕeheb*, 427.

[634] Ḳâḍı Ebu'l-Ḳâsım Hibetullâh b. el-Ḳâḍî er-Râşîd Ebu'l-Faḍl Ca'fer b. el-Mu'temed Senâü'l-Meliki'l-Mışrî, edebiyat alanında tanınmış bir yazardır. Meşhur Divan sahibi olup birçok edebî eser kaleme almıştır. Kur'an'ı Şerîf el-Hatîb'ten okumuş, nahiv ilmini İbn Berrî'den tahsil etmiş ve es-Sülfî'den nahiv dersleri okumuştur. Bir süre Dîvânu'l-inşâ'da görev yapmış ve bu alanda üstün başarı göstermiştir. Câḥız'in *Kitâbu'l-Ḥayevân* adlı eserini özetlemiş ve bu özetine *Rûḥu'l-ḥayevân* adını vermiştir; bu isim zarif bir nitelendirmedir. Ayrıca tamamı muveşşehatlardan oluşan bir divanı vardır. Bu divana *Dâru'ṭ-Ṭirâz* adını vermiştir. Ḳâḍı el-Faḍl ile arasında geçen bazı risaleleri de derlemiştir. Yaklaşık 67 yaşında, 608/1212 yılında vefat etmiştir. Ḥanbelî, *Şezerâtü'ẕ-ẕeheb*,7/66; İbn Ḫallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 61-66; Ẕehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, 21/480-481.

[635] Ḥamza, *Edebü'l-ḥurûbi'ṣ-ṣalîbiyye*, 174.

[636] Kerrâr, *Menhecü'l-Ḳıfṭî*, 81.

[637] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/2027.

[بحر المُتقارب]

تُعْرِبُ فِي الهَيجَاءِ أَسْيَافُه عَن حَرَكَاتٍ مِثْلِ لَفْظِ اللِّسَانِ

كَسْرٌ وَفَتْحٌ بِبِلَادِ العِدَى وَبَعْدَهُ ضَمٌّ لِمَالٍ مُهَانِ

Kılıçları savaş meydanında öyle konuşur ki,
Sanki dilin telaffuz ettiği harekeler gibidir.
Düşman yurdunda "kesra" ve "fetha"dır,
Ve ardından, ganimet mallarının "damm"ı gelir.

Bu beyitlerde "i'râb", "kesra", "fetha", "damm" gibi nahiv terimlerinin kullanımı dikkat çekmiştir ve bu tür kullanımlar, özellikle Yukarı Mısır'daki ilim çevrelerinde yaygındı. Öyle ki, İbn Hişâm'ın naklettiğine göre, Kûs şehrinden bir âlim, Halepli ünlü dil âlimi Bahâüddin Muḥammed b. Neḥḥâs'a duyduğu özlemi ifade ederken şu beyitleri nazmetmiştir[638]:

[بحر الكامل]

سَلِّمْ عَلَى المَوْلَى البَهَاءِ وَصِفْ لَهُ شَوقِي إِليه وَأَنَّني مَمْلُوْكُهُ

أَبَداً يُحَرِّكُنِي إِلَيْهِ تَشَوُّقِي جِسْمِي بِهِ مَشْطُورٌ، مَنْهُوكُهُ

لَكِنْ نَحُلْتُ لِبُعْدِهِ فَكَأَنَّنِي أَلِفٌ وَلَيْسَ بِمُمْكِنٍ تَحْرِيكُهُ

Bahâ'ya selâm söyle
Ona olan özlemimi ve onun kulu olduğumu söyle
Kalbimde ona karşı sonsuz bir girdaba çekilen özlemim var,
Bedenim, özlemle ikiye bölünmüş, bitkin düşmüş.
Zira ayrılığın etkisiyle öylesine zayıfladım ki,
Sanki harekelenmesi mümkün olmayan bir "Elif" gibiyim.

[638] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/2027; Muḥammed eṭ-Ṭanṭâvî, *Neş'etü'n-naḥv ve Târîḫu Eşheri'n-nuḥât*, thk. ʿAbdürraḥmân b. Muḥammed b. İsmâʿîl (Beyrut: Mektebetu İḥyâʾi't-Türâsi'l-İslâmî, 1426/2005), 216.

Son beyitte ince bir edebî sanat kullanılmıştır: Elif (أ) harfi Arapçada düz bir çizgi gibi olduğu ve hareke almadığı için şair, kendini zayıf ve hareketsiz bir "elif" harfine benzetmiştir. Bu benzetme hem fiziksel düşkünlüğü hem de sevdiğine duyduğu derin hasreti güçlü bir şekilde beyan edilmiştir.

Ḥamevî'nin naklettiği rivayete göre, İbnü'l-Ḳıfṭî 613 Cemâziyelâhir'inde Halep'te kendisinin yazdığı şu beyitleri ona okumuştur[639]:

[بحر السريع]

ضِدّانِ عِنْدِي قَصَّرا هِمَّتِي — وجهٌ حَيِيٌّ[640] ولسانٌ وَقاحْ

إِنْ رُمْتُ أمراً خَانَنِي ذُو الحَيَا — ومِقْوَلِي[641] يُطْمِعُنِي فِي النّجاحْ

فَأَنْثَنِي فِي حَيْرَةٍ مِنْهُمَا — لِي مِخْلَبٌ مَاضٍ وَمَا من[642] جَناحْ

شِبْهَ جبانٍ فَرَّ من مَعرِكٍ — خوفاً وَفِي يُمناه عَضْبُ الكِفَاحْ

İki zıt özellik, azmimi kırdı
Utanan bir yüz ve arsız bir dil.
Eğer bir şey istediysem, utangaç yanım beni yarı yolda bırakır,
Söz söyleme gücüm ise bana başarı ümidi verir.
Böylece ikisi arasında şaşkınlık içinde kalırım
Keskin bir pençem var ama kanadım yok.
Savaş meydanından korkuyla kaçan bir korkak gibiyim,
Oysa sağ elinde keskin bir savaş kılıcı taşırken

Şair burada kendi iç çelişkisini, güçlü bir söz yetisine (keskin pençe, savaş kılıcı) rağmen eyleme geçmekte zorlanan bir yapıya (kanatsızlık, korkaklık)

---

639 Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 22/211; Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/2025; Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 3/118; İbnü'l-Fuvaṭî, *el-Ḥavâdiṯü'l-câmiʿa*, 186.

640 *Uyûni't-tevârîḫ* adlı eserde (حبيبي) şeklinde de rivayet edilmiştir. Ebû Abdillâh Ṣalâḥuddîn Muḥammed b. Şâkir b. Aḥmed el-Kütübî, *'Uyûnü't-tevârîḫ*, thk. es-Sâmir Fayṣal (Bağdat: Dâru'r-Reşîd, 1980), 20-27.

641 *el-Ḥavâdiṯü'l-câmiʿa* adlı eserde (و مقول) şeklinde rivayet edilmiştir. İbnü'l-Fuvaṭî, *el-Ḥavâdiṯü'l-câmiʿa*, 186.

642 *Uyûni't-tevârîḫ* adlı eserde (و ما لي) şeklinde de rivayet edilmiştir. Kütübî, *'Uyûnü't-tevârîḫ,* 20-27.

benzeterek tasvir etmiştir. Özellikle "utanmayı bilen yüz" ile "arsız dil" arasındaki gerilim, kişilik çatışmasının ironik ve derinlikli bir ifadesini ortaya koymuştur.

İbnü'l-Ḳıftî'nin hiciv yönü de belirgin olmuştur. Mesela, tek gözlü birini şu şiirle hicvetmiştir[643]:

[بحر السّريع]

شَيْخٌ لنا يُعْزى إِلَى مُنْذرٍ مُستقبَحُ الأخلاقِ والعَينِ

من عَجَبِ الدَّهرِ فحدِّث بِهِ بفرْدِ عينٍ ولسانينِ

Munzir soyundan bize mensup bir şeyh var,
Ahlâkı da gözü de çirkin.
Zamanın garipliklerinden biri de budur anlat bunu
Tek gözlü ama iki dilli konuşan biri!

Şair burada hem fiziksel hem de ahlaki bir hiciv yapmıştır. "Tek göz" fiziksel kusura, "iki dil" ise ikiyüzlülüğe veya dedikoduculuğa işaret etmektedir. Beyitte ince bir ironi ve toplumsal eleştiri bulunmaktadır.

Ona ait, güçlü bir şairlik yeteneğini yansıtan çok sayıda kaside nakledilmiştir. Bunlar arasında, Halep hükümdarı el-Melikü'ẓ-Ẓâhir Ġâzî b. Ṣalâḥiddîn Yûsuf Eyyûb (öl. 613/1216) hakkında söylediği ve Ḥamevî'nin huzurunda okuduğu, yoğun mübalağalar içeren bir kaside de yer almaktadır. Bu kaside şu beyitle başlamaktadır[644]:

[بحر السّريع]

لَا مَدحَ إلّا لِمَليكِ الزّمَان مِن المِنَى في بَابِه والأمَانِ

غِيَاث دينِ اللهِ في أَرضِهِ إِنْ أَخْلَفَ البَرْقَ وَضَنّ العَنَان

فِي كَفّهِ مَلحَمةٌ للنَّدى مِثْلُ التي تَعَهَّد يومَ الطّعانِ

[643] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ',*5/2025; Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 22/211; İbnü'l-Fuvaṭî, *el-Ḥavâdiṯü'l-câmi'a*, 189.
[644] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/2025.

فَالعُسرُ مَصرُوعٌ بِسَاحَاتِهِ واليُسرُ سامٍ في ظُهُورِ الرّعانِ

وراحتاهُ راحةٌ لِلْوَرَى على كريمِ الخُلُقِ مَخلُوقَتَانِ

فَكَفُّه اليُمنَى لِبَسطِ الغِنَى وَكَفُّه اليُسرى لِقَبضِ العَنَانِ

تُعْرِبُ فِي الهَيجَاءِ أَسْيَافُه عَن حَرَكَاتٍ مِثْلِ لَفْظِ اللِّسَانِ

كَسْرٌ وَفَتْحٌ بِبِلَادِ العِدَى وَبَعْدَهُ ضَمٌّ لِمَالٍ مُهَانِ

بكرانِ بَل بَدرَان ما يُكسَفانِ رُوحَان لِلمُلكِ وريحانتانِ

لُؤلُؤتَا بَحرٍ وإن شِئتَ قُلْ ياقوتتانِ حُرّ وعقدا لبانِ

فرعانِ في دَوحَةِ عِزٍّ سَمَتْ غيثانِ بل بَحْران بَل رَحمَتانِ

سَيَملِكانِ الأرضَ حَتَّى يَرَى لي منهما حَزانِ والرَّقَّتانِ

Övgüye layıksa yalnızca zamanın sultanı,
Onun kapısında umut ve güven saklı.
Allah dininin yardımcısıdır yeryüzünde,
Şimşek bile şaşsa, bulutlar kısa da rahmeti.
Elinde, cömertlik için bir destan saklıdır
Tıpkı savaş gününde sergilediği kahramanlık gibi.
Zorluk, onun meydanlarında yere serilmiş;
Kolaylık ise, dağ tepelerinde yükselen bir bayrak gibidir.
İki eli, insanlık için birer huzur vesilesidir
Çünkü onlar, yüce ahlâkla yaratılmıştır.
Sağ eli, cömertliği yaymak içindir;
Sol eli ise, bulutların dizginini tutmak için.
Kılıçları savaş meydanında öyle konuşur ki,
Sanki dilin telaffuz ettiği harekeler gibidir.

Düşman yurdunda "kesre" ve "fetha"dır,
Ve ardından, hor görülen malların "damm"ı gelir.
İkisi de sabah güneşi gibi, hatta dolunay gibi, asla tutulmazlar
Sultanın iki ruhu, iki reyhanı gibidirler.
Bir denizin iki incisi… istersen şöyle de:
İki yakut, bir gerdanlıkta dizili iki güzel taş.
İzzet ağacının göğe yükselen dalı gibidirler,
İkisi de birer yağmur değil, adeta iki deniz, iki rahmettir.
Yeryüzüne hükmedeceklerdir; öyle ki,
Onlardan bana hem heybet hem yumuşaklık ulaşacaktır.

Son olarak, İbn Sa'îd el-Maġribî[645], İbnü'l-Ḳıfṭî'nin bir cariye için söylediği şu iki beyiti nakletmiştir[646]:

[بحر الطّويل]

تَبَدَّتْ فَهَال البَدرُ من كَلَفٍ بهَا وحقَّك مِثلِي فِي دُجَى اللَّيْلِ حَائِرُ

ومَاسَتْ فَشَقَّ العُصْنُ غَيظاً ثِيَابَه أَلَسْتَ تَرَى أَورَاقَهُ تَتَنَاثَرُ

O görününce, dolunay ona olan tutkusundan dolayı hayran kaldı;
Hakikaten, senin adına yemin ederim ki, benim gibi biri gecenin karanlığında şaşkın kalır.
O salınarak yürüyünce dal kıskançlıktan elbiselerini yırtarcasına çatladı;
Görmüyor musun, yapraklarının birer birer döküldüğünü?

---

[645] Edebiyatçı yazar, Nûruddîn 'Ali b. Mûsâ b. Sa'îd el-Maġribî'dir. Soyu 'Ammâr b. Yâsir'e kadar uzanmaktadır. Fas'dan gelmiş, Mısır, Irak ve Şam topraklarını dolaşmıştır. Gözlem ve birikimlerini derlemiş, çeşitli eserler telif etmiştir. *el-Muġrib fî aḥbâri'l-Maġrib ve'l-Meşriḳ ve'l-Merkaş ve'l-Muṭrib ve Mülûki'ş-Şi'r* adlı eserin müellifidir. Gençlik yıllarında şiir yazmaya başlamış, yaşıtlarının takdirini kazanmıştır. Cemâlüddîn İbnu'l-'Adîm ile Halep'e seyahat etmiş, burada Halep Hükümdarı en-Nâṣır'ın huzuruna çıkmıştır. Sultan onu meclisine almış, sohbetinden memnun kalmış ve kendisine ikramda bulunmuştur. Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ Serkîs, *Mu'cemü'l-maṭbû'âti'l-'Arabiyye ve'l-mu'arrebe* (Kahire: Matba'âtu Serkîs, 1928), 1/118; Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 3/103.

[646] Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 22/212; Ebû Ẕer el-Ḥalebî, *Künûzü'z-zeheb*, 1/433; Üdfüvî, *eṭ-Ṭâli'u's-sa'îd*, 437.

Maġrîbî'nin aktardığına göre İbnü'l-Ḳıftî, "Bu ikisine üçüncü bir benzer getirilemez" diye iddiada bulunmuştur. Bunun üzerine Maġrîbî hiç beklemeden şu beyiti ona söylemiştir[647]:

[بحر الطّويل]

وعَاجَتْ فَألْقى العُودُ فِي النّارِ نَفسَه كَذَا نقلتْ عَنهُ الحديثَ المجَامِرُ

وقَالَتْ فَغارَ الدُّرُّ واصْفَرَّ لَونُه كَذَلِك مَا زالتْ تغارُ الضَّرائرُ

O konuşunca, ud kıskançlıktan kendini ateşe attı;
Nitekim mangallar, onun sözlerinden çıkan kokuyu nakletti.
Ve o söz söylediğinde, inciler kıskançlıktan sarardı;
Nitekim rakip eşler her daim kıskanıp durur.

İbnü'l-Ḳıftî'nin şiirleri az olmakla birlikte yüksek sanat ve kültürel bilinç taşımış, dilsel zenginliği ile ön plana çıkmıştır. Ayrıca onun Melik Zâhir Gazi için Antakya seferi vesilesiyle söylenmiş övgü dolu, sanatlı beyitler içeren şöyle bir şiiri de bulunmaktadır[648]:

[بحر الطّويل]

إذا وَجَفَتْ منكَ الخيولُ لغارةٍ فَلَا مانعٌ إلّاَ الَّذِي منع العهدُ

نزلتَ بأنطاكيَّةٍ غيرَ حافلٍ بقلَّةِ جُنْدٍ إذْ جَمِيع الوَرَى جُنْدُ

فكم أهيفٍ جادتْه هيفُ رماحِكم وَكم ناهدٍ أودى بهَا فرسٌ نَهْدُ

لَئِن حَلَّ فِيهَا ثعلبُ الغدرِ لاوُنٌ فَسُحقاً لَهُ قد جَاءَهُ الأسَدُ الوردُ

وَكَانَ قد اغترَّ اللعينُ بلينكم وأعظمُ نارٍ حَيْثُ لَا لَهَبٌ يَبْدُو

[647] Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 22/212; Ebû Ẕer el-Ḥalebî, *Künûzü'z-zeheb*, 1/433.
[648] Ṣafedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 22/212.

جَنى النحلَ مغترًّا وَفِي النَّحْل آيةٌ　　فطوراً لَهُ سُمٌّ وطوراً لَهُ شهدُ

تَمُدُّكَ أجناد الْمُلُوك تَقرُّباً　　وجندُ السَّخين العينِ جَزْرٌ وَلَا مَدُّ

تَهَنَّ بهَا بِكراً خطبتَ مِلاكها　　فأعطت يدَ المخطوب وانتظم العِقدُ

فجيشك مَهْرٌ والبُنودُ حُمولُه　　وأسهمُكم نَثْرٌ وسُمْرُ القنا نَقْدُ

Atlar senin savaş akınından ürküp titrediğinde,
onları engelleyecek tek şey, ahdi bozmaktan alıkoyan bağdır.
Sen Antakya'ya asker azlığına aldırmadan indin;
zira bütün insanlar senin için zaten birer askerdi.
Nice ince yapılı yiğitler, sizin mızraklarınızın inceliğine yenik düştü;
nice güçlü yiğitler, atlarınızın darbeleriyle yere serildi.
Eğer o diyara hilekâr bir tilki olan düşman yerleştiyse,
Üzerine onu ezmek için kızıl bir aslan geldi.
O melun, sizin yumuşaklığınızı zaaf sandı;
oysa en büyük ateş, bazen alevi görünmeyen ateştir.
O, balarılarını küçümseyip kovanına el uzattı;
halbuki arıda ibret vardır: bazen zehir verir, bazen bal.
Sana kralların orduları yakınlık için destek oluyor;
ama kinden kör olanların askerleri dalga gibi ne coşar ne çekilir.
Bu şehri, nişanını istemiş bir gelin gibi müjdele;
o da sana elini uzattı ve düğün bağı tamamlandı.
Ordun onun mehri oldu, sancaklar gelin yükleri;
oklarınız saçılan mücevher, mızraklarınız ise saf altın gibiydi.

3.2. Düzenleme ve Belgelendirme Yöntemi

Hicrî VI. ve VII. yüzyıllar (Milâdî XII. Ve XIII. yüzyıllar), Kuzey Şam bölgesinde tarih yazımının gerçek anlamda başladığı bir dönem olarak kabul edilmiştir. Bu dönemin siyasi koşulları; Haçlı savaşları, Moğol istilaları, yönetim istikrarsızlığı ve eyaletlerde sık sık değişen yöneticiler gibi etkenler her ne kadar zorlu olsa da tarih kitaplarının önemi bu dönemde açık biçimde ortaya çıkmıştır. Zira o dönemde aslına sadık kalınarak korunan tarihî metinler olmasaydı, önceki dönemlerin

tarih yazımı seviyesini değerlendirmek ya da bu yazım tarzlarının karakteristik özelliklerini anlamak oldukça güç olurdu. İbnü'l-Ḳıfṭî'den önce dilbilimciler ve nahiv âlimleriyle ilgili biyografik eserlerin kaleme alındığı bilinmektedir; ancak bu eserlerin bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan önemli örnekler arasında Ebu'ṭ-Ṭayyib el-Luġavî'nin *Merâtibü'l-luġaviyyîn*, Ebû Bekir ez-Zeyyidî'nin *Tabaḳâtü'n-nuḥât ve'l-luġaviyyîn* ve Ebû Bekir el-Enbârî'nin *Nüzhetü'l-elibbâ'* adlı eserleri sayılabilir. Bu yazarlar arasında belli bir yönteme bağlı kalanlar olduğu gibi, alfabetik düzene göre veya tabakât usulüyle ya da vefat tarihine göre sıralama yapanlar da bulunmaktadır.[649] Bu farklı yöntemler, nahiv ve dil âlimlerinin kimliklerinin, ekollerinin ve yönelimlerinin tanınmasına katkı sağladığı gibi, genel olarak İslam toplumlarındaki ilmî hayatın izlenmesine ve kuşaklar arası bağın kurulmasına da önemli ölçüde yardımcı olmuştur. İbnü'l-Ḳıfṭî, tarihî yazılarını kaleme alırken gerek hocalarından duyduğu bilgilerden gerekse seyahatleri sırasında gözlemlediği olaylardan ve çeşitli meclislerde edindiği izlenimlerden büyük ölçüde faydalanmıştır.[650]

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin tarihî çalışmaları, yaşadığı dönemdeki tarih yazımındaki geniş çaplı gelişimin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Onun Halep'te, kendi çağdaşları arasında yer alan soylu ailelerin tarihini belgelemedeki katkısı önemli bir rol oynamıştır. Hocaların izini sürmesi, vefat tarihlerini titizlikle kaydetmesi ve şehirdeki önemli olayları aktarması, tarihî bir duyarlılıkla hareket ettiğini gösterir. Eserlerinde tarihsel metinlerle birlikte çok sayıda manzum şiirler yer almakta; bu da onun kültürel çeşitliliğe olan ilgisini ve tarihsel kaydın sadece olayları değil, aynı zamanda duyguları ve edebî boyutları da içermesi gerektiğine dair anlayışını yansıtır.[651] Biyografi, hatırat ve hikâye türündeki kaynakları ve dönem tarihçilerinin eserlerinde benimsedikleri genel yöntemi göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu yazarın tarih yazımındaki temel özelliklerini ortaya koymak mümkündür. Kayıp eserleri hakkında doğrudan bir değerlendirme yapılamasa da diğer kaynaklar

[649] İbn Ḫallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân* 4/137-138; Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*,1/54-57.
[650] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/37
[651] el-Mehdî 'Îd er-Ravâḍiye, "İtticâhâtü'l-kitâbe't-târîḫiyye fî Ḥaleb ve minhâc mü'erriḫihâ İbnü'l-'Adîm min ḫilâli kitâbi buġyetu'ṭ-ṭaleb fî târîḫ Ḥaleb", *el-Mecelletü'l-Ürdûniyye li't-Târîḫ ve'l-Âṯâr* 3/11 (2017): 56.

aracılığıyla fikir edinilebilir. Eserlerinin içeriği; yıllıklardan Haçlılarla ilgili kayıtlara, Halep, Mısır ve çevresindeki bölgelerde yaşamış âlimler ile önemli şahsiyetlerin vefatlarını belgelemeye kadar uzanan geniş bir yelpazeye sahiptir.[652] Yazılarında yıllara göre düzenlenmiş kronolojik tarih anlatımı belirgin bir şekilde öne çıkar. Bununla birlikte, kendine özgü ve yenilikçi bazı yöntemler de geliştirdiği görülmektedir.

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin tarih yazıcılığındaki yöntemi, aşağıdaki yenilikçi boyutlarla dikkat çeker:

3.2.1. Eserlerinin Tarih Yazımındaki Baskın Etkisi

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin eserleri, zengin tarihî içerikleriyle öne çıkar. Kaynaklarda onun on altı civarında tarihî eseri olduğu belirtilmektedir. Bu eserlerde toplumların tarihi, bireylerin biyografileri ve soy ağacı gibi temalara yer verilmiştir. Aynı zamanda, eserlerinde medeniyet gelişimi, siyasal yapı, idarî sistemler ve ilimlerin gelişimi gibi konuların etkisi gözlemlenmektedir. Bu da onun tarihçiliğinin salt olay aktarma değil, daha geniş bir kültürel perspektife dayandığını göstermektedir.[653]

3.2.2. Biyografi Yoluyla Belgelendirme

Tarihî olayların belgelenmesinde biyografi, İbnü'l-Ḳıfṭî için esas alınan bir yöntem olmuştur. Bu yöntemi bilim tarihiyle ilgili çalışmalarda önemli bir boşluğu doldurur. İbnü'l-Ḳıfṭî, bilim ve uygarlığın gelişimine katkı sağlayan Müslüman bilim insanlarının isimlerinden oluşan bir liste derlemiş; onları biyografileriyle kayda geçirmiştir. Ayrıca edebiyat tarihi ve şairlerin tasnifiyle de ilgilenmiş, bu yönde şu cümleleri belirtir[654]: *"Meşhur şairler arasında adı Muḥammed olanları derlemeyi ve onların hayatlarından ve şiirlerinden örnekler vermeyi amaçladım. Bu örnekler onların şiir sanatındaki konumlarını ortaya koymaktadır."*

---

[652] Şâkir Muṣṭafâ, *et-Târîḫu'l-ʿArabî ve'l-müʾerriḫûn*, 293; er-Rîḥ Ḥamdünnîl el-Leyṣ, *Menâhicu kitâbeti't-târîḫi'l-İslâmî beyne'l-mü'erriḫîne'l-müslimîn ve'l-müsteşriḳîn* (Sudan: Câmi'atü'n-Nîlîn, ts.) 38-39.

[653] Şâkir Muṣṭafâ, *et-Târîḫu'l-'Arabî ve'l-mü'erriḫûn*, 293; Şek'â, *Menâhicü't-te'lîf*, 539-541.

[654] 'Abdül'azîz ed-Dûrî, *Neş'etü 'ilmi't-târîḫ 'inde'l-'Arab* (Abu Dabi: Merkez Zâyid li't-Türâṣi'l-ʿArabî, 2000), 9-11; Rûzî Anṭûnyûs, *Mevsû'atü'l-mü'errihîn ve'l-coğrâfiyyîn el-'Arab* (Beyrut: Dârü'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2022), 2/431.

3.2.3. Konu Çeşitliliği ve Biyografilerin Yeniden Yazımı

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin ele aldığı konular, dönemin medeniyet düzeyindeki gelişmelere paralel olarak çeşitlilik göstermiş; tarihî içerikli çalışmalarında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Bu eserler, geniş bir yelpazeye yayılan tarihî bilgilerle birlikte çok sayıda temayı kapsar. Yeni entelektüel ihtiyaçlar, onun edebî üretiminde ve yazmış olduğu eserlerde, bilhassa tarih merkezli çalışmalarında açıkça kendini göstermektedir. Tarih ile diğer bilim dalları ve bilgi alanları arasındaki güçlü ilişkiyi fark etmiş ve bunu yazınsal faaliyetlerine başarıyla yansıtmıştır.[655] İbnü'l-Ḳıfṭî'nin zaman zaman daha önce ele aldığı bazı şahsiyetlerin biyografilerini yeniden kaleme aldığı görülmektedir. Bu duruma örnek olarak, Ebû Bekir en-Naḥvî el-Baġdâdî olarak bilinen Müsned b. Aḥmed b. Ḥasan b. 'Abbâs b. el-Ferec b. Şuḳayr zikredilebilir. Kendisinin, el-Vâkidî'den rivayetleriyle tanınan Aḥmed b. 'Ubeyd b. Nâsih el-Vâkidî'den hadis rivayet ettiği kaydedilmektedir. Ondan ise İbrâhîm b. Aḥmed el-Ḫarrâfî, Ebû Bekir b. Şâzân ve başka râvîler rivayette bulunmuştur. Dâreḳutnî, Vaḳıdî hakkında şu bilgiyi verir: *"Aḥmed b. Ḥasan b. Şuḳayr en-Naḥvî el-Baġdâdî, Ebû 'Ubeyde b. Nâsih'ten, o da Megâzî ve Siyer gibi konuların müellifi el-Vâkidî'den rivayette bulunmuştur. Hicrî 315 yılında vefat etmiştir."*[656] İbnü'l- Ḳıfṭî başka bir yerde Müsned hakkında şunu zikretmiştir: Ḫaṭîb el-Baġdâdî, *Târîḫu Baġdâd* adlı eserinde şöyle nakletmektedir: "Aḥmed b. 'Ali b. Sâbit bana 'Abdullah b. Ebî'l-Feṯḥ'in, o da Ṭalḥa b. Muḥammed b. Câ'fer'den rivayet ettiğini anlattı**:** *"Söz konusu şahsiyetin biyografisi ikinci ciltte yeniden ele alınmış ve hakkında şu ifadeler kullanılmıştır: "Abdullah b. Şukayr, Ebû Bekir en-Naḥvî, mezhepler arasında görüş karışıklığı yaşamış olsa da nahiv âlimleri arasında tanınmış ve adı sıkça anılmış bir şahsiyettir. Ders vermiş, talebe yetiştirmiştir. el-Maḳṣûr ve'l-memdûd ile el-Müzekker ve'l-müennes isimli iki eseri mevcuttur."*[657]

[655] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/34-35.
[656] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/135.
[657] Ṭavîl, "el-Ḳıfṭî müʾerriḫan li'n-nuḥât", 15-22.

3.2.4. Küçük Ailelerin Belgelendirilmesi ve Toplumsal Anlamları

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin tarihsel çalışmaları yalnızca büyük ve nüfuzlu ailelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda belirli bir entelektüel, siyasi veya toplumsal değere sahip olan küçük aileleri de kapsamıştır. Bu çerçevede, bazı aile fertlerine dair tarihsel kayıtlar, onların toplumsal ya da ilmî konumlarını teyit etmek amacıyla yapılmıştır. Büyük hanedanların tarihi çoğunlukla bölgesel ya da devlet tarihine dönüşürken, küçük ailelerin tarihinin yazılması, kabilevi veya feodal sosyal sınıflarla ilişkili toplumsal bir olguyu temsil etmektedir. Bunun yanında, kimi zaman bu tür tarih yazımı, nesep açısından daha düşük konumda olan ailelerin bilgi ve bilim alanındaki başarılarıyla öne çıkma çabasının bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca, belirli dönemlerde asalet, soy ve bilgi birikimini bir arada sunarak çok yönlü bir toplumsal itibar inşa etme arzusunun da bir yansımasıdır. Müellifin en dikkat çekici eserlerinden biri olan *Kitâbü'l-İnâs fî Ahbâri 'Alî Mirdâs*, beşinci hicrî yüzyılın büyük bir bölümünde Halep'i yöneten Mirdâsîler'in tarihine odaklanmaktadır.[658]

3.2.5. Yıllık Tarih/Kronolojik Anlayışından Uzaklaşma ve Alfabetik Düzenin Benimsenmesi

İbnü'l-Ḳıfṭî, otobiyografi, hatırat ve tarihî hikâyeler üzerine çeşitli eserler ve risaleler kaleme almıştır. Bu çalışmalarında, mümkün olduğunca kronolojik tarihçilerin düştüğü hatalardan kaçınmaya özen göstermiştir. Zira geleneksel kronolojik tarih yazımı, olayların yıllara göre düzenlenmesine dayanır; bu yöntemde yıl, olaylara yön verir; oysa olması gereken, olayların yılı biçimlendirmesidir. Bu yaklaşıma göre yıl, ancak tamamlanmış ve o yıl içinde sona ermiş hadiseleri kapsar, yıllara yayılan gelişmeleri ise bütünüyle yansıtamaz. Kronolojik tarihçi, uzun süreli tarihî bir olayın yalnızca belirli bir yıla ait kısmını aktarır ve bu durum, olayın bütünlüğünü parçalayarak anlatımın kopuk olmasına yol açar. Söz konusu yöntemin bu zayıf yönü, özellikle İbnü'l-Eṯîr (555–630/1160–1233) gibi önde gelen Müslüman tarihçiler tarafından eleştirilmiştir.[659] Eserinde yer verdiği şahısları baştan sona kadar

[658] Leyṣ, *Menâhicu kitâbeti't-târîḫi'l-İslâmî*, 35.
[659] Ebü'ṭ-Ṭâhir Mecdüddîn Muḥammed b. Ya'kûb b. Muḥammed Fîrûzâbâdî, *el-Bulġa fî terâcimi e'immeti'n-naḥv ve'l-luġa* (Şam: Dâru Sa'duddîn, 2000), 45.

alfabetik (sözlük esaslı) bir düzen içerisinde tertip etmeye özen göstermiştir.[660] İbnü'l-Ḳıfṭî'nin söz konusu eserleri ve risalelerinde temel hedefi; tarih yazımında özgünlük ya da yaratıcı bir tarihsel kurgu oluşturmak değil, daha çok saygı ve takdir duygusunu ifade etmek olmuştur. Aynı zamanda, şiir, edebiyat ve müziğin toplumsal değerinin yüksek oluşu, onu şairlerin biyografilerini telif etmeye yönlendirmiş; bu çerçevede hem şairlerin hem de önde gelen dilcilerin hayatlarını ve eserlerini kayda geçirme çabası içinde olmuştur. Bu yaklaşımla, belirli şair ve ediplere dair haberleri içeren çok sayıda eser ortaya koymuş; siyasi otoriteler ve karar verici konumdaki şahsiyetler de bu ilgi alanının dışında kalmamıştır. Söz konusu kişilerin biyografileri aracılığıyla yaşadıkları dönemlerin yönetim yapılarını belgeleyerek, bu süreçleri tarihsel açıdan aydınlatmaya çalışmıştır. Çoğu zaman bu biyografiler, şahısların tanınırlığını artırmayı ve toplumsal konumlarını güçlendirmeyi amaçlayan methiyeler ve kasideler de içermiştir. Bazı eserler ilgili şahısların yaşadığı dönemde kaleme alınırken, bazıları ise daha sonra yazılmıştır. Bu çerçevede öne çıkan çalışmalarından biri de *Târîḫu Maḥmûd b. Sebüktigîn* adlı eseridir.[661]

3.2.6. Hekimlik ve Felsefenin Tarihsel Bütünlüğü

İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbâru'l-'ulemâ' bi-aḫbâri'l-ḥukemâ'* adlı eserinde, tabiplerin tarihini hikmet ehli filozoflarla ilişkilendirmiştir. Ona göre, ilk bilginlerin ilmî birikimi, birbirini tamamlayan bütüncül bir bilimsel çerçeve oluşturmaktaydı. Bu yaklaşımla, hekimlerin ve filozofların biyografilerini bir araya getirerek ortak bir tarihsel yapı içinde değerlendirmiştir. Öte yandan, eserinin ilk bölümlerinde Yunan filozofları ve hekimlerine dair bilgiler belirgin şekilde ağırlık kazanmıştır.[662] Kadim bilimlere dair bütüncül bir bakış açısını yansıtmaktadır. Zira İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbâru'l-'ulemâ' bi-aḫbâri'l-ḥukemâ'* adlı eserinin girişinde şu ifadeleri belirtir: *"Bu kitapta, Yunanlılardan, Araplardan ve diğer milletlerden olan filozof, bilge ve tabiplerin hayat hikâyelerini ve tıpla felsefeye yaptıkları katkıları bir araya getirmeyi uygun buldum.*

[660] Fîrûzâbâdî, *el-Bulġa fî terâcimi e'immeti'n-naḥv*, 45.
[661] Şâkir Muṣṭafâ, *et-Târîḫu'l-'Arabî ve'l-mü'erriḫûn*, 386.
[662] İbnü'l-Ḳıfṭî, *Târîḫu'l-ḥukemâ'*, 8.

Çünkü ilk dönem âlimlerinin ilimleri, felsefenin tıptan ve matematikten ayrılmadığı, birbirini tamamlayan bütünleşik bir ilmî daire oluşturur."[663]

3.2.7. Zaman ve Din Sınırlarını Aşan Tarih Anlayışı

İbnü'l-Ḳıftî, önceki tarihçilerin düştüğü sınırlı tarih anlayışından uzak durarak, yalnızca İslam tarihine veya Müslüman bilim insanlarına odaklanmamıştır. Aksine, tarihî süreci İslam öncesi dönemleri de kapsayacak biçimde genişletmiştir. *İḫbâru'l-'ulemâ' bi-aḫbâri'l-ḥukemâ'* adlı eserinde şu ifadelere yer verir: *"Yalnızca Müslüman bilim insanlarını değil; Yunan, Hint, Fars ve İslam öncesi âlimlerini de anmayı gerekli gördüm. Çünkü ilim, doğası gereği insanîdir ve tüm insanlığın ortak mirasıdır."*[664]

3.2.8. Olaylarla Biyografileri Birleştiren Tarihsel Yaklaşım

İbnü'l-Ḳıftî'nin tarih yazımında, olayların kronolojisiyle kişisel biyografiler bütüncül bir çerçevede birleştirilmiştir. Böylece yalnızca farklı toplumların değil, tarihin iki temel dalı olan "olaylar" ve "şahsiyetler" de aynı eserde bir araya getirilmiştir.[665] Onun bu şekilde ele aldığı yöntem, dönemin şartlarına göre oldukça erken gelişmiş bir tarihsel bilinç ve kayıt yöntemini yansıtır. Örnek verilecek olursa, ele almış olduğu bir âlimin biyografisinde şöyle yazar: *"Sa'leb: Asıl adı Ebu'l-'Abbâs Aḥmed b. Yaḥyâ b. Zeyd b. Seyyâr'dır. 200 yılında doğdu, 291 yılında cumartesi günü, Cemâziyelâhir'in on birinde vefat etti. Hayatının sonlarında görme yetisini kaybetmişti. Vefat ettiği gün, cumartesi günü evinden çıkmış, bir çukura düşmüş, baygın hâlde evine taşınmış, o gün vefat etmiştir. 91 yaşındaydı."*[666]

3.2.9. Tarih Aktarımında Metodoloji: İsnad Sistemine Dayalı Rivayet ile Doğrudan Gözlem Arasındaki İlişki

İbnü'l-Ḳıftî, tarihî bilgilerini aktarırken hem isnad zincirine (rivayet yöntemi) hem de doğrudan alıntıya başvurmuştur. Rivayetle aktardığı bilgilerin kaynağı genellikle kendisinden önceki müelliflerin eserleridir. Örneğin, *Târîḫu İbnü'r-Rîş* gibi

---

[663] İbnü'l-Ḳıftî, *Târîḫu'l-ḥukemâ'*, 12; Rûzî Anṭûniyûs, *Mevsûʿatü'l-Muʾerriḫîn ve'l-Cuġrâfiyyîn el-ʿArab* (Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2022), 2/431.
[664] Şâkir Muṣṭafâ, *et-Târîḫu'l-ʿArabî ve'l-müʾerriḫûn*, 411; Rosenthal, *ʿİlmu't-târîḫ ʿinde'l-müslimîn*, 240.
[665] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/185.
[666] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/115; Rûzî Anṭûniyîs, *Mevsûʿatü'l-Muʾerriḫîn ve'l-Cuġrâfiyyîn'el-ʿArab*, 2/ 431.

isnadla yazılmış kitaplardan yaptığı alıntılarda, o kaynaktaki rivayet zincirini aynen koruyarak aktarır. *Ḫarîdetu'l-ḳaṣr*'ın yazarı el-'İmâd el- Işbahânî'den yaptığı rivayette şöyle der: *"Bana 'İmâdüddîn el-İṣfahânî, yani Ḫarîdetü'l-ḳaṣr'ın sahibi, Muḥammed b. Muḥammed b. Ḥâmid rivayet etti."*[667] Bu tür rivayetler, doğrudan isnad zinciriyle kaynağa bağlanır. Aynı durum, *Târîḫu Dımaşḳ* (İbn ʿAsâkir), *Târîḫu Baġdâd* ve İbn Dihye el-Kelbî'nin *el-Muġrib fî eşʿâri ehli'l-Maġrib* adlı eserleri için de geçerlidir. Özellikle Târîḫu Dımaşk için, İbn ʿAsâkir'in öğrencilerinden biri yazılı olarak ona kitap içeriğini ve isnadlarını göndermiştir; bu da İbnü'l-Ḳıftî'nin kaynağına dayalı rivayet zincirini muhafaza ettiğini gösterir. Ancak bazı eserlerde, örneğin *Muʿcemu'l-müderribânî* ve *Yetîmetü'd-dehr* gibi kaynaklarda isnad bulunmadığı için, İbnü'l-Ḳıftî bu eserlerde doğrudan aktarımı tercih etmiştir. Bazen de isnadı yalnızca "isnad" kelimesiyle belirtmekle yetinmiştir. Mekkî b. Muḥammed b. Îsâ en-Naḥvî hakkında yazdığı biyografide şöyle der:

> *"Ebû'l-Ḳâsım Mekkî b. Muḥammed b. 'Îsâ en-Naḥvî, yaşadığı dönemde tanınmış bir dilcidir. Zannedersem o Sûse'lidir." Ebû Ṭâhir es-Selefî, bana genel icazetiyle şöyle haber verdi: Ebü'l-Berakât 'Abdülvâḥid b. Abdurrahmân el-Kuḍâ'î es-Sûsî bana şöyle dedi: Mekkî b. Muḥammed şöyle derdi: 'Aḍudüddevle b. Büveyh'i can çekişirken söylediği son sözün: (مَا أَغْنَى عَنِّي مَالِيَهْ هَلَكَ عَلَى سُلْطَانِيَهْ) [Hâkka, 28–29] olduğunu söylemiştir.*[668] *Söz konusu Ebu'l-Ḳâsım Mekkî, hicrî altıncı yüzyılın ortalarında yaşamıştır. Zira ondan rivayette bulunan Ebü'l-Berekât, 543 yılının Cemâziyelevvel ayında vefat etmiştir. Selefî'den gelen bir isnad zinciriyle nakledilene göre şöyle demektedir: "Ebü'l-Berekât 'Abdülvâḥid b. 'Abdurraḥmân b. Ġallâb el-Bekrî es-Sûsî el-Ḳuḍaî'den işittim, o da şöyle dedi: Mekkî b. Muḥammed b. 'Îsâ en-Naḥvî 'nin şöyle dediğini işittim: 'Kayrevanlı Ebu'l-Haḍrâmî'nin meclisindeydim. O esnada İbn Sâbık es-Saḳḳalî, ona kelâmı bir mesele hakkında soru yöneltti. Ebu'l-Haḍrâmî ise şöyle dedi: "Bu sorunun yapısı zaten baştan bozuk; önce soruyu düzelt ki cevabım da senin için anlamlı olsun." Bunun üzerine İbn Sâbık utandı ve sustu.'"*[669]

---

[667] Sûse: Fas'ta yer alan bir beldedir. Büyük bir şehir olduğu söylenmiştir; ancak doğru olan görüşe göre, Afrika bölgesinde, Sefâkıs'a yakın küçük bir şehirdir. Bu şehirde "Sûsî kumaşları" olarak bilinen özel dokuma elbiseler üretilmektedir. Ebü'l-Feżâil Ṣafiyyüddîn 'Abdülmü'min İbn 'Abdilḥak el-Baġdâdî, *Merâṣıdü'l-ıṭṭılâ' 'alâ esmâ'i'l-emkine ve'l-biḳâ'*, thk. 'Alî Muḥammed el-Beḥâvî (Kahire: Matba'atu 'Îsâ el-Bâbî'l-Ḥalebî ve Şürekâ'uhu, 1954), 2/755.
[668] el-Hakkâ 69/28.
[669] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/323.

3.3. İbnü'l-Ḳıfṭî'nin Eleştiri Yöntemi

Endülüs, V. yüzyıldan itibaren İbn Ḥâzm[670], İbn Ḫafâcî [671], İbn Rüşd[672] ve Ḳarṭâcennî[673] gibi şahsiyetlerin katkılarıyla Arap ve Yunan eleştiri geleneklerini birleştirmeye çalışırken, Mısır ve Şam'daki eleştirmenler, Haçlı seferlerinin etkisiyle Yunan kültürüne mesafeli durmuş, Arap kültürüne özgü eleştiriyi esas almışlardır. Bu dönemde Arap kaynaklara yöneliş ön planda olmuştur[674] İbnü'l-Ḳıfṭî sadece bir yazar ve şair olarak değil, aynı zamanda güçlü bir devlet adamı ve nesnel bir edebiyat eleştirmeni olarak ön plana çıkmıştır. O, ahlaki ölçütlere dayalı bir eleştiri anlayışına sahip olmuş ve bu anlayışı; eserlerinde doğruluk, içtenlik, adalet ve merhamet gibi

[670] Ebû Muḥammed 'Alî b. Aḥmed b. Sa'id b. Ḥâzm el-Endelüsî el-Ḳurṭubî 384/994 yılında doğmuştur. İlk hayat yıllarını kendisinden beş yaş büyük kardeşi Ebû Bekir ile babasının sarayında geçirmiştir. Babası, Mansûr b. Ebî 'Amir'in vezirliğini yapmış ve Emevîler adına siyasi vezirlik görevini birkaç kez üstlenmiştir. İbn Ḥâzm, müçtehit ve hafız bir imam olarak tanınmıştır. Fıkıh alanında Şafi'î mezhebine mensup olup, daha sonra Zahirîlik mezhebine geçmiştir. Selefi akideye bazı konularda uygun düşmüş, bazı noktalarda ise ayrılmıştır; tüm bunlar onun kendi özgün içtihadına dayanıyordu. Edebiyat alanında "Ṭavḳu'l-ḥamâme" adlı önemli eserini kaleme almış, ayrıca fıkıh ve usul alanında da eserler vermiştir. Aristoteles'in mantığını açıklamış ve birçok felsefi kavramı yeniden şekillendirmiştir. İbn Ḥâzm, Tebrî'den sonra İslam dünyasında en çok eser veren ve sınıflandırma yapan büyük âlimlerden biri olarak kabul edilmektedir. 456/1064 yılında vefat etmiştir. Ẕehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, 18/184; İbn Taġrîberdî*, en-Nücûmü'z-zâhire*, 5/75; Ẕehebi, *Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr*, 10/74.

[671] İbrâhîm b. Ebi'l-Fetḥ b. ʿAbdillâh b. Ḫafâca el-Ḫafâcî, Ebû İsḥâḳ künyesiyle tanınır. Hicrî V. ve VI. yüzyıllarda yaşamış Endülüs'ün önde gelen şairlerinden biridir. 450/1058 yılında Endülüs'ün doğusunda yer alan Ṣaḳr Adası'nda dünyaya gelmiş, Murâbıtlar döneminde gençliğini ve ihtiyarlığını burada geçirmiştir. Dil alanında çeşitli eserler kaleme almış, şiirlerinde sade ve akıcı bir üslup benimsemiştir. 533/1138 yılında vefat etmiştir. Süyûṭî, *Buġyetü'l-vuʿât*, 1/422; Ẕehebî, *Siyerü aʿlâmi'n-nübelâ'*, 20/51; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* 1/9.

[672] Muḥammed b. Aḥmed b. Muḥammed b. Rüşdü'l-Ḳâḍî Ebu'l-Velîd el-Ḳurṭubî, bilge bir filozof olup, ünlü filozof Ebu'l-Velîd İbn Rüşd el-Muḳaddem'in torunudur. 520/1126 yılında doğmuştur. Yazdığı eserler arasında Aristo'nun *Kitâbu'l-Kevn ve'l-Fesâd*'ına dair bir telhîs (özet), Ġazzâlî'nin *Tehâfütü'l-felâsife* adlı eserine karşı yazdığı *Tehâfüt* adlı reddiyesi, Aristo'nun çeşitli kitaplarını derlediği *Cevâmiʿu kutubi Arisṭûṭâlîs*, kendi seyahatlerini konu alan *Riḥletü İbn Ruşd*, İbn Sînâ'nın tıbbî Urcûze'sine şerhi, Aristo'nun *Kitâbu's-Semâʾ ve'l-ʿâlem*, *Kitâbu'l-Ḳıyâs* ve *Kitâbu'n-Nefs*'ine dair şerhleri yer almaktadır. Ayrıca, felsefe ile din ilişkisini ele aldığı ve *Faṣlu'l-maḳâl taḳrīru mâ beyne'l-ḥikme ve'ş-şerîʿa mine'l-ittiṣâl*, fakihler arasındaki görüş ayrılıklarını işlediği *Kitâbu't-Taḥṣîl fî ḥilâfî ehli'l-ʿilm, Kitâbu'l-Ḥayevân*, mantık üzerine *Kitâbu'ḍ-Ḍarûrî fi'l-manṭıḳ*, tıp alanında *Kitâbu'l-Kulliyyât fi'ṭ-ṭıbb* ve ayrıca *Faṣlu'l-maḳâl*'a zeyl olarak yazdığı *Keşfü menâhici'l-edille fî ʿaḳâʾidi'l-mille* adlı eserleri bulunmaktadır. İbn Rüşd, 595/1199 yılında Marakeş'te vefat etmiştir. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 2/104; Zekiyyüddîn Ebû Muḥammed 'Abdülʿaẓîm b. 'Abdilḳavî el-Münzirî, *et-Tekmile li-vefeyâti'n-nuḳaleti*, thk. Beşşâr 'Avvâd Maʿrûf (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1981), 1/321; Ẕehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, 21/307-308.

[673] Ebü'l-Ḥasen Henîüddîn Ḥâzim b. Muḥammed b. Ḥasen b. Muḥammed el-Ḳarṭâcennî, 608/1212 yılında Tunus'ta doğmuş ve Ḳurṭuba'da ikamet etmiştir. Dil alanında, özellikle nahiv ve belâgat sahasında önemli katkılarda bulunmuş bir âlimdir. Eserleri arasında meşhur *el-Maḳṣûra* adlı, nahiv konularını işleyen mîmîye (mim harfiyle kafiyelenen) kasidesi öne çıkar. Ayrıca, *Minhâcu'l-bulagâʾ fî ʿilmayi'l-belâġa ve'l-beyân* adlı eseri, belâgat ve beyân ilimlerinde klasikleşmiş önemli bir kaynak olarak kabul edilir. Ḳarṭâcennî, 684/1286 yılında vefat etmiştir. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn* 1/260; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/159; Fîrûzâbâdî, *el-Bulġa fî terâcimi e'immeti'n-naḥv,* 105.

[674] İḥsân 'Abbâs, *Târîḫu'n-naḳdi'l-edebî 'inde'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Şeḳâfe, 1983), 576.

değerlere göre ele almıştır[675] Diğer eleştirmenler çoğunlukla kısmi denemelerle yetinmiş ya da sadece belagat terimlerine örnekler toplamışlardır. Birisi bu çerçevenin dışına çıkmak ve özgünlük ortaya koymak istediğinde ise, yalnızca ilgili terimin kapsamını genişletmekle yetinmiştir. Bu durum, onun çevresindekilere kıyasla ne denli özgün bir konumda durduğunu açıkça ortaya koyar. Zira o, kişisel görüşünü açıkça ifade etme cesareti göstermiş, edebî eserleri değerlendirirken ahlaki ölçütleri esas almış ve biyografi ile tarih alanlarında yoğun bir tempoda çalışmıştır. Bu iki alan esas itibariyle cerh ve ta'dîl, eleştiri ve analiz, ayrıca her türlü rivayet veya ilmî bilginin doğruluğunu titizlikle sorgulama ilkelerine dayanmıştır. Aşağıda bu durum daha ayrıntılı olarak açıklanacaktır:

3.3.1. Rivayetlerin Eleştirisine Dair Yöntemi

İbnü'l-Ḳıftî biyografilerini yazarken, rivayet sahibinin yanılgılarına yönelik eleştirisini açıkça ortaya koymuştur. Bu tür hatalar genellikle bir şahsın isminin, vefat tarihinin ya da benzeri unsurların yanlış belirlenmesine ilişkindir. Böyle durumlarda İbnü'l-Ḳıftî'nin tek bir yönteme bağlı kalmadığı görülür. Ancak biyografileri üzerine yapılan dikkatli bir inceleme, onun eleştiri yönteminde birkaç farklı yaklaşımı benimsediğini ortaya koyar: Kimi zaman bir hatayı açıkça belirtir ve onu gerekçeleriyle birlikte düzeltir; kimi zaman ise sadece kendi kanaatine dayanarak, herhangi bir delil sunmaksızın eleştirisini dile getirir.[676] Bu eleştiri yaklaşımı, kayda değer ve özgün bir çaba olarak değerlendirilmektedir. Zira edebî eser, son derece karmaşık bir yapıya sahip olmasına rağmen, birçok âlime göre eleştiri, şiir yazmaktan daha zorlu ve incelikli bir uğraştır.[677] İbnü'l-Ḳıftî'nin eleştirisi, kitabındaki rivayetleri dikkatle takip ettiğini ve doğruluğunu teyit etmeye özen gösterdiğini ortaya koyar. Onun bazı rivayetlere yönelik eleştirileri çeşitli şekillerde kendini gösterir; bir kişinin vefat tarihinin düzeltilmesi gibi.[678] Örneğin, el-Fârâbî'nin ölüm tarihine dair şunları söyler*: "Tirmizli bir hatibin el yazması bir nüshasında Fârâbî'nin 398 yılında öldüğü*

[675] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/36.
[676] Muḥammed Ḥamîdullah, *Muḳaddime fî meṣâdiri't-târîḫi'l-İslâmî* (Beyrut: Dâru'n-Nefâ'is, 2003), 95.
[677] Muḥammed b. Mirîsî el-Ḥârisî, *el-İtticâhu'l-aḫlâḳî fi'n-naḳdi'l-'Arabî ḥattâ nihâyeti'l-ḳarni's-sâbi' el-hicrî* (Mekke: Neşrât Nâdî, 1989), 38.
[678] Fevvâz Ḫalf Cezzâ', "Menhecü'l-Ḳıftî'n-naḳdî fî Kitâbihî inbâhü'r-ruvât 'alâ enbâ'i'n-nuḥât", *Mecelletü Câmi'ati'l-Enbûr li'l-'Ulûmi'l-İnsânîyye* 1 (2012): 119-130.

yazılıydı. Ancak Yemenliler onun 400 yılından sonra öldüğünü iddia ederler. Hâlbuki bu doğru değildir; çünkü onların kastettiği kişi, eserin müellifi değil, sadece onu yazıya geçiren kimsedir."[679] Bu örnekte, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin bir kişinin ölüm tarihini düzeltmesi görülmektedir; Yemenlilerin yanılgısını delillerle çürütmüş ve bu konuda bir açıklama sunmuştur. Ancak başka bir durumda, yine ölüm tarihinin düzeltilmesiyle ilgili olarak, yalnızca rivayeti eleştirmekle yetinmiş ve herhangi bir delil sunmamıştır. Bu durum, onun şu ifadesinden de anlaşılmaktadır: *"Trablus'ta 497 yılının Zilhicce ayında vefat etti. Bunu bize İbnü'l-Ekfânî söyledi." Ardından İbnü'l-Ḳıfṭî şöyle dediğini söyler: "Bu söz üzerinde durulması gerekir. Zira bu durumda onun bu tarihten önce vefat etmiş olması mümkündür."*[680] Bu rivayette, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin ifadesi "قلتُ" (dedim ki) kelimesinden sonra yer almış, ancak herhangi bir delil sunmaksızın yalnızca rivayeti eleştirmiştir. Bu eleştiriler, onun rivayetleri değerlendirirken sıkça başvurduğu bir yöntem olmuştur. İbnü'l-Ḳıfṭî'nin rivayetlere yönelik eleştirilerine bir diğer örnek de isnadlarda yer eden nisbe tespitine dair rivayetlere yönelttiği eleştirilerde görülmektedir.[681]

"Bu rivayette Ebû Zeyd'in nesebi bu şekilde verilmiştir, ancak burada bir eksiklik vardır. Doğru olan, Muḥammed b. Sa'd'ın aktardığı şeklidir."[682] Yine, bir kitap ismi ve müellifi hakkında düzeltme yaparken şu ifadeleri kullanır: *"Dedim ki: es-Süheylî'nin aktardığı bu bilgi tahminden ibarettir. Doğru olan, kişinin ilk soy kaydı ve ilk ölüm tarihidir. Çünkü bu bilgiyi aktaran kişi, Mısırlı Ebû Sa'îd 'Abdürraḥmân b. Yûnus'tur. Onu daha önce belirttiğim "Târîḫu'l-ġurebâ'i'l-ḳâdîmîn min Mışr" adlı eserinde anlatmıştır. Allah en iyi bilendir."*[683]

İbnü'l-Ḳıfṭî zaman zaman bir rivayeti, kişinin adı veya kitabın başlığı ile ilgili olarak eleştirmiş ve bunları düzeltmiştir: *"Merhumun rivayetlerinde çoğunlukla yazım hataları bulunmakta ve bu kusuru kendi eserinin önsözünde başkalarına da*

---

679 İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/87; Ekrem Żiyâʾ el-ʿUmerî, *Meṣâdirü's-sîreti'n-nebeviyye ve taḳvîmuhâ* (Medine: Mektebetü'l-ʿUlûm ve'l-Ḥikem, 2018), 65-68.
680 İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/17.
681 Şâkir Muṣṭafâ, *et-Târîḫu'l-'Arabî ve'l-mü'erriḫûn*, 320-325; Ḥammûd eṭ-Ṭanâḥî, *Medḫal ilâ târîḫi neşri't-turâsi'l-ʿArabî* (Beyrut: Dârü'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2000), 110-115.
682 İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/31.
683 İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/212; Ṭanâḥî, *Medḫal ilâ târîḫi neşri't-turâsi'l-ʿArabî*, 110-115; l-ʿUmerî, *Meṣâdirü's-sîreti'n-nebeviyye,* 65-68.

yakıştırmıştır. Bunu kanıtlayan örnek, kitabının önsözünde Ebû 'Amr eş-Şeybânî'den bahsederken, onun adını "İsḥâḳ b. Murâd" olarak vermiş ancak "Murâd" ifadesi yazım hatasıdır; doğrusu âlimlerin ittifakıyla "Mirâr"dır. Ayrıca Ebû 'Amr'a sadece "en-Nevâdir" adlı kitabı atfetmiş ve başka birisi olan Amr el-Herevî'den bahsetmiş, ona "el-Cîm" adlı kitabı nispet etmiştir. Oysa "el-Cîm" kitabı Ebû 'Amr İsḥâḳ b. Mirâr'a aittir ve bu kitap oldukça meşhurdur. Ardından şöyle der: "Ebû 'Amr kitabı 'el-Cîm' olarak adlandırdı ve kitabın başlığı 'cîm' harfiyle başlar" ifadesi ciddi bir yanlıştır. Aslında kitabın başlığı, sözlük harflerinin sırasına göre "elif" harfiyle başlar ve "el-Cîm" adını taşıması kitabın önsözünde gizli bir anlama dayanır."[684]

Bazen bir şahsın adı, künyesi ya da ölüm yeri konusunda düzeltmeler yapmıştır: *"Soy bilimciler, Peygamber Muḥammed (s.a.v.) ile Ebu'l-Halîl arasında isim olarak 'Aḥmed' isminin kullanıldığına dair bir karışıklık olduğunu ifade etmişlerdir; bu, Yaḥyâ b. Mü'in'in yanılgısıdır. Ebu's-Sefer'in nisbesi hakkında ise 'İbn Aḥmed' denir ki bu, Ebu'l-Ḫalîl'den daha eskidir. Asıl doğru isim 'İbn Yuḥmad'dır." Gerçekte ise, İbn Hişam'ın 218 Hicri'de yazdığı Sîretü'n-nebî adlı eserinde 'Aḥmed' ismi geçmektedir. Metinde şöyle der: "Resulullah (s.a.v.) Mekke'yi fethettiğinde, evlerinde Ebû Aḥmed ile konuştu." Buradaki "Ebû Aḥmed", Zeyneb bint Cahş'ın (r.a.) kardeşidir. Hatta bu "Ebû Aḥmed", eşine ithafen "Ümmü Aḥmed" olarak künye verdiği şiirler söylemiştir. Kim bilir, belki "Aḥmed" adı onların oğullarının ismidir. Bahsedilen şiirde, eşinin künyesi olarak "Ümmü Aḥmed" ifadesi geçmektedir." Ümmü Aḥmed" künyesiyle ilgili şiirinde şunları söyler:*

[بحر الطويل]

لَقَد حَلَفَتْ عَلَى الصَّفَا (أُمُّ أَحمَـد) لِتَحنّ الأولى كُنّا بها ثمّ لم نَزَل

ومَروَة باللهِ برَّت يَمينَها بِمَكَة حَتّى كَادَ عَنّا سَمينُهَا

"Safâ üzerine yemin ettim (Ümmü Aḥmed'e)
Önceleri ona karşı derin bir sevgi besledim ve bu sevgi hiç azalmadı.
Merve'ye yemin ederim ki, Mekke'deki yeminini yerine getirdi,

[684] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/178-179; Şâkir Muṣṭafâ, *et-Târîḫu'l-ʿArabî ve'l-müʾerriḫûn*, 320-325.

Öyle ki onun sevgisinden neredeyse vazgeçecektik."

Ayrıca başka bir sahabe olan Ebû Aḥmed Ḳays b. Lüzen el-Enṣarî'nin (r.a.) künyesinde de "Aḥmed" ismine rastladım. Buna göre, nesep bilimcilerin *"Peygamber Muḥammed'den (s.a.v.) sonra 'Aḥmed' isminden kimsenin bulunmadığı"* yönündeki iddiası, özellikle Halîl b. Aḥmed el-Ferâhidî'nin babası için söylenen bu görüş, detaylı inceleme gerektiren bir tartışmadır ve biyografi ile nesep kitaplarında uzun bir araştırma gerektirir.[685]

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin düzeltmeleri arasında şunlar da yer alır: *"Sem'ânî'den bahsetti ve kendisinin tarihini, Selâm şehrinin tarihiyle birlikte zikrettiği el yazmasını inceledim. Sem'ânî, 'el-Ensâb' adlı eserini kaleme alırken zây harfini (ز) açarak yazmıştı, ancak tarihindeki zây harfi (ض) ile yazılıyordu. Bu durumun, ilk yazımda bir yanılgı olduğunu düşündüm."*[686] Ayrıca, İbnü'l-Ḳıfṭî bazen bir ravinin bir kişinin görünümüyle ilgili rivayetini eleştirir: *"Yusuf b. Hırzâd'ı el-Karâfe yolunda yürürken gördüm... Ancak bu rivayette tereddüt vardır; görülen kişi Yûsuf'un oğlu olabilir. Çünkü ulemadan Sâlih Şeyh Ebû İsḥâḳ el-Habbâl el-Mışrî, Ebû Ya'ḳûb b. Ḫırzâd en-Nacirmî'nin, salı günü 23 Muharrem 423'te vefat ettiğini belirtmiştir. Allah rahmet eylesin."* İbnü'l-Ḳıfṭî ayrıca, bir kişinin belirli bir yöne gitmesiyle ölüm yeri arasındaki rivayeti de eleştirmiştir: *"Ebû 'Amr b. el-'Alâ'nın Basra'dan Şam'a gittiği, Şam yolunda 154. yılında öldüğü söylenir. Bu, Kutbî'nin görüşüdür ve doğru değildir. Doğru olan, Ebû 'Ubeyd'in söylediğidir: Ebû Amr b. el-'Alâ Şam'a gitmiş, sonra dönmüş ve Kûfe'de vefat etmiştir."*[687]

Önceki metinlerden, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin rivayetlere yönelik eleştirilerinde cesur olduğu anlaşılmıştır; eserinde bazı rivayetlerdeki eksiklikleri tespit etmiş ve bunları düzeltmiştir. Ancak bu eleştirilerde belirli ve sabit bir yöntem izlememiştir; kimi durumlarda somut bir delil sunmaksızın sadece hatayı düzeltmekle yetinmiş, bazı yerlerde ise düzeltmesini *"Allah en iyisini bilir"* ifadesiyle sonlandırmıştır.[688]

---

[685] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/379; Ḥamîdullah, *Muḳaddime fî meṣâdiri't-târîḫ*, 95.
[686] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/265.
[687] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/73; Şâkir Muṣṭafâ, *et-Târîḫu'l-ʿArabî ve'l-müʾerriḫûn*, 320-325.
[688] Cezzâʿ, "Menhecü'l-Ḳıfṭî'n-naḳdî", 119–130; Dûrî, *Neş'etü 'ilmi't-târîḫ 'inde'l-'Arab*, 178–180; Ḥamîdullah, *Muḳaddime fî meṣâdiri't-târîḫ*, 95.

3.3.2. Kişileri Eleştiri Yöntemi

Burada kastedilen, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin biyografisinde yer verdiği şahıslara yönelik kişisel görüşleridir; bu görüşler övgü de olabilir, yergi de. Önemle belirtilmelidir ki, eleştiri yalnızca olumsuzlukları ifade etmekle sınırlı değildir; aynı zamanda olumlu ve olumsuz yönlere işaret etmeyi de kapsar. İbnü'l-Ḳıfṭî, bazı durumlarda yalnızca olumlu ya da yalnızca olumsuz yönleri vurgulamış olabilir. Eleştirilerinde, kişilerin tanıdığı olumlu ve olumsuz niteliklerini ortaya koyar; zaman zaman sert ifadeler kullanmakla birlikte, genel olarak bireylerin eylemlerine ilişkin değerlendirmelerinde nesnel ve adil bir tutum sergilemiştir. Onun eleştiri tarzını daha iyi anlamak için, övgü ve yergi olmak üzere iki başlık altında bazı örnekler incelenecektir:

3.3.2.1. Kişileri Övme Üslubu

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin eleştirilerinin büyük bir kısmı, bizzat gördüğü ya da aynı dönemde yaşadığı âlimlere yöneliktir; önceki dönem âlimlerini ise genellikle onları tanıtan kaynaklara dayanarak aktarır. Kuftî, biyografisini kaleme aldığı şahısların ahlak ve davranışlarını överek değerlendirir. Buna örnek olarak şu sözleri gösterilebilir: *"Hükümdarlar, âlimler ve seçkinler nezdinde heybetli, halk arasında ise sevilirdi; dinî ya da dünyevî ilim dışında nadiren konuşur, dilini son derece sıkı şekilde kontrol ederdi."*[689] Ayrıca edebi yönü ve ilmî birikimini de takdirle anmıştır: *"Hadis hâfızı ve sağlam bir muhaddis olup, dil konusunda son derece yetkin bir yazısı vardı. Edebiyatı Ebû Zekeriya'dan tahsil etmişti… Zamanının hadis râvilerini çok iyi tanır, cerh ve ta'dîl yöntemiyle onları değerlendirirdi. Yazısı ise olağanüstü derecede düzgün ve sağlamdı."*[690]

3.3.2.2. Kişileri Yerme Üslubu

İbnü'l-Ḳıfṭî, biyografisini yazdığı bazı kişileri eleştirir. Arap edebiyat eleştirmeni kimliğiyle, şiir ve edebî metinlerde ahlaki ölçütlerin ön planda olduğu bir dönemde yaşamış olması nedeniyle, bu kişiler hakkında eleştirel (cerh ifade eden) ifadeler kullanmıştır. Bu eleştiriler, kimi zaman şahsiyetlerine ve karakterlerine, kimi zaman ise ilmî yeterliliklerine ya da edebî birikimlerine yönelik olmuştur. İbnü'l-Ḳıfṭî,

[689] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/84.
[690] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/222.

bireylerin huyları ve kişisel özelliklerine dair görüşlerini açık bir biçimde dile getirmiştir.[691] İbnü'l-Ḳıfṭî'nin şu ifadesinde açıkça görülmektedir: *"Mübârek el-Vâsıtî hakkında çok konuşan, sözü uzatma eğiliminde olan biriydi; nefsine düşkünlüğü ve aşırı iddialarda bulunmasıyla tanınırdı."*[692] Benzer şekilde İbnü'l-Ḳıfṭî şu ifadeleriyle de eleştirisini sürdürür: *"Dünya nimetlerine karşı aşırı hırslıydı; önemsiz işlerin peşine düşerdi, şeriata aykırı muamelelerde bulunur, yiyecek ve içecekteki geçim sıkıntısına, benzerine rastlanmayacak derecede katlanırdı."*[693]

Yine İbnü'l-Ḳıfṭî, eleştirisini şu ağır ifadelerle dile getirir: *"En kötü vasıflarından biri de kıskançlık duygusunun yok denecek kadar az olmasıydı – Allah'a sığınırız böyle bir durumdan."*[694]

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin biyografisini yazdığı bazı kişileri ilmî iddialarda bulunmakla ve rivayet ya da edebiyat alanında zayıf olmakla suçladığı da görülür: *"Rivayet konusunda zayıftı; anlattıklarından ve aktardıklarından dolayı kendine hayran biriydi. Bir münazara ortamına girdiğinde ise çirkin karşılıklarla susturulurdu."*[695]

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin eleştirilerinden bir diğeri de el-Muvaffak el-Baġdâdî hakkındadır. Onu şu sözlerle sert bir şekilde tenkit eder: *"Onunla bizzat görüştüm ve ilmî iddialarını sınadım; gördüm ki iddialarında, keskin görüş iddiasında bulunan bir âmâ gibiydi. Onun hakkında içim tam olarak kanaat getirmedi. Bunun üzerine, iddia ettiği farklı ilim dallarında uzman olan bazı kimselere danıştım; onun sözleri ve değerlendirmeleri hakkında söyledikleri, benim onunla bizzat gözlemlediğim şeylerin aynısıydı."*[696]

İbnü'l-Ḳıfṭî, eleştirilerinde zaman zaman oldukça sert ve incitici ifadelere başvurur: *"Şaşılacak şeydir ki, adı geçen bu kadı bu hikâyeyi kendi hakkında anlatır, ardından da şöyle özür diler: 'Ben bunu yapmaktan geri durdum çünkü Mısırlıların bu meseleyi bilmediklerini zannettim.' Vallahi, bu adamdan gelen böylesi bir söz tam*

[691] Şâkir Muṣṭafâ, *et-Târîḫu'l-ʿArabî ve'l-müʾerriḫûn*, 320-325.
[692] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/255.
[693] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/64.
[694] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/196.
[695] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/11.
[696] Kerrâr, *Menhecü'l-Ḳıfṭî*, 73-74; İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/196.

anlamıyla bir cehalet örneğidir. Toprağa rahmet olsun; hangi ayıbı örtsün, hangi çirkinliği gizlesin!"[697]

İbnü'l-Ḳıfṭî, bazı yerlerde eleştirisini sadece kişilere değil, toplumlara ya da şehir halkına da yöneltmiş, oldukça sert ve küçümseyici ifadeler kullanmıştır. Bunu açıkça ortaya koyan örneklerden biri şudur: *"Hama'da ilim öğretmesi için Nûreddîn Maḥmûd b. Zengî'ye, ona geçimini sağlayacak bir maaş tahsis edilmesi talebiyle başvurulduğunda, onun cömertliği gereği, her ay yedi dirhem gümüş değerinde yetmiş kâğıt verilmesine karar verildi. Bu, aşağılığın zirvesidir. Hama halkı ise cömertlik nedir bilmeyen kimselerdir; onlar için bir şey vermek, ağır bir yük olarak görülür."*[698]

İbn Lebâd, eski çağlarda "Tâcüddîn el-Kindî" lakabıyla bilinen, Şâfiî fakihi, dilbilimci, kelâmcı, tabip ve filozof hakkında Ṣafedî'nin şöyle rivayet ettiğini ifade etmiştir: *"İbnü'l-Ḳıfṭî, onu aşağılamada aşırıya gitmiştir."*[699]

Birçok eseri bulunan Ḥanbelî, Bağdatlı Şâfiî fakihi, dilbilimci, tabip ve filozof olan âlim Ebû Muḥammed 'Abdüllaṭîf b. Yûsuf hakkında şöyle der: *"İbnü'l-Ḳıfṭî, onu aşağılamada aşırıya gitmiş, gururunu zedelemiş ve hakkını eksik vermiştir."*[700]

İbnü'l-Ḳıfṭî, bazı yerlerde kişinin ilminden duyduğu şüpheyi ima eden ifadeler kullanmıştır. Nitekim şu ifadesinde kullandığı: *"Mısır'da es-Sihâh adlı kitabı yalnızca İbnü'l-Berr rivayet etmiştir, bu yolun sıhhati konusunda en doğrusunu Allah bilir."* [701] Buradaki "en doğrusunu Allah bilir" ifadesi, bu rivayet yolunun güvenilirliği konusunda İbnü'l-Ḳıfṭî'nin yaşamış olduğu kuşkusunu ve memnuniyetsizliğini ima etmiştir.[702]

İbnü'l-Ḳıfṭî, 'Abdüllaṭîf b. Yûsuf b. Muḥammed b. Ebî 'Ali, lakabı "el-Muvaffaḳ" olarak tanınmış "el-Mutaccen" hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: " 'Abdüllaṭîf, aslen Musullu olup Bağdat doğumludur. Kendisine 'el-Muvaffaḳ' denilmekle birlikte, daha sonra 'el-Mutaccen' lakabıyla tanınmıştır. Nahiv, Arap dili,

---

[697] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/187.
[698] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/ 75-76.
[699] Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 19/74.
[700] Ḥanbelî, *Şeẕerâtu'ẕ-ẕeheb*, 7/ 232-233; Kerrâr, *Menhecü'l-Ḳıfṭî*, 73-74.
[701] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/190.
[702] Cezzâʿ, "Menhecü'l-Ḳıfṭî'n-naḳdî", 1/119-130; Ṭavîl, "el-Ḳıfṭî müʾerriḫan li'n-nuḥât", 15–22; Kerrâr, *Menhecü'l-Ḳıfṭî*, 73–74.

kelâm, kadim ilimler ve tıp alanlarında uzman olduğunu iddia etmiştir. Babası, onu çocuk yaşta Ebü'l-Fetḥ Muḥammed b. 'Abdülbâkî b. el-Battî ve Ebû Zür'a Tâhir b. Muḥammed b. Tâhir el-Maḳdisî gibi hocalardan ders almak üzere yönlendirmiştir. Bağdat'tan Şam'a geçmiş, ardından 580/1184 yılı sonrasında Mısır'a gelmiş ve burada Bâbü Züveyle Camii'ne yerleşmiştir. Mısır'da, "Hâcib Lü'lü'" lakabıyla tanınmaya başlamıştır. Burada da aynı şekilde ilmî iddialarını sürdürmüş; ancak Mısırlı öğrenciler onun ilmî yeterliliğini sınamış ve iddialarını doğrulayamadığı için kendisinden yüz çevirmişlerdir. Mısır'da bir süre itibarsız kalmış, kimse tarafından önemsenmemiştir. Daha sonra, aklî melekeleri zayıf iki Kûfeli gençle -ki bunlar ordu kâtibi İsmâ'il b. Haccâc el-Maḳdisî'nin oğullarıydı- yakınlık kurmuştur. Bu gençler ondan Arap dili öğrenmişler, ancak bu bilgi onlara fayda değil zarar getirmiştir; söz konusu eğitim, onların dil becerilerinde yüzeysel bir ilerleme sağlasa da kalplerini karartmıştır. Sonrasında Şam'a giderek burada hadis rivayetiyle meşgul olduğunu iddia etmiş, bazı yeni başlayan öğrenciler de ondan ders almıştır. Ancak fiziksel görünümü itibarıyla zayıf yapılı, yüzü solgun, kısa boylu olduğu söylenmektedir. Zeyd b. Ḥasan el-Kindî onu görünce "el-Mutaccen" lakabını vermiş ve bu lakap hızla yayılmış, daha sonra bu isimle tanınmıştır. Nitekim İbnü'l-Ḳıftî bu durumu alaycı bir biçimde, "Lakaplar semadan iner" ifadesiyle dile getirmiştir. Abdullatîf, kendisinin yazdığını iddia ettiği eserlerinde orijinal hiçbir katkı sunmamıştır. Başkalarının eserlerini inceleyip ya özetlemiş ya da lüzumsuz eklemeler yapmıştır. Eserleri ise son derece yetersiz, zayıf ve düzeysizdir. Alanında yetkin biriyle karşılaştığında o ilim sahasında konuşmaktan kaçınan, konuyu değiştirip ve ilgisiz meseleler hakkında konuşan biri olmuştur. Söylediklerinde ve iddialarında hiçbir zaman derinlemesine bir vukûfiyet sergileyememiştir."[703]

İbnü'l-Ḳıftî, üslubundaki sertliğe rağmen özellikle çağdaşı olduğu veya bizzat gördüğü şahsiyetlerin değerlendirilmesinde faydalı bir eleştiri ortaya koymuştur*: "Gerçekten onunla görüştüm ve ilmî iddialarını sınadım; iddialarında, keskin görüşleri bulunan bir âmâ gibiydi. Bu hususta şahsî kanaatime tam olarak güvenmedim; bu sebeple, onun iddia ettiği çeşitli ilim dallarında yetkin olan bazı*

[703] Kerrâr, *Menhecü'l-Ḳıftî*, 73-74; İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/193-195.

kimselere danıştım. Onlar da onun bilgi seviyesi ve konuşmaları hakkında benim gözlemlerimle örtüşen değerlendirmelerde bulundular."[704]

İbnü'l-Ḳıftî, söz konusu şahısla ilgili olarak şu ifadeleri kullanır: *"628 yılının aylarında hac yapmak üzere Irak'a seyahat etmeyi düşündü; ancak Bağdat'ta hastalandı ve kendi tıbbî bilgisiyle kendisini tedavi etmeye çalıştı, fakat öldü. Allah'ın dilediği şekilde, 629 yılı aylarında vefat etti. Kitapları Halep'te satıldı, onlardan bazılarını elde ettim; gördüm ki bu eserler, kemal derecesinden son derece uzaktı. Allah bizi iddia fitnesinden korusun."*[705]

İbnu'l-'İmâd el-Ḥanbelî, İbnü'l-Ḳıftî'nin üslubu ve ilmî katkısını şu sözlerle özetlemiştir: *"Eleştirilerinde keskin dilli idi; ancak âlimlerin biyografilerini yazma hususunda, başkalarının sağlayamadığı faydaları sağlamıştır."*[706]

Bazı âlimler, İbnü'l-Ḳıftî'nin eleştirilerinde yer alan sert ifadelerin kişisel bir önyargı veya taraflılık taşıdığını ifade etmişlerdir. Onlara göre, bu tür ifadeler söz konusu şahsın küçümsenmesi anlamına gelebilecek nitelikte olmuştur. Bu durumun, âlimler arasında zaman zaman yaşanabilen haset duygusunun bir yansıması olabileceği düşünülmüştür. Ayrıca, bazı çağdaşlarının belirttiği gibi, İbnü'l-Ḳıftî'nin başkalarının kusurlarını çabucak dile getirme eğiliminde olduğu söylenmiştir. Ancak, böylesine önemli iki âlimin aynı dönemde yaşamış olmaları göz önünde bulundurulduğunda, meseleye yaklaşımda ilmî bir titizlik ve objektiflik gözetilmelidir. Değerlendirmeler yapılırken mezhep, inanç veya kişisel sempati ya da antipati gibi etkenlerden uzak durulmalı, doğrudan metinlere ve somut verilere dayanan bir bakış açısı benimsenmelidir. Bununla birlikte, 'Abdüllaṭîf el-Baġdâdî'nin bazı anlatımlarında ve nakillerinde abartılı unsurlar bulunduğu da göz ardı edilemez. Nitekim Mısır'daki kıtlık şartlarını tasvir ederken başvurduğu ifadelerde, gerçekle bağdaşması güç olan mübalağalı anlatımlar dikkat çekmiştir. Bu durum, eleştirinin sadece kişisel husumetle açıklanamayacağını; aynı zamanda nesnel değerlendirmenin de bazı tutarsızlıkları ortaya koyabileceğini göstermiştir.[707]

---

[704] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/302.
[705] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/196.
[706] Ḥanbelî, *Şeẕerâtu'ẕ-ẕeheb*, 5/267.
[707] Kerrâr, *Menhecü'l-Ḳıftî*, 73-74; Selâm, *el-Edebü'l-'Arabî*, 304.

İbnü'l-Ḳıfṭî, bazen kitabında bir şahsa özel olarak biyografi ayırmasa bile, onunla ilgili eleştirilerini başka vesilelerle dile getirmiştir. Bu durum, aşağıdaki ifadelerinde açıkça görülmektedir: "Bir gün bu adamdan yani Ebü'l-Me'âlî'den bahis açılmıştı. Bunun üzerine bana Muḥammed b. İsmâʿîl b. 'Abdülcebbar b. Yûsuf şöyle dedi: "*Bu kişi zor bilgi veren, ilim talebine düşkün, fakat kendisinden elde ettiğimiz bilgiyi kıskanarak esirgeyen biriydi.*'"[708]

Bu çerçevede eleştirmenlerin görüşünü şu şekilde açıklamak daha doğru olur: Mizacın eleştiri sürecinde temel bir dayanak olduğu kabul edilir, ancak tek başına bu görevi yerine getirmez. Asıl destekleyici unsur, eleştirmeni iki temel unsurla donatan sağlam bir edebi kültürdür. Bunlardan ilki, eleştirmenin zevkini inceltmek ve onu olgunlaştırmaktır; ikincisi ise, o edebi kültüre ait ideal örneklerden çıkarılan eleştirel ölçütlere hâkim olmaktır. Bu durum, eleştirmenin edebi eserler karşısındaki tutumunu dengeli, ölçülü ve disiplinli bir şekilde belirlemesini mümkün kılar; bu araçları ölçülü kullanması şartıyla, çünkü eleştirel standartların zevk unsuru üzerinde ya da tam tersi şekilde aşırı baskın hale gelmesi, genel eleştirel tutumda bariz bir dengesizliğe yol açar.[709]

Önceki metinlerde İbnü'l-Ḳıfṭî'nin çeviri konusu şahıslar hakkındaki eleştiri yöntemine bakıldığında, ilim adamlarının onun eleştirilerine dair görüşlerinin özü şudur: Bazı kimselerin (Şafedî ve Ḥanbelî) onun eleştirilerindeki aşırılığı ileri sürmesi veya bazıları tarafından eleştirisinin kişisel nedenlere, mesela ilim adamları arasındaki kıskançlığa ya da onun hızlıca başkalarının kusurlarını ortaya koyma eğilimine bağlanması, tam olarak doğru değildir. Zira İbnü'l-Ḳıfṭî sert bir üslup kullansa da nispeten dengeli bir tutum sergilemiştir ve özellikle çağdaşı olan ya da şahsen tanıdığı kişiler hakkında yaptığı değerlendirmeler açısından eleştirileri faydalı görülmüştür. O, ahlaki anlayışa dayanarak objektif olmaya özen göstermiş, eksikliklere ışık tutarken kimi zaman da olumlu yönleri göz ardı etmemiştir. Ayrıca, kişisel deneyimi

[708] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*,4/184.
[709] Ḥârisî, *el-İttiçâhu'l-aḫlâḳî*, 35.

değerlendirme ölçütü olarak benimsemiştir; bu durum Muvaffak el-Bağdadî'nin biyografisinde de görülebilir.[710]

Böylelikle, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin eleştirel görüşleri, bu şahısların ilim ve ahlak düzeylerini değerlendirmede bizlere önemli bir kaynak sunar. Özellikle belli bir şahsiyetin incelenmesini isteyenler için İbnü'l-Ḳıfṭî'nin görüşleri özel bir önem taşır; zira onun o kişiyi şahsen tanımış veya görmüş olması, değerlendirmesinin güvenilirliğini artırır.

3.3.3. Kitap Eleştirisi Üslubu

İbnü'l-Ḳıfṭî, Cevherî'nin *"Islâhu mâ veka'a fî kitâbi's-Sıḥâḥ"* adlı eseri gibi çeşitli kitap ve eserlerle ilgilenmesi, onun derin dil bilgisi çalışmasının önemli bir göstergesidir. Zira böyle bir konuya ancak yeterince yetkin olan birinin yaklaşabileceği açıktır. Bu durum, ayrıca dil incelemesinde oldukça hassas bir mesele olan "Ḍâd ve Ẓâ'" üzerine yazdığı eserden de anlaşılır. Ayrıca, özellikle gramer alanında önde gelen eserlerden biri olan Zemahşerî'nin kitabına yaptığı detaylı açıklamalar ve şerhler, onun bu alandaki uzmanlığını gösterir.[711] İbnü'l-Ḳıfṭî'nin *"İstim'âb vucûh Kullâ"* gibi dilbilgisel açıdan ince ve özel bir konuyu ele alan bir esere ayırdığı önem, onun bilinçli ve uzman çalışmasını ortaya koymuştur.[712] İbnü'l-Ḳıfṭî, kitaplardan bahsederken, bu eserleri yazanlar hakkında da görüşlerini dile getirmiş; bazen övgüyle, bazen de eleştiriyle yaklaşmıştır. Kitapları satın aldığı, okuduğu veya incelediği durumlarda değerlendirmelerini sunmuştur. İbnü'l-Ḳıfṭî'nin kitaplar hakkındaki görüşlerinde, eserlerin alanındaki önemine göre değişen bir tutum gözlemlenir; kimi zaman aşırı övgüde bulunur, kimi zaman ise önemsiz bulduklarını sertçe eleştirir. Kitap eleştirisi esasen eserin yazarıyla ilişkilidir, ancak İbnü'l-Ḳıfṭî'nin kitapları hemen takiben yaptığı eleştiriler nedeniyle bu konuya özel bir bölüm ayrılmıştır. Bazı kitapların yazarlarından daha tanınmış isimlere sahip olması da mümkündür. Günümüzde ise kitap ve eser eleştirisi için ayrı bir metodoloji bulunmaktadır. İbnü'l-Ḳıfṭî'nin kitap

[710] Ṭavîl, "el-Ḳıfṭî müʾerriḫan li'n-nuḥât", 15-22; Cezzâʿ, "Menhecü'l-Ḳıfṭî'n-naḳdî", 1/119–130; Ḥanbelî, *Şeẕerâtu'ẕ-ẕeheb*, 7/232-233.
[711] Ḥamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 2/658.
[712] Ṭavîl, "el-Ḳıfṭî müʾerriḫan li'n-nuḥât", 21-22.

eleştirisi metodunu açıklamak üzere bazı örnekler verilebilir ve eleştirileri şu şekilde sınıflandırılabilir:

3.3.3.1. Kitabın İlmi İçeriğine Yönelik Eleştirisi

İbnü'l-Ḳıftî, kitaplara övgüde bulunurken fazla söze yer vermez; eleştirisini bir ya da iki kelimeyle özetler: Nahiv alanında *'el-Mukniʿ fî ḫilâfi'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn"*adını verdiği bir kitabı bulunur ve güzel olduğu bilinmektedir. Ayrıca *'el-Kâfî fî uṣûli'n-naḥv'* adında bir kitabı daha bulunmaktadır."[713] İbnü'l-Ḳıftî, bazı durumlarda bir müellifi yeterli bulmadığında bunu açık bir şekilde dile getirir: *"Kitapları Halep'te satıldı, onlardan bazılarını inceledim; ilmî mükemmellik seviyesinden son derece uzaktılar."* Bununla birlikte, kitapların ilmî içeriğini övdüğü yerler de bulunmaktadır. İbn Cinnî'nin, Mütenebbî'nin şiirlerine dair yaptığı şerhe karşı iki meşhur kitap telif etmiştir*: el-Feṯḥ 'alâ Ebî'l-Feṯḥ'* ve *'et-Tecnîʿ alâ İbn Cinnî*. Bu iki eser, hacim olarak küçük olsalar da içerik bakımından derindirler; bolca edebiyat bilgisi barındırırlar. Bu iki kitap onun edebiyat denizinin derinliğini ve gönlünden, hatta sihrinden doğan belâgatini gözler önüne serer."[714]

İbnü'l-Ḳıftî, bazı eserlerin ilmî içeriğini övgüyle anarak değerlendirmiştir: *"Onun Arap dili ve farklı dallarına dair telif ettiği eserleri, kervanların taşıdığı ve bu alanda köklü bir birikime sahip olan seçkin âlimlerce elden ele dolaştırılan eserler hâline gelmiştir. Bunlardan biri İbn Cinnî'nin "et-Taṣrîfü'l-mülûkî" adlı eserine yazdığı şerhtir. İbn Cinnî onu görseydi, sevinçten aklını kaybederdi! Zira bu eseri yazan kişinin bu ilme anasından ve babasından miras kalmışçasına vâkıf olduğu anlaşılmaktadır." "Ayrıca Zemahşerî'nin "el-Mufaṣṣal" adlı eserine yazdığı şerhte, onun eksik bıraktıklarını tamamlamış, özlü ifadelerini açıklığa kavuşturmuş; nahiv ilminin kuyusundan derin bilgiler çıkarmıştır. Bu esere gösterdiği özen ve katkı sayesinde eseri yüceltmiş, adını duyurmuştur. Açıklamaları, önceki şârihleri âciz bırakacak kadar kapsamlıdır. Bu çabasıyla öyle bir kapı açmıştır ki, övgüler ve övgü dolu ifadeler ardı ardına gelmiştir."*[715]

[713] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*,1/138.
[714] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*,1/139.
[715] Cezzâʿ, "Menhecü'l-Ḳıftî'n-naḳdî", 1/123-124; İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/ 46.

3.3.3.2. Kitabın Yöntemi ve Üslubunun Eleştirisi

İbnü'l-Ḳıftî, bir kitabın yöntemini ve telif tarzını eleştirebilir; eğer telif tarzı hoşuna giderse onu övgüyle anar. Nitekim şu ifadesinde olduğu gibi: "*Zemahşerî'nin el-Mufaṣṣal adlı kitabını, meseleyi bütünüyle kuşatacak şekilde şerh etti; bu şerh, hacim bakımından Ebû Saʿîd es-Sîrâfî'nin Sîbeveyhî'nin kitabına yazdığı şerhten geri kalmaz.*" Açıklamalarında ise yer yer kelâm âlimlerinin üslubundan da yararlanmıştır.[716] Yine şu ifadesi buna örnektir: "*Şeys b. İbrâhîm b. el-Ḥâc İbnü'l-Ḳıftî hakkında: 'Bundan daha kısa olan bir diğer eser telif etti ve ona el-Muʿtaṣar mine'l-Muḫtaṣar adını verdi. Bu kitapta iʿrab amillerini tablo hâlinde düzenledi. Onu gören herkes, bu şekilde bir düzenlemeyi kimsenin yapmadığı konusunda ittifak etmiştir.*" [717]Buna karşılık, eğer bir kitabın yöntemi hoşuna gitmezse bunu açıkça ifade eder. Şu sözlerinde olduğu gibi: "*Nahiv âlimlerinin haberleri ve tabakaları hakkında bir kitap yazdı; ancak bu kitapta kayda değer bir şey ortaya koyamadı. Çünkü isimler azdı, buna rağmen bazı kişilerin rivayetlerini uzun uzadıya aktardı ve bu da kitabın gereksiz yere uzamasına sebep oldu.*"[718] Yine başka bir örnekte şöyle der: "*Zamanımızın ileri gelenlerinden birinin eline, Ebû ʿAlî el-Fârisî'ye yazılmış bir reddiye kitabı geçti ve o, bu kitaba cevap vermesi için Ebü'l-Yemen Zeyd b. el-Ḥasan el-Kindî'yi görevlendirdi. O ise buna girişti fakat bir sonuç ortaya koyamadı; yazının başında hemen acizlik ve basitlik sergiledi. Reddiyenin başında, karşı tarafın yaptığı gibi beyitlerle örneklendirme yöntemini taklit etmeye çalıştı; ancak yalnızca bir beyit getirebildi ve onu da yanlış aktardı. Böylece anladım ki, bir eser telif etmek hem ilahî bir tevfîke hem de ciddi bir hazırlığa muhtaçtır*."[719]

3.3.3.3. Eleştirisiz Kitap Anlatımı

İbnü'l-Ḳıftî, bazı durumlarda eserleri zikretmekle yetinmiş ve onlar hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Bu tutumunun arkasında iki muhtemel sebep bulunur: ya söz konusu eserleri görmemiş ve bu nedenle hüküm vermekten kaçınmıştır ya da bilinçli olarak yorum yapmaktan uzak durmuştur. Dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, onun bu tür eserler hakkında olumsuz eleştirilerinin sayıca

[716] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/167.
[717] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/73.
[718] Cezzâʿ, "Menhecü'l-Ḳıftî'n-naḳdî", 123-124; İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/ 112-113.
[719] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/175; Cezzâʿ, *Menhecü'l-Ḳıftî'n-naḳdî*, 1/123-124.

fazla olmamasıdır. İbnü'l-Ḳıfṭî'nin bu yaklaşımı, özellikle *"İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nuḥât"* adlı eserinde belirgin şekilde görülmektedir. Bu eserinde kitapları her zaman ayrıntılı olarak ele almamış; çoğu zaman bir veya iki kelimeyle övgü ya da yergi ifade etmiştir. Bu yöntem, onun değerlendirmelerinde genellikle ihtiyatlı ve seçici davrandığını, kesin kanaate varmadan hüküm vermekten uzak durduğunu göstermiştir. Aynı zamanda bu tutum, onun ilmî sorumluluk bilinciyle hareket ettiğine de işaret etmektedir.[720]

3.3.4. Şiir Eleştirisi Üslubu

Daha önce de belirtildiği gibi, İbnü'l-Ḳıfṭî hem usta bir şair hem de Arap dili ve edebiyatına dair geniş bilgi birikimine sahip kültürlü biridir. Onun entelektüel yanı, eserlerinde açıkça görülmektedir. Dolayısıyla İbnü'l-Ḳıfṭî'nin şiir üzerinde eleştirel bir bakış açısına ve şiiri değerlendirme yeteneğine sahip olduğu kesindir; bu da onu eserlerinde zikrettiği şiirler hakkında eleştirel yargılar sunmaya yöneltmiştir. Ebû 'Amr b. el-'Alâ'nın[721] da ifade ettiği üzere: *"Şiiri eleştirmek, onu yazmaktan daha zordur; zira bir kimsenin şiiri seçmesi aklının bir parçasını ortaya koymasıdır."*[722] Bu, eleştirinin yaratma sürecinden daha karmaşık ve zor bir görev olduğunu gösterir.[723] Eleştiri hem yaratıcı hem de düşünsel bir faaliyettir. İbnü'l-Ḳıfṭî'nin eleştirel hükümlerin çoğu ise kişisel etki alanında kalır; yani beğenisini ya da beğenmemesini belirtir, ancak çoğunlukla bu yargının gerekçelerini açıklamaz; sadece bazı istisnai durumlarda değerlendirmesinin sebeplerini ayrıntılı şekilde belirtmiştir.[724]

İbnü'l-Ḳıfṭî'nin eleştirel üslubunu açıklamak üzere bazı örnekler şöyledir: *"Edebiyat ve Arap dili bilgisine vakıf, güzel şiirler söyleyen ve gazelde ustalığı olan bir edebiyatçıdır."*[725] veya *"Güzel ve hoş şiirleri vardır."*[726], *"Buna rağmen iyi şiirleri*

---

[720] Cezzâʿ, "Menhecü'l-Ḳıfṭî'n-naḳdî", 123-124.
[721] Ebû ʿAmr İbn ʿAmmâr b. el-ʿUryân et-Temîmî el-Mâzenî el-Baṣrî'dir. Kıraat ve Arap dili alanında önde gelen bir âlim olup, annesi Benî Ḥanîfe kabilesindendir. Sarf ve nahiv ilminde sivrilmiş, uzun süre dersler vermiştir. Fasih dili, doğruluğu ve engin bilgisiyle bilinen biriydi. Ebû ʿAmr 86 yıl yaşamıştır. Halîfe b. Ḫayyâṭ'ın rivayetine göre yalnızca o, onun 157/774 yılında vefat ettiğini söylemiştir. Ẕehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 6/407.
[722] Enver el-Cundî, *el-Muḥtâr min Kitâbi muḥâḍarâti'l-üdebâ'* (Kahire, 1960), 38.
[723] Ḥârisî, *el-İtticâhu'l-aḫlâḳî*, 38.
[724] Ṭavîl, "el-Ḳıfṭî müʾerriḫan li'n-nuḥât", 15-22.
[725] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/121.
[726] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/126.

de mevcuttur."[727] ve *"İyi şiirler söylemiştir."*[728] gibi ifadelerle karşılaşılır. Bu eleştirel ifadeler genellikle gerekçesiz olup, bunlara *"duyusal-yargısal hüküm"* denilir. İbnü'l-Ḳıftî ayrıca şairin şiir türünü de belirtir, bazen eleştirel bir yargı ya da tanımlama sunar; bu, eleştirmenler için anlamlı olabilir ancak genel okuyucu için tam olarak net olmayabilir. Mesela, *"Şiir yolu âlimlerin yoludur."*[729] veya *"Nahivcilerin şiirinden daha seçkindir."*, *"Edebiyatçıların şiirinden daha iyidir."* gibi ifadeler kullanmıştır.

Bu tür ifadeler genel nitelikte olup, *"âlimlerin yolu"* ve *"nahivcilerin şiiri"*nden kasıt, bu tür şiirin hayal gücü parlaklığı, derin anlam ve güzel imgelemden yoksun olduğu; daha çok açık ve doğrudan anlatımı benimsediği şeklindedir. Bu, klasik eleştirmenler arasında bilinen bir yargıdır, ancak İbnü'l-Ḳıftî bunu açıkça ifade etmek yerine sadece bu tabirlerle yetinmiştir.[730] Öte yandan *"Edebiyatçıların şiirinden daha seçkindir."* demesi ise o şiirin güçlü kelimeler, güzel başlangıç, canlılık, duygu ve cazip imgelemle karakterize olduğunu gösterir. İbnü'l-Ḳıftî şairin şiir türünü belirtirken bazen doğrudan eleştiri yapmaksızın şairin şiir düzeyine işaret eder; "*Buna rağmen iyi şiirleri vardır, çoğu nahivcilerin meseleleri üzerinedir."*, *"Çok sayıda övgü ve destek içeren şiirleri var, ustalık bakımından sağlamdır."* gibi. Veya eleştirel olmayan ama şairin statüsünü betimleyen ifadeler kullanır; mesela "*Serin esintiler gibi şiirleri vardır; üzerinde mutluluğun esintileri belirgindir."*, *"Şiiri, edebiyatı, erdemi ve soyluluğu ifade eder; dizeleri soyluluğunu gösterir."*, *"İyi şiirleri vardır; Yemenli edebiyatçılar arasında yaygındır."* gibi. Bazı durumlarda İbnü'l-Ḳıftî açık ve net eleştirel yargılar da vermiştir; *"Kısa nefesli şiirler yazardı."* veya *"Mecaz ve anlamda güçlü, iyi yaratılmış ve çok sayıda şiiri olan bir şairdi."* Bu ifadeler şairin şiir kalitesi ve edebi mevkiini açıklayan, gerekçeli eleştirel hükümlerdir.[731] Aynı şekilde, İbnü'l-Ḳıftî bazen hoşnut olmadığı şiiri de açıkça eleştirmiştir; *"Lenişvân'ın şiiri âlimlerin şiirine benzer; ama süslemeye kaçmıştır ve kitabının her bölümüne hoş olmayan şiirler eklemiştir."* İbnü'l-Ḳıftî, şiirin neden beğenilmediğini açıklar ve şairin durumunu çürütür. Dilbilgisi açısından İbnü'l-Ḳıftî, bazen şiirde geçen bazı kelimelerin yanlış

[727] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/128.
[728] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/243.
[729] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/227.
[730] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/169.
[731] Cezzâʿ, "Menhecü'l-Ḳıftî'n-naḳdî", 1/123–124.

kullanımlarını işaret ederek şairi düzeltmiştir. [732], aşağıda yer alan beyit buna örnek olarak gösterilebilir:[733]

[بحر السَّريع]

كَأَنَّمَا الأَغْصَانُ لَمَّا عَلَا ولا حَت الشَّمسُ علَيهَا ضُحَى

فُرُوعُهَا قَطْرُ النَّدى تَتَرى زَبَرجَدَ قَد أَثْمَر الدَّرى

İbnü'l-Ḳıftî, ''أثمر الدّرأ'' ifadesinin dilbilgisel açıdan doğru olmadığını belirtir; zira bir ağaç için "meyve verdi" anlamında doğru kullanımı ''ثمرت ثمراً'' şeklindedir, yani "meyve verdi" anlamında ''أثمر'' fiili herhangi bir 'elif-lâm' eki olmadan kullanılmalıdır. Zikredilen bu örnek, kitabın araştırıcısı Muḥammed Ebu'l-Faẓl İbrâhîm tarafından İbnü'l-Ḳıftî'ye ait olmadığını, başka bir kaynaktan alındığı belirtmiştir. Ancak İbnü'l-Ḳıftî, şiirdeki dilbilgisi hatalarını görmezden gelmeyip okuyucuyu bu tür yanlışlara karşı uyarmıştır. Ayrıca İbnü'l-Ḳıftî, biyografisi yazılan şahısların şiir ve nesir eserleri hakkında da görüş belirtmiştir; *"Hem şiir hem nesir yönünden beceriklidir."*,[734] *"İbn Fâris'in şiiri güzel, nesri soyludur."*, *"Şiiri sihirli, nesri inciler gibi dizilmiştir."*[735] gibi ifadeler, onun bu edebi türlere karşı olumlu kanaatini yansıtır ancak bu olumlu görüşlerin gerekçelerini ayrıntılı açıklamamıştır.

İbnü'l-Ḳıftî'nin *"İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuḥât"* adlı eserinde ise her şiir parçasını detaylı incelemediği, çoğunlukla sadece "şiiri vardır" gibi kısa ifadelerle yetindiği gözlenir. Bu yaklaşım, şairin edebi mevkiine dikkat çekmek amacı taşımakta ve sistematik bir şiir eleştirisi sunmamaktadır; zira söz konusu eser şiir eleştirisine özel bir çalışma değildir. Sonuç olarak, elimizdeki biyografilerde İbnü'l-Ḳıftî'nin eleştirel yöntemi, Arap eleştirisinin tarihindeki önemli bir çaba olarak değerlendirilebilir ve onun rolü aşağıdaki hususlarda özetlenebilir:

[732] Cezzâʿ, "Menhecü'l-Ḳıftî'n-naḳdî", 1/123–124.
[733] Ebû'l-Fetḥ b. el-Eşras en-Naḥvî en-Nîsâbûrî, hocası Ebû'l-Ḥasan el-Ehvâzî'yi hicvetmiştir) İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/155.
[734] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/150.
[735] İbnü'l-Ḳıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/128.

İbnü'l-Ḳıfṭî, eserlerinde hem biyografilerde hem de bunlara dair yorumlarında pek çok yeni bilgi ortaya koymuş; ulaşamadığımız kaynaklardan yaptığı aktarımlar sayesinde nadir ve değerli tarihî ve ilmî içerikler sunmuştur. Zikrettiği bilgileri yalnızca aktarmakla yetinmeyen İbnü'l-Ḳıfṭî, bunları eleştiri ve tahlil süzgecinden de geçirmiş, çoğu zaman biyografisini ele aldığı şahıslar hakkında açıkça kendi görüşünü ifade etmiş ve onların eserlerini tasvir ederek değerlendirmiştir. Bu tutumuna örnek olarak, çağdaşı olup Kahire'de karşılaştığı İsmaʿîl el-Ḳazzâz el-Mışrî en-Naḥvî hakkında söyledikleri gösterilebilir: "*O, hocalarımdan ders aldığım sırada talebelik arkadaşım idi. Allah rahmet eylesin, vefat edinceye kadar faydalı olmaya ve öğretmeye devam etti.*"[736] Benzer şekilde, Ṣâliḥ b. ʿÂdî el-Ġazvî el-Enmâṭî el-Mısrî en-Naḥvî'yi "son derece dindar, takvâ sahibi, iffetli, geceleri ibadetle geçiren, sâlih şeyhlerin yoluna sıkı sıkıya bağlı ve duası makbul bir kimse" olarak tanımlamıştır. Buna karşılık, Ebu'l-Ḳâsım el-Ḥayyâl el-Vâsıṭî en-Naḥvî hakkında oldukça farklı ve eleştirel bir değerlendirme yaparak, onu "kendine fazlasıyla hayran, hakkının verilmediğini düşünen, sürekli şikâyet eden ve kaderden yakınan; bununla birlikte, içki içmede aşırıya kaçan, hoş olmayan oğlanları yanına alan, fısk u fücûrla meşhur mekânlarda vakit geçiren kötü arkadaş çevreleriyle içli dışlı" biri olarak nitelemiştir.[737] Onun eserleri sayesinde pek çok kitap günümüze ulaşabilmiştir.[738] Kitaplarındaki tercümelerin sistemli ve özenli seçimi, onu üstün ilmî eserler arasında ayrıcalıklı bir konuma taşımıştır. Eleştirilerini güçlü bir üslup, alışılmışın dışındaki imge ve ifadelerle dile getirmiştir. İbnü'l-Ḳıfṭî, bedîʿ sanatını da yoğun ve başarılı biçimde kullanmıştır.[739]

[736] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*,1/245.
[737] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İnbâhü'r-ruvât*,3/32.
[738] İbnü'l-Ḳıfṭî, *İḫbârü'l-ʿulemâʾ*, 2.
[739] Kerrâr, *Menhecü'l-Ḳıftî*, 134.

SONUÇ

Bu kapsamlı araştırma neticesinde, el-Ḳıfṭî'nin çok boyutlu bir şahsiyet olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eyyûbîler ve Memlûkler sarayında vezirlik görevi yürütülerek siyasî otorite ile, biyografi ve tarih alanındaki ansiklopedik eserler aracılığıyla ilmî üretimin bir arada yürütüldüğü tespit edilmiştir. Araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı teşkil eden geniş kütüphane vasıtasıyla ilmî mirasın muhafaza edildiği görülmüştür. Bu çabanın, el-Ḳıfṭî tarafından geliştirilen öncü bir belgeleme metodunu yansıttığı; olayların aktarımında tarihî titizlik ile biyografisi verilen şahsiyetlere dair eleştirel tahlilin ve ilmî-siyasî bağlamın birlikte ele alındığı özgün bir yaklaşımın ortaya konulduğu belirlenmiştir. "İnbâhü'r-ruvât ʿalâ enbâhi'n-nuhât" ve "Târîhu'l-ḥükerâʾ" gibi eserlerin, dönüşüm ve değişimlerle dolu bir dönemi belgelemesi bakımından nadide kaynaklar olduğu değerlendirilmiştir.

İlmî mirasın ve yaşanan çağın zorluklarının, el-Ḳıfṭî'nin çalışmalarına Moğol istilası ve Haçlı seferleri karşısındaki medeniyet mücadelesinin izlerini yansıttığı; ilmî kurumların İslâmî-Arap kimliğinin muhafazasındaki rolünü ve fikrî hayatı zenginleştiren mezhebî ve kültürel çeşitliliği ortaya koyduğu saptanmıştır. Bu bağlamda, İbnü'l-Ḳıfṭî'nin biyografi yazıcılığı, dil tarihi ve kültürel aktarım alanlarında İslâm medeniyetinin kilometre taşlarından biri olarak değerlendirildiği sonucuna varılmıştır. Eserlerinin, Arap dili tarihi ve felsefe tarihini yeniden inşa etmede başlıca kaynaklar arasında yer aldığı; özellikle eleştirel yönteminin, İbn Ḫallikân ve eẕ-Ẕehebî gibi sonraki âlimler üzerinde derin etkiler bıraktığı tespit edilmiştir. Kitaplarının, günümüzde de Arap dili araştırmalarının temel başvuru eserleri arasında yer aldığı vurgulanmıştır.

Bu çalışma ile el-Ḳıfṭî üzerine yapılacak araştırmaların canlandırılması gerektiği; dünya kütüphanelerinde muhafaza edilen ve henüz neşredilmemiş yazmaların, örneğin "Târîḫ Âl Selçûḳ"un tahkik ve yayımlanmasının önem taşıdığı; öğrencileri Yâḳūt el-Ḥamavî ve İbnü'l-Esîr üzerindeki etkisinin incelenmesi ve çağdaş tarihçiler olan İbn Ḫallikân ile eṣ-Ṣafedî ile yöntem karşılaştırmalarının yapılması gerektiği önerilmiştir. El-Ḳıfṭî'nin eserlerinin, araştırmacılar için tükenmez bir kaynak olmaya devam ettiği; tarihin yalnızca tarafsızlıkla değil, hakikati koruma kaygısıyla da yazıldığı gerçeğini hatırlatan bir örnek teşkil ettiği ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

‘Abbâs, İḥsân: *Târîḫu’n-naḳdi’l-edebî ‘inde’l-‘Arab*. Beyrut: Dâru’s̱-S̱eḳâfe, 1983.

‘Abdurraḥmân, Reşîd: “*Risâletü Yâḳût el-Ḥamevî ile’l-Ḳıfṭî*”. *Mecelletü’l-Âdâb*. 13 (1970): 234.

Aḥmed Muḫtâr ‘Ömer: *Muʿcemü’l-luġati’l-ʿArabiyyeti’l-muʿâṣıra*. Beyrut: ʿÂlemü’l-Kütüb, 1. Basım, 2008.

‘Alîyyüddîn, Fetḥî Aḥmed: *Muḳaddimetü el-Bedîʿ fî ʿilmi’l-ʿArabiyye*. mlf. Ebü’s-Se‘âdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muḥammed b. Muḥammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Es̱îr. Mekke Menşûrât Câmiʿati Ümmi’l-Ḳurâ, 2000.

‘Allâm, ‘İzzüddîn: *el-Âdâbu’s-sulṭâniyye*. Kuveyt: el-Mecelletü’l-Vataniyye li’s-seḳâfeti ve’l-fünûn ve’l-âdâb, 1. Basım, 2006.

Anṭûnyûs, Rûzî: *Mevsû‘atü’l-mü’errihîn ve’l-coġrâfiyyîn el-‘Arab*. Beyrut: Dârü’l-Ġarbi’l-İslâmî, 2022.

‘Âşûr, Sa‘îd ‘Abdülfetta: *el-Eyyûbiyyûn ve’l-Memâlîk fî Mışr ve’ş-Şâm*. Kahire: Dâru’n-Nahḍati’l-‘Arabiyye, 1970.

‘Âşûr, Sa‘îd ‘Abdülfettaḥ: *et-Tanẓîmâtü’l-idâriyyetü fi’l-‘aṣri’l-Memlûkî*. Kahire: Dârü’n-Nahḍati’l-‘Arabiyye, 1. Basım, 1970.

‘Aṭiyye, Celîl: *Muḳaddimetü Esâsü’s-siyâse*. mlf. Ebü’l-Ḥasen Cemâlüddîn ‘Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. ‘Abdilvâḥid eş-Şeybânî İbnü’l-Ḳıfṭî. Beyrut: Dâru’ṭ-Ṭalî‘a, 2008.

‘Avâcî, Ġâlib b. ‘Alî: *Firaḳ mu‘âṣıra tentesibu ilâ’l-İslâm ve beyânu mevḳıfi’l-İslâm minhû*. Cidde: el-Mektebetü’l-Aṣriyyeti’z-Ẕehebiyyeti li’ṭ-Ṭıbâ‘ati ve’n-Neşr ve’t-Tesvîḳ, 4. Basım, 2001.

‘Aynî, Ebû Muḥammed Bedrüddîn Maḥmûd b. Aḥmed b. Mûsâ b. Aḥmed: *‘İḳdü’l-cümân fî târîḫi ehli’z-zamân*. thk. Muḥammed Muḥammed Emîn. Kahire: Maṭba‘atü Dâru’l-Kütüb ve’l-Veṯâiḳi’l-Ḳavmiyye, 2010.

Bağdatlı İsmâil Paşa: *Hediyyetü’l-‘ârifîn esmâ’ü’l-mü’ellifîn ve âṯârü’l-muṣannifîn*. İstanbul: Vekâletü’l-Ma‘ârif, 1. Basım, 1951.

Bağdatlı İsmâil Paşa: *İżâḥu’l-meknûn fi’z-ẕeyli ‘alâ Keşfi’ẓ-ẓunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*. Mektebetü’ş-Şâmiletü’s-Sünniyye, 1935.

Bâmaḫrama, Ebû Muḥammed eṭ-Ṭayyib b. ‘Abdullah b. Aḥmed b. ‘Alî: Ḳalâdetü’n-neḥr fî vefeyâti a‘yâni’d-dehr. Cidde: Dârü’l-Minhâc, 1. Basım, 2008.

Bedevî, ‘Abdurraḥmân: *Mevsû‘atü’l-müsteşriḳîn*. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1993.

Brockelmann, Carl: *eş-Şu‘ûbu’l-İslâmiyye*. çev. Nebîh Emîn Fâris-Münîr el-Ba‘lebekkî. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 5. Basım, 1968.

Brockelmann, Carl: *Târîḫu’l-Edebi’l-‘Arabî*. çev. Ya‘ḳûb Bekr. Kahire: Dârü’l-Maʿârif, 2. Basım, ts.

Cezzâ‘, Fevvâz Ḫalf: *“Menhecü’l-Ḳıfṭî’n-naḳdî fî Kitâbihî inbâhü’r-ruvât ‘alâ enbâ’i’n-nuḥât*”. Mecelletü Câmi‘ati’l-Enbûr li’l-‘Ulûmi’l-İnsânîyye 1 (2012).

Cundî, Enver: *el-Muḫtâr min Kitâbi muḥâḍarâti’l-üdebâ’*. Kahire, 1960.

Cübrân Mes‘ûd: *el-Mu‘cemu’r-Râ‘id*. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1. Basım, 1992.

Cühenî, Mânî‘ b. Ḥammâd: *el-Mevsû‘âtü’l-müyesseratü fi’l-edyâni ve’l-mezâhibi ve’l-aḥzâbi’l-mu‘âsırati*. Riyad: Dâru’n-Nedveti’l-‘Alemiyye li’t-Tıba‘ati ve’n-Neşr, 2000.

Dâye, Rıḍvân: “*Meṣâdıru’l-Ḳıfṭî fî İnbâhi’r-ruvât*”. Mecelletü Ma‘hedi’l-Maḫṭûṭâtil-‘Arabiyye 28/1 (1984).

Dûrî, ‘Abdül‘azîz: *Neş’etü ‘ilmi’t-târîḫ ‘inde’l-‘Arab*. Abu Dabi: Merkez Zâyid li’t-Türâṯi’l-ʿArabî, 2000.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muḥammed b. Yûsuf b. ‘Alî b. Yûsuf: *el-Baḥrü’l-muḥîṭ*. thk. Ṣıdḳî Muḥammed Cemîl el-ʿAṭṭâr vd. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2000.

Ebû Leyl, Ruḳayyâ ‘Abdullah Aḥmt: *Yâḳût el-Ḥamevî Şihâbüddîn Ebû ‘Abdullâh b. ‘Abdullâh ve kitâbuhû Mu‘cemü’l-büldân el-Evḍâ‘ü’l-iḳtiṣâdiyye*: Dirâse târîḫiyye. Yüksek Lisans, An-Najah National University, 2011.

Ebû Şâme el-Maḳdisî, Ebu’l-Kâsım Şihâbüddîn *eẕ-Ẕeyl ‘ale’r-Ravżateyn: Terâcimü ricâli’l-ḳarneyni’s-sâdis ve’s-sâbi*‘. thk. es-Seyyid ‘İzzet el-‘Aṭṭâr el-Ḥüseynî. Beyrut: Dârü’l-Cîl, ts.

‘Abdurraḥmân b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm:

Ebû Şâme el-Maḳdisî, Ebu’l-Kâsım Şihâbüddîn ‘Abdurraḥmân b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm: *Kitâbü’r-Ravżateyn fî aḫbâri’d-devleteyn*. thk. İbrâhîm ez-Zeybeḳ. Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle, 1. Basım, 1997.

Ebû Ẕer el-Ḥalebî, Muvaffaḳuddîn Aḥmed b. İbrâhîm b. Muḥammed: *Künûzü’ẕ-ẕeheb fî târîḫi Ḥaleb*. Halep: Dâru’l-Ḳalem, 1996.

Enbârî, Ebü’l-Berekât Kemâlüddîn ‘Abdurraḥmân b. Muḥammed b. ‘Ubeydillâh: *Nüzhetü’l-elibbâ’ fî ṭabaḳâti’l-üdebâ’*. thk. Muḥammed Ebu’l-Faḍl İbrâhîm. Kahire: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1998.

Enîs, Abdulḥakîm. *“İʿâdetü teşkîli’l-mektebâti’l-ḫâṣṣa*: Mektebetü’l-Ḳıfṭî fî Ḥaleb enmûẕecen”. Mektebetü Âlûkeh. 02 Ekim 2016.

Fâliḥ, ʿÂmir ʿAbdullâh: *Muʻcemu elfâẓı’l-‘aḳîde*. Riyad: Mektebetü’l-‘Ubeykân, 2. Basım, 2013.

Fihrisü kütübi’t-târîḫ ve’r-riḥlât ve’l-coğrâfyâ ve’l-büldân fî mektebati’l-muṣaġġarâti’l-fîlmiyyeti fî ḳısmi’l-maḫṭûṭât. Medîne: İslâm Üniversitesi, 1995.

Fîrûzâbâdî, Ebü’ṭ-Ṭâhir Mecdüddîn Muḥammed b. *el-Bulġa fî terâcimi e’immeti’n-naḥv ve’l-luġa*. Şam: Dâru Sa‘duddîn, 2000.

Ya‘kûb b. Muḥammed:

Ġazzî, Kâmil bin Ḥüseyin bin Muḥammed bin Muṣṭafâ el-Pâli el-Ḥalebî: *Nehrü’z-zeheb fî tariḫi’l Ḥaleb*. Halep: Dâru’l-Ḳalem, 2. Basım, 1998.

Ḥafnî, ‘Abdulmun‘im: *Mevsû‘atü a‘lâmı’ṣ-Ṣûfiyyeti*. Kahire: Dâru’r-Reşâd, 1. Basım, 1992.

Ḫalîl, Maḥmûd: *Muḳaddimetü Ṭabaḳâtü’l-muḥaddiṯîn*. mlf. İbnü’ṣ-Ṣalâḥ. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-ʿİlmiyye, ts.

Ḥamevî, Ebû ‘Abdillâh Şihâbüddîn Yâḳût b. ‘Abdillâh: *Mu‘cemü’l-büldân*. Beyrut: Dâru Ṣâdır, 2. Basım, 1995.

Ḥamevî, Ebû ‘Abdillâh Şihâbüddîn Yâḳût b. ‘Abdillâh: *Mu‘cemü’l-üdebâ’*.thk. İḥsân ‘Abbâs. Kahire: Dârü’l-Ġarbi’l-İslâmî, 1993.

Ḥamîdullah, Muḥammed: *Muḳaddime fî meṣâdiri’t-târîḫi’l-İslâmî*. Beyrut: Dâru’n-Nefâ’is, 2003.

Ḥamza, ‘Abdüllaṭîf: *Edebü’l-ḥurûbi’ṣ-ṣâlîbiyye*. Kahire: Dârü’l-Fikri’l-‘Arabî, 1948.

Ḥamza, ‘Abdüllaṭîf: *el-Ḥareketü’l-fikriyye fî Miṣr ve’l-ʿaṣrayni’l-Eyyûbî ve’l-Memlûkî el-evvel*. Beyrut: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1968.

Ḥârisî, Muḥammed b. Mirîsî: *el-İtticâhu'l-aḫlâḳî fi'n-naḳdi'l-'Arabî ḥattâ nihâyeti'l-ḳarni's-sâbi' el-hicrî*. Mekke: Neşrât Nâdî, 1989.

Ḥasan, Alî İbrâhîm: *Mışr fî 'uṣûrı'l-vusṭâ min feṭḥi'l-'Arabî ile'l-feṭḥi'l-'Usmânî*. Kahire: Mektebetü'n-Nehḍa, 4. Basım, 1954.

Hâşimî, Aḥmed b. İbrâhîm b. Muṣṭafâ es-Seyyid: *Cevâhirü'l-edeb fî ṣınâ'ati (edebiyyât ve inşâ'i) luġati'l-'Arab*. Beyrut: Müessesetü'l-Ma'ârif, ts.

Ḫaṭîb, Muḥammed 'Accâc: *Lemaḥât fi'l-mektebe ve'l-baḥṯ ve'l-meṣâdir*. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2001.

Ḫazrecî, Muvaffaḳuddîn Ebü'l-Ḥasen 'Alî b. el-Ḥasen b. Ebî Bekr: *Ṭırâẓü aʿlâmi'z-zemen fî ṭabaḳâti aʿyâni'l-Yemen*. thk. ʿAbdullâh Muḥammed el-Ḥabeşî vd. Beyrut: Dâru'l-Cîli'l-Cedîd, ts.

Houtsma vd., Martinus Theodorus. *Mûcez Dâ'irati'l-Ma'ârifi'l-İslâmiyye*. Şarika: Merkezü'ş-Şâriḳa li'l-İbdâ'i'l-Fikrî, 1. Basım, 1998.

Humphreys, R. Stephen: *el-Müctema'ü'l-İslâmî fi'l-'uṣûri'l-vusṭâ*. çev. Muḥammed 'Anânî. Beyrut: Dârü'n-Nahḍati'l-'Arabiyye, 2002.

İbn 'Abdilḥak el-Baġdâdî, Ebü'l-Feżâil Ṣafiyyüddîn 'Abdülmü'min: *Merâṣıdü'l-ıṭṭılâ' 'alâ esmâ'i'l-emkine ve'l-biḳâ'*. thk. 'Alî Muḥammed el-Beḥâvî. Kahire: Matba'atu 'Îsâ el-Bâbî'l-Ḥalebî ve Şürekâ'uhu, 1954.

İbn ‘Abdülhâdî, Ebû ‘Abdullah Muḥammed b. Aḥmed ed-Dımeşḳî eṣ-Ṣâliḥî: *Ṭabaḳâtü ‘ulemâ’i’l-ḥadîṯ*. thk. Ekrem el-Bûşî vd. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle li’ṭ-Ṭıbâ‘ati ve’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 2. Basım, 1996.

İbn Cübeyr, Ebu’l-Ḥüseyn Muḥammed b. Aḥmed. Riḥletü İbn Cübeyr: *Riḥletü İbn Cübeyr*. Beyrut: Dâru’l-Hilâl, ts.

İbn Doḳmâḳ, Ṣârimüddîn İbrâhîm b. Muḥammed b. Aydemir el-‘Alâî el-Mıṣrî: *Kitâbü’l-İntiṣâr li-vâsıṭati ʿiḳdi’l-emṣâr*. Beyrut: İḥyâi’t-Türâṯi’l-‘Arabî fî Dâri’l-Âfâḳı’l-Cedîde, ts.

İbn Doḳmâḳ, Ṣârimüddîn İbrâhîm b. Muḥammed b. Aydemir el-‘Alâî el-Mıṣrî: *Nüzhetü’l-enâm fî târîḫi’l-İslâm*. thk. Semîr Ṭabbâre. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Aṣriyye li’ṭ-Ṭibâ‘a ve’n-Neşr, 1. Basım, 1999.

İbn Ebû ʿUṣaybiʿa, Ebü’l-‘Abbâs Muvaffaḳuddîn Aḥmed b. el-Kâsım b. Ḫalîfe b. Yûnus es-Sa‘dî el-Ḫazrecî: *‘Uyûnü’l-enbâ’ fî ṭabaḳâti’l-eṭıbbâ’*. thk. Nizâr Rıḍâ. Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Ḥayât, ts.

İbn Faḍlullâh el-‘Ömerî, Şihâbüddîn *Mesâlikü’l-ebṣâr fî memâliki’l-emṣâr*. Abu Dabi: el-Mecma‘u’s-Seḳâfî, 1. Basım, 2002.

Ebü'l-'Abbâs Aḥmed b. Yaḥyâ:

İbn Ḫallikân, Ebu'l-'Abbâs Şemsüddîn Aḥmed b. Muḥammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr: *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. thk. İḥsân 'Abbâs. Beyrut: Dâru Ṣâdır, ts.

İbn Ḫatîb en-Nâṣıriyye, Ebü'l-Ḥasen 'Alâüddîn 'Alî b. Muḥammed el-Cibrînî: *ed-Durru'l-münteḫab fî tekmileti târîḫ-i Ḥaleb*. thk. Aḥmed Fevzî el-Heyb. Kuveyt: Müessesetü 'Abdil'azîz İbn Su'ûd el-Bâbiṭîn eş- Şeḳâfiyye, 1. Basım, 2018.

İbn Keşîr, Ebu'l-Fidâ' 'İmâdüddîn İsmâ'îl b. Şihâbiddîn 'Ömer b. Keşîr b. Ḍav': *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. 'Abdullah et-Türkî. Gize: Dâru Hicr li'ṭ-Ṭıbâ'âti ve'n-Neşr, 1. Basım, 1999.

İbn Keşîr, Ebu'l-Fidâ' 'İmâdüddîn İsmâ'îl b. Şihâbiddîn 'Ömer b. Keşîr b. Ḍav': *Ṭabaḳâtü fuḳahâ'i'ş-Şâfi'iyye*. thk. 'Abdü'l-ḥafîẓ Manṣûr. Bingazi: Dârü'l-Medâr, 1. Basım, 2004.

İbn Şeddâd, Ebü'l-Meḥâsim Bahâüddîn Yûsuf b. Râfi' b. Temîm el-Mevṣılî el-Ḥalebî: *en-Nevâdirü's-sulṭâniyye ve'l-meḥâsinü'l-Yûsufiyye*. Kahire: Dârü'l-Ferġânî, 1988.

İbn Taġrîberdî, Ebu'l-Meḥâsin Cemâleddîn Yûsuf el-Atâbekî: *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mışr ve'l-Ḳâhire.* Kahire: Vizârati'ş-Şeḳâfeti ve'l-İrşâdi'l-Ḳavmî/Dâru'l-Kütüb, 1. Basım, ts.

İbn Teymiyye, Ebu'l-'Abbâs Taḳıyyüddîn Aḥmed b. 'Abdilḥalîm b. Mecdiddîn 'Abdisselâm el-Ḥarrânî: *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî naḳżi kelâmi'ş-Şî'a ve'l-Ḳaderiyye*. thk. Muḥammed Reşâd Sâlim. Kahire: Maṭba'atü Medenî, ts.

İbn Vâṣıl, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muḥammed b. Sâlim b. Naṣrillâh et-Temîmî el-Ḥamevî: *Müferricü'l-kürûb fî aḫbâri Benî Eyyûb*. thk. Cemâlüddîn eş-Şeyyâl. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâ'iḳi'l-Ḳavmiyye, 1957.

İbnü'd-Devâdârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. 'Abdillâh b. Aybek: *Kenzü'd-dürer ve câmi u'l-ġurer*. thk. Saʿîd ʿAbdülfettâḥ ʿÂşûr. Mısır: ʿÎsâ el-Bâbî el-Ḥalebî, 1972.

İbnü'l-'Adîm, Ebü'l-Ḳâsım Kemâlüddîn 'Ömer b. 'Aḥmed b. Hibetillâh b. Muḥammed el-'Uḳaylî: *Buġyetü'ṭ-ṭaleb fî târîḫi Ḥaleb*. thk. el-Mehdî 'Îd er-Ravâḍıyye. Londra: Müessesetü'l-Furḳân li't-Türâṯi'l-İslâmî, 1. Basım, 2016.

İbnü'l-'Adîm, Ebü'l-Ḳâsım Kemâlüddîn 'Ömer b. 'Aḥmed b. Hibetillâh b. Muḥammed el-'Uḳaylî: *Zübdetü'l-Ḥaleb min târîḫi Ḥaleb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1996.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Ḫayr Şemsüddîn Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed b. 'Alî b. Yûsuf: *en-Neşr fi'l-ḳırâ'âti'l-'aşr*. thk. 'Alî Muḥammed ed-Ḍabbâ'. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1. Basım, ts.

İbnü'l-Ehdel, Ebû Muḥammed Bedrüddîn Ḥüseyn b. 'Abdirraḥmân b. Muḥammed el-Ḥüseynî el-'Alevî. *Tuḥfetu'z-zemen fî sâdâti'l-Yemen ve aḫbâri mulûkihim ve umarâ'ihim ehli's-sünen*. thk. 'Abdullâh Muḥammed el-Ḥabeşî. ts.

İbnü'l-Eşîr, Ebü's-Se'âdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muḥammed b. Muḥammed eş-Şeybânî el-Cezerî: *el-Kâmil fi't-târîḫ*. thk. 'Ömer 'Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1997.

İbnü'l-Fuvaṭî, Ebü'l-Fażl Kemâlüddîn 'Abdürrezzâk b. Aḥmed b. *el-Ḥavâdiṯü'l-câmi'a ve't-tecâribü'n-nâfi'a fi'l-mi'eti's-sâbi'a.* thk. Mehdî en-Necm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2002.

Muḥammed eş-Şeybânî el-Baġdâdî.

İbnü'l-'İbrî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Yuhannâ Mâr Grigorius b. Tâciddîn Ehrûn el-Malaṭî: *Târîḫu muḫtaṣari'd-düvel*. thk. Anṭûn Ṣâliḥânî el-Yasû'î. Beyrut: Dârü'ş-Şarḳ, 3. Basım, 1992.

İbnü'l-'İmâd, Ebu'l-Felâḥ 'Abdülḥay b. Aḥmed b. Muḥammed eṣ-Ṣâliḥî el-Ḥanbelî: *Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb fî aḫbâri men ẕeheb*. thk. Maḥmûd el-Arnaûṭ. Beyrut: Dâru İbn Keṯîr, 1. Basım, 1986.

İbnü'l-'İmâdiyye, Vecihüddîn Manṣûr b. Selîm el-İskenderî: *Ẕeylü Tekmileti'l-İkmâl*. thk. Abdulḳayyûm 'Abdu Rabbi'n-Nebî. Mekke: Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ, 1999.

İbnü'l-Ḳıfṭî, Ebü'l-Ḥasen Cemâlüddîn 'Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. 'Abdilvâḥid eş-Şeybânî: *el-Muḥammedûn mine'ş-şuʿarâʾ ve eşʿâruhüm*. thk. Ḥasan Maʿmerî. Şam: Dâru'l-Yemâme, 1970.

İbnü'l-Ḳıfṭî, Ebü'l-Ḥasen Cemâlüddîn 'Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. 'Abdilvâḥid eş-Şeybânî: *İḫbârü'l-ʿulemâʾ bi-aḫbâri'l-ḥükemâʾ*. nşr. Julius Lippert. Leipzig, 1902.

İbnü'l-Ḳıfṭî, Ebü'l-Ḥasen Cemâlüddîn ʻAlî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. ʻAbdilvâḥid eş-Şeybânî: *İḫbârü'l-ʿulemâʾ bi-aḫbâri'l-ḥükemâʾ*. thk. İbrâhîm Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2005.

İbnü'l-Ḳıfṭî, Ebü'l-Ḥasen Cemâlüddîn ʻAlî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. ʻAbdilvâḥid eş-Şeybânî: *İnbâhü'r-ruvât ʿalâ enbâhi'n-nüḥât*. thk. Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-ʻArabî, 1. Basım, 1982.

İbnü'ṣ-Ṣâ'iġ, Ebû ʻAbdillah Şemsüddîn: *el-Lemḥa fî şerḥi'l-mulḥa*. thk. İbrâhîm b. Sâlim eṣ-Ṣâʻidî. Medine: ʻImâdetü'l-Baḥsi'l-ʻİlmî bi'l-Câmiʻati'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2004.

İbrâhîm, Muḥammed Ebu'l-Faḍl: *Muḳaddimetü İnbâhü'r-ruvât ʿalâ enbâhi'n-nüḥât*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-ʻArabî, 1982.

İbrâhîm Muṣṭafâ vd.: el-Muʿcemü'l-Vasîṭ. Kahire: Mecmaʿu'l-Luġati'l-ʿArabiyye, 2. Basım, 1972.

İḥsân ʻAbbâs, Reşîd ʻAbdülḳâdir: *Dirâse fî Yâḳût ve kitâbihi Muʿcemü'l-udebâʾ*. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1993.

İmâdüddîn el-İṣfahânî, Ebû ʻAbdillâh Muḥammed b. Ṣafiyyiddîn '*el-Fetḥu'l-ḳussî fi'l-fetḥi'l-ḳudsî*. thk. Muḥammed Maḥmûd Ṣubḥ. ts.

Muḥammed b. Ḥâmid el-Kâtib:

‘İmâdüddîn el-İṣfahânî, Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. Ṣafiyyiddîn Muḥammed b. Ḥâmid el-Kâtib: *Ḫarîdetü’l-ḳaṣr ve cerîdetü’l-ʿaṣr.* ts.

İṣfahânî, Ebû Nu‘aym Aḥmed b. Abdillâh b. İsḥâḳ: *Ma‘rifetü’ṣ-ṣaḥâbe*. Riyad: Daru’l-Vaṭan, 1. Basım, 1998.

İsmâ‘îl, Muḥammed Ḥâmid: “*Menhecü’l-Ḳıfṭî fî kitâbihi Târîḫu’l-ḥukemâ’*”. Mecelletu Âdâbi’r-Râfideyn, 23 (ts.).

İsnevî, Ebû Muḥammed Cemâlüddîn ‘Abdürraḥîm b. el-Ḥasen b. ‘Alî el-Ümevî: *Meṭâli‘u’d-deḳâ’iḳ fî taḥrîri’l-cevâmi‘ ve’l-fevâriḳ*. thk. Naṣru’d-dîn Ferîd ve Muḥammed Vâṣıl. Kahire: Dâru’ṣ-Ṣurûḳ, 1. Basım, 2007.

İsnevî, Ebû Muḥammed Cemâlüddîn ‘Abdürraḥîm b. el-Ḥasen b. ‘Alî el-Ümevî: *Ṭabaḳâtü’ş-Şâfiʿiyye*. ts.

Kalash, Ismail: *"el-Iḳtiṣâd fî 'Aḥdi Ṣalâḥiddîn el-Eyyûbî"*. Sosyal Bilimler Akademi Dergisi / The Journal of Social Sciences Academy 4/2 (Kasım 2021): 188-208.

Ḳalḳaşendî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî: *Ṣubḥu'l-a'şâ fî ṣınâ'ati'l-inşâ'*. thk. Muḥammed Ḥüseyin Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1987.

Ḳanûcî, Muḥammed Sıddîḳ Ḥasan Ḫân: *Laḳṭatü'l-'aclân mimmâ temessu ilâ ma'rifeti ḥâceti'l-insân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1985.

Karabulut, Ali Rıza - Karabulut, Ahmet Turan: *Mu'cemu târîḫi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-'âlem*. Kayseri: Dâru'l-'Aḳabe, ts.

Ḳâsım, Ḳâsım 'Abduh: *'Aṣru Selaṭîni'l-Memâlîk*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mıṣriyyetü'l-'Âmmetü li'l-Kitâb, 1. Basım, 2016.

Kâtip Çelebî, Muṣṭafâ b. 'Abdullah el-Ḳosṭanṭînî el-'Osmânî Hâcı Ḫalîfe: *Keşfü'ẓ-ẓunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. Ekmeleddin İhsânoğlu vd. Londra: Mü'essesetü'l-Furḳân li't-Türâṯi'l-İslâmî, 1. Basım, 2021.

Kâtip Çelebî, Muṣṭafâ b. 'Abdullah el-Ḳosṭanṭînî el-'Osmânî Hâcı Ḫalîfe: *Süllemü'l-vüṣûl ilâ ṭabaḳâti'l-fuḥûl*. thk. Maḥmûd 'Abdülḳâdir el-Arnâûṭ. İstanbul: Ircica Kütüphânesi, 2010.

Kaya, Mahmud: *"İbnü'l-Kıftî"*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim: 19 Ocak 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-kifti.

Keḥḥâle, ‘Ömer Rıża: *Mu‘cemü’l-müellifîn*. Beyrut: Mektebetü’l-Müs̱ennâ, Dâru İḥyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, ts.

Kerrâr, Menâl ‘Alî: *Menhecü’l-Ḳıfṭî min ḫılâli kitâbihi inbâhi’r-ruvvât*. Yüksek Lisans, Câmi‘atü’l-Ḳur’âni’l-Kerîm ve’l-‘Ulûmi’l-İslâmiyye, Külliyetü’d-Dirâsâti’l-‘Ulyâ ve’l-Baḥs̱i’l-‘Ilmî, 2010.

Kûre, Mezâd Ḫalîfe el-Muḫtâr: *Devru ʿulemâʾi ehli’s-sünne fî ḥifẓi’l-mez̲hebi’s-sünnî fî Miṣr ḫilâle’l-‘aṣri’l-Fâṭimî*,” Mecelletü Câmiʿati Sirt el-‘İlmiyye. Yüksek Lisans, Câmi‘atu’l-Cufra, 2018.

Kürd Ali, Muḥammed Ferîd b. ‘Abdirrezzâk b. Muḥammed. Thk: *Ḫıṭaṭü’ş-Şâm*. Şam: Mektebetü’n-Nûrî, 3. Basım, 1983.

Kütübî, Ebû Abdillâh Ṣalâḥuddîn Muḥammed b. Şâkir b. Aḥmed: *Fevâtü’l-vefeyât*. thk. İḥsân ‘Abbâs. Beyrut: Dâru Ṣâdır, 1. Basım, 1974.

Kütübî, Ebû Abdillâh Ṣalâḥuddîn Muḥammed b. Şâkir b. Aḥmed: *’Uyûnü’t-tevârîḫ*. thk. es-Sâmir Fayṣal. Bağdat: Dâru’r-Reşîd, 1980.

Lane-Poole, Stanley: *Sîretü’l-Ḳâhire*. Trc. Ḥasan İbrâhîm Ḥasan vd. Kahire: el-Meşrû‘u’l-Ḳavmî li’t-Terceme, 2011.

Leys̱, er-Rîḥ Ḥamdünnîl: *Menâhicu kitâbeti’t-târîḫi’l-İslâmî beyne’l-mü’erriḫîne’l-müslimîn ve’l-müsteşriḳîn*. Sudan: Câmi‘atü’n-Nîlîn, ts.

Lüheybî, Ṣâliḥ: *“Ḍayâʿu’l-maḫṭûṭâti ve’l-evʿiyeti’l-maʿrifiyye ʿabre’t-târîḫi’l-İslâmî: el-esbâb ve’d-devâfi”*. Mecelletü Câmi‘ati’ş-Şâriḳa li’l-‘Ulûmi’l-İnsâniyye ve’l-İctimâ‘iyye 18/2 (2021).

Maḳrîzî, Aḥmed b. ‘Ali b. ‘Abdulḳâdir Ebu’l-‘Abbâs Taḳıyyuddîn: *el-Mevâiẓ ve’l-i‘tibâr bi-zikri’l-ḫiṭaṭ ve’l-aṯâr*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-’İlmiyye, 1. Basım, 1997.

Maḳrîzî, Aḥmed b. ‘Ali b. ‘Abdulḳâdir Ebu’l-‘Abbâs Taḳıyyuddîn: *es-Sülûk li-ma‘rifeti düveli’l-mülûk*. thk. Muḥammed ‘Abdulḳâdir ‘Aṭâ. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1997.

Maḳrîzî, Aḥmed b. ‘Ali b. ‘Abdulḳâdir Ebu’l-‘Abbâs Taḳıyyuddîn: *Resâilü’l-Maḳrîzî.* Kahire: Dâru’l-Ḥadîṯ, 1. Basım, 1998.

Maḳrîzî, Aḥmed b. ‘Ali b. ‘Abdulḳâdir Ebu’l-‘Abbâs Taḳıyyuddîn: *Şüẕûrü’l-‘uḳûd fî ẕikri’n-nuḳûd*. Kahire: Dârü’l-Kütübi’l-Mıṣriyye, ts.

Maʿluf, Louis. *el-Müncid fî’l-luġa ve’l-a‘lâm*. Beyrut: Dârü’l-Meşriḳ, 26. Basım, 1988.

Maʿmerî, Ḥasan: *Muḳaddimetü’l-Muḥammedûn mine’ş-şuʿarâʾ ve eşʿâruhüm*. mlf. Ebü’l-Ḥasen Cemâlüddîn ‘Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. ‘Abdilvâḥid eş-Şeybânî İbnü’l-Ḳıfṭî. Şam: Dâru’l-Yemâme, 1970.

Mekkî, Muḥammed ‘Abdürrezzâḳ: *İtticâhâtu’t-te’lîf fi’l-edeb ve’l-luġa ḳırâ’at fî meṣâdîri’t-türâ̱si’l-‘Arabî*. Mısır: Dâru’l-Ma‘rifeti’l-Câmi‘iyye, 2014.

Memâtî, el-Esʿad b. : *Ḳavânînü’d-devâvîn*. thk. ʿAzîz Suryâl ʿAṭiyye. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1991.

Mu‘allimî, ‘Abdullah b. ‘Abdurraḥmân b. ‘Abdürraḥîm: *Mu‘cemü mü’ellifî maḫṭûṭâti Mektebeti’l-Ḥaremi’l-Mekkî eş-Şerîf*. Riyad: Maṭbû‘ât Mektebeti’l-Melik Fahd el-Vaṭaniyye, 1996.

Muḫliṣ, ‘Abdullah: *“et-Teʾâlîfü’l-İslâmiyye fi’l-ʿulûmi’s-siyâsiyye ve’l-idâriyye”*. Mecelletü’l-Mecma‘i’l-‘İlmiyyi’l-‘Arabî 18/18 (1943): 339-344.

Mulaḫ, Ḥasan Ḫamîs: *“Menâhicü taḥḳîḳi kütübi terâcimi’n-nuḥât”*. Mecelletü’t-Turâ̱s 6 (14 Nisan 2013): 91-111.

Mübârek, Ali Paşa: *el-Ḫıṭaṭü’t-Tevfîḳıyyetü’l-cedîde*. Kahire: Dâru’l-Kütüb ve’l-Ve̱sâiḳi’l-Ḳavmiyye, 2. Basım, 2004.

Müderris-i Tebrîzî, Muḥammed ‘Alî: *Reyḥânetü’l-edeb fî terâcimi’l-ma‘rûfîn bi’l-künye ve’l-laḳab*. Tahran: Mektebetü’l-Ḥayyâm, 1950.

Müller, August: *“Die Werke und das Leben des arabischen Literarhistorikers Djamaladdin al-Kiftī”*. Section 1: Sémitique et Islamique. Tome 1: 43-116. Leiden: E. J. Brill, 1891.

Münzirî, Zekiyyüddîn Ebû Muḥammed *et-Tekmile li-vefeyâti’n-nuḳaleti*. thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf. Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle, 1981.

‘Abdülʿaẕîm b. ‘Abdilḳavî:

Na‘îmî, Abdulḳâdir ed-Dımaşḳî: *ed-Dâris fî târîḫi’l-medâris*. thk. ‘Ammâr Muḥammed en-Nehhâr. Şam: Dâru Ruslân, 2014.

Nallino, Carlo Alfonso: *’İlmü’l-felek: Târîḫuhû ʿinde’l-ʿArab fî’l-ʿuṣûri’l-vusṭâ*. Roma: Maṭbaʿat Roma, 1911.

Nüveyrî, Ebu’l-‘Abbâs Şihâbüddîn Aḥmed b. ‘Abdilvehhâb b. Muḥammed el-Bekrî et-Teymî el-Ḳureşî: *Nihâyetü’l-ereb fî fünûni’l-edeb*. Kahire: Dâru’l-Kütüb ve’l-Veṯâiḳi’l-Ḳavmiyye, 1. Basım, 2002.

Ravâḍiye, el-Mehdî ‘Îd: *“İtticâhâtü’l-kitâbe’t-târîḫiyye fî Ḥaleb ve minhâc mü’erriḫihâ İbnü’l-‘Adîm min ḫilâli kitâbi buġyetu’ṭ-ṭaleb fî târîḫ Ḥaleb”*. el-Mecelletü’l-Ürdûniyye li’t-Târîḫ ve’l-Âṯâr 3/11 (2017).

Remzî, Muḥammed: *el-Ḳâmûsu’l-coğrâfî li’l-bilâdi’l-Mışriyye min ‘ahdi ḳudemâʾ ve’l-Mışriyyîn ilâ seneti 591*. Kahire: el-He’yetü’l-Mışriyyeti’l-‘Âmme li’l-Kitâb, 1994.

Rosenthal, Franz: *‘İlmu’t-târîḫ ‘inde’l-müslimîn*. çev. Ṣâliḥ el-ʿAlliyy. Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle, 1983.

Ṣâbiʾ, Ebu’l-Ḥüseyn Hilâl b. el-Muḥassin: *Rüsûm-u Dâri’l-Ḫilâfe. thk Mîḫâ‘îl ‘Avvâd*. Bağdat: Maṭba‘atü’l-‘Ânî, 1964.

Ṣafedî, Ebu’ṣ-Ṣafâ Ṣalâḥuddîn Ḫalîl b. *el-Vâfî bi’l-vefeyât. thk. Aḥmed el-Arnâûd-Türkî Muṣṭafâ*. Beyrut: Dâru İḥyâi’t-Türâṯ, 2000.

İzziddîn Aybeġ b. ‘Abdillâh:

Ṣafedî, Ebu’ṣ-Ṣafâ Ṣalâḥuddîn Ḫalîl b. İzziddîn Aybeġ b. ‘Abdillâh: *Nektü’l-himyân fî nüketi’l-‘umyân*. thk. Muṣṭafâ ‘Abdülḳâdir. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-ʿİlmiyye, 1. Basım, 2007.

Ṣafedî, el-Ḥasen b. Ebî Muḥammed ‘Abdullâh b. ‘Ömer b. Meḥâsin b. ‘Abdülkerîm el-Hâşimî el-‘Abbâsî: *Nüzhetü’l-Mâlik ve’l-Memlûk fi muḫtaṣari sîreti min veliyyi Mısr minel-Mülûk*. thk. ʿÖmer ʿAbdüsselâm Tedmerî. Beyrut: el-Mektebetü’l-ʿAṣriyye, 2003.

Ṣâliḥiyye, Muḥammed ʿÎsâ: *el-Muʿcemü’ş-şâmil li’t-türâsi’l-ʿArabî el-maṭbûʿ*. Kahire: Maʿhedü’l-maḫṭûṭâti’l-’Arabiyye, 2008.

Ṣallâbî, ‘Alî Muḥammed: *Ṣelâḥuddîn el-Eyyûbî ve cühûduhû fî ḳaḍâ’i ‘ale’d-Devleti’l-Fâṭımiyye ve taḥrîri Beyti’l-Maḳdis*. ts.

Seḫâvî, Ebu’l-Ḫayr Şemsüddîn Muḥammed b. ‘Abdirraḥmân b. Muḥammed es-: *eḍ-Ḍav’ü’l-lâmi‘ li-ehli’l-ḳarni’t-tâsi‘*. Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Ḥayât, ts.

Sehlî, ‘Abdullah b. Decîn: *eṭ-Ṭuruḳu’ṣ-ṣûfiyyeti neş’etuhâ ve ‘aḳaiduhâ ve âṣâruhâ*. Riyad: Dâru Künûz İşbîliyâ, 1. Basım, 2005.

Selâm, Muḥammed Zaġlûl: *el-Edebü’l-‘Arabî fî’l-‘aṣrı’l-Eyyûbî*. İskenderiye: Dâru’l-Ma‘ârif, 1990.

Sem‘ânî, Ebû Sa‘d ‘Abdülkerîm b. Muḥammed b. Manṣûr: *el-Ensâb*. Beyrut: Maṭba‘atü Muḥammed Emîn Demec, 1. Basım, 1984.

Serkîs, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ: *Mu‘cemü’l-maṭbû‘âti’l-‘Arabiyye ve’l-mu‘arrebe*. Kahire: Matba‘âtu Serkîs, 1928.

Seyyidü’l-Ehl, ‘Abdül‘azîz: *Eyyâm Ṣalâḥuddîn*. Kahire: el-Mecelletü’l-A‘lâ li’ş-Şu’ûni’l-İslâmiyye, 1964.

Sezgin, Fuat: *Târîḫu’t-türâṯi’l-‘Arabî*. çev. Maḥmûd Ḥicâzî. Riyad: Câmi’atü’l-Muḥammed bin Su’ûd el-İslâmiyye, 1991.

Sıbṭ İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Muẓaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızoğlu et-Türkî ‘Avnî el-Baġdâdî: *Mir‘âtü’z-zamân fî târîḫi’l-a‘yân*. thk. Muḥammed Berakât vd. Şam: Dârü’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 1. Basım, 2013.

Sıbṭ İbnü’t-Te‘âvîẕî, Ebü’l-Feṯḥ Sıbṭu İbni’t-Te‘âvîẕî Muḥammed b. ‘Ubeydillâh b. ‘Abdillâh el-Baġdâdî: *Dîvânü Sıbṭ İbnü’t-Te‘âvîẕî*. thk. S. Margoliouth. Kahire: Maṭba‘atü’l-Muḳtaṭaf, 1903.

Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. : *el-Eş‘as b. İsḥâḳ el-Ezdî. es-Sünen*. thk. Şu‘ayb el-Arnaûṭ vd. Beyrut: Dârü’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2009.

Sübkî, Ebû Naṣr Tâcüddîn ‘Abdülvehhâb b. ‘Alî b. ‘Abdilkâfî: *Ṭabaḳâtü’ş-Şâfi‘iyyeti’l-kübrâ*. thk. Maḥmûd Muḥammed en-Nâḥî. Kahire: Dâru İḥyâi’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, 1964.

Süyûtî, Ebu’l-Faẓl Celâlüddîn ‘Abdurraḥmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḫuḍayrî: *Buġyetü’l-vuʿât fî ṭabaḳâti’l-luġaviyyîn ve’n-nuḥât*. thk. Muḥammed Ebü’l-Faḍl İbrâhîm. Mısır: Maṭbaʿatü ‘Îsâ el-Bâbî el-Ḥalebî ve Şürekâh, 1965.

Süyûtî, Ebu’l-Faẓl Celâlüddîn ‘Abdurraḥmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḫuḍayrî: *Ḥüsnü’l-muḥâḍara fî târiḫi Mışr ve’l-Ḳâhire*. nşr. Muḥammed Ebu’l-Faẓl İbrâhim. Kahire: Dâru İḥyâi’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, 1967.

Süyûtî, Ebu’l-Faẓl Celâlüddîn ‘Abdurraḥmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḫuḍayrî: *Naẓmü’l-‘iḳyân fî a‘yâni’l-a‘yân*. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘İlmiyye, 1928.

Şâkir, Maḥmûd: *Silsiletü’t-târîḫi’l-İslâmî el-‘Ahdü’l-Memlûkî*. Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 4. Basım, 1991.

Şâkir Muṣṭafâ: *et-Târîḫu’l-ʿArabî ve’l-müʾerriḫûn*. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 3. Basım, 1983.

Şek’â, Muṣṭafâ: *Menâhicü’t-te’lîf ’inde’l-’ulemâ’i’l-’Arab*. Beyrut: Dârü’l-ʿİlm li’l-Melâyîn, 2004.

Şemsüddîn, İbrâhîm: *Muḳaddimetü İḫbârü’l-ʿulemâʾ bi-aḫbâri’l-ḥükemâʾ*. mlf. Ebü’l-Ḥasen Cemâlüddîn ‘Alî b.

Yûsuf b. İbrâhîm b. ‘Abdilvâḥid eş-Şeybânî İbnü’l-Ḳıfṭî. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-’İlmiyye, 1. Basım, 2005.

Şevkânî, Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. ‘Alî b. Muḥammed eṣ-Ṣan‘ânî el-Yemenî: *el-Bedrü’ṭ-ṭâli‘ bi-meḥâsini men ba‘de’l-ḳarni’s-sâbi‘*. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, ts.

Şirbînî, İbrâhîm Heyṣem Cemâl. “el-Kitâbetü’t-târîḫiyye fî’l-ḳarni’s-sâbiʿi’l-hicrî”. el-Mecelletü’l-‘İlmiyye li-Külliyyeti’l-Âdâb 10/2 (2021): 1-14.

Ṭabbâḫ, Muhammed Râgıb b. Mahmûd b. Hâşim el-Ḥalebî: *A‘lâmü’n-nübelâʾ fî târîḫi Ḥalebi’ş-şehbâ’*. Halep: el-Matba‘atü’l-‘İlmiyye, 1925.

Ṭahṭâvî, Aḥmed Râfi‘ b. Muḥammed b. Abdil‘azîz el-Ḥüseynî el-Ḳâsımî: *et-Tenbîh ve’l-îḳâẓ li-mâ fî ẕüyûli Teẕkireti’l-ḥuffâẓ*. Şam: Matba‘atü’t-Teraḳḳî, 1929.

Ṭanâḥî, Ḥammûd: *Medḫal ilâ târîḫi neşri’t-turâsi’l-ʿArabî*. Beyrut: Dârü’l-Ġarbi’l-İslâmî, 2000.

Ṭanṭâvî, Muḥammed: *Neş’etü’n-naḥv ve târîḫu eşheri’n-nuḥât*. thk. ‘Abdurraḥmân b. Muḥammed b. İsmâ‘îl. Beyrut: Mektebetü İḥyâ’i’t-Türâṯi’l-İslâmî, 2005.

Ṭavîl, es-Seyyid Rızḳ: *“el-Ḳıfṭî müʾerriḫan li’n-nuḥât”*. Mecelletü Külliyyeti’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye ve’l-ʿArabiyye li’l-benîn. 9 (1991).

Tenûḫî, İzzüddîn: *“el-Ḳıfṭî müʾerriḫan”*. Mecelletü’t-Türâṯi’l-‘Arabî 42 (1991).

Üdfüvî, Ebu'l-Fażl Kemâlüddîn Ca'fer b. Sa'leb b. Ca'fer: *eṭ-Ṭâli'u'ş-sa'îdü'l-câmiʿ esmâʾe nücebâʾi'ş-Şaʿîd*. thk. Sa'd Muḥammed Ḥasan. Kahire: ed-Dâru'l-Mışrıyye li't-Te'lîf ve'n-Neşr, 1966.

Van Dyck, Cornelius Van Allen: *İktifâü'l-ḳunû' bimâ hüve maṭbû'*. thk. es-Seyyid Muḥammed 'Alî el-Beblâvî. Kahire: Maṭba'atü'l-Hilâl, 1896.

Yâfi'î, Ebû Muḥammed 'Afîfüddîn 'Abdullah b. Es'ad b. 'Alî b. Süleymân: *Mirʾâtü'l-cenân ve ʿibretü'l-yaḳẓân fî maʿrifeti ḥavâdiṯi'z-zamân*. thk. Ḫalîl el-Manṣûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997.

Yâsîn, Abdünnâṣır: *el-Funûnu'z-zuḫrufiyyetü bi-Mışr fi'l-'Asri'l-Eyyûbî*. İskenderiye: Dâru'l-Vefâ, 2002.

Yiğit, İsmail: *"Memlükler". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 90-97. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Zâhir, Muḥammed İsmâ'îl: *"el-Ḳıfṭî mütercimü'l-ḥukemâ'"*. el-Ḫalîc. Erişim: 03 Mart 2025. https://www.alkhaleej.ae/.

Zebîdî, Muḥammed Murtażâ el-Ḥüseynî: *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-ḳâmûs*. thk. bir heyet. Kuveyt: el-Mecma'u'l-Vaṭanî li's-Seḳâfe ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb, 1965.

Ẕehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân: *Düvelü'l-İslâm*. Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 1. Basım, 2004.

Ẕehebî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Osmân: *el-ʿİber fî ḫaberi men ġaber*. thk. Ebû Hâcir Muḥammed es-Saʿîd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru’l-Kütübil-ʿİlmiyye, ts.

Ẕehebî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Osmân: *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*. thk. Şu‘ayb el-Arnaûṭ. Beyrut: Müessesetü’r-Risâleti, 2. Basım, 1982.

Ẕehebî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Osmân: *Târîḫu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a‘lâm*. thk. ‘Ömer ‘Abdüsselâm et-Tedmurî. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 2. Basım, 1993.

Ẕehebî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Osmân: *Teẕhîbü tehẕîbi’l-kemâl fî esmâi’r-ricâl*. thk. Ġanîm ‘Abbâs Ġanîm ve Mecdî es-Seyyid Emîn. Kahire: el-Fârûḳu’l-Ḥadîse li’ṭ-Ṭıbâ‘ati ve’n-Neşr, 1. Basım, 2004.

Zerrûḳî, Cum‘a: *“Menâhicü’t-te’lîf fî’l-mü’ellefâti’n-naḥviyyeti’l-müte‘alliḳa bi-terâcimi ve-siyeri’l-luġaviyyîn ve’n-nuḥât”*. Mecelletü’l-Eṣer 26 (2016).

Ziriklî, Ebû Ġays Muḥammed Ḫayrüddîn b. Maḥmûd b. Muḥammed b. ‘Alî b. Fâris ed-Dımaşḳî: *el-A‘lâm*. Beyrut: Dâru’l-‘Ilm li’l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

Zübeyrî vd., Velîd b. Aḥmed: *el-Mevsû’atü’l-Müyessera*. Manchester: Mecelletü’l-Hikme, 2003.

ʿUmerî, Ekrem Żiyâʾ: *Meṣâdirü’s-sîreti’n-nebeviyye ve taḳvîmuhâ*. Medine: Mektebetü’l-ʿUlûm ve’l-Ḥikem, 2018.

EK-1
ÖZGEÇMİŞ

Öğrenim

2022-2025	İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul / Türkiye Arap Dili ve Belagati doktora tez dönemi tamamlandı.
2021- 2022	İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul / Türkiye Arap Dili ve Belagati doktora ders dönemi tamamlandı.
2019-2021	İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul / Türkiye Arap Dili Eğtimi Tezli yüksek lisans eğitimi tamamlandı.
2010-2014	Tefsir ve Fıkıh üzerine özel dersler alındı. Şam / Suriye.
1999-2002	Um Durman İslam Üniversitesi, Şam / Suriye. Usul Al Din Fakültesi.

Diller Türkçe (ileri seviye), İngilizce (orta seviye).

İş Tecrübesi

2003-2011	Abunnur İslami Merkezi Arapça öğretmenliği. Suriye
2012-2015	Özel kuruluşlar için Türkçe ve Arapça tercüme çalışmaları yapıldı. Türkiye
2012-2013	Güngören Kuyulu Camii Kur'an Kursunda Arapça öğretmenliği. Türkiye
2016-2019	İstanbul Üniversitesi Farabi Merkezi Arapça öğretmenliği. Türkiye
2022-2023	İstanbul Recep Tayyip Erdoğan Anadolu İmam Hatip Lisesi Arapça öğretmenliği. Türkiye
2023-2024	İstanbul Aydın Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Mütercim Ve Tercümanlık Bölümü/Arapça Mütercim Ve Tercümanlık, Öğretim Görevlisi. Türkiye
2024-2025	İstanbul Aydın Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Mütercim Ve Tercümanlık Bölümü/Arapça Mütercim Ve Tercümanlı, Öğretim Görevlisi. Türkiye

EK-2

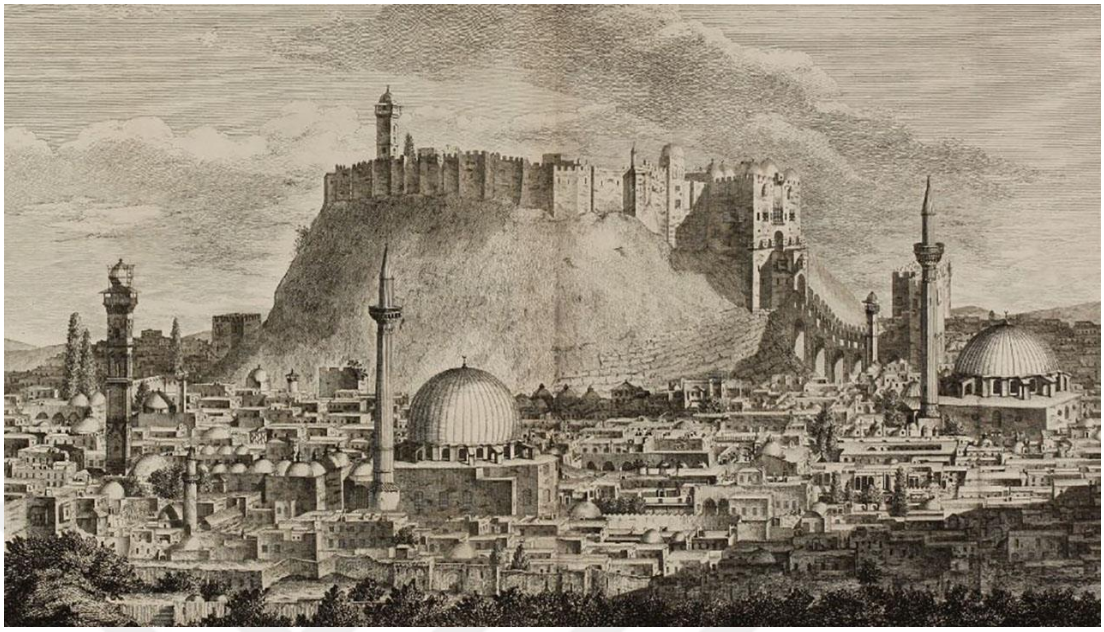
İBNÜ'L-KIFTÎ'NIN DOĞDUĞU VE ÖLDÜĞÜ ŞEHİRLERDEN RESİMLER

Mısır Kıft şehri

Kıft şehrinin haritadaki konum

Alexander Dormond'un 1754 yılında resmettiği Halep şehri ve kalesi